THOMAS HOBBES

Leviatan (části I-II)

AUDIOKNIHY CZ · AUDIOKNIHYCZ.CZ

Thomas Hobbes, části I–II (1651)

Část první. O člověku.

Kapitola první. O smyslu.

O myšlenkách člověka budu uvažovat nejprve jednotlivě a potom v řetězení, čili v závislosti jedné na druhé. Vzata jednotlivě je každá z nich obrazem či jevem nějaké vlastnosti nebo jiné případné povahy tělesa mimo nás, které se obvykle nazývá předmět. Tento předmět působí na oči, uši a jiné části lidského těla; a rozmanitostí svého působení plodí rozmanitost jevů.

Zdrojem jich všech je to, co nazýváme smyslem; neboť není v mysli člověka pojmu, který by nejprve, celý nebo po částech, nevznikl v orgánech smyslu. Vše ostatní je z onoho prvopočátku odvozeno.

Znát přirozenou příčinu smyslu není pro to, čím se tu právě zabývám, nijak nutné; a napsal jsem o tomtéž obšírněji jinde. Nicméně, abych vyplnil každou část své přítomné metody, podám totéž zde ve stručnosti.

Příčinou smyslu je vnější těleso, čili předmět, který tiskne orgán k příslušnému smyslu určený, buď bezprostředně, jako v chuti a hmatu, nebo zprostředkovaně, jako ve zraku, sluchu a čichu. Tento tlak, zprostředkovaný nervy a jinými provazci a blánami těla, pokračuje vnitřkem k mozku a srdci a vyvolává tam odpor, čili protitlak, čili snahu srdce vymanit se; a protože tato snaha směřuje vně, zdá se, že jde o jakousi věc vně nás. A toto zdání, čili přelud, je tím, co lidé nazývají smyslem; a záleží u oka ve světle či obrysované barvě, u ucha ve zvuku, u nosu ve vůni, u jazyka a patra v chuti; a ve zbytku těla v teple,

chladu, tvrdosti, měkkosti a jiných podobných vlastnostech, které rozlišujeme hmatem. Všechny tyto vlastnosti nazývané smyslovými nejsou v předmětu, jenž je působí, nic jiného než rozličné pohyby hmoty, jimiž rozličně tiskne naše orgány. Ani v nás, kteří jsme tlačeni, nejsou ničím jiným než rozličnými pohyby; neboť pohyb neplodí nic než pohyb. Jejich jev vůči nám je však přelud, stejný bdíce jako sníce. A jako tlak, tření či úder do oka v nás vyvolá přelud světla, a tlak na ucho hukot, tak i tělesa, jež vidíme nebo slyšíme, působí totéž svým silným, byť nepozorovaným úkonem. Neboť kdyby ony barvy a zvuky byly v tělesech čili předmětech, které je působí, nemohly by od nich být odděleny, jak vidíme, že jsou skly a v ozvěnách odrazem; víme-li totiž, že věc, kterou vidíme, je na jednom místě, a jev na jiném. A ačkoli se v jisté vzdálenosti skutečný a sám předmět zdá oděn přeludem, který v nás plodí, přece jen předmět je jedno a obraz čili přelud je něco druhého. Takže smysl ve všech případech není nic jiného než původní přelud, působený, jak jsem řekl, tlakem, to jest pohybem, vnějších věcí na naše oči, uši a jiné k tomu určené orgány.

Avšak filozofické školy po všech univerzitách křesťanstva, opírajíce se o jisté Aristotelovy texty, učí jiné nauce a říkají: Příčinou vidění je, že viděná věc vysílá na všechny strany viditelný druh (v angličtině), tedy viditelný zjev, přízrak či tvář, čili pouhé bytí viděno; a přijetí tohoto druhu do oka jest vidění. A příčinou slyšení je, že slyšená věc vysílá slyšitelný druh, to jest slyšitelnou tvář, čili slyšitelné bytí viděno; a to, vstupujíc do ucha, působí slyšení. Ba i příčinou chápání prý je, že chápaná věc vysílá rozumově uchopitelný druh, to jest rozumově uchopitelné bytí viděno; a to, přicházejíc do chápavosti, působí, že chápeme. Neříkám to proto, že bych neschvaloval užitek univerzit; nýbrž proto, že budu dále mluvit o jejich úřadu v obci, musím při každé příležitosti ukázat, co by v nich mělo být napraveno; a jedním z toho je hojnost řečí bez významu.

Kapitola druhá. O představě.

Že věc, leží-li v klidu, bude ležet navždy, pokud ji něco jiného nepohne, je pravda, o níž nikdo nepochybuje. Avšak že věc, je-li v pohybu, bude věčně v pohybu, pokud ji něco jiného nezastaví — ač důvod je týž, totiž že nic se nemůže změnit samo —, s tím už se tak snadno nesouhlasí. Lidé totiž měří nejen jiné lidi, ale všechny jiné věci sebou; a protože vidí, že sami po pohybu podléhají bolesti a únavě, mají za to, že se každá jiná věc pohybu nabaží a sama od sebe hledá odpočinek, a málo uvažují, zda nejde o nějaký jiný pohyb, v němž ona touha po odpočinku, kterou v sobě nalézají, záleží. Odtud pochází, že školy říkají, že těžká tělesa padají dolů z tíhnutí po odpočinku a aby zachovala svou povahu v místě pro ně nejpříhodnějším; připisujíce tak nevědomě tíhnutí a vědomí o tom, co je pro jejich zachování dobré (což je víc, než má člověk), neživým věcem.

Jakmile je těleso jednou v pohybu, pohybuje se (není-li mu v tom jinak bráněno) věčně; a cokoli mu brání, nemůže ho zahladit v okamžiku, nýbrž jen časem a po stupních. A jako vidíme na vodě, že vlny, byť vítr ustal, dlouho ještě nepřestávají valit se dál, tak se děje i v tom pohybu, který se tvoří ve vnitřních částech člověka, když vidí, sní a tak dále. Neboť i když je předmět odstraněn nebo oko zavřeno, uchováváme si obraz viděné věci, byť nejasnější než ve chvíli, kdy ji vidíme. A toto je to, co Latiníci nazývají představou (imaginatio), od obrazu (imago) v onom vidění vzniklého; a téhož slova užívají, byť nevlastně, i o ostatních smyslech. Řekové tomu říkají přelud (fantasia), což znamená jev, a slovo se stejně hodí k jednomu smyslu jako k druhému. Představa tedy není nic jiného než zanikající smysl; a nalézá se v lidech a mnoha jiných živých tvorech, jak ve spánku, tak za bdění.

Paměť

Zanikání smyslu u bdících lidí není zánikem pohybu ve smyslu vzniklého, nýbrž jeho zatemněním, podobně jako světlo slunce zatemňuje světlo hvězd — hvězdy se přitom projevují svou mocí, kterou jsou viditelné, ve dne stejně jako v noci. Avšak protože z mnoha úderů, které naše oči, uši a jiné orgány přijímají od vnějších těles, je smysly rozlišen jen ten převládající, nejsme při převládajícím světle slunce pohnuti působením hvězd. A ať se jakýkoli předmět odstraní z našich očí, byť v nás jeho otisk zůstává, přece jiné předměty, které přicházejí blíže a působí na nás, tu představu minulého zatemňují a oslabují; tak jako je lidský hlas zatemněn denním hlukem. Z toho plyne, že čím déle po vidění nebo smyslovém vjemu jakéhokoli předmětu, tím slabší je představa. Neustálá proměna lidského těla totiž časem ničí ony části, které byly ve smyslu pohnuty, takže vzdálenost času i vzdálenost místa mají v nás jeden a týž účinek. Jako se při vzdálenosti místa to, nač hledíme, jeví zamlženě a bez rozpoznání drobnějších částí a jako hlasy slábnou a stávají se neurčitými, tak i po velké vzdálenosti času je naše představa minulého slabá; a tak zapomínáme, kupříkladu z měst, jež jsme viděli, na mnohou jednotlivou ulici, z činů na mnohou jednotlivou okolnost. Tento zanikající smysl, chceme-li vyjádřit věc samu — totiž přelud sám —, nazýváme představou, jak jsem řekl; avšak chceme-li vyjádřit onen zánik a naznačit, že smysl bledne, že je starý a minulý, nazýváme jej pamětí. Takže představa a paměť jsou pouze jedna věc, která má z různých hledisek různá jména.

Mnoho paměti, čili paměť mnoha věcí, se nazývá zkušeností. Dále: představa jest jen oněch věcí, které byly dříve smyslem vnímány, bud najednou, nebo po částech v různých dobách. První druh — představování si celého předmětu tak, jak byl smyslu podán — je prostá představa, jako když si někdo představuje člověka nebo koně, které už dříve viděl. Druhý druh je složená představa, jako když si z pohledu na

člověka v jednu dobu a na koně v jinou utvoříme v mysli kentaura. A rovněž když člověk skládá obraz vlastní osoby s obrazem jednání jiného člověka, jako když si člověk představuje sám sebe Herkulem nebo Alexandrem (což se často přihází těm, kdo jsou zaujati čtením rytířských příběhů), je to složená představa a vlastně jen výmysl mysli. Jsou i jiné představy, které v lidech (byť bdících) povstávají z velkého otisku ve smyslu: tak po pohledu na slunce zanechává otisk obraz slunce před našima očima dlouho poté; a kdo byl dlouho a vehementně upoután na geometrické obrazce, uvidí ve tmě (byť bdělý) obrazy čar a úhlů před svýma očima. Pro tento druh přeludu není zvláštního jména, protože nebývá předmětem obvyklé řeči.

Sny

Představy spících jsou tím, co nazýváme sny. I tyto (jako všechny ostatní představy) tu byly dříve v smyslu, buď celé, nebo po částech. A protože ve smyslu jsou mozek a nervy, které jsou nezbytnými orgány smyslu, ve spánku natolik ztuhlé, že je nelze snadno pohnout působením vnějších předmětů, nemůže ve spánku povstat žádná představa, a tedy ani žádný sen, kromě toho, jenž vychází z neklidu ve vnitřních částech lidského těla. Tyto vnitřní části svou spojitostí s mozkem a jinými orgány udržují totéž v pohybu, když jsou rozladěny; takže se představy tam dříve utvořené objevují, jako by člověk bděl. Jenže orgány smyslu jsou nyní ztuhlé, takže není nového předmětu, který by je mohl ovládnout a zatemnit silnějším dojmem; a tak musí být sen v tomto tichu smyslu nutně jasnější než naše bdělé myšlenky. Z toho pochází, že je obtížné, a mnozí mají za nemožné, přesně rozlišit mezi smyslem a sněním. Co se mě týče, uvažuji-li, že ve snech nemyslím ani často, ani stále na tytéž osoby, místa, předměty a činy jako za bdění, ani si nevybavuji tak dlouhý řetězec soudržných myšlenek jako jindy, a protože bděje často pozoruji nesmyslnost snů, avšak

nikdy nesním o nesmyslnostech svých bdělých myšlenek — jsem s tím zcela spokojen: za bdění vím, že nesním; ale ve snu si myslím, že bdím.

A jelikož sny jsou působeny rozladěním některých vnitřních částí těla, musí různá rozladění nutně působit různé sny. Odtud pochází, že spát v zimě vyvolává sny plné strachu a budí myšlenku i obraz nějakého hrůzostrašného předmětu (pohyb od mozku k vnitřním částem a od vnitřních částí zpět k mozku je totiž vzájemný); a jako hněv za bdění působí teplo v některých částech těla, tak za spánku přehřátí týchž částí působí hněv a vyvolává v mozku představu nepřítele. Stejně tak: jako přirozená náklonnost za bdění budí žádost a žádost působí teplo v jiných určitých částech těla, tak i přílišné teplo v oněch částech za spánku budí v mozku představu nějaké prokázané náklonnosti. Zkrátka: naše sny jsou obrácením našich bdělých představ. Pohyb začíná při bdění na jednom konci, při snění na druhém.

Zjevení či vidění

Nejobtížnější je rozlišit sen od bdělé myšlenky tehdy, když nějakou náhodou nezpozorujeme, že jsme usnuli; což snadno postihuje člověka plného úzkostných myšlenek a trápícího se svědomí a toho, kdo usne bez okolností, jako je uložení do postele nebo odložení šatů — třeba toho, kdo kývá v křesle. Neboť kdo si dá tu práci a usiluje usnout, nebude moci, přijde-li k němu nějaký nezvyklý a nepatřičný přelud, snadno pokládat jej za cokoli jiného než sen. Čteme o Marku Brutovi (jehož život daroval Julius Caesar a jenž byl také jeho oblíbencem, a přesto ho zavraždil), jak u Filipp v noci před bitvou s Augustem Caesarem spatřil hrůzný přízrak, který dějepisci obvykle líčí jako vidění. Avšak uváží-li se okolnosti, dá se snadno soudit, že nebylo než krátkým snem. Když totiž seděl ve svém stanu, zádumčivě a znepokojen hrůzou svého unáhleného činu, nebylo pro něj těžké, podřimujícího

v chladu, snít o tom, co ho nejvíce děsilo; a jak jej strach po stupních probouzel, musel i přízrak po stupních mizet. A protože neměl jistoty, že spal, nemohl mít důvodu pokládat to za sen nebo za cokoli jiného než za vidění. A není to tak vzácná příhoda: i ti, kteří plně bdí, podlehnou, jsou-li bázliví a pověrčiví, zasaženi strašidelnými pověstmi a sami ve tmě, podobným přeludům a věří, že vidí duchy a stíny mrtvých chodit po hřbitovech. Je to buď jen jejich přelud, nebo šibalství těch, kdo pověrčivého strachu užívají, aby v noci přešli převlečeni na místa, kam by nechtěli být poznáni, že chodí.

Z této neznalosti, jak rozlišit sny a jiné silné přeludy od vidění a smyslu, vzešla v minulosti převážná část pohanského náboženství, které uctívalo satyry, fauny, nymfy a tak podobně; a za našich časů mínění, jaké mají nevzdělaní lidé o vílách, strašidlech a skřetech, a o moci čarodějnic. Co se čarodějnic týče, nemyslím, že jejich čarodějství je nějakou skutečnou mocí; ale přece jsou trestány spravedlivě pro falešnou víru, kterou mají, že mohou taková zla činit, spolu s jejich úmyslem je činit, kdyby mohly; jejich řemeslo totiž je blíž novému náboženství nežli řemeslu či vědě. A co se víl a chodících duchů týče, mínění o nich bylo myslím záměrně buď učeno, nebo nevyvráceno, aby se udržela vážnost užívání zaříkání, křížů, svěcené vody a jiných podobných vynálezů ulhaných mužů. Nicméně není pochyby, že Bůh může činit nepřirozená zjevení. Avšak že by to činil tak často, aby se lidé takových věcí museli bát víc, než se bojí ustání či změny přírodního běhu — který může také zastavit a změnit —, to není článkem křesťanské víry. Zlí lidé však pod záminkou, že Bůh může cokoli, jsou tak smělí, že řeknou cokoli, hodí-li se jim to, i když to sami pokládají za nepravdu. Rozumný člověk ať jim věří jen tak daleko, jak jim pravý rozum činí to, co říkají, hodnověrné. Kdyby byl odstraněn tento pověrčivý strach z duchů a s ním i věštění ze snů, falešná proroctví a mnoho jiných věcí na tom závislých, jimiž zchytralí a ctižádostiví lidé zneuží-

vají prostého lidu, byli by lidé mnohem připravenější, než jsou, k občanské poslušnosti.

A toto by mělo být dílem škol; ale ony takovou nauku spíše živí. Neboť (neznajíce, co je představa či smysl) učí to, co přijaly: jedni říkají, že představy povstávají samy od sebe a nemají příčiny; druzí, že povstávají nejčastěji z vůle a že dobré myšlenky jsou do člověka vdechovány (inspirovány) Bohem a zlé ďáblem; nebo že dobré myšlenky jsou do člověka vlévány (vlity) Bohem a zlé ďáblem. Někteří říkají, že smysly přijímají druhy věcí a odevzdávají je společnému smyslu; a společný smysl je předává přeludu, přelud paměti a paměť úsudku, jako by si lidé podávali věci z ruky do ruky; a mnoha slovy nic nedávají pochopit.

Chápání

Představa, která v člověku (nebo v jakémkoli jiném tvoru nadaném schopností představovat si) povstává slovy nebo jinými dobrovolnými znaky, je to, co obvykle nazýváme chápáním; a je společná člověku i zvířeti. Pes totiž ze zvyku chápe volání nebo pokárání svého pána; a tak chápou i mnohá jiná zvířata. Ono chápání, které je vlastní člověku, je nejen chápání jeho vůle, ale i jeho pojmů a myšlenek skrze sled a utváření jmen věcí v tvrzení, popření a jiné formy řeči; a o tomto druhu chápání promluvím později.

Kapitola třetí. O řetězení představ.

Řetězením čili pořadem myšlenek rozumím ono sledování jedné myšlenky za druhou, které se — pro odlišení od řeči slov — nazývá myšlenkový pořad.

Když člověk myslí na cokoli, jeho další myšlenka není tak docela náhodná, jak se zdá. Ne každá myšlenka následuje po každé myšlence lhostejně. Jako nemáme žádné představy, kterou bychom dříve nebyli měli ve smyslu, celou nebo po částech, tak nemáme ani přechodu od jedné představy k druhé, který bychom dříve neměli podobně ve svých smyslech. Důvod je tento: Všechny přeludy jsou pohyby v nás, pozůstatky po těch, které vznikly ve smyslu. A ony pohyby, které bezprostředně následovaly jeden po druhém ve smyslu, pokračují spolu i po smyslu, takže když se první znovu vrací a stává se převládajícím, následuje druhý soudržností pohnuté hmoty, podobně jako je voda na hladkém stole stažena tam, kterým směrem je některá její část vedena prstem. Jenže protože ve smyslu po jedné a téže vnímané věci následuje jednou jedna věc, jindy druhá, stává se časem, že při představování si čehokoli není jisté, co si představíme dále; jisté je jen toto: bude to něco, co po téže věci následovalo dříve, v tu či onu dobu.

Pořad myšlenek nevedený

Tento pořad myšlenek, čili myšlenkový pořad, je dvojího druhu. První je nevedený, bez záměru a nestálý; v němž není žádné vášnivé myšlenky, která by vládla a směřovala ty následující k sobě, jakožto k cíli a předmětu nějaké žádosti nebo jiné vášně. V takovém případě se říká, že myšlenky bloudí, a zdají se jedna druhé nepatřičné jako ve snu. Ta-

kové bývají obvykle myšlenky lidí, kteří jsou nejen bez společnosti, ale také bez starosti o cokoli; i tehdy jsou však jejich myšlenky stejně rušné jako jindy, jen bez souladu — jako zvuk, který by nenaladěná loutna vydala každému, nebo naladěná tomu, kdo neumí hrát. A přece v tomto divokém toulání mysli lze často vysledovat její cestu a závislost jedné myšlenky na druhé. Neboť co se mohlo zdát v hovoru o naší nynější občanské válce nepatřičnější, než se zeptat, jak jsem to slyšel, jakou cenu měl římský denár? Mně však souvislost byla dost zjevná: myšlenka na válku přivedla myšlenku na vydání krále nepřátelům, ta zase myšlenku na vydání Krista a ta pak myšlenku na třicet stříbrných, které byly cenou oné zrady; a odtud již snadno plynula ona zlobná otázka. A to vše v okamžiku; neboť myšlenka je rychlá.

Pořad myšlenek řízený

Druhý druh je stálejší, poněvadž je řízen nějakou žádostí a záměrem. Otisk, který činí věci, po nichž toužíme nebo jichž se bojíme, je totiž silný a trvalý, a pomine-li na čas, rychle se vrací; někdy je tak silný, že přerušuje a láme náš spánek. Z žádosti povstává myšlenka na nějaký prostředek, který, jak jsme viděli, vyvolává to, k čemu směřujeme; a z té myšlenky myšlenka na prostředek k onomu prostředku; a tak dále, až dojdeme k nějakému počátku, který je v naší moci. A protože cíl, pro velikost otisku, se často vrací do mysli, jsou-li naše myšlenky počaly bloudit, rychle se zas vracejí na správnou cestu. Toho si všiml jeden ze sedmi mudrců a dal lidem tuto radu, dnes už otřepanou: *Respice finem* — to jest, při všech svých činech hleď často na to, čeho chceš dosáhnout, jakožto na onu věc, která řídí všechny tvé myšlenky na cestě k jejímu dosažení.

Rozpomínání

Pořad řízených myšlenek je dvojí: první, když si představíme nějaký účinek a hledáme příčiny či prostředky, jež jej plodí; to je společné člověku i zvířeti. Druhý, když si představujeme cokoli, hledáme všechny možné účinky, které z toho mohou povstat; to jest, představujeme si, co s tím můžeme udělat, až to budeme mít. Toho jsem nikdy neviděl známku jinde než u člověka; neboť je to zvídavost, která stěží náleží povaze jakéhokoli tvora, který nemá jiné vášně než smyslové, jako jsou hlad, žízeň, chtíč a hněv. Zkrátka, myšlenkový pořad, je-li veden záměrem, není ničím jiným než hledáním, čili schopností vynalézání, kterou Latiníci nazývají *sagacitas* a *sollertia*; vyhledáváním příčin nějakého přítomného nebo minulého účinku, nebo účinků nějaké přítomné či minulé příčiny. Někdy člověk hledá, co ztratil; a z onoho místa a času, kde to postrádá, běží jeho mysl zpět, z místa na místo, z času do času, aby našla, kde a kdy to měl — to jest, aby našla nějaký jistý a vymezený čas a místo, od něhož by mohla začít soustavu hledání. A znovu, odtud přebíhají jeho myšlenky stejná místa a časy, aby našly, jaký čin nebo jiná příhoda mohla způsobit, že to ztratil. Toto nazýváme rozpomínáním, čili přivedením na mysl; Latiníci tomu říkají *reminiscentia*, jako by to bylo přepočítání našich dřívějších činů.

Někdy člověk zná určité místo, v jehož obvodu má hledat; a tehdy přebíhají jeho myšlenky všechny jeho části stejným způsobem, jako by někdo zametal pokoj, aby našel klenot; nebo jako španěl prohledává pole, dokud nezachytí stopu; nebo jako by člověk projel abecedou, aby počal rým.

Prozíravost

Někdy si člověk přeje poznat, jak něco dopadne; a tehdy myslí na podobný minulý čin a na to, jak dopadl, jednoho po druhém, předpoklá-

daje, že podobné účinky následují po podobných činech. Jako ten, kdo předvídá, co se stane se zločincem, přepočítává to, co viděl následovat na podobný zločin dříve, při tomto pořadu myšlenek: zločin, biřic, žalář, soudce, šibenice. Takový druh myšlenek se nazývá předvídání a prozíravost čili prozřetelnost; a někdy také moudrost; ačkoli takové dohady, pro obtížnost sledování všech okolností, jsou velmi klamné. Avšak toto je jisté: oč má jeden člověk více zkušenosti s věcmi minulými nežli druhý, o to je prozíravější a jeho očekávání ho méně často selhávají. Jen přítomnost má jsoucno v přírodě; věci minulé mají jsoucno pouze v paměti; věci budoucí nemají jsoucno žádné, budoucnost jest jen výmyslem mysli, která přenáší následky minulých činů na činy přítomné. S nejvyšší jistotou to činí ten, kdo má nejvíce zkušenosti; ale ne s jistotou dostatečnou. A ačkoli se tomu říká prozíravost, odpovídá-li výsledek našemu očekávání, přece ve své vlastní povaze to není víc než domněnka. Předvídání budoucích věcí, jež je prozřetelnost, totiž náleží jen tomu, jehož vůlí mají přijít. Jedině od něho a nadpřirozeně vychází proroctví. Nejlepším prorokem přirozeně je nejlepší hadač; a nejlepší hadač je ten, kdo je nejvíce obeznámen a studován ve věcech, o nichž hádá; neboť má nejvíce znamení, podle nichž hadí.

Znamení

Znamení je předcházející jev vzhledem k následujícímu, a naopak následující vzhledem k předcházejícímu, když byly podobné následky pozorovány už dříve. A čím častěji byly pozorovány, tím méně nejistým je znamení. Proto ten, kdo má nejvíce zkušenosti v jakémkoli druhu věci, má nejvíce znamení, jimiž by hádal budoucí čas, a je následně nejprozíravější; a to tak mnohem více než ten, kdo je v onom druhu věci nový, že se mu nemůže vyrovnat žádná výhoda přirozeného a nahodilého důvtipu; byť si mnozí mladí lidé myslí opak.

Nicméně prozíravost není tím, co odlišuje člověka od zvířete. Jsou zvířata, která v jednom roce pozorují více a sledují to, co je pro jejich dobro, prozíravěji než dítě v deseti.

Dohad o věcech minulých

Jako je prozíravost předjímáním budoucnosti vytěženým ze zkušenosti času minulého, tak je i předjímání věcí minulých vytěžené z jiných věcí (ne budoucích, ale) také minulých. Neboť kdo viděl, jakými cestami a stupni se vzkvétající stát ocitl nejprve v občanské válce a potom v zkáze, při pohledu na zbořeniny jakéhokoli jiného státu uhodne, že i tam byla podobná válka a podobné postupy. Avšak jeho dohad má téměř stejnou nejistotu jako dohad o budoucnosti; neboť oba se opírají jen o zkušenost.

Není, pokud se mohu rozpomenout, žádného jiného úkonu lidské mysli, který by v ní byl přirozeně zasazen tak, aby k jeho vykonávání nebylo třeba nic jiného než se narodit člověkem a žít s užíváním svých pěti smyslů. Ony ostatní schopnosti, o nichž budu mluvit postupně a které se zdají být vlastní jen člověku, jsou získávány a rozšiřovány studiem a pílí; u většiny lidí osvojovány poučením a kázní; a všechny pocházejí z vynálezu slov a řeči. Vedle smyslu, myšlenek a pořadu myšlenek nemá totiž mysl člověka žádný jiný pohyb; ačkoli pomocí řeči a metody mohou být tytéž schopnosti rozvinuty do takové výše, že odlišují člověka od všech ostatních živých tvorů.

Cokoli si představujeme, je konečné. Proto není ideje či pojmu jakékoli věci, kterou nazýváme nekonečnou. Nikdo nemůže mít v mysli obraz nekonečné velikosti, ani si představit konce a hranice jmenované věci; nemá přitom pojmu té věci, nýbrž jen pojem své vlastní neschopnosti. A proto se jméno BOHA neužívá, aby nám dalo si ho představit (neboť je nepostižitelný a jeho velikost a moc jsou nepředstavitelné), nýbrž abychom ho ctili. Dále, protože vše, cokoli si — jak jsem

řekl — představujeme, bylo nejprve vnímáno smyslem, buď naráz, nebo po částech, nemůže mít člověk žádnou myšlenku, která by představovala něco, co nepodléhá smyslu. Nikdo tedy nemůže si představit cokoli, aniž si to představí na nějakém místě, nadané nějakou určitou velikostí a rozdělitelné na části; ani že by nějaká věc byla celá na tomto místě a celá na jiném místě zároveň; ani že by dvě nebo více věcí mohlo být na jednom a témž místě zároveň: nic z toho se totiž ve smyslu nikdy nestalo ani stát nemůže; jsou to nesmyslné řeči, přejímané na úvěr (bez jakéhokoli významu) od oklamaných filozofů a od oklamaných či klamajících scholastiků.

Kapitola čtvrtá. O řeči.

Původ řeči

Vynález knihtisku, byť důmyslný, je u porovnání s vynálezem písmen věcí nevelkou. Avšak kdo první nalezl užívání písmen, není známo. Toho, kdo je první přinesl do Řecka, lidé jmenují Kadmem, synem Agénora, krále fénického. Užitečný vynález pro zachování paměti času minulého a pro spojení lidstva rozptýleného po tolika a tak vzdálených krajinách země; a přitom obtížný, poněvadž pochází z bedlivého pozorování rozmanitých pohybů jazyka, patra, rtů a jiných orgánů řeči; tak aby se podle počtu rozdílů písmen daly tyto pohyby zapamatovat. Ale nejušlechtilejším a nejužitečnějším vynálezem ze všech ostatních byl vynález řeči, záležející ve jménech čili pojmenováních a v jejich spojování. Jí lidé zapisují své myšlenky, povolávají je zpět, když jsou minulé, a sdělují je také jeden druhému pro vzájemný užitek a hovor. Bez ní by nebylo mezi lidmi ani obce, ani společnosti, ani smlouvy, ani míru, o nic víc než mezi lvy, medvědy a vlky. Prvním původcem řeči byl sám Bůh, jenž poučil Adama, jak nazývat stvoření, která mu předvedl před oči. Dále v této věci Písmo nejde. Avšak toto stačilo, aby ho navedlo přidávat další jména, jak mu k tomu zkušenost a užívání tvorů dávaly příležitost; a aby je spojoval po stupních tak, aby se dal pochopit; a tak se postupem času mohlo získat tolik jazyka, kolik měl pro co užitku; byť ne tak hojného, kolik potřebuje řečník nebo filozof. Nenacházím totiž v Písmu nic, z čeho by se přímo nebo důsledkem dalo odvodit, že by Adam byl učen jmenovat všechny obrazce, čísla, míry, barvy, zvuky, přeludy, vztahy; tím méně jmen slov a řeči jako obecné, zvláštní, souhlasné, popírající, tázací, přací, neurčité, která vše jsou

užitečná; a nejméně ze všech jmen jsoucnosti, zaměřenosti, čehosti a jiných významných slov scholastiky.

Avšak všechen tento jazyk, získaný a rozmnožený Adamem a jeho potomstvem, byl znovu ztracen u babylonské věže, kdy byl rukou Boží každý člověk za svou vzpouru stižen zapomněním svého dřívějšího jazyka. A protože byli tím donuceni rozptýlit se do různých částí světa, muselo být, že rozmanitost jazyků, která je nyní, pochází po stupních z nich takovým způsobem, jak je nouze — matka všech vynálezů — učila; a časem rostla všude v hojnější.

Užívání řeči

Obecné užívání řeči je přenést náš myšlenkový pořad do slovního, čili pořad našich myšlenek do pořadu slov; a to pro dvojí užitek. Jeden je zápis důsledků našich myšlenek, které, jsouce náchylné vyklouznout z paměti a přivádět nás k nové práci, mohou být znovu vyvolány takovými slovy, jimiž byly označeny. Takže první užívání jmen je sloužit jako značky čili zápisníky pro pamatování. Druhé je, když mnozí užívají týchž slov, aby označili (jejich spojováním a pořádáním) jeden druhému, co o každé věci pochopili či myslí; a také po čem touží, čeho se bojí nebo pro co mají jinou vášeň; a v tomto užívání se jim říká znamení. Zvláštní užívání řeči jsou tato: za prvé zapisovat to, co uvažováním shledáváme být příčinou nějaké přítomné či minulé věci, a co, jak shledáváme, mohou věci přítomné či minulé vyvolat nebo způsobit; což dohromady činí osvojování umění. Za druhé ukázat jiným to vědění, jehož jsme dosáhli; což jest radit a učit se navzájem. Za třetí dát jiným na vědomí svou vůli a své záměry, abychom měli vzájemnou pomoc. Za čtvrté se potěšit a obveselit sebe i jiné hraním si se slovy, pro potěšení či ozdobu, nevinně.

Zneužívání řeči

K těmto užíváním odpovídá i čtvero zneužití. Za prvé, když lidé zapisují své myšlenky špatně — pro nestálost významu svých slov; čímž zapisují jako své pojmy to, co nikdy nepochopili, a sami sebe tak klamou. Za druhé, když užívají slov obrazně, to jest v jiném smyslu, než pro jaký jsou ustavena; a tím klamou druhé. Za třetí, když slovy prohlašují, že je jejich vůlí to, co není. Za čtvrté, když jich užívají, aby jeden druhého rmoutili: ježto totiž příroda ozbrojila živé tvory, jedny zuby, druhé rohy a jiné rukama, aby se bránili nepříteli, je pouhým zneužíváním řeči rmoutit druhého jazykem — ledaže by to byl ten, koho jsme povinni řídit; a pak to není rmoucení, nýbrž napravování a opravování.

Způsob, jímž řeč slouží pamatování na důsledek příčin a účinků, záleží v ukládání jmen a v jejich spojování.

Jména vlastní a obecná či všeobecná

Některá jména jsou vlastní, přináležející jen jedné věci, jako Petr, Jan, tento člověk, tento strom; a některá jsou obecná, přináležející mnoha věcem, jako člověk, kůň, strom. Každé z nich, ač jest to jedno jméno, je přesto jménem mnoha jednotlivých věcí; a vzhledem k nim všem dohromady se nazývá jménem všeobecným. Není totiž na světě nic všeobecného než jen jména; neboť jmenované věci jsou každá z nich jednotlivá a jedinečná.

Jedno všeobecné jméno se ukládá mnoha věcem pro jejich podobnost v nějaké vlastnosti nebo jiné případné povaze. A zatímco vlastní jméno přivádí na mysl jen jednu věc, všeobecné povolává kteroukoli z oněch mnoha.

A z všeobecných jmen jsou některá širšího a některá užšího rozsahu, širší zahrnují užší; a některá opět stejného rozsahu, zahrnujíce se

vzájemně. Například jméno těleso je širšího významu než slovo člověk a zahrnuje je; a jména člověk a rozumný jsou stejného rozsahu, zahrnujíce vzájemně jedno druhé. Zde si však musíme povšimnout, že jménem se ne vždy rozumí, jak v mluvnici, jediné slovo; nýbrž občas i opsáním mnoho slov pohromadě. Všechna tato slova — ten, kdo ve svých činech zachovává zákony své země — tvoří jen jedno jméno, rovnocenné s tímto jediným slovem: spravedlivý.

Tímto ukládáním jmen, některých širšího, některých užšího významu, převádíme sčítání důsledků věcí představovaných v mysli na sčítání důsledků pojmenování. Například člověk, který nemá žádného užívání řeči (jako kdo se narodil a zůstal docela hluchým a němým), položí-li si před oči trojúhelník a vedle něho dva pravé úhly (takové, jaké jsou rohy čtverce), může rozjímáním srovnat a shledat, že tři úhly onoho trojúhelníku jsou rovné těm dvěma pravým úhlům, které stojí vedle něho. Avšak je-li mu ukázán jiný trojúhelník, odlišného tvaru, nemůže bez nové práce vědět, zda i tři úhly onoho jsou rovné témuž. Zato ten, kdo užívá slov, pozoruje-li, že taková rovnost nebyla důsledkem délky stran, ani žádné jiné zvláštní věci jeho trojúhelníku, nýbrž jen toho, že strany byly rovné a úhly tři — a to že bylo vše, pro co jej nazval trojúhelníkem —, smělo uzavře všeobecně, že taková rovnost úhlů je ve všech trojúhelnících jakýchkoli; a zapíše si svůj nález v těchto obecných výrazech: každý trojúhelník má své tři úhly rovné dvěma pravým úhlům. A tak se důsledek nalezený v jednom zvláštním případě dostává k zápisu a zapamatování jakožto všeobecné pravidlo; a zprošťuje naše myšlenkové sčítání času a místa; a vysvobozuje nás od vší práce mysli vyjma první; a činí to, co bylo shledáno pravdivým zde a nyní, pravdivým ve všech časech a místech.

Avšak užívání slov při zápisu našich myšlenek není v ničem tak zjevné jako v počítání. Rozený hlupák, který se nikdy nemohl naučit zpaměti pořadí číselných slov, jako jedna, dvě a tři, může pozorovat každý úder hodin a kývat na něj hlavou nebo říkat jedna, jedna, jedna;

ale nikdy nebude vědět, kolik je hodin. A zdá se, že byl čas, kdy ona jména čísel nebyla v užívání; a lidé si pomáhali tím, že na věci, které si chtěli vést v počtu, přikládali prsty jedné nebo obou rukou. A odtud pochází, že naše číselná slova jsou nyní jen deseti v jakémkoli národě, a v některých dokonce jen pěti, a pak začínají znovu. A ten, kdo umí napočítat do deseti, přednáší-li čísla mimo pořadí, se ztratí a neví, kdy skončil; tím méně bude moci sčítat a odečítat a vykonávat všechny ostatní úkony aritmetiky. Takže bez slov není možnosti počítat čísla; tím méně velikosti, rychlosti, síly a jiné věci, jejichž počítání je nutné k bytí nebo blahobytu lidstva.

Jsou-li dvě jména spojena v důsledek čili tvrzení, jako takto: „Člověk je živý tvor," nebo takto: „Je-li člověkem, je živým tvorem," pak, značí-li pozdější jméno „živý tvor" vše, co značí dřívější jméno „člověk", tvrzení neboli důsledek je pravdivý; jinak nepravdivý. Pravda a nepravda jsou totiž znaky řeči, nikoli věcí. A kde není řeči, není ani pravdy, ani nepravdy. Omyl tam být může, jako když očekáváme to, co nenastane, nebo tušíme, co nebylo; v žádném z obou případů však člověka nelze obvinit z nepravdy.

Vzhledem k tomu tedy, že pravda záleží ve správném uspořádání jmen v našich tvrzeních, člověk, který hledá přesnou pravdu, musí si pamatovat, co každé jméno, kterého užívá, zastupuje, a podle toho je umísťovat; jinak se najde zapleten do slov jako pták v lepových větvičkách — čím více se zmítá, tím více je uvázán. A proto v geometrii (což je jediná věda, kterou Bohu dosud zalíbilo lidstvu udělit) se začíná ustálením významu slov; a toto ustálení významu nazývají definicemi a kladou je na začátek svého počítání.

Odtud se jeví, jak nutné je pro každého, kdo touží po pravém vědění, zkoumat definice dřívějších autorů; a buď je opravovat, kde jsou nedbale položeny, nebo si je vytvořit sám. Omyly definic se totiž rozmnožují tak, jak postupuje počítání, a vedou lidi k nesmyslnostem, které nakonec vidí, ale nemohou se jim vyhnout bez nového počítání

od začátku; v němž leží základ jejich omylů. Odtud se stává, že ti, kdo věří knihám, dělají totéž co ti, kdo mnoho malých součtů sčítají do jednoho většího, aniž uvažují, zda ony malé součty byly správně sečteny; a nakonec, nalezše omyl zjevný, ale nedůvěřujíce svým prvním základům, nevědí, jak se vyvést, a tráví čas prolétáváním svých knih — jako ptáci, kteří, vlétnuvše komínem, se najdou uzavřeni v komnatě a třepou se u falešného světla okenní tabule, protože nemají dost rozumu uvážit, kudy přišli dovnitř. Takže ve správné definici jmen leží první užívání řeči, jímž je nabývání vědy. A ve špatných nebo žádných definicích leží první zneužití; z něhož plynou všechny falešné a nesmyslné nauky, které činí ty lidi, kteří své poučení přijímají z autority knih a ne z vlastního rozjímání, o tolik horšími, než je stav nevědomých, o kolik jsou lidé obdařeni pravou vědou nad něj výše. Mezi pravou vědou a scestnými naukami leží totiž uprostřed nevědomost. Přirozený smysl a představa nejsou zatíženy nesmyslem. Příroda sama nemůže chybit; a jak lidé bohatnou hojností jazyka, tak se stávají moudřejšími nebo šílenějšími, než bývají obvyklí lidé. Není také bez písmen možné, aby se kdo stal buď vynikajícím mudrcem, nebo (není-li jeho paměť porušena nemocí nebo špatnou stavbou orgánů) vynikajícím bláznem. Slova jsou totiž počítacími penízky moudrých lidí: jen jimi počítají; avšak jsou penězi hlupáků, kteří je oceňují podle autority nějakého Aristotela, Cicerona, Tomáše či kteréhokoli jiného učitele — a to jen muže.

Co podléhá jménům

Jménům podléhá cokoli, co může vstoupit do počtu nebo v něm být uvažováno, a být přidáno jedno k druhému v součet nebo odečteno jedno od druhého se zbytkem. Latiníci nazývali účty peněz *rationes* a účtování *ratiocinatio*; a to, co my ve směnkách nebo účetních knihách nazýváme položkami, oni nazývali *nomina*, to jest jména; a od-

tud, zdá se, pochází, že slovo *ratio* rozšířili na schopnost počítání ve všech ostatních věcech. Řekové mají pro řeč i rozum pouze jedno slovo, *logos*; ne že by si mysleli, že není řeči bez rozumu, nýbrž že není rozumování bez řeči. A úkon rozumování nazývali sylogismem; což značí sečtení důsledků jednoho výroku s druhým. A protože tytéž věci mohou vstoupit do počtu pro různé případy, jsou jejich jména (aby ukázala onu rozmanitost) rozmanitě ohýbána a odlišována. Tuto rozmanitost jmen lze svést na čtyři obecné hlavy.

Za prvé může věc vstoupit do počtu jakožto hmota čili těleso: jako živé, smyslové, rozumné, teplé, studené, pohnuté, klidné; při všech těchto jménech se předpokládá slovo hmota či těleso, a všechna jsou jmény hmoty.

Za druhé může vstoupit do počtu nebo být uvažována pro nějaký projev či vlastnost, kterou v ní předpokládáme: jako pro to, že je pohnuta, že je tak dlouhá, že je teplá, a tak podobně; a tehdy ze jména věci samé drobnou obměnou nebo ohnutím děláme jméno pro onen projev, který uvažujeme — a za „živé“ dáváme do počtu „život“, za „pohnuté“ „pohyb“, za „teplé“ „teplo“, za „dlouhé“ „délka“ a tak podobně. A všechna taková jména jsou jmény projevů a vlastností, jimiž se jedna hmota a těleso odlišuje od druhé. Nazývají se jmény odvlečenými; neboť jsou odvlečena (ne od hmoty, ale) od počtu hmoty.

Za třetí přivádíme do počtu vlastnosti našich vlastních těl, jimiž činíme takové rozlišení: když je něco námi viděno, nepočítáme věc samu, nýbrž zrak, barvu, představu její v přeludu; a když je něco slyšeno, nepočítáme to, nýbrž slyšení nebo zvuk sám, který je naším přeludem či pojmem této věci skrze ucho; a to jsou jména přeludů.

Za čtvrté přivádíme do počtu, uvažujeme a dáváme jména jménům samým a řečem: neboť obecné, všeobecné, zvláštní, dvojsmyslné jsou jména jmen. A tvrzení, otázka, rozkaz, vyprávění, sylogismus, kázání, řeč a mnoho jiných podobných jsou jména řečí.

Užívání jmen pozitivních

A toto je všechna rozmanitost jmen pozitivních, která jsou kladena, aby označila něco, co jest v přírodě nebo co mysl člověka smí smyslit: jako jsou tělesa, která jsou nebo mohou být pojata; nebo z těles vlastnosti, které jsou nebo mohou být smyšleny; nebo slova a řeč.

Jména záporná a jejich užívání

Jsou i jiná jména, zvaná záporná, která jsou znaky, aby označila, že slovo není jménem věci, o niž jde: jako tato slova „nic“, „nikdo“, „nekonečný“, „neučitelný“, „tři nemají čtyř“, a podobná. Ta jsou nicméně užitečná v počítání nebo v opravování počítání a připomínají naše dřívější úvahy, i když nejsou jmény ničeho; neboť nám dávají zamítnout jména užitá nesprávně.

Slova bez významu

Všechna ostatní jména jsou jen nic neznačící zvuky; a to dvojího druhu. Jeden, když jsou nová a jejich smysl není definicí vysvětlen; takových bylo nemalé množství vysaženo scholastiky a popletenými filozofy.

Druhý, když lidé dělají jméno ze dvou jmen, jejichž významy jsou protichůdné a neslučitelné; jako toto jméno „nehmotné těleso“ nebo (což je totéž) „nehmotná podstata“ a mnoho jiných podobných. Kdykoli je totiž nějaké tvrzení nepravdivé, obě jména, z nichž je složeno, položena vedle sebe a učiněna jedním, neznačí vůbec nic. Například, je-li nepravdivým tvrzením říci, že čtverec je kulatý, slovo „kulatý čtverec“ neznačí nic — je to pouhý zvuk. Rovněž, je-li nepravdivé říci, že se ctnost dá nalít nebo rozdmýchat sem a tam, jsou slova „vlitá ctnost“ a „vdechnutá ctnost“ stejně nesmyslná a bezvýznamná jako

„kulatý čtverec“. A proto stěží potkáte nesmyslné a bezvýznamné slovo, které by nebylo složeno z nějakých latinských nebo řeckých jmen. Francouz slýchá našeho Spasitele nazývat jménem *Parole* zřídka, zato jménem *Verbe* často; a přitom *Verbe* a *Parole* se neliší v ničem jiném než v tom, že jedno je latinské, druhé francouzské.

Chápání

Když člověk, slyše nějakou řeč, má ony myšlenky, které slova oné řeči a jejich spojení byla ustanovena a určena značit, pak se o něm říká, že řeči rozumí; chápání není totiž nic jiného než pojem působený řečí. A proto, je-li řeč vlastní jen člověku (a pokud vím, je), je i chápání vlastní jen jemu. A proto u nesmyslných a nepravdivých tvrzení, jsou-li všeobecná, nemůže být žádného chápání; byť si mnozí myslí, že chápou, když jen tiše opakují slova nebo si je přemílají v mysli.

Jaké druhy řečí značí tíhnutí, odpory a vášně lidské mysli a jejich užívání a zneužívání — o tom promluvím, až budu mluvit o vášních.

Nestálá jména

Jména takových věcí, které nás zasahují, to jest, které nás těší a netěší — protože ne všichni lidé jsou týmž stejně zasaženi, ani týž člověk ve všech dobách —, jsou v obvyklé řeči lidí nestálého významu. Protože všechna jména jsou ukládána, aby označovala naše pojmy, a všechny naše náklonnosti jsou jen pojmy, nemůžeme, pochopíme-li tytéž věci rozdílně, se stěží vyhnout tomu, abychom je rozdílně nejmenovali. Neboť ačkoli povaha toho, co chápeme, je táž, přece rozmanitost našeho přijímání jí — s ohledem na odlišné stavby těla a předsudky mínění — dává každé věci zabarvení našich rozdílných vášní. A proto v rozumování musí mít člověk na pozoru slova, která vedle označení toho, co si představujeme, mají i označení povahy, založení a zájmu

mluvčího; taková jsou jména ctností a neřestí. Jeden totiž nazývá moudrostí to, co druhý strachem; jeden ukrutností, co druhý spravedlností; jeden rozmařilostí, co druhý velkomyslností; jeden vážností, co druhý tupostí, a tak dále. A proto taková jména nemohou být nikdy pravým základem žádného rozumování. Stejně tak ne obrazy a tropy řeči; ty jsou však méně nebezpečné, protože se k své nestálosti přiznávají, což ony první nečiní.

Kapitola pátá. O rozumu a vědě.

Co je rozum

Když člověk rozumuje, nedělá nic jiného, než že si představuje celkovou sumu ze sčítání dílů; nebo si představuje zbytek z odečtení jedné sumy od druhé. Toto, děje-li se slovy, je představením si důsledku jmen všech dílů ke jménu celku, nebo ze jmen celku a jednoho dílu ke jménu dílu druhého. A ačkoli u některých věcí (jako u čísel) lidé jmenují, kromě sčítání a odčítání, i jiné úkony — násobení a dělení —, jsou vlastně touž věcí: násobení není nic jiného než sčítání stejných věcí k sobě, a dělení je jen odečítání jedné věci od druhé, dokud lze. Tyto úkony nenáležejí jen číslům, nýbrž všem druhům věcí, které lze sčítat a jednu od druhé odečítat. Jako aritmetikové učí sčítat a odečítat čísla, geometrové učí totéž u čar, obrazců (tělesných i plošných), úhlů, poměrů, časů, stupňů rychlosti, síly, moci a tak podobně; logikové učí totéž na důsledcích slov, sčítajíce dvě jména v tvrzení a dvě tvrzení v sylogismus a mnoho sylogismů v důkaz; a ze sumy čili závěru sylogismu odečítají jednu větu, aby nalezli druhou. Spisovatelé politiky sčítají dohromady smlouvy, aby nalezli povinnosti lidí; a právníci sčítají zákony a skutky, aby nalezli, co je právem a co bezprávím v jednáních soukromých lidí. Zkrátka, v jakékoli věci, kde je místo pro sčítání a odečítání, je i místo pro rozum; a kde pro ně místa není, tam rozum nemá nic na práci.

Definice rozumu

Z toho všeho můžeme definovat, to jest určit, co je míněno tímto slovem „rozum“, počítáme-li jej mezi schopnosti mysli. Rozum v tomto smyslu je totiž nic jiného než počítání (to jest sčítání a odčítání) důsledků obecných jmen dohodnutých k označení a vyjádření našich myšlenek. Pravím označení, počítáme-li sami u sebe, a vyjádření, dokazujeme-li nebo předvádíme-li svá počítání druhým.

Kde je správný rozum

A jako v aritmetice se mohou necvičení lidé mýlit, a dokonce i profesoři sami počítají často špatně, tak i v jakémkoli jiném předmětu rozumování se mohou nejschopnější, nejpozornější a nejcvičenější lidé klamat a vyvozovat chybné závěry. Nikoli že by rozum sám nebyl vždy správným rozumem, zrovna tak jako je aritmetika uměním jistým a neklamným; ale rozum žádného jednoho člověka, ani rozum žádného počtu lidí nečiní jistotu — stejně jako není účet dobře sečten jen proto, že jej mnoho lidí jednomyslně schválilo. A proto, jako musí při sporu v účetnictví strany ze své vůle ustavit za správný rozum rozum nějakého rozhodčího nebo soudce, jehož rozsudku se obě podrobí (jinak musí jejich spor buď dojít k ranám, nebo zůstat nerozhodnut, pro nedostatek správného rozumu ustaveného přírodou), tak je tomu i ve všech sporech jakéhokoli druhu. A když lidé, kteří se pokládají za moudřejší než všichni ostatní, křičí a žádají správný rozum za soudce, přitom nehledají nic jiného, než aby věci byly rozhodnuty podle rozumu žádného jiného člověka než jejich vlastního, je to ve společnosti lidí tak nesnesitelné, jako je ve hře po otočení trumfu užívat za trumf při každé příležitosti barvu, jíž mají v ruce nejvíce. Neboť nedělají nic jiného ti, kdo chtějí, aby se každá jejich vášeň, jak nad nimi získává vládu, pokládala za správný rozum — a to ve vlastních sporech; čímž

svůj nedostatek správného rozumu prozrazují právě tím nárokem, který si na něj činí.

Užívání rozumu

Užívání a cíl rozumu není v nalezení sumy a pravdy jednoho či několika důsledků vzdálených prvním definicím a ustáleným významům jmen; nýbrž začít od nich a postupovat od jednoho důsledku k druhému. Není totiž jistoty posledního závěru bez jistoty všech těch tvrzení a popření, na nichž byl založen a z nichž byl vyvozen. Jako hospodář, bere-li účet, sčítá sumy všech výdajových listů do jedné sumy, a nedbá, jak byl každý list sečten těmi, kdo jej předložili, ani co platí; pak si neslouží o nic víc, než kdyby celý účet schválil vcelku, spoléhaje na dovednost a poctivost každého z účetních; tak i v rozumování o všech ostatních věcech ten, kdo přijímá závěry na úvěr autorů a nebere je od prvních položek v každém počítání (jimiž jsou významy jmen ustálené definicemi), ztrácí svou námahu a nic neví, nýbrž jen věří.

O omylu a nesmyslu

Když člověk počítá bez užívání slov, což lze činit u jednotlivých věcí (jako když při pohledu na kteroukoli věc hádáme, co jí mohlo předcházet nebo co po ní pravděpodobně bude následovat), a to, co pokládal za pravděpodobné, nenásleduje, nebo to, co pokládal za pravděpodobné předcházet, nepředcházelo, nazývá se to omylem; omylu podléhají i nejprozíravější lidé. Avšak když rozumujeme ve slovech obecného významu a dospějeme k obecnému úsudku, který je nepravdivý, nazývá se to sice obvykle omylem, ale ve skutečnosti je to nesmyslnost čili bezsmyslná řeč. Omyl je totiž pouze klam z předjímání, že něco je minulé nebo bude, přičemž, byť to minulé nebylo nebo nemělo přijít, nebyla v tom žádná rozpoznatelná nemožnost. Avšak když učiníme

obecné tvrzení, není-li pravdivé, je jeho možnost nepředstavitelná. A slova, jimiž nepochopíme nic než zvuk, nazýváme nesmyslnými, bezvýznamnými a bezcennými. Proto, kdyby se mnou někdo mluvil o kulatém čtverci; nebo o projevech chleba v sýru; nebo o nehmotných podstatách; nebo o svobodném poddaném, svobodné vůli, nebo o čemkoli svobodném — vyjma svobodném od toho, aby mu v něčem bránil odpor —, neřekl bych, že je v omylu, nýbrž že jeho slova jsou bez smyslu; to jest, nesmyslná.

Řekl jsem dříve, ve druhé kapitole, že člověk přesahuje všechna ostatní zvířata v této schopnosti, že když si cokoli představí, je nakloněn zkoumat její důsledky a jaké účinky s ní může způsobit. A nyní přidávám ještě tento další stupeň téže vynikající vlastnosti: že slovy může důsledky, které shledává, uvést na obecná pravidla zvaná teorémy neboli aforismy; to jest, může rozumovat čili počítat nejen v čísle, nýbrž ve všech ostatních věcech, z nichž jedna může být přidána k druhé nebo od druhé odečtena.

Tato výsada je však vyvážena jinou, totiž výsadou nesmyslu, jíž nepodléhá žádný živý tvor než jen člověk. A z lidí jsou jí ze všech nejpoddanější ti, kdo se vyznávají k filozofii. Je totiž naprostá pravda, co o nich kdesi říká Cicero: že není nic tak nesmyslného, co by se nedalo nalézt v knihách filozofů. A důvod je zjevný. Není totiž ani jednoho z nich, který by své rozumování začínal od definic čili výkladu jmen, jichž má užívat. A takováto metoda byla užívána jen v geometrii; a její závěry se tím staly nespornými.

Příčiny nesmyslu

První příčinu nesmyslných závěrů přisuzuji nedostatku metody, totiž tomu, že nezačínají své rozumování od definic; to jest od ustálených významů svých slov; jako by mohli brát účet, aniž znají hodnotu číselných slov jedna, dvě a tři.

A ježto všechna tělesa vstupují do počtu z rozmanitých hledisek (což jsem zmínil v předchozí kapitole), rozmanitě jmenujíce tato hlediska, povstávají ze zmatku a nevhodného spojování jejich jmen do tvrzení rozmanité nesmysly. A proto:

Druhou příčinu nesmyslných tvrzení přisuzuji dávání jmen těles projevům; nebo jmen projevů tělesům. Jako to činí ti, kdo říkají, že víra se vlévá nebo vdechuje — zatímco nic nelze vlít nebo vdechnout do jakékoli věci kromě tělesa; nebo že rozprostraněnost je těleso; že přízraky jsou duchové, a tak podobně.

Třetí přisuzuji dávání jmen projevů těles vně nás projevům našich vlastních těl; jako to činí ti, kdo říkají, že barva je v tělese, že zvuk je ve vzduchu, a tak podobně.

Čtvrtou dávání jmen těles jménům nebo řečem; jako to činí ti, kdo říkají, že jsou věci všeobecné; že živý tvor je rod čili obecná věc, a tak podobně.

Pátou dávání jmen projevů jménům a řečem; jako to činí ti, kdo říkají, že povaha věci je v její definici; že rozkaz člověka je jeho vůle, a tak podobně.

Šestou užívání obrazů, tropů a jiných řečnických figur místo vlastních slov. Neboť ačkoli je dovoleno říci (například) v obvyklé řeči: „cesta jde“ nebo „cesta vede sem či tam“, „přísloví říká toto či ono“ (ačkoli cesty nemohou chodit a přísloví mluvit), přece v počítání a hledání pravdy se takové řeči nepřipouštějí.

Sedmou jménům, která neznačí nic, nýbrž jsou převzata a naučena nazpaměť ze škol, jako „hypostatický“, „transsubstanciovaný“, „konsubstanciovaný“, „věčné nyní“, a podobné žvásty scholastiků.

Komu se podaří těmto věcem vyhnout, nespadne snadno do žádného nesmyslu, ledaže by to bylo délkou účtu, při němž mohl zapomenout, co šlo před ním. Všichni lidé totiž rozumují od přírody stejně a dobře, mají-li dobré zásady. Kdo by byl tak hloupý, aby se zmýlil v geometrii, a navíc v omylu setrval, když mu druhý jeho chybu ukáže?

Odtud plyne, že rozum není, jako smysl a paměť, s námi zrozen; ani není získáván jen zkušeností, jako prozíravost; nýbrž získáván pílí: nejprve vhodným ukládáním jmen; a za druhé získáváním dobré a spořádané metody v postupu od prvků, jimiž jsou jména, k tvrzením tvořeným spojováním jedněch s druhými; a tak k sylogismům, jimiž jsou spojování jednoho tvrzení s druhým, dokud nedojdeme k poznání všech důsledků jmen náležejících k dané věci. A to je to, čemu lidé říkají věda. A zatímco smysl a paměť jsou jen poznáním skutku, který je minulý a neodvolatelný, věda je poznáním důsledků a závislosti jedné skutečnosti na druhé. Jí z toho, co dovedeme udělat nyní, víme, jak udělat něco jiného, až budeme chtít, nebo něco podobného v jiné době; neboť když vidíme, jak nějaká věc povstává, z jakých příčin a jakým způsobem, pak když přijdou podobné příčiny do naší moci, vidíme, jak jí dát vyvolat podobné účinky.

Děti tudíž nejsou obdařeny rozumem vůbec, dokud nedosáhnou užívání řeči; nazývají se však tvory rozumovými pro zjevnou možnost mít rozum v čase budoucím. A většina lidí, byť mají užívání rozumování trochu, jako v počítání do nějakého stupně, přece jim to v obvyklém životě valně neslouží; v tomto životě se spravují, jedni lépe, druzí hůře, podle svých rozdílů ve zkušenosti, rychlosti paměti a náklonností k různým cílům; a zvlášť podle dobrého či zlého štěstí a omylů jeden druhého. Co se vědy či jistých pravidel pro jejich jednání týče, jsou od ní tak daleko, že nevědí, co to je. Geometrii pokládali za kejklířství; ale co ostatních věd, kdo nebyl učen jejich počátkům a nějakému v nich pokroku, aby viděl, jak se získávají a plodí, je v této věci jako děti, které nemajíce ponětí o plození jsou od žen vedeny k víře, že jejich bratři a sestry se nerodí, nýbrž nalézají v zahradě.

Avšak ti, kdo nemají vědu, jsou se svou přirozenou prozíravostí v lepším a ušlechtilejším stavu než ti, kdo chybným rozumováním,

nebo spoléháním na ty, kdo rozumují špatně, dospívají k nepravdivým a nesmyslným obecným pravidlům. Neboť neznalost příčin a pravidel nevede lidi tak daleko mimo cestu jako spoléhání na nepravdivá pravidla a pokládání za příčiny toho, k čemu směřují, těch věcí, které jimi nejsou, nýbrž spíše příčinami opaku.

Abych uzavřel: Světlem lidských myslí jsou průhledná slova, předtím však přesnými definicemi očištěná a zbavená dvojznačnosti; rozum je krokem; vzrůst vědy cestou; a blaho lidstva cílem. A naopak, obrazy a bezsmyslná a dvojznačná slova jsou jako bludičky, a rozumování podle nich je blouděním mezi nespočetnými nesmysly; a jejich cílem je svár a vzpoura, nebo pohrdání.

Prozíravost a moudrost a jejich rozdíl

Jako velká zkušenost je prozíravost, tak velká věda je moudrost. Ačkoli obvykle máme jediné jméno „moudrost“ pro obě, Latiníci vždy rozlišovali *prudentia* a *sapientia*, přisuzujíce první zkušenosti, druhou vědě. Avšak aby se jejich rozdíl ukázal jasněji, představme si jednoho muže obdařeného vynikajícím přirozeným užíváním a obratností v ovládání zbraní; a druhého, který ke své obratnosti přidal získanou vědu o tom, kde může zasáhnout protivníka a kde být zasažen jím, v každém možném postavení či krytu. Schopnost prvního by se ke schopnosti druhého měla jako prozíravost k moudrosti; obě užitečné, ale druhá neklamná. Avšak ti, kteří důvěřujíce jen autoritě knih následují slepě slepé, jsou jako ten, kdo důvěřuje nepravdivým pravidlům učitele šermu a opovážlivě se pustí do protivníka, který ho buď zabije, nebo zahanbí.

Znamení vědy

Některá znamení vědy jsou jistá a neklamná, jiná nejistá. Jistá, když ten, kdo si nárokuje vědu o jakékoli věci, může ji sám učit, to jest přehledně druhému dokazovat její pravdu. Nejistá, když jeho předstíranému nároku odpovídají jen některé jednotlivé příhody a při mnoha příležitostech se potvrzují tak, jak sám říká, že musí. Znamení prozíravosti jsou všechna nejistá; neboť pozorovat ze zkušenosti a pamatovat si všechny okolnosti, které mohou výsledek změnit, je nemožné. Avšak v jakékoli věci, v níž člověk nemá neklamné vědy, podle níž by postupoval, opustit vlastní přirozený úsudek a dát se vést obecnými výroky čtenými v autorech a podléhajícími mnoha výjimkám, je známkou pošetilosti a obecně se posmívá pod jménem pedanterie. A i z těch mužů samých, kteří v radách obce rádi ukazují svou čtenost v politice a dějinách, jen velmi málokdo tak činí ve svých domácích záležitostech, kde je dotčen vlastní prospěch; mají totiž dost prozíravosti pro své soukromé věci. Ve veřejných však studují spíše pověst vlastního důvtipu než zdar cizí věci.

Kapitola šestá. O vnitřních počátcích volních pohybů, obecně nazývaných vášně, a o řeči, jíž se vyjadřují.

Pohyb životní a živočišný

U živočichů jsou dva druhy pohybů, jim vlastní. Jeden se nazývá životní; začíná při zrození a pokračuje bez přerušení po celý jejich život; takový je oběh krve, tep, dýchání, trávení, výživa, vylučování a tak dále; k těmto pohybům není třeba pomoci představy. Druhý je pohyb živočišný, jinak nazývaný volní; jako jít, mluvit, pohnout kteroukoli naší končetinou, takovým způsobem, jakým je to nejprve smýšleno v naší mysli. Že smysl je pohyb v orgánech a vnitřních částech lidského těla, působený úkonem věcí, které vidíme, slyšíme a tak dále; a že přelud není nic jiného než pozůstatek téhož pohybu, zbylý po smyslu, bylo již řečeno v prvních dvou kapitolách. A protože chůze, mluvení a podobné volní pohyby závisejí vždy na předchozí myšlence kam, kterou cestou a co, je zjevné, že představa je prvním vnitřním počátkem všeho volního pohybu. A ačkoli necvičení lidé si nedovedou pomyslit, že by tam byl nějaký pohyb, kde je pohnutá věc neviditelná nebo prostor, v němž se pohybuje, pro svou nepatrnost smyslem neznatelný, nic to nemění na tom, že takové pohyby jsou. Buď prostor jakkoli malý; co se pohybuje přes větší prostor, jehož je ten malý částí, musí být nejprve pohnuto přes onen malý. Tyto malé počátky pohybu uvnitř lidského těla, dříve než se objeví v chůzi, mluvení, úderu a jiných viditelných činech, se obvykle nazývají snažením.

Snažení; tíhnutí; žádost; hlad; žízeň; odpor

Toto snažení, směřuje-li k něčemu, co je působí, se nazývá tíhnutím či žádostí; druhé slovo je obecnějším jménem, první se často omezuje, aby označovalo žádost po jídle, totiž hlad a žízeň. A směřuje-li snažení od něčeho, obecně se nazývá odporem. Tato slova „tíhnutí“ a „odpor“ máme z latiny; obě značí pohyby, jedno přibližování, druhé vzdalování. Totéž značí i řecká slova pro tytéž věci, *hormé* a *aphormé*. Příroda sama totiž často naléhá na lidi s těmi pravdami, o něž, jakmile hledají něco mimo přírodu, posléze klopýtají. Scholastici totiž v samotném tíhnutí jít nebo pohnout se nenacházejí žádný skutečný pohyb; ale protože nějaký pohyb musejí uznat, nazývají jej pohybem obrazným — což je pouhá nesmyslná řeč. Vždyť slova sice obrazná být mohou, ale tělesa a pohyby nikoli.

To, po čem lidé touží, se také říká, že milují; a nenávidí ty věci, k nimž mají odpor. Takže žádost a láska jsou tatáž věc; jenže žádostí vždy označujeme nepřítomnost předmětu, zatímco láskou obvykle jeho přítomnost. Rovněž odporem označujeme nepřítomnost, a nenávistí přítomnost předmětu.

Z tíhnutí a odporů jsou některé člověku vrozené, jako tíhnutí po jídle, tíhnutí po vyprazdňování a odlehčování (což také lépe nazvat odpory od něčeho, co lidé pociťují ve svých tělech); a nějaká další tíhnutí, nemnohá. Zbývající, totiž tíhnutí po jednotlivých věcech, pocházejí ze zkušenosti a zkoušky jejich účinků na sebe nebo na jiné lidi. Neboť k věcem, které vůbec neznáme nebo o nichž nevěříme, že jsou, nemůžeme mít další žádost, než abychom je okusili a zkusili. Avšak odpor máme k věcem nejen o nichž víme, že nám ublížily, nýbrž i o nichž nevíme, zda nám ublíží či ne.

Pohrdání

O věcech, po nichž ani netoužíme, ani jich nenávidíme, se říká, že jimi pohrdáme. Pohrdání není nic jiného než nehybnost čili vzdorovitost srdce, odpírajícího působení jistých věcí; a pochází z toho, že je srdce již pohnuto jinak, buď silnějšími předměty, nebo pro nedostatek zkušenosti s nimi.

A protože stavba lidského těla je v neustálé proměně, je nemožné, aby tytéž věci v něm vždy působily tatáž tíhnutí a odpory; tím méně se mohou všichni lidé shodnout v žádosti po skoro jednom a témž předmětu.

Dobro a zlo

Avšak cokoli je předmětem čího tíhnutí či žádosti, to on za sebe nazývá dobrem; a předmět své nenávisti a odporu zlem; a svého pohrdání nízkým a bezcenným. Tato slova „dobro“, „zlo“ a „bezcenné“ se vždy užívají ve vztahu k osobě, jež jich užívá; nic není dobré prostě a bez výhrady; ani není žádného obecného pravidla dobra a zla, které by se dalo odvodit z povahy předmětů samých, nýbrž z osoby člověka (tam, kde není obec); nebo (v obci) z osoby, která obec zastupuje; nebo z rozhodčího či soudce, kterého nesouhlasící lidé souhlasem postaví a jehož rozsudek učiní pravidlem.

Pulchrum a *turpe*; příjemné, prospěšné; nepříjemné, neprospěšné

Latinský jazyk má dvě slova, jejichž významy se přibližují dobru a zlu, ale přesně se jim nerovnají: *pulchrum* a *turpe*. První značí to, co nějakými zjevnými znaky slibuje dobro; druhé to, co slibuje zlo. V našem jazyce však pro ně nemáme tak obecných jmen. Pro *pulchrum* říkáme u některých věcí „pěkné“, u jiných „krásné“, „pohledné“, „ušlechtilé“,

„čestné“, „slušné“, „líbezné“; a pro *turpe* „ohavné“, „znetvořené“, „ošklivé“, „nízké“, „odporné“ a podobně, podle toho, co předmět vyžaduje. Všechna tato slova ve svém vlastním místě neznačí nic jiného než tvář či vzhled, jenž slibuje dobro či zlo. Takže dobro je trojího druhu: dobro ve slibu, což je *pulchrum*; dobro ve výsledku, jakožto cíl, po kterém se touží, což se nazývá *jucundum*, příjemné; a dobro jakožto prostředek, což se nazývá *utile*, prospěšné; a stejně tolik je zel: zlo ve slibu je to, co nazývají *turpe*; zlo ve výsledku a cíli je *molestum*, nepříjemné, obtížné; a zlo v prostředku *inutile*, neprospěšné, škodlivé.

Potěšení, nelibost

Jako je ve smyslu to, co je ve skutečnosti v nás, (jak jsem řekl) pouze pohyb způsobený působením vnějších předmětů, ale v jevu zraku světlo a barva, u ucha zvuk, u nosu vůně a tak dále, tak když se působení téhož předmětu pokračuje od očí, uší a jiných orgánů k srdci, skutečný účinek je tam opět nic jiného než pohyb čili snažení, které záleží v tíhnutí k pohybujícímu předmětu nebo v odporu od něho. Avšak jev čili smysl onoho pohybu je to, co nazýváme buď potěšením, nebo trápením mysli.

Rozkoš a urážení

Tento pohyb, který se nazývá tíhnutím, a pro svůj jev potěšením a rozkoší, zdá se být posílením životního pohybu a pomocí k němu; a proto se věci, které působily potěšení, nejmenovaly nevhodně *jucunda* (od *juvando*), od pomáhání čili posilování; a jejich opak *molesta*, urážlivé, od zabraňování a znepokojování životního pohybu.

Rozkoš tedy čili potěšení je jev čili smysl dobra; a stísnění čili nelibost je jev čili smysl zla. A proto všechno tíhnutí, žádost a láska je do-

provázeno nějakým více či méně potěšením; a všechna nenávist a odpor nějakou více či méně nelibostí a urážením.

Rozkoše smyslu; rozkoše mysli; radost, bolest, žal

Některé rozkoše čili potěšení povstávají ze smyslu přítomného předmětu; a mohou se nazývat rozkošemi smyslu (slovo „smyslný“, jak jej užívají jen ti, kdo je odsuzují, nemá místa, dokud nejsou zákony). Tohoto druhu jsou všechna zatížení a vyprázdnění těla, jakož i vše, co je příjemné zraku, sluchu, čichu, chuti nebo hmatu. Jiné povstávají z očekávání, které pochází z předvídání cíle čili důsledku věcí, ať již ve smyslu těší nebo netěší; a tyto jsou rozkoše mysli toho, kdo si tyto důsledky odvozuje; a obecně se nazývají radostí. Rovněž některé nelibosti jsou ve smyslu a nazývají se bolestí; jiné jsou v očekávání důsledků a nazývají se žalem.

Tyto prosté vášně nazývané tíhnutí, žádost, láska, odpor, nenávist, radost a žal mají pro rozmanitá hlediska rozmanitá jména. Za prvé, následují-li jedna po druhé, nazývají se různě podle mínění, jaké lidé mají o pravděpodobnosti dosažení toho, po čem touží. Za druhé podle předmětu milovaného či nenáviděného. Za třetí podle úvahy o několika z nich pohromadě. Za čtvrté podle proměny nebo postupu samého.

Naděje: Tíhnutí s míněním, že budeme s to toho dosáhnout, se nazývá nadějí.

Zoufání: Totéž bez takového mínění zoufáním.

Strach: Odpor s míněním, že od předmětu nám hrozí újma, strachem.

Odvaha: Totéž s nadějí, že se oné újmě vyhneme vzdorem, odvahou.

Hněv: Náhlá odvaha je hněv.

Sebedůvěra: Trvalá naděje je sebedůvěra ve vlastní síly.

Nedůvěra k sobě: Trvalé zoufání je nedůvěra k sobě.

Rozhořčení: Hněv pro velkou újmu způsobenou druhému, pokládáme-li ji za učiněnou křivdou, je rozhořčení.

Blahosklonnost: Žádost dobra pro druhého je blahosklonnost, dobrá vůle, milosrdenství. Je-li k člověku obecně, jest to dobrosrdečnost.

Hrabivost: Žádost bohatství je hrabivost; jméno vždy užívané v hanlivém smyslu, protože lidé zápasící o něj jsou nespokojeni s dosažením druhých; byť by sama žádost měla být haněna nebo dovolena podle prostředků, jimiž je ono bohatství hledáno.

Ctižádost: Žádost úřadu či předchůdství je ctižádost; jméno rovněž užívané v horším smyslu, z téhož důvodu.

Malomyslnost: Žádost věcí, které vedou jen málo k našim cílům, a strach z věcí, které jsou pouze malou překážkou, jest malomyslnost.

Velkomyslnost: Pohrdání malými pomocemi a překážkami je velkomyslnost.

Statečnost: Velkomyslnost v nebezpečí smrti či ran je statečnost, zmužilost.

Štědrost: Velkomyslnost v užívání bohatství je štědrost.

Mrzkost: Malomyslnost v témž je ubohost, mrzkost nebo šetrnost — podle toho, zda se to líbí či nelíbí.

Vlídnost: Láska k osobám pro společnost je vlídnost.

Přirozený chtíč: Láska k osobám pro potěchu smyslu samotného je přirozený chtíč.

Prostopášnost: Láska k témuž získaná rozjímáním, to jest představou minulé rozkoše, jest prostopášnost.

Vášeň lásky; žárlivost: Láska k jednomu zvlášť s touhou být zvlášť milován je vášeň lásky. Totéž se strachem, že láska není vzájemná, je žárlivost.

Mstivost: Žádost přivést druhého, působením újmy, k zavržení nějakého jeho činu je mstivost.

Zvídavost: Žádost poznat proč a jak je zvídavost; jaká není v žádném živém tvoru než u člověka; takže se člověk odlišuje od ostatních

živočichů nejen svým rozumem, nýbrž i touto zvláštní vášní. V nich tíhnutí po jídle a jiných rozkoších smyslu svou převahou odnímá starost o poznání příčin; což je žádost mysli, která vytrvalostí potěšení v neustálém a neúnavném plození poznání převyšuje krátký žár kterékoli tělesné rozkoše.

Náboženství, pověra; pravé náboženství: Strach z neviditelné moci, buď smyšlené myslí, nebo představované z pověstí veřejně dovolených, je náboženství; z pověstí nedovolených, pověra. A je-li představovaná moc opravdu taková, jak si ji představujeme, pak pravé náboženství.

Panická hrůza: Strach bez pochopení proč a čeho je panická hrůza; nazvaná tak z bájí, které z ní činí Pana původcem. Ve skutečnosti je v tom, kdo se tak bojí, vždy nejprve nějaké pochopení příčiny, byť ostatní utíkají po jeho příkladu, každý předpokládaje, že jeho druh ví proč. A proto se tato vášeň nepřihází nikomu než v hloučku čili zástupu lidí.

Obdiv: Radost z pochopení novoty je obdiv; vlastní člověku, protože budí žádost poznat příčinu.

Chlouba, prázdná chlouba: Radost povstávající z představy vlastní moci a schopnosti je ono nadnesení mysli, jež se nazývá chloubou. Je-li založena na zkušenosti vlastních dřívějších činů, je totožná se sebedůvěrou; je-li však založena na lichocení druhých, nebo si ji člověk jen smyslil, pro potěšení z jejích následků, nazývá se prázdnou chloubou; a toto jméno jí patří po právu, protože dobře založená sebedůvěra plodí pokus; kdežto smyšlená moc nic takového neplodí, a proto se právem nazývá prázdnou.

Sklíčenost: Žal z mínění o nedostatku moci se nazývá sklíčeností mysli.

Prázdná chlouba, jež záleží ve smýšlení si či předpokládání schopností, o nichž víme, že je nemáme, nejvíce napadá mladé lidi a je živě-

na dějepisem či smyšlenkami o ušlechtilých osobách; a často se opravuje věkem a zaměstnáním.

Náhlá chlouba, smích: Náhlá chlouba je vášeň, která činí ony obličejové šklebky zvané smíchem; a je působena buď nějakým náhlým vlastním činem, který se jim líbí; nebo pochopením nějaké znetvořené věci u druhého, srovnáním s níž se náhle sami pochválí. A nejčastěji napadá ty, kdo mají ponětí o nejmenším počtu schopností v sobě; kdo jsou nuceni udržovat se ve vlastní přízni tím, že pozorují nedokonalosti druhých. A proto hojný smích z vad druhých je známkou malomyslnosti. Vždyť jedním z vlastních děl velkých myslí je pomáhat a osvobozovat jiné od posměchu, a srovnávat se jen s nejschopnějšími.

Náhlá sklíčenost, pláč: Naopak náhlá sklíčenost je vášeň, která působí pláč; a je způsobena takovými příhodami, které náhle vzaly nějakou prudkou naději, nebo nějakou oporu moci: a tomu nejvíc podléhají ti, kdo se spoléhají hlavně na vnější pomoci, jako jsou ženy a děti. Někteří tedy pláčou pro ztrátu přátel; druzí pro jejich nevlídnost; jiní pro náhlé zastavení svých pomstychtivých myšlenek smířením. Avšak v obou případech, smích i pláč, jsou náhlé pohyby; zvyk je oba odnímá. Nikdo se totiž nesměje starým žertům ani nepláče nad starým neštěstím.

Stud, ruměnec: Žal z objevení nějakého nedostatku schopnosti je stud, čili vášeň, která se projevuje ruměncem; a záleží v pochopení něčeho necti; u mladých lidí je známkou lásky k dobré pověsti a chvályhodným; u starých lidí je známkou téhož, ale protože přichází příliš pozdě, nikoli chvályhodným.

Nestydatost: Pohrdání dobrou pověstí se nazývá nestydatostí.

Lítost: Žal z neštěstí druhého je lítost; a povstává z představy, že totéž neštěstí by mohlo potkat jeho samého; a proto se nazývá také soucitem a v dnešní době soucitem spoluobčanským. A proto u neštěstí, které přišlo z velké špatnosti, mají nejlepší lidé nejméně lítosti;

a týž žal mají nejméně ti, kdo mají za to, že jsou témuž neštěstí nejméně vystaveni.

Ukrutnost: Pohrdání nebo malý smysl pro neštěstí druhých je to, co lidé nazývají ukrutností; a pochází z jistoty vlastního osudu. Že by měl kdokoli potěšení z velkých škod druhých lidí bez nějakého vlastního dalšího cíle, nedokážu si představit.

Soupeřství, závist: Žal z úspěchu soupeře v bohatství, cti nebo jiném dobru, je-li spojen se snažením donutit vlastní schopnosti, aby se mu vyrovnaly nebo ho předčily, se nazývá soupeřství; ale je-li spojen se snažením podtrhnout nebo zabránit soupeři, závist.

Rozvažování: Když v mysli člověka povstávají střídavě tíhnutí a odpory, naděje a strachy stran jedné a téže věci, a rozmanité dobré a zlé důsledky vykonání nebo vynechání navrhované věci přicházejí postupně do našich myšlenek, takže někdy k ní máme tíhnutí, jindy od ní odpor; někdy naději být s to to vykonat, jindy zoufání nebo strach to zkusit — celý součet žádostí, odporů, nadějí a strachů, trvající dokud ta věc není buď vykonána, nebo pokládána za nemožnou, je to, co nazýváme rozvažováním.

Proto o věcech minulých není rozvažování, protože je zjevně nemožné je změnit; ani o věcech, o nichž je známo, že jsou nemožné, nebo se takovými zdají; neboť lidé vědí či mají za to, že takové rozvažování je marné. Avšak o věcech nemožných, které pokládáme za možné, můžeme rozvažovat, nevědouce, že to je marné. A nazývá se to rozvažováním, protože to je položení konce svobodě, kterou jsme měli, konat nebo opouštět podle vlastního tíhnutí nebo odporu.

Tento střídavý sled tíhnutí, odporů, nadějí a strachů není v jiných živých tvorech o nic menší než v člověku; a proto také zvířata rozvažují.

Každé rozvažování se pak říká, že končí, když to, o čem se rozvažovalo, je buď vykonáno, nebo pokládáno za nemožné; neboť do té chvíle

si uchováváme svobodu konat nebo opouštět podle svého tíhnutí nebo odporu.

Vůle

V rozvažování je poslední tíhnutí nebo odpor, bezprostředně přilehající k činu nebo k jeho vynechání, tím, co nazýváme vůlí; úkonem (ne schopností) chtění. A zvířata, která rozvažují, musí nutně mít i vůli. Definice vůle obvykle daná scholastiky, že je to tíhnutí rozumné, není dobrá. Neboť kdyby byla, nemohl by být žádný volní čin proti rozumu. Volní čin je totiž ten, který pochází z vůle a žádný jiný. Avšak dosadíme-li místo tíhnutí rozumného tíhnutí plynoucí z předchozího rozvažování, pak je definice tatáž, kterou jsem zde dal. Vůle je tedy poslední tíhnutí při rozvažování. A ačkoli v obvyklé řeči říkáme, že člověk měl kdysi vůli něco udělat, ačkoli nakonec od toho upustil, je to vlastně jen náklonnost, která žádný čin nečiní volním; neboť čin nezávisí na ní, nýbrž na poslední náklonnosti čili tíhnutí. Vždyť kdyby prozatímní tíhnutí dělala kterýkoli čin volním, pak by ze stejného důvodu měly prozatímní odpory činit týž čin nevolním; a tak by jeden a týž čin měl být zároveň volní i nevolní.

Odtud je zjevné, že nejen činy, které začínají z hrabivosti, ctižádosti, chtíče nebo jiných tíhnutí k navrhované věci, nýbrž i ty, které začínají z odporu nebo strachu z důsledků, jež následují po vynechání, jsou činy volní.

Formy řeči ve vášni

Formy řeči, jimiž se vyjadřují vášně, jsou zčásti tytéž a zčásti rozdílné od těch, jimiž vyjadřujeme své myšlenky. Předně mohou být všechny vášně vyjadřovány oznamovacím způsobem: miluji, bojím se, raduji se, rozvažuji, chci, rozkazuji. Některé z nich však mají zvláštní vyjád-

ření, jež ovšem nejsou tvrzeními, leda když slouží k vyvozování jiných závěrů kromě té vášně, z níž pocházejí. Rozvažování se vyjadřuje spojovacím způsobem; což je řeč vlastní pro označení předpokladů s jejich důsledky: „stane-li se to, pak se stane ono“; a neliší se od jazyka rozumování, kromě toho, že rozumování je v obecných slovech, zatímco rozvažování většinou v jednotlivostech. Jazyk žádosti a odporu je rozkazovací: „Udělej to, nedělej tamto“; a dovednostní-li k tomu strana zavázána, je to rozkaz; jinak modlitba nebo rada. Jazyk prázdné chlouby, rozhořčení, lítosti a mstivosti je přací. Pro žádost poznání je zvláštní vyjádření, zvané tázací: „Co to je, kdy to bude, jak se to děje a proč?“ Jiný jazyk vášní nenacházím; neboť klení, přísahání, nadávání a podobné neznačí jako řeč, nýbrž jako úkony jazyka navyklého.

Tyto formy řeči, pravím, jsou vyjádření čili vědomá označení našich vášní; nejsou však jistými znameními, protože se mohou užívat libovolně, ať ti, kdo jich užívají, mají takové vášně nebo ne. Nejlepšími znameními přítomných vášní jsou buď v tváři, pohybech těla, činech a cílech či úmyslech, o nichž jinak víme, že je ten člověk má.

Zdánlivé dobro a zlo

A protože při rozvažování povstávají tíhnutí a odpory z předvídání dobrých a zlých důsledků a následků činu, o němž rozvažujeme, závisí jeho dobrý či zlý účinek na předvídání dlouhého řetězce důsledků, z nichž jen velmi zřídka je kdo s to dohlédnout až na konec. Avšak co z nich člověk vidí: je-li dobro v těch důsledcích větší než zlo, je celý řetězec tím, co spisovatelé nazývají zdánlivým či domnělým dobrem. A naopak, překračuje-li zlo dobro, je celek zdánlivým či domnělým zlem. Takže ten, kdo má ze zkušenosti nebo rozumu největší a nejjistější přehled důsledků, rozvažuje sám nejlépe; a je s to, kdykoli chce, dát nejlepší radu i druhým.

Blaženost

Trvalý úspěch v získávání oněch věcí, po nichž člověk čas od času touží, to jest trvalé prospívání, je to, co lidé nazývají blažeností; mám na mysli blaženost tohoto života. Neboť není takové věci jako věčný klid mysli, dokud zde žijeme; život sám totiž je jen pohyb a nikdy nemůže být bez žádosti ani bez strachu, o nic víc než bez smyslu. Jaký druh blaženosti Bůh připravil těm, kdo ho zbožně ctí, člověk se nedoví dříve, než ji bude mít; neboť jsou to radosti, které jsou nyní tak nepostižitelné, jako je slovo scholastiků „blažené vidění“ nesrozumitelné.

Chvála, vyvyšování

Forma řeči, kterou lidé označují své mínění o dobrotě čehokoli, je chvála. Ta, kterou označují moc a velikost čehokoli, je vyvyšování. A ta, kterou označují mínění, jež mají o blaženosti nějakého člověka, je u Řeků *makarismos*, pro kterýžto výraz v našem jazyce jméno nemáme. A toto postačí, co jsme pro přítomný účel řekli o vášních.

Kapitola sedmá. O cílech a závěrech uvažování.

Veškeré uvažování vedené žádostí poznání má nakonec konec, bud dosažením, nebo vzdáním se. A v řetězci uvažování, kdekoli je přerušen, je pro tu chvíli konec.

Úsudek čili konečný výrok; pochybnost

Je-li uvažování jen myšlenkové, záleží v myšlenkách, že věc bude a nebude, nebo že byla a nebyla, střídavě. Takže kdekoli přerušíte řetězec uvažování nějakého člověka, zanecháte jej v předjímání „bude“, nebo „nebude“; nebo „bylo“, nebo „nebylo“. A to vše je mínění. A to, co je střídavým tíhnutím v rozvažování o dobru a zlu, totéž je střídavým míněním při zkoumání pravdy minulého a budoucího. A jako se poslední tíhnutí v rozvažování nazývá vůlí, tak se poslední mínění při hledání pravdy minulého a budoucího nazývá úsudkem čili rozhodnutým a konečným výrokem toho, kdo uvažuje. A jako se celý řetězec střídavých tíhnutí při otázce o dobru či zlu nazývá rozvažováním, tak se celý řetězec střídavých mínění při otázce o pravdě či nepravdě nazývá pochybností.

Žádné uvažování nemůže vyústit v naprosté poznání skutku minulého nebo budoucího. Co se totiž poznání skutku týče, je původně smyslem a pak vždy pamětí. A poznání důsledků, které, jak jsem již řekl, se nazývá vědou, není naprosté, nýbrž podmíněné. Nikdo nemůže uvažováním vědět, že toto nebo ono je, bylo nebo bude; což je vědět naprosto; nýbrž jen že je-li toto, pak je ono; bylo-li toto, bylo i ono; bude-li toto, bude i ono; což je vědět podmíněně. A to nikoli důsledek

jedné věci k druhé, nýbrž jednoho jména věci k druhému jménu téže věci.

Věda, mínění, svědomí

A proto, je-li uvažování vloženo do řeči a začíná definicemi slov a postupuje spojováním týchž v obecná tvrzení a těchto zase v sylogismy, je konec čili poslední součet nazýván závěrem; a myšlenka mysli jím označovaná je ono podmíněné poznání čili poznání důsledků slov, které se obvykle nazývá vědou. Avšak není-li prvním základem takového uvažování definic, nebo nejsou-li definice správně spojeny do sylogismů, pak je konec či závěr opět míněním, totiž o pravdě něčeho řečeného, byť někdy ve nesmyslných a bezvýznamných slovech, bez možnosti porozumění.

Vědí-li dva nebo více lidí o jednom a témž skutku, říká se, že jsou si ho vzájemně vědomi; což značí tolik jako vědět to pospolu. A protože takoví jsou nejzpůsobilejšími svědky skutků jeden druhého nebo třetího, byl a vždy bude pokládán za velmi zlý čin, mluví-li kdo proti svému svědomí, nebo nutí-li či kazí druhého, aby tak činil. A tak se dovolávání svědomí ve všech dobách poslouchalo s velkou pozorností. Později lidé užili téhož slova obrazně pro vědění svých vlastních tajných skutků a tajných myšlenek; a proto se řečnicky říká, že svědomí je tisíc svědků. A konečně lidé prudce zamilovaní do vlastních nových mínění, byť sebenesmyslnějších, a tvrdošíjně hodlající je udržet, dali těmto svým míněním rovněž ono uctivé jméno svědomí; jako by chtěli, aby se zdálo nepřípustným je měnit nebo proti nim mluvit; a tak předstírají, že vědí, že jsou pravdivá, zatímco v nejlepším případě vědí jen, že si to myslí.

Víra, přesvědčení

Nezačíná-li uvažování nějakého člověka definicemi, začíná buď nějakým jiným jeho vlastním rozjímáním, a pak se stále nazývá míněním; nebo začíná nějakým výrokem druhého, o jehož schopnosti znát pravdu a o jehož poctivosti v nezatajování nepochybuje. A pak uvažování není ani tak o věci, jako o osobě; a vyústění se nazývá vírou a důvěrou: vírou v onoho člověka, přesvědčením o něm i o pravdě toho, co říká. V přesvědčení jsou tedy dvě mínění: jedno o výroku člověka, druhé o jeho ctnosti. „Mít víru v", „důvěřovat" nebo „věřit člověku" značí totéž: totiž mínění o věrohodnosti toho člověka. „Věřit, co bylo řečeno," však značí jen mínění o pravdě onoho výroku. Musíme si však povšimnout, že slovní obrat „věřím v", jakož i latinské *credo in* a řecké *pisteuō eis*, se nikdy neužívá než ve spisech bohoslovců. Místo nich se v jiných spisech klade „věřím mu", „mám v něho víru", „spoléhám na něho"; v latině *credo illi*, *fido illi*; a v řečtině *pisteuō autō*. A tato zvláštnost církevního užívání slova dala podnět mnohým sporům o pravý předmět křesťanské víry.

Avšak „věřit v", jak je v Krédu, neznamená důvěru v osobu, nýbrž vyznání a uznání učení. Nejen křesťané totiž, ale lidé všeho druhu věří v Boha tak, že mají za pravdu všechno, co ho slyší říkat, ať tomu rozumí nebo ne; což je veškerá víra a důvěra, jaká se dá mít v kteroukoli osobu. Avšak všichni nevěří učení Kréda.

Z toho můžeme odvodit: Věříme-li, že nějaký výrok, ať je to cokoli, je pravdivý, z důvodů čerpaných nikoli z věci samé nebo ze zásad přirozeného rozumu, nýbrž z autority a dobrého mínění, které máme o tom, kdo to řekl, pak je mluvčí čili osoba, v niž věříme nebo jíž důvěřujeme a jejíž slovo přijímáme, předmětem naší víry; a čest prokázaná vírou je prokazována jemu samému. A proto, věříme-li, že Písmo je slovem Božím, aniž máme bezprostřední zjevení od Boha samého, je naše víra a důvěra v Církev; její slovo přijímáme a při něm zůstáváme.

A ti, kdo věří tomu, co prorok vyřizuje jménem Božím, přijímají slovo prorokovo; prokazují mu úctu, v něho důvěřují a věří v pravdu toho, co vyřizuje, ať je prorokem pravým nebo nepravým. A tak je tomu i při každé jiné dějepravě. Neboť kdybych nevěřil všemu, co napsali dějepisci o slavných činech Alexandrových nebo Caesarových, nemyslím, že by měl stín Alexandrův nebo Caesarův spravedlivý důvod k pohoršení, a nikdo jiný krom dějepisce. Praví-li Livius, že bohové dali kdysi promluvit krávě, a my tomu nevěříme, nemáme podezření vůči Bohu, nýbrž vůči Liviovi. Takže je zjevné, že cokoli věříme, nemáme-li k tomu jiného důvodu než ten, co je čerpán z autority lidí samých a jejich spisů, ať jsou od Boha posláni nebo ne, je vírou v lidi samé.

Kapitola osmá. O ctnostech nazývaných rozumovými a o jim odporujících nedostatcích.

Vymezení rozumové ctnosti

Ctnost obecně se u všech druhů předmětů cení pro vynikání a záleží ve srovnání. Neboť kdyby bylo u všech lidí všeho stejně, nic by si lidé nevážili. A rozumovými ctnostmi se vždy rozumějí takové schopnosti mysli, jaké lidé chválí, cení a přejí si mít; a obvykle se shrnují pod jménem „dobrý rozum“, byť se téhož slova „rozum“ užívá i k rozlišení jedné určité schopnosti od ostatních.

Důvtip, přirozený nebo získaný

Tyto ctnosti jsou dvojího druhu, přirozené a získané. Přirozenými nemyslím to, co má člověk už od narození; neboť to není nic jiného než smysl, v němž se lidé od sebe navzájem i od zvířat liší tak málo, že se to mezi ctnosti nepočítá. Mám na mysli onen důvtip, který se získává jen používáním a zkušeností, bez metody, vzdělání nebo poučení. Tento přirozený důvtip záleží především ve dvou věcech: v rychlosti představování si (to jest v rychlém sledu jedné myšlenky za druhou) a v pevném směřování k nějakému schválenému cíli. Naproti tomu pomalá představa vytváří onen nedostatek čili vadu mysli, obecně nazývanou tupostí, hloupostí a někdy jinými jmény, která značí pomalost pohybu nebo obtížnost být uveden do pohybu.

Dobrý důvtip čili obraznost; dobrý úsudek; soudnost

A tento rozdíl v rychlosti je působen rozdílem lidských vášní, které mají rády a nerady různé věci, jedny toto, druhé ono; a proto myšlenky některých lidí běží jedním směrem, druhých jiným; a pozorují u věcí procházejících jejich představou odlišné stránky. A ježto v tomto sledu lidských myšlenek není ve věcech, o nichž se myslí, co pozorovat než buď v čem jsou si podobny, nebo v čem jsou nepodobné, nebo k čemu slouží, nebo jak slouží k tomu kterému účelu — ti, kdo pozorují jejich podobnosti, jsou-li to podobnosti, které jiní zřídka pozorují, se nazývají mít dobrý důvtip; a tím se při této příležitosti myslí dobrá obraznost. Ale ti, kdo pozorují jejich odlišnosti a nepodobnosti, což se nazývá rozlišováním, pozorováním a souzením mezi věcí a věcí, se — není-li takové pozorování snadné — nazývají mít dobrý úsudek. A zejména ve věcech hovoru a jednání, kde je třeba rozlišovat časy, místa a osoby, se tato ctnost nazývá soudností. První, totiž obraznost, bez pomoci úsudku není chválena jakožto ctnost; druhá však, totiž úsudek a soudnost, je chválena sama o sobě, bez pomoci obraznosti. Vedle soudnosti o časech, místech a osobách, nutné k dobré obraznosti, je také třeba častého přikládání jeho myšlenek k jejich cíli; to jest k nějakému užitku, k němuž mají být použity. Je-li toto splněno, bude ten, kdo má tuto ctnost, snadno zásoben podobenstvími, která se budou líbit nejen tím, že osvětlují jeho řeč a zdobí ji novými a vhodnými obrazy, nýbrž i vzácností svého vymyšlení. Avšak bez stálosti a směřování k nějakému cíli je velká obraznost druhem šílenství; takovou mají ti, kdo, pustí-li se do jakékoli řeči, jsou od svého předsevzetí odvrávání vším, co jim vtane na mysl, do tolika a tak dlouhých odboček a vložek, že se naprosto ztrácejí. Pro tento druh pošetilosti neznám zvláštního jména; ale příčinou je někdy nedostatek zkušenosti, čímž se člověku zdá nové a vzácné to, co se ostatním tak nejeví; někdy malomyslnost, jíž se mu zdá velké to, co jiní pokládají za malič-

kost. A cokoli nového či velkého, a proto hodného být vypravováno, odtahuje člověka postupně od zamýšlené cesty jeho řeči.

V dobré básni, ať epické nebo dramatické, jakož i v sonetech, epigramech a jiných kusech, je potřebí jak úsudku, tak obraznosti; ale obraznost musí být význačnější, neboť se líbí svou nevšedností, nesmí však urazit nesoudností.

V dobré dějepravě musí být význačný úsudek, protože její dobrota záleží v metodě, v pravdě a ve výběru činů, které je nejprospěšnější znát. Obraznost nemá místa jinde než v okrašlování slohu.

V řečech chvalořečnických a hanlivých převažuje obraznost, protože záměrem není pravda, nýbrž čest či nečest, čehož se dosahuje ušlechtilými nebo nízkými podobenstvími. Úsudek jen navrhuje, jaké okolnosti činí jednání chvalným nebo pokáraným.

V povzbuzujících řečech a soudních obhajobách, podle toho, zda záměru lépe slouží pravda nebo zastírání, je potřebí buď úsudku, nebo obraznosti.

V důkazu, poradě a každém přísném hledání pravdy úsudek činí vše; snad jen někdy je třeba otevřít chápavost nějakým vhodným podobenstvím, a potud má své místo i obraznost. Pokud jde o obrazy, jsou v tomto případě zcela vyloučeny. Protože totiž otevřeně vyznávají klam, přijímat je do porady nebo rozumování by bylo zjevnou pošetilostí.

A v jakékoli řeči, ať je obraznost sebe nevšednější, bude-li nedostatek soudnosti zjevný, celá řeč bude pokládána za znamení nedostatku rozumu; a nikdy nebude tak pokládána, bude-li soudnost zjevná, ať je obraznost sebevšednější.

Tajné myšlenky člověka probíhají přes všechny věci, posvátné, světské, čisté, oplzlé, vážné i lehké, bez studu i bez viny; což slovní řeč nemůže, leda potud, pokud úsudek schválí čas, místo a osoby. Anatom nebo lékař může mluvit nebo psát svůj úsudek o nečistých věcech, protože mu nejde o potěšení, nýbrž o užitek. Avšak aby o nich jiný

muž psal své nevšední a žertovné představy, by bylo, jako by někdo, převaliv se v blátě, přišel a předstoupil před dobrou společnost. A je to právě nedostatek soudnosti, co tvoří ten rozdíl. Dále, v přiznaném uvolnění mysli a mezi důvěrnou společností si člověk může hrát se zvuky a dvojsmyslnými významy slov, a to leckdy s nápady neobyčejné obraznosti; ale v kázání, veřejně, nebo před osobami neznámými či těmi, k nimž máme chovat úctu, není hříčky slov, která by nebyla pokládána za pošetilost; a rozdíl je jen v nedostatku soudnosti. Takže kde chybí důvtip, nechybí obraznost, nýbrž soudnost. Úsudek bez obraznosti je proto důvtipem; obraznost bez úsudku však ne.

Prozíravost

Když myšlenky muže, který má před sebou záměr, probíhajíce množstvím věcí pozorují, jak vedou k onomu záměru, nebo k jakému záměru mohou vést — jsou-li jeho pozorování taková, že nejsou snadná nebo obvyklá —, nazývá se tento jeho důvtip prozíravostí; a závisí na velké zkušenosti a paměti podobných věcí a jejich dřívějších důsledků. V tom není mezi lidmi tak velkého rozdílu, jako je v jejich obraznostech a úsudcích; neboť zkušenost lidí stejného věku není co do množství příliš nerovná, nýbrž leží v různých příležitostech, protože každý má své vlastní záměry. Dobře vést rodinu a dobře vést království nejsou různé stupně prozíravosti, nýbrž různé druhy záležitosti; stejně jako kreslit obrázek v malém nebo v životní, či větší než životní velikosti nejsou různými stupni umění. Prostý zemědělec je prozíravější v záležitostech vlastního domu než tajný radní v záležitostech cizího člověka.

Lstivost

K prozíravosti přidejte užívání nepoctivých či nespravedlivých prostředků, k nimž lidi obvykle vedou strach nebo nouze; a dostanete onu zkřivenou moudrost zvanou lstivostí; ta je známkou malomyslnosti. Velkomyslnost totiž pohrdá nepoctivými či nespravedlivými pomocemi. A to, co Latiníci nazývají *versutia* (do angličtiny přeloženo jako *shifting*, čili vykroucení) a co znamená odvrácení přítomného nebezpečí nebo nepohody uvolněním si do většího — jako když někdo okrade jednoho, aby zaplatil druhému —, je jen kratozraká lstivost, zvaná *versutia* od *versura*, což značí půjčování peněz na úrok, pro přítomné zaplacení úroku.

Získaný důvtip

Co se získaného důvtipu týče (mám na mysli získaný metodou a poučením), není jiného než rozum, který je založen na správném užívání řeči a plodí vědy. O rozumu a vědě jsem však již mluvil v páté kapitole.

Příčiny tohoto rozdílu důvtipů jsou ve vášních; a rozdíl vášní pochází zčásti z rozdílu stavby těla a zčásti z rozdílu výchovy. Neboť kdyby rozdíl pocházel ze stavby mozku a orgánů smyslu, ať vnějších, nebo vnitřních, nebylo by menšího rozdílu lidí ve zraku, sluchu nebo jiných smyslech než v jejich obraznostech a soudnostech. Pochází tedy z vášní, které jsou rozdílné nejen pro rozdílnost tělesných povah lidí, ale také pro jejich rozdílnost zvyků a výchovy.

Vášně, které nejvíc působí rozdíly důvtipu, jsou především větší či menší žádost moci, bohatství, poznání a cti. To vše lze svést na první, totiž žádost moci. Bohatství, poznání a čest jsou totiž jen různými druhy moci.

Těkavost a šílenství

Člověk, který nemá velkou vášeň pro žádnou z těchto věcí, nýbrž je, jak se říká, lhostejný, může sice být do té míry dobrým člověkem, že nikomu nedává urážku, přece však nemůže mít ani velkou obraznost, ani mnoho úsudku. Myšlenky jsou totiž žádostem jako výzvědní a vyzvědači, kteří mají vyjít a najít cestu k žádaným věcem. Všechna pevnost pohybu mysli a všechna jeho rychlost odtud pocházejí. Jako nemít žádost znamená být mrtev, tak mít slabé vášně je tupost; mít vášně lhostejně ke každé věci je těkavost a roztržitost; a mít silnější a prudší vášně pro cokoli, než se obvykle u jiných vidí, je to, co lidé nazývají šílenstvím.

Jeho druhů je skoro tolik jako vášní samých. Někdy pochází neobyčejná a nevšední vášeň ze špatné stavby orgánů těla nebo z jim způsobené škody; a někdy je škoda a nezpůsobilost orgánů způsobena prudkostí nebo dlouhým trváním vášně. V obou případech je však šílenství jedné a téže povahy.

Vášeň, jejíž prudkost nebo trvání činí šílenství, je buď velká prázdná chlouba, obvykle nazývaná pýchou a samolibostí, nebo velká sklíčenost mysli.

Vztek

Pýcha podrobuje člověka hněvu, jehož přemíra je šílenstvím zvaným vztek a zuřivost. A tak se stává, že přemrštěná žádost pomsty, stává-li se zvykem, poškozuje orgány a stává se vztekem; že přemrštěná láska se žárlivostí se také stává vztekem; přemrštěné mínění o sobě pro božské vnuknutí, moudrost, učenost, krásu a tak podobně se stává roztržitostí a těkavostí; totéž spojeno se závistí vztekem; prudké mínění o pravdě čehokoli, kterémuž druzí odporují, vztekem.

Melancholie

Sklíčenost vystavuje člověka bezdůvodným strachům; což je šílenství obvykle nazývané melancholií, zjevné rovněž rozmanitými způsoby, jako navštěvováním samot a hrobů, pověrčivým chováním a strachem před tím či oním jednotlivým předmětem. Zkrátka, všechny vášně, které plodí podivné a nezvyklé chování, nazývají se obecně jménem šílenství. Kdo by si dal práci, mohl by sepsat celou legii různých druhů šílenství. A jsou-li přemíry šílenstvím, není pochyby, že samy vášně, směřují-li ke zlu, jsou jeho stupni.

Například: Ačkoli účinek pošetilosti u těch, kdo jsou posedlí míněním o svém vnuknutí, není vždy viditelný na jednom člověku v nějakém velmi nevšedním činu z takové vášně vycházejícím, přece když se jich mnoho spolu smluví, je vztek celého zástupu dost viditelný. Vždyť jaký důkaz šílenství může být větší než hulákat, bít a házet kameny po svých nejlepších přátelích? A přitom to je o něco méně, než co takový dav udělá. Budou totiž hulákat, bojovat a hubit ty, od nichž byli po celý svůj dřívější život chráněni a hájeni před křivdou. A je-li to šílenství u zástupu, je to totéž u každého jednotlivého člověka. Jako uprostřed moře, byť člověk nevnímal zvuk té části vody, která je mu nejblíže, přece má jistotu, že ta část přispívá k ryku moře stejně jako jakákoli jiná část téhož množství; tak i nevnímáme-li v jednom nebo dvou lidech velký neklid, můžeme si být jisti, že jejich zvláštní vášně jsou částmi bouřlivého ryku pobouřeného národa. A kdyby nebylo nic jiného, co by jejich šílenství prozrazovalo, jest už to, že si přisuzují takové vnuknutí, dostatečným důkazem. Kdyby vás v blázinci bavil nějaký muž střízlivou řečí, a kdybyste se, loučíce se, chtěli dovědět, kdo je, abyste mohli jindy jeho zdvořilost oplatit; a on vám řekl, že je Bůh Otec — nemyslím, že byste pro důkaz jeho šílenství potřebovali očekávat ještě nějaký nevšední čin.

Toto mínění o vnuknutí, obecně nazývané „soukromý duch“, začíná velmi často nějakým šťastným nalezením omylu, který obecně zastávají jiní; a nevědouce nebo nepamatujíce si, jakým vedením rozumu dospěli k tak zvláštní pravdě (jak si myslí, že to je pravda, byť je to často nepravda, na kterou narazili), hned sami sebou obdivují jakožto ty, kdo jsou ve zvláštní milosti Boha všemohoucího, jenž jim totéž nadpřirozeně zjevil svým Duchem.

Dále že šílenství není nic jiného než příliš se projevující vášeň, lze shromáždit z účinků vína, které jsou tytéž jako účinky špatného stavu orgánů. Rozmanitost chování u lidí, kteří se příliš napili, je totiž tatáž jako u šílenců: někteří zuří, jiní milují, jiní se smějí, všichni nevšedně, ale podle svých vládnoucích vášní. Účinek vína totiž nedělá nic jiného, než že odnímá přetvářku a bere jim pohled na znetvořenost jejich vášní. Vždyť (jak věřím) ani nejstřízlivější lidé by nebyli ochotni, aby, chodí-li o samotě bez starosti a zaměstnání mysli, byla marnost a nevázanost jejich tehdejších myšlenek veřejně viděna; což je přiznání, že vášně nevedené jsou většinou pouhým šílenstvím.

Mínění světa, ve starých i pozdějších věcích, o příčině šílenství byla dvě. Někteří je odvozovali od vášní; jiní od démonů nebo duchů, dobrých nebo zlých, kteří, jak se domnívali, mohou vstoupit do člověka, posednout ho a hýbat jeho orgány tak podivným a hrubým způsobem, jak to šílenci dělají. První druh tedy nazýval takové lidi šílenci; druhý je nazýval někdy démonicky posedlými (to jest posedlými duchy), někdy *energumeny* (to jest rozrušenými nebo hnanými duchy); a nyní jim v Itálii říkají nejen *pazzi*, blázni, nýbrž také *spiritati*, posedlí.

V Abdéře, řeckém městě, byl kdysi velký nával lidu při hraní tragedie o Andromedě, v krajně horkém dnu; při čemž velký počet diváků upadl do horečky a měl z horka a tragedie zároveň tu příhodu, že neustále odříkávali jamby se jmény Perseovým a Andromediným; a to spolu s horečkou vyléčil příchod zimy. A toto šílenství bylo pokládáno za vznikající z vášně vtisknuté tragedií. Rovněž vládlo šílenství v jiném

řeckém městě, které postihovalo jen mladé dívky, a mnohé z nich dohánělo k tomu, aby se oběsily. To bylo tehdy většinou pokládáno za čin ďáblův. Avšak jeden, který měl podezření, že pohrdání životem u nich může pocházet z nějaké vášně mysli, a předpokládaje, že nepohrdají také svou ctí, poradil úředníkům, aby ty, které se tak oběsily, svlékli a nechali viset nahé. To, jak příběh praví, ono šílenství vyléčilo. Avšak na druhé straně titíž Řekové často přisuzovali šílenství působení Eumenid čili Fúrií; a někdy Déméter, Foiba a jiných bohů; tak mnoho totiž lidé přisuzovali přízrakům, že je pokládali za vzdušná živá tělesa, a obecně je nazývali duchy. A jako byli v této věci Římané téhož mínění jako Řekové, tak i Židé. Nazývali totiž šílence proroky, nebo (podle toho, zda duchy pokládali za dobré nebo zlé) démonicky posedlými; a někteří z nich nazývali šílenci jak proroky, tak posedlé; a někteří nazývali téhož člověka posedlým i šílencem. U pohanů to není divu, protože nemoci a zdraví, neřesti a ctnosti a mnohé přirozené příhody byly u nich nazývány a uctívány jako démoni. Takže se slovem démon mohlo rozumět stejně dobře někdy horečka jako ďábel. Avšak že by Židé měli takové mínění, je poněkud divné. Ani Mojžíš, ani Abraham si totiž nenárokovali, že by prorokovali posedlostí duchem, nýbrž hlasem Božím nebo viděním či snem. Ani není nic v jeho Zákoně, mravním nebo obřadním, čím by se učilo, že by nějaké takové nadšení či posedlost byla. Když se v Numeri jedenácté kapitole, verši dvacátém pátém, praví, že Bůh bere z Ducha, který byl v Mojžíšovi, a dává jej sedmdesáti starším, Duch Boží (bere-li se jako podstata Boží) se nedělí. Písmo míní Duchem Božím v člověku lidského ducha skloněného ke zbožnosti. A kde se praví v Exodu dvacáté osmé kapitole, verši třetím: „Jež jsem naplnil duchem moudrosti, aby udělali Áronovy roušky," není míněn duch do nich vložený, který umí dělat roušky, nýbrž moudrost jejich vlastních duchů v onom druhu práce. Ve stejném smyslu se duch člověka, vyvolává-li nečisté činy, obvykle nazývá nečistým duchem; a tak i jiní duchové, byť ne vždy, přece často, jak jest

ona ctnost nebo neřest, tak označovaná, zvláštní a vynikající. Ani ostatní proroci Starého zákona si nenárokovali nadšení, nebo že by Bůh mluvil v nich, nýbrž k nim hlasem, viděním nebo snem; a „břímě Hospodinovo“ nebylo posedlostí, nýbrž rozkazem. Jak tedy Židé mohli upadnout do tohoto mínění o posedlosti? Nedovedu si představit jiný důvod než ten, který je společný všem lidem: totiž nedostatek zvídavosti pátrat po přirozených příčinách; a to, že svou blaženost kladou do nabývání hrubých rozkoší smyslů a věcí, které k nim nejbezprostředněji vedou. Neboť ti, kdo vidí nějakou podivnou a neobvyklou schopnost či vadu v mysli člověka, aniž vidí také, z jaké příčiny může pravděpodobně pocházet, mohou těžko mít ji za přirozenou; a není-li přirozená, musí mít za nadpřirozenou; a pak, co to může být, než že buď Bůh, nebo ďábel je v něm? Odtud se stalo, když byl náš Spasitel (Marek třetí, verš dvacátý první) obklopen zástupem, že domácí měli za to, že je šílený, a vyšli ho zadržet; ale zákoníci říkali, že má Belzebuba a že tím vyhání ďábly, jako by větší šílenec zastrašil menšího. A v Janu desáté, verši dvacátém, někteří říkali: „Má ďábla a je šílený,“ zatímco jiní pokládajíce ho za proroka pravili: „Toto nejsou slova toho, kdo má ďábla.“ A ve Starém zákoně ten, kdo přišel pomazat Jehu (Druhá kniha královská, devátá kapitola, verš jedenáctý), byl prorok; ale někdo z družiny se Jehu zeptal: „Proč k tobě přišel ten šílenec?“ Takže je zjevné, zkrátka řečeno, že kdokoli se choval neobvyklým způsobem, byl Židy pokládán za posedlého duchem, buď dobrým, nebo zlým; vyjma saducejů, kteří se mýlili tak daleko na druhou stranu, že vůbec nevěřili, že nějací duchové jsou (což je velmi blízko přímému bezbožectví); a tím možná o to víc podněcovali druhé, aby takové lidi raději nazývali démonicky posedlými než šílenci.

Ale proč pak náš Spasitel pokračuje v jejich léčení, jako by byli posedlí, a ne jako by byli šílení? Na to nemohu dát jinou odpověď než tu, která se dává těm, kdo stejně dovolávají Písma proti mínění o pohybu Země. Písmo bylo napsáno proto, aby ukázalo lidem Boží království

a aby připravilo jejich mysli stát se jeho poslušnými poddanými, zanechávajíc svět a jeho filozofii hádkám lidí, aby cvičili svůj přirozený rozum. Zda je pohyb Země nebo slunce příčinou dne a noci; zda nemírné činy lidí pocházejí z vášně, nebo od ďábla (jen když ho neuctíváme) — vše je jedno pokud jde o naši poslušnost a podrobenost Bohu všemohoucímu; a to je ta věc, pro kterou bylo Písmo napsáno. Co se týká toho, že náš Spasitel mluví k nemoci jako k osobě, je to obvyklý obrat všech, kdo léčí jen slovy, jak činil Kristus (a jak zaříkávači předstírají, že činí, ať mluví k ďáblu nebo ne). Vždyť není také řečeno v Matoušovi osmé kapitole, verši dvacátém šestém, že pokáral větry? A v Lukášovi čtvrté kapitole, verši třicátém devátém, že pokáral horečku? To však neznamená, že horečka je ďábel. A pokud se o mnoha z těchto ďáblů praví, že vyznávali Krista, není třeba vykládat ta místa jinak, než že ti šílenci ho vyznávali. A co se týká toho, že náš Spasitel v Matoušovi dvanácté kapitole, verši čtyřicátém třetím, mluví o nečistém duchu, který, vyšed z člověka, bloudí po suchých místech, hledaje odpočinek a nenalézaje; a vrací se do téhož člověka se sedmi jinými duchy horšími, než je sám — je to zjevné podobenství, odkazující na muže, který po malé snaze zanechat svých chtíčů je jejich silou přemožen a stává se sedmkrát horším, než byl. Takže ani v Písmu nevidím vůbec nic, co by vyžadovalo víru, že démonicky posedlí byli něčím jiným než šílenci.

Řeč bez významu

Je ještě jiná vada v řeči některých lidí, kterou lze také počítat mezi druhy šílenství: totiž ono zneužívání slov, o němž jsem mluvil dříve v páté kapitole pod jménem nesmyslu. A to je, když lidé pronášejí taková slova, která dohromady neobsahují žádný význam, nýbrž na ně někteří padli nedorozuměním slov, která přijali, a opakují je zpaměti; druzí v úmyslu klamat nejasností. A toto nestihne nikoho jiného než ty, kdo pronášejí hovory o otázkách nepochopitelných, jako jsou scho-

lastici, nebo o otázkách odtažité filozofie. Běžní lidé zřídka mluví bez významu a jsou proto oněmi vynikajícími osobami pokládáni za hlupáky. Ale abychom si byli jisti, že jejich slova nemají v mysli nic odpovídajícího, bylo by třeba nějakých příkladů. Žádá-li jich kdo, nechť vezme do rukou nějakého scholastika a zkusí přeložit jedinou kapitolu o kterémkoli nesnadném bodě — jako o Trojici, Božství, povaze Krista, přepodstatnění, svobodné vůli a tak podobně — do kteréhokoli novověkého jazyka tak, aby to bylo srozumitelné; nebo do nějaké snesitelné latiny, jaké znali ti, kdo žili, když byla latina obecným jazykem. Jaký je smysl těchto slov: „První příčina nevpouští nutně nic do druhé silou podstatné podřízenosti druhých příčin, kterou jí může pomoci k dílu?“ Jsou to překlad titulu šesté kapitoly první Suárezovy knihy *O souběhu, pohybu a pomoci Boží*. Když lidé píší celé svazky takových věcí, nejsou šílení, nebo nemají úmysl učinit šílenými druhé? A obzvláště v otázce přepodstatnění, kde — poté co jsou vyslovena jistá slova — ti, kdo říkají, že bělost, kulatost, velikost, kvalita, porušitelnost (a vše, co je nehmotné) a tak dále odcházejí z oplatky do těla našeho požehnaného Spasitele, nedělají snad z těchto „-ostí“, „-tostí“ a „-kostí“ tolik duchů posedajících jeho tělo? Duchy totiž vždy rozumějí věci, které, byť jsou nehmotné, jsou přesto pohyblivé z místa na místo. Takže tento druh nesmyslu lze právem počítat mezi mnohé druhy šílenství; a všechen čas, kdy, vedeni jasnými myšlenkami o své světské žádostivosti, nehádají ani takto nepíší, jsou pouhými jasnými mezichvílemi. A toto postačí o ctnostech a nedostatcích rozumových.

Kapitola devátá. O různých předmětech vědění.

Jsou dva druhy vědění: jedno je vědění o skutku, druhé vědění o důsledku jednoho tvrzení k druhému. První není nic jiného než smysl a paměť a je věděním naprostým; jako když vidíme, že se nějaký skutek koná, nebo si pamatujeme, že se stal. A toto je vědění požadované u svědka. Druhé se nazývá věda a je podmíněné; jako když víme, že je-li ukázaný obrazec kruh, pak jakákoli přímka procházející středem jej rozdělí na dvě stejné části. A toto je vědění požadované u filozofa; to jest u toho, kdo se vydává za rozumujícího.

Zápis vědění o skutku se nazývá dějepis. Jsou dva jeho druhy: jeden se nazývá přírodním dějepisem; což je dějepis takových skutků či účinků přírody, které nemají závislost na lidské vůli; takové jsou dějepisy kovů, rostlin, živočichů, krajin a tak podobně. Druhý je dějepis občanský; což je dějepis volních činů lidí v obcích.

Zápisy vědy jsou takové knihy, které obsahují důkazy důsledků jednoho tvrzení k druhému; a obvykle se nazývají knihami filozofie. Druhů je mnoho, podle rozmanitosti látky, a lze je rozdělit tak, jak jsem je rozdělil v následujícím výčtu:

I. Věda, to jest poznání důsledků, jež se nazývá též **filozofie**.

A. Důsledky z projevů těles přírodních, což se nazývá **přírodní filozofie**.

1. Důsledky z projevů společných všem přírodním tělesům, jimiž jsou kvantita a pohyb.

    a. Důsledky z kvantity a pohybu neurčeného; což, poněvadž jsou to zásady neboli první základ filozofie, se nazývá **philosophia prima** — prvotní filozofie.

b. Důsledky z pohybu a kvantity určené:

1. Důsledky z kvantity a pohybu určeného:

a. obrazcem, číslem — **matematika**: **geometrie**, **aritmetika**.

2. Důsledky z pohybu a kvantity těles ve zvláštním významu:

a. Důsledky z pohybu a kvantity velkých částí světa, jako jsou Země a hvězdy: **kosmografie**: **astronomie**, **zeměpis**.

b. Důsledky z pohybu zvláštních druhů a tvarů těles: **mechanika** čili nauka o váze; vědy **inženýrské**, **architektura**, **plavba**.

2. **Fyzika** čili důsledky z kvalit:

a. Důsledky z kvalit těles pomíjivých, taková se jednou objeví, jindy zmizí: **meteorologie**.

b. Důsledky z kvalit těles stálých:

1. Důsledky z kvalit hvězd:

a. Důsledky z hvězdného světla; z toho a z pohybu slunce se činí věda **skiagrafie** (nauka o stínech).

b. Důsledky z vlivu hvězd: **astrologie**.

2. Důsledky z kvalit kapalných těles, která vyplňují prostor mezi hvězdami, jakými jsou vzduch či éterická látka.

3. Důsledky z kvalit těles pozemských:

a. Důsledky z částí Země, které jsou bez smyslu:
1] Důsledky z kvalit nerostů, jako kamenů, kovů atd.
2] Důsledky z kvalit rostlin.

b. Důsledky z kvalit živočichů:
1] Důsledky z kvalit živočichů obecně:
a] Důsledky ze zraku: **optika**.
b] Důsledky ze zvuků: **hudba**.
c] Důsledky z ostatních smyslů.
2] Důsledky z kvalit lidí zvláštně:
a] Důsledky z vášní lidí: **etika**.
b] Důsledky z řeči:
i) ve vyvyšování, snižování atd.: **básnictví**;
ii) v přesvědčování: **řečnictví**;
iii) v rozumování: **logika**;
iv) v uzavírání smluv: **věda o spravedlivém a nespravedlivém**.

B. Důsledky z projevů politických těles; což se nazývá **politika** a **občanská filozofie**:
1. O důsledcích z ustavení obcí k právům a povinnostem politického tělesa čili suveréna.
2. O důsledcích z téhož k povinnosti a právu poddaných.

Kapitola desátá. O moci, ceně, důstojnosti, pocti a hodnosti.

Moc

Moc člověka (vzata obecně) jsou jeho přítomné prostředky, jak dosáhnout nějakého budoucího zdánlivého dobra. A je buď původní, nebo nástrojová.

Přirozená moc je vynikání schopností těla nebo mysli: jako neobyčejná síla, krása, prozíravost, umění, výmluvnost, štědrost, urozenost. Nástrojové jsou takové moci, které, získány jimi nebo štěstěnou, jsou prostředky a nástroji k získání další; jako bohatství, pověst, přátelé a tajné působení Boží, jemuž lidé říkají dobrá šance. Povaha moci je totiž v tomto bodu podobná pověsti, že narůstá, jak postupuje; nebo pohybu těžkých těles, která tím více nabírají rychlosti, čím dál letí.

Největší z lidských mocí je ta, která je složena z mocí nejvíce lidí sjednocených souhlasem v jednu osobu, přirozenou nebo občanskou, která má užívání všech jejich mocí závisejících na její vůli; taková je moc obce. Nebo závisejících na vůli každého jednotlivce; taková je moc strany nebo několika stran spojených. A proto mít služebníky je moc; mít přátele je moc, neboť jsou sjednocenými silami.

Rovněž bohatství spojené se štědrostí je moc, neboť zajišťuje přátele a služebníky; bez štědrosti nikoli, neboť v tom případě nebrání, nýbrž vystavují člověka závisti jako kořist.

Pověst moci je moc, neboť přitahuje přilnutí těch, kdo potřebují ochranu.

Totéž je pověst lásky k vlasti (zvaná oblíbenost), ze stejného důvodu.

Rovněž jakákoli vlastnost, která činí člověka milovaným nebo obávaným u mnohých, nebo pověst takové vlastnosti, je mocí, neboť je prostředkem získat pomoc a službu mnohých.

Dobrý úspěch je moc, neboť působí pověst moudrosti nebo dobrého štěstí; a to působí, že se ho lidé buď bojí, nebo že se na něho spoléhají.

Přívětivost lidí již mocných je přírůstkem moci, neboť získává lásku.

Pověst prozíravosti při vedení míru nebo války je moc, neboť prozíravým lidem svěřujeme vládu nad sebou raději než jiným.

Urozenost je moc ne ve všech místech, nýbrž jen v těch obcích, kde má výsady; v takových výsadách totiž její moc záleží.

Výmluvnost je moc, neboť je zdánlivou prozíravostí.

Krása je moc, neboť — jsouc příslibem dobra — doporučuje člověka přízni žen a cizinců.

Vědy jsou mocí malou, poněvadž nejsou vynikající; a proto nejsou u žádného člověka uznávány; a nejsou vůbec, než jen u několika málo lidí; a u nich jen o několika málo věcech. Věda je totiž takové povahy, že nikdo nemůže rozumět, že je, než ti, kdo jí v dobré míře dosáhli.

Umění veřejného užití, jako opevňování, výroba strojů a jiných nástrojů války, protože přispívají k obraně a vítězství, jsou mocí; a ačkoli jejich pravá matka je věda, totiž matematika, přece, protože se dostávají na světlo rukou výrobce, jsou cenou (pokládána) za jeho dílo (podobně jako prostý lid pokládá za matku porodní bábu).

Cena

Hodnota čili cena člověka je, jako u všech ostatních věcí, jeho cenou — to jest tolik, kolik by bylo dáno za užívání jeho moci; a není tedy naprostá, nýbrž závisí na potřebě a úsudku druhého. Schopný velitel vojáků je velké ceny v době přítomné nebo hrozící války; v míru však ne

tak. Učený a neúplatný soudce má velkou cenu v době míru; ve válce však ne tak velkou. A jako u jiných věcí, tak i u lidí: nikoli prodavač, nýbrž kupec určuje cenu. Buď si ať se lidé (jak většina lidí činí) oceňují na tu nejvyšší hodnotu, jakou mohou — jejich pravou hodnotou není víc, než na kolik je oceňují jiní.

Projev hodnoty, kterou si navzájem klademe, je to, co se obvykle nazývá poctou a potupou. Oceňovat člověka vysoko znamená jej ctít; nízko znamená jej tupit. Avšak vysoko a nízko se v tomto případě rozumí srovnáním s cenou, kterou si každý klade sám.

Důstojnost

Veřejná cena člověka, jíž je hodnota, kterou mu klade obec, je to, co lidé obvykle nazývají důstojností. A tato hodnota, kterou mu obec klade, se rozumí úřady velitelskými, soudcovskými, veřejnými zaměstnáními; nebo jmény a tituly, zavedenými pro rozlišení takové hodnoty.

Ctění a tupení

Prosit druhého o pomoc jakéhokoli druhu znamená ctít; neboť je znamením, že máme mínění, že má moc pomoci; a čím obtížnější pomoc, tím větší je čest.

Poslouchat znamená ctít; neboť nikdo neposlouchá ty, o nichž má za to, že nemají moc pomoci nebo uškodit. A naopak neposlouchat znamená tupit.

Dávat velké dary znamená ctít; neboť je to kupování ochrany a uznání moci. Dávat malé dary znamená tupit; neboť je to pouhá almužna a značí mínění o potřebě malých pomocí. Pilně rozvíjet dobro druhého, jakož i lichotit, znamená ctít, jakožto znamení, že hledáme jeho ochranu nebo pomoc. Zanedbávat znamená tupit.

Ustoupit druhému místo v nějaké výhodě znamená ctít; jsouc to doznání větší moci. Osobovat si znamená tupit.

Projevit jakékoli znamení lásky nebo strachu před druhým znamená ctít; neboť milovat i bát se znamená oceňovat. Pohrdat nebo milovat či bát se méně, než on očekává, znamená tupit; neboť je to podceňování.

Chválit, vyvyšovat nebo nazývat blaženým znamená ctít; neboť nic není hodnoceno než dobrota, moc a blaženost. Hanět, posmívat se nebo litovat znamená tupit.

Mluvit k druhému s ohledem, předstupovat před něho se slušností a pokorou znamená ctít jej, jakožto znamení strachu urazit. Mluvit k němu nedbale, dělat před ním něco oplzle, nedbale, nestydatě znamená tupit.

Věřit, důvěřovat, spoléhat na druhého znamená ctít jej; je to znamení mínění o jeho ctnosti a moci. Nevěřit, pochybovat znamená tupit.

Naslouchat radě či řeči jakéhokoli druhu znamená ctít; jakožto znamení, že ho pokládáme za moudrého, výmluvného nebo důvtipného. Spát, odejít nebo při tom mluvit znamená tupit.

Prokazovat druhému ty věci, které on pokládá za znamení pocty, nebo které takovými činí zákon či zvyk, znamená ctít; neboť schvalováním pocty prokazované jinými uznává moc, kterou jiní uznávají. Odmítnout je prokazovat znamená tupit.

Souhlasit v mínění znamená ctít; jakožto znamení schválení jeho úsudku a moudrosti. Nesouhlasit znamená tupit; a je to vyčítání omylu a (je-li nesouhlas v mnohých věcech) pošetilosti.

Napodobovat znamená ctít; neboť je to prudké schvalování. Napodobovat svého nepřítele znamená tupit.

Ctít ty, které někdo ctí, znamená ctít jej; jakožto znamení schválení jeho úsudku. Ctít jeho nepřátele znamená tupit jej.

Užívat v radě či v obtížných činech znamená ctít; jakožto znamení mínění o jeho moudrosti nebo jiné moci. Odpírat zaměstnání v týchž věcech těm, kdo se o ně ucházejí, znamená tupit.

Všechny tyto způsoby pocty jsou přirozené a platí jak v obcích, tak mimo ně. Avšak v obcích, kde ten či ti, kdo mají nejvyšší pravomoc, mohou učinit, co se jim líbí, aby platilo za znamení pocty, jsou i jiné pocty.

Suverén ctí poddaného kterýmkoli titulem, úřadem, zaměstnáním nebo činem, který sám chce učinit znamením své vůle ctít ho.

Král perský ctil Mordechaje, když určil, aby byl veden ulicemi v královském rouchu, na jednom z královských koní, s korunou na hlavě a s knížetem před ním, provolávajícím: „Tak se stane tomu, koho král chce ctít.“ A přece jiný král perský, nebo týž v jiné době, dovolil tomu, kdo si za nějakou velkou službu vyžádal nosit jeden z královských plášťů, aby jej nosil; ale s dovětkem, že jej má nosit jako královský šašek; a to byla potupa. Takže v občanské cti patří věci jako úřadníci, úřady, tituly; a na některých místech znaky a malované štítky. A lidé ctí ty, kdo je mají, jakožto ty, kdo mají tolik znamení přízně v obci; a tato přízeň je moc.

Čestné je cokoli vlastnění, čin nebo vlastnost, co je důkazem a znamením moci.

A proto být ctěn, milován nebo obáván mnohými je čestné; jakožto důkaz moci. Být ctěn několika málo nebo nikým je nečestné.

Dobré štěstí (trvá-li) je čestné; jakožto znamení Boží přízně. Zlé štěstí a ztráty jsou nečestné. Bohatství je čestné, neboť je mocí. Chudoba je nečestná. Velkomyslnost, štědrost, naděje, odvaha, sebedůvěra jsou čestné, neboť pocházejí z vědomí moci. Malomyslnost, lakota, strach, nedůvěra k sobě jsou nečestné.

Včasné rozhodnutí čili určení, co má člověk udělat, je čestné, jakožto pohrdání malými obtížemi a nebezpečími. A nerozhodnost je nečestná, jakožto znamení přílišného oceňování malých překážek a ma-

lých výhod. Když totiž člověk zvážil věci tak dlouho, jak čas dovolil, a nerozhoduje se, je rozdíl váhy jen malý; a proto, nerozhodne-li se, přeceňuje maličkosti, což je malomyslnost.

Všechny činy a řeči, které vycházejí nebo zdají se vycházet z velké zkušenosti, vědy, soudnosti nebo důvtipu, jsou čestné; neboť všechno toto jsou moci. Činy nebo slova, která vycházejí z omylu, nevědomosti nebo pošetilosti, jsou nečestná.

Vážnost, pokud se zdá vycházet z mysli zaměstnané něčím jiným, je čestná, neboť zaměstnanost je znamením moci. Avšak zdá-li se vycházet ze záměru zdát se vážným, je nečestná. Vážnost prvního je totiž jako pevnost lodi naložené zbožím; vážnost druhého jako pevnost lodi zatížené pískem a jinými odpadky.

Být nápadným, to jest být znám, pro bohatství, úřad, veliké činy nebo jakékoli vynikající dobro, je čestné; jakožto znamení moci, pro kterou je nápadný. Naopak neznámost je nečestná.

Pocházet z nápadných rodičů je čestné; neboť tím snadněji dosahuje pomoci a přátel svých předků. Naopak pocházet z nejasného rodu je nečestné.

Činy vycházející ze slušnosti, spojené se ztrátou, jsou čestné; jakožto znamení velkomyslnosti; velkomyslnost totiž je znamením moci. Naopak lstivost, vykroucení, zanedbávání slušnosti je nečestné.

A nemění to v otázce pocty, zda je nějaký čin (jen je-li velký a obtížný, a tudíž znamením velké moci) spravedlivý nebo nespravedlivý. Čest totiž záleží jen v mínění o moci. Starověcí pohané si proto nemyslili, že tupí, nýbrž že velmi ctí bohy, když je ve svých básních uváděli, jak páchají únosy, krádeže a jiné veliké, byť nespravedlivé nebo nečisté činy. Na Jupiterovi se tak nic nechválí tolik jako jeho cizoložství; a na Merkurovi nic tolik jako jeho podvody a krádeže. Z jeho chvál v homérském hymnu je největší tato: že se narodiv ráno, vynalezl hudbu v poledne a před nocí odvedl Apollónův dobytek jeho pastýřům.

Rovněž mezi lidmi, dokud nebyly ustaveny velké obce, se nepokládalo za potupu být pirátem nebo lupičem na silnicích, nýbrž spíše za řádné řemeslo, nejen u Řeků, ale u všech ostatních národů; jak je zjevné z dějin starých dob. A dodnes jsou v této části světa soukromé souboje a vždy budou čestné, byť nedovolené, dokud nebude pro ty, kdo je odmítají, ustavena pocta, a pro ty, kdo vyzývají, hanba. I souboje jsou totiž mnohdy účinky odvahy; a základem odvahy je vždy síla nebo dovednost, které jsou mocí; byť jsou většinou účinky unáhlené řeči a strachu z nečesti u jednoho nebo obou soupeřů, kteří, zapletši se unáhleností, jsou vháněni do kolbiště, aby se vyhnuli hanbě.

Dědičné znaky a erby, kde mají nějaké vynikající výsady, jsou čestné; jinak nikoli. Jejich moc totiž záleží buď v takových výsadách, nebo v bohatství, nebo v nějaké jiné věci, která je u jiných lidí ctěna stejně. Tento druh pocty, obecně nazývaný šlechtictvím, pochází od starých Germánů. Nikdy totiž nic takového nebylo známo tam, kde nebyly známy germánské zvyky. A dnes se nikde nepraktikuje tam, kde Germáni nesídlili. Staří řečtí velitelé, když šli do války, dali si své štíty pomalovat podle libosti; takže nemalovaný štít byl znamením chudoby a prostého vojáka. Oni je však dědicky nepřenášeli. Římané přenášeli znaky svých rodin; byly to však obrazy, nikoli ozdobné odznaky jejich předků. Mezi lidmi Asie, Afriky a Ameriky nic takového není, ani nikdy nebylo. Pouze Germáni měli tento zvyk; od nich byl odvozen do Anglie, Francie, Španělska a Itálie, když ve velikých počtech buď pomáhali Římanům, nebo činili vlastní výboje v těchto západních částech světa.

Německo totiž bylo kdysi, jako všechny ostatní země ve svých počátcích, rozděleno mezi nespočetné množství malých pánů čili hlav rodin, kteří neustále vedli mezi sebou války. Tito páni, hlavně proto, aby, až budou pokryti zbrojí, byli poznáni svými družiníky, a zčásti pro ozdobu, dávali si pomalovat zbroj či štít nebo plášť podobou nějakého zvířete nebo jiné věci; a také si dávali nějakou výraznou a viditelnou značku na hřeben svých přileb. A tato ozdoba, jak znaku, tak hře-

bene, přecházela dědictvím na děti; na nejstaršího čistá, na ostatní s nějakým rozlišovacím znakem, jaký starý mistr, totiž v německém jazyce „Herealt“ (herold), uznal za vhodný. Když se však mnoho takových rodů spojilo a vytvořilo větší monarchii, byl tento úkol herolda — rozlišovat erby — učiněn samostatným úřadem. A potomci těchto pánů tvoří velkou a starodávnou šlechtu, která většinou nese živé tvory známé svou odvahou a dravostí; nebo hrady, cimbuří, pásy, zbraně, mříže, kolovraty a jiné válečné znaky; neboť tehdy nic nebylo v cti než vojenská ctnost. Později nejen králové, ale i lidové obce dávaly rozmanité druhy erbů těm, kdo vyšli do války nebo se z ní vrátili, pro povzbuzení nebo odměnu za jejich službu. To vše může pozorný čtenář nalézt v takových starých dějinách řeckých i latinských, které se zmiňují o germánském národě a jeho mravech v jejich době.

Čestné tituly

Čestné tituly jako vévoda, hrabě, markýz a baron jsou čestné, jakožto označující hodnotu, kterou jim klade suverénní moc obce. Tyto tituly byly ve staré době tituly úřadu a velení, odvozené některé od Římanů, jiné od Germánů a Francouzů. Vévodové, latinsky *duces*, byli velitelé ve válce. Hrabata, *comites*, byli ti, kdo doprovázeli velitele z přátelství a byli zanecháváni, aby spravovali a bránili dobytá a uklidněná místa. Markýzové, *marchiones*, byli hrabata, která spravovala pohraničí čili okraje říše. Tituly vévody, hraběte a markýze přišly do říše kolem doby Konstantina Velikého, ze zvyků germánského vojska. Avšak baron se zdá být titulem Galů a značí velikého muže; takoví byli králové či knížeti muži, které zaměstnávali ve válce u své osoby. A zdá se, že slovo pochází z *vir* přes *ber* a *bar*, které v jazyce galském značily totéž co latinské *vir*; a odtud přes *bero* a *baro*; takže takoví muži byli nazýváni *berones* a později *barones*; a (ve španělštině) *varones*. Kdo by chtěl znát původ čestných titulů podrobněji, může to najít, jak jsem tak sám

učinil, v pozoruhodném traktátu pana Seldena o tomto předmětu. Během času se tyto úřady cti, při příležitosti nepokojů a pro důvody dobré a pokojné vlády, proměnily v pouhé tituly, sloužící většinou k rozlišení přednosti, místa a pořadí poddaných v obci. A lidé byli činěni vévody, hrabaty, markýzi a barony míst, v nichž neměli ani vlastnictví, ani velení. A i jiné tituly byly k témuž cíli vymyšleny.

Hodnost, způsobilost

Hodnost je věc rozdílná od hodnoty čili ceny člověka; a také od jeho zásluhy či nároku; a záleží ve zvláštní moci či schopnosti pro to, pro co je o něm řečeno, že je hoden. A tato zvláštní schopnost se obvykle nazývá způsobilostí čili vhodností.

Hoden je totiž být velitelem, soudcem nebo mít jakýkoli jiný úřad ten, kdo je nejlépe vybaven vlastnostmi požadovanými k jeho dobrému vykonávání; a hoden bohatství je ten, kdo má vlastnosti nejpotřebnější k jeho dobrému užívání. Jakákoli z těchto vlastností může chybět, a přesto může být někdo mužem hodnotným a cenným pro něco jiného. Dále, člověk může být hoden bohatství, úřadu a zaměstnání, a přitom nemůže uplatnit žádné právo mít je přednostně před jiným; a proto se o něm nedá říci, že si je zasluhuje. Zásluha totiž předpokládá právo a to, že slíbená věc je díky slibu dlužena; o čemž budu později mluvit, až budu mluvit o smlouvách.

Kapitola jedenáctá. O rozdílu mravů.

Co je zde míněno mravy

Mravy zde nemyslím slušnost chování, jako jak jeden člověk pozdraví druhého nebo jak by si měl člověk vypláchnout ústa či vyčistit si zuby ve společnosti, a jiné body menší morálky, nýbrž ony vlastnosti lidstva, které se týkají jejich soužití v míru a jednotě. Za tím účelem musíme uvážit, že blaženost tohoto života nezáleží v odpočinku uspokojené mysli. Není totiž takový *finis ultimus* (nejzazší cíl), ani *summum bonum* (nejvyšší dobro), jak se o nich mluví v knihách starých mravních filozofů. Člověk, jehož žádosti dospěly ke konci, nemůže žít o nic víc než ten, jehož smysly a představy jsou v klidu. Blaženost je neustálý postup žádosti od jednoho předmětu ke druhému, při čemž dosažení prvního je jen cestou k druhému. Příčinou toho je, že předmětem lidské žádosti není požívat jen jednou a pro jediný okamžik času, nýbrž navždy si zajistit cestu své budoucí žádosti. A proto volní činy a náklonnosti všech lidí směřují nejen k získávání, ale i k zajišťování spokojeného života; a liší se jen cestou. To povstává zčásti z rozmanitosti vášní u různých lidí a zčásti z rozdílu v poznání čili mínění, které každý má o příčinách plodících žádaný účinek.

Neklidná žádost moci u všech lidí

Na prvním místě tedy kladu jako obecnou náklonnost celého lidstva neustálou a neklidnou žádost moci po moci, která přestává jen smrtí. A příčinou tohoto není vždy, že by člověk doufal ve větší rozkoš, než jaké již dosáhl; nebo že by nemohl být spokojen s umírněnou mocí;

nýbrž proto, že nemůže zajistit moc a prostředky k dobrému životu, které má přítomné, bez získání dalších. A odtud pochází, že králové, jejichž moc je největší, obracejí své snažení k zajišťování jí doma zákony nebo venku válkami. A je-li toto učiněno, nastupuje nová žádost: u některých sláva z nového výboje, u jiných pohodlí a smyslné rozkoše, u jiných obdiv nebo lichocení za vynikání v nějakém umění nebo jiné schopnosti mysli.

Záliba ve sváru ze soupeřství

Soupeření o bohatství, čest, velení nebo jinou moc nachyluje ke sváru, nepřátelství a válce; neboť cestou jednoho soupeře k dosažení jeho žádosti je zabít, podrobit, podtrhnout nebo odrazit druhého. Zvláště soupeření o chválu nachyluje k úctě ke starobylosti. Lidé totiž zápasí s živými, ne s mrtvými; těmto přisuzují víc, než jim náleží, aby zatemnili slávu oněch.

Občanská poslušnost z lásky k pohodlí

Žádost pohodlí a smyslné rozkoše činí lidi náchylnými poslouchat společnou moc; neboť takovými žádostmi se člověk vzdává ochrany, kterou by mohl doufat ve své vlastní píli a práci.

Z strachu před smrtí a zraněním

Strach před smrtí a zraněním činí k témuž náchylným, z téhož důvodu. Naopak lidé nouzní a tvrdí, nespokojení se svým přítomným stavem, jakož i všichni lidé ctižádostiví po vojenském velení, jsou nakloněni pokračovat v příčinách války a budit zmatky a vzpouru; neboť nenaskytuje se vojenská čest leč válkou; ani není naděje na nápravu špatné hry jako nové zamíchání karet.

A z lásky k umění

Žádost poznání a mírových umění činí lidi náchylnými poslouchat společnou moc; neboť taková žádost obsahuje žádost volného času; a tím ochrany od nějaké jiné moci než vlastní.

Láska k ctnosti z lásky k chvále

Žádost chvály nachyluje k chvályhodným činům, jaké se líbí těm, jejichž úsudku si vážíme; vždyť u těch lidí, jimiž pohrdáme, pohrdáme i jejich chválou. Žádost slávy po smrti činí totéž. A ačkoli po smrti není cítění chvály dávané na zemi, jsouce to radosti, které jsou buď pohlceny nevýslovnými radostmi nebe, nebo zhašeny krajními mukami pekla, přece není taková sláva marná; lidé v ní totiž mají přítomné potěšení z jejího předvídání a z užitku, který z ní může připadnout jejich potomstvu; a toto, byť nyní nevidí, přece si představují; a cokoli je rozkoší ve smyslu, totéž je rozkoší i v představě.

Nenávist z obtížnosti oplatit veliká dobrodiní

Dostat od někoho, jehož pokládáme za sobě rovného, větší dobrodiní, než je naděje mu je oplatit, nachyluje k předstírané lásce, ale ve skutečnosti k tajné nenávisti; a staví člověka do stavu zoufalého dlužníka, který, vyhýbaje se pohledu svého věřitele, mu tiše přeje, aby byl tam, kde by ho nikdy neviděl. Dobrodiní totiž zavazují; a zavázanost je porobou; a ta je rovnému nenávistná. Avšak dostat dobrodiní od toho, koho uznáváme za svého nadřízeného, nachyluje k lásce; neboť zavázanost není novým ponížením. A radostné přijetí (které lidé nazývají vděčností) je takovou poctou prokázanou dobrodinci, že se obecně bere za odplatu. Rovněž přijímat dobrodiní, byť od rovného nebo nižšího, dokud je naděje na oplacení, nachyluje k lásce; neboť v úmyslu

příjemce je zavázanost z pomoci a vzájemné služby, odkud pochází soupeření v tom, kdo předčí v prokazování dobrodiní; nejušlechtilejší a nejprospěšnější spor, při němž je vítěz potěšen svým vítězstvím a druhý se mstí jeho uznáním.

A z vědomí, že si zasluhujeme být nenáviděni

Mít způsobeno člověku více škody, než může nebo chce napravit, nachyluje původce k tomu, aby nenáviděl utrpitele. Musí totiž očekávat pomstu nebo odpuštění; obojí je nenávistné.

Pohotovost ublížit ze strachu

Strach z utlačování nachyluje člověka k předbíhání, nebo k hledání pomoci ve společnosti; neboť není jiné cesty, jíž by si člověk mohl zajistit život a svobodu.

A z nedůvěry k vlastnímu důvtipu

Lidé, kteří nedůvěřují svému vlastnímu důvtipu, jsou v bouři a vzpouře lépe založeni k vítězství než ti, kdo se pokládají za moudré nebo lstivé. Ti totiž rádi radí; onino, bojíce se, aby nebyli obelstěni, raději udeří první. A ve vzpouře, kdy jsou lidé stále v předvojích bitvy, je držet pohromadě a užít všech výhod síly lepší plán než jakýkoli, který by mohl pocházet z jemnosti důvtipu.

Marný podnik z prázdné chlouby

Prázdně chloubní lidé, totiž ti, kdo si bez vědomí velké vlastní dostačnosti libují v tom, že se pokládají za statečné muže, jsou nakloněni jen

k předvádění, ne však k pokusu. Když se totiž objeví nebezpečí nebo obtíž, nemají co očekávat než objevení své nedostatečnosti.

Prázdně chloubní lidé, kteří svou dostačnost odhadují podle lichocení druhých nebo podle štěstí nějakého předchozího činu, bez jistého základu naděje v pravém sebepoznání, jsou nakloněni k unáhlenému podnikání; a v blížícím se nebezpečí nebo obtíži k ústupu, mohouli; neboť nevidouce cestu bezpečí, dají raději v sázku svou čest, která se dá zahladit omluvou, než svůj život, pro který není žádné zahlazení dostatečné.

Ctižádost z mínění o dostatečnosti

Lidé, kteří mají silné mínění o své vlastní moudrosti ve věcech vlády, jsou nakloněni ctižádosti. Neboť bez veřejného zaměstnání v radě nebo úřadu je čest jejich moudrosti ztracena. A proto výmluvní řečníci jsou nakloněni ctižádosti; výmluvnost totiž připadá jako moudrost jak jim samým, tak druhým.

Nerozhodnost z přílišného oceňování malých věcí

Malomyslnost nachyluje lidi k nerozhodnosti, a tudíž ke ztrácení příležitostí a nejvhodnějších chvil k činu. Když totiž lidé byli v rozvažování, až se blíží čas činu, není-li tehdy zjevné, co je nejlepší udělat, je to známkou, že rozdíl pohnutek tím či oním směrem není velký. Nerozhodnout se tehdy znamená ztratit příležitost vážením maličkostí; což je malomyslnost.

Šetrnost (ačkoli u chudých lidí ctnost) činí člověka nezpůsobilým k dosažení takových činů, které vyžadují sílu mnoha lidí naráz; neboť oslabuje jejich snažení, které má být živeno a udržováno v sile odměnou.

Důvěra v druhé z neznalosti znaků moudrosti a laskavosti

Výmluvnost spojená s lichocením nachyluje lidi důvěřovat těm, kdo ji mají; neboť první se zdá moudrostí, druhé laskavostí. Přidejte k nim válečnou pověst, a nachyluje to lidi přilnout k těmto lidem a podrobit se jim. První dvě totiž dávají jim záruku proti nebezpečí od něj; třetí dává záruku proti nebezpečí od jiných.

A z neznalosti přirozených příčin

Nedostatek vědy, totiž neznalost příčin, nachyluje nebo spíše nutí člověka spoléhat se na radu a autoritu druhých. Všichni lidé, jichž se pravda týká, musí se, nespoléhají-li na vlastní, spoléhat na mínění někoho jiného, koho pokládají za moudřejšího než sebe, a nevidí, proč by je měl klamat.

A z nedostatku chápání

Neznalost významu slov, čili nedostatek chápání, nachyluje lidi k tomu, aby na úvěr brali nejen pravdu, kterou neznají, ale i omyly; a co víc, i nesmysly těch, jimž důvěřují. Omyl ani nesmysl totiž nelze odhalit bez dokonalého chápání slov.

Z téhož pochází, že lidé dávají jedné a téže věci různá jména, podle rozdílu svých vlastních vášní: ti, kdo schvalují nějaké soukromé mínění, nazývají je míněním; ti však, kterým se nelíbí, kacířstvím. A přitom kacířství neznačí nic víc než soukromé mínění, jen má větší příměs hněvu.

Z téhož také pochází, že lidé nemohou bez studia a velikého chápání rozlišit mezi jedním činem mnoha lidí a mnoha činy jednoho zástupu; například mezi jedním činem všech senátorů Říma při zabíjení Catiliny a mnoha činy několika senátorů při zabíjení Caesara. A tak

jsou nakloněni brát za čin lidu to, co je množství činů učiněných množstvím lidí, vedených snad přesvědčením jednoho.

Lpění na zvyku z neznalosti povahy práva a bezpráví

Neznalost příčin a prvotního ustavení práva, slušnosti, zákona a spravedlnosti nachyluje člověka k tomu, aby zvyk a příklad učinil pravidlem svých činů; takovým způsobem, aby pokládal za nespravedlivé to, co bylo zvykem trestat, a za spravedlivé to, k jehož beztrestnosti a schválení umí přinést příklad, nebo (jak to právníci, kteří užívají jen falešného měřítka spravedlnosti, barbarsky nazývají) „precedent“; jako malé děti, které nemají jiného pravidla dobrých a zlých mravů než trest, jejž dostávají od rodičů a učitelů; s tím rozdílem, že děti svému pravidlu věrny jsou, kdežto dospělí lidé nikoli, protože sílivše a stavše se tvrdošíjnými, se odvolávají od zvyku k rozumu a od rozumu ke zvyku, jak jim to zrovna slouží; ustupujíce od zvyku, když to vyžaduje jejich zájem, a stavějíce se proti rozumu, kdykoli je rozum proti nim. A to je příčinou, proč je nauka o právu a bezpráví neustále spornou, perem i mečem; zatímco nauka o čarách a obrazcích tak sporná není, protože v tomto předmětu lidem nezáleží, co je pravda, poněvadž to nestojí v cestě žádné ctižádosti, zisku ani chtíči. Nepochybuji totiž, že kdyby bylo věcí odporující právu panování kohokoli nebo zájmu těch, kdo mají panství, „že tři úhly trojúhelníku jsou rovné dvěma úhlům čtverce“, byla by ona nauka, ne-li zpochybněna, pak alespoň potlačena spálením všech knih geometrie, pokud by to ten, jehož se to týkalo, dovedl zařídit.

Lpění na soukromých lidech z neznalosti příčin míru

Neznalost vzdálených příčin nachyluje lidi připisovat všechny události příčinám bezprostředním a nástrojovým; neboť to jsou všechny příči-

ny, které vnímají. Odtud pochází, že na všech místech lidé, kteří jsou obtíženi platbami do veřejné pokladny, obracejí svůj hněv proti výběrčím daní, totiž proti nájemcům, výběrčím a jiným úředníkům veřejných důchodů; a přidržují se těch, kdo vytýkají veřejné vládě; a tím, zapletše se za hranice naděje na ospravedlnění, obracejí se posléze i proti nejvyšší autoritě, ze strachu z trestu nebo ze studu z přijetí milosti.

Důvěřivost z neznalosti přírody

Neznalost přirozených příčin činí člověka náchylným k důvěřivosti, takže často věří nemožnostem; takoví totiž neznají nic, co by svědčilo proti tomu, že by mohly být pravdivé, nejsouce schopni odhalit nemožnost. A důvěřivost — poněvadž lidé rádi slyší, že se jim ve společnosti naslouchá — je uvádí ke lhaní; takže neznalost sama bez zlé vůle je s to učinit člověka ochotným jak věřit lžím, tak je vyprávět; a někdy také vymýšlet.

Zvídavost poznat z péče o budoucí čas

Starost o budoucí čas nachyluje lidi vyptávat se po příčinách věcí; neboť poznání jejich dělá lidi lépe schopnými uspořádat přítomnost k své nejlepší výhodě.

Přirozené náboženství z téhož

Zvídavost čili láska k poznání příčin odvádí člověka od úvahy o účinku k hledání příčiny; a znovu příčiny této příčiny; až nakonec musí dospět k této myšlence, že je nějaká příčina, přede kterou není dřívější příčiny, nýbrž je věčná; a to je to, co lidé nazývají Bohem. Takže není možné dělat jakékoli hluboké pátrání v přirozených příčinách, aniž by

tím byl člověk nakloněn věřit, že je jeden věčný Bůh; byť o něm nemohou mít v mysli žádnou ideu odpovídající jeho povaze. Jako slepec od narození, slyše lidi mluvit o tom, že se ohřívají u ohně, a jsa přiveden, aby se u téhož ohřál, může snadno pochopit a ujistit se, že tam je něco, co lidé nazývají ohněm a co je příčinou tepla, které cítí; ale nemůže si představit, jaké to je, ani mít v mysli ideu toho, takovou, jakou mají ti, kdo oheň vidí; tak i z viditelných věcí tohoto světa a jejich obdivuhodného řádu může člověk pochopit, že je jejich příčina, kterou lidé nazývají Bohem; a přitom nemít v mysli jeho ideu či obraz.

A ti, kteří dělají jen malé nebo žádné pátrání v přirozených příčinách věcí, přece z strachu, který vychází ze samotné neznalosti toho, co je to, co má moc jim učinit mnoho dobra nebo zla, jsou nakloněni domýšlet se a smýšlet si rozmanité druhy neviditelných mocí a chvět se před svými vlastními představami; a v době nouze je vzývat; jakož i v době očekávaného dobrého úspěchu jim děkovat; činíce z tvorů své vlastní obraznosti své bohy. Tím se stalo, že z nespočetné rozmanitosti obraznosti stvořili lidé na světě nespočetné druhy bohů. A tento strach před neviditelnými věcmi je přirozeným semenem toho, co každý v sobě nazývá náboženstvím; a u těch, kdo uctívají nebo se bojí oné moci jinak než my, pověrou.

A toto símě náboženství, byvše mnohými pozorováno, přivedlo některé z těch, kdo je pozorovali, k tomu, aby jej živili, upravili a utvářeli v zákony; a aby k němu z vlastního vymyšlení přidali jakékoli mínění o příčinách budoucích věcí, jímž, jak si mysleli, by nejlépe mohli spravovat jiné a svých mocí využít k svému největšímu užitku.

Kapitola dvanáctá. O náboženství.

Náboženství je jen v člověku

Jelikož nejsou znaky ani plody náboženství leč v člověku, není důvodu pochybovat, že i sémě náboženství je jen v člověku; a záleží v nějaké zvláštní vlastnosti, nebo přinejmenším v nějakém vynikajícím stupni jí, který se u jiných živých tvorů nenachází.

Za prvé, z jeho žádosti znát příčiny

A za prvé je vlastní povaze člověka, že se ptá na příčiny událostí, které vidí; někteří více, jiní méně; všichni však tak, aby byli zvídaví v hledání příčin svého vlastního dobrého a zlého štěstí.

Z uvažování o počátcích věcí

Za druhé, při pohledu na jakoukoli věc, která má počátek, také myslet, že měla příčinu, která ji určila začít tehdy, kdy začala, a ne dříve či později.

Z pozorování sledu věcí

Za třetí: zatímco zvířata nemají jiné blaženosti než požívání svého denního pokrmu, pohodlí a chtíčů, majíce málo nebo žádné předvídání budoucího času pro nedostatek pozorování a paměti pořadí, důsledku a závislosti věcí, které vidí, člověk pozoruje, jak jedna událost byla vyvolána druhou, a pamatuje si v nich dřívější a pozdější. A nemůže-li se ujistit o pravých příčinách věcí (neboť příčiny dobrého

a zlého štěstí jsou většinou neviditelné), předpokládá u nich příčiny buď takové, jaké mu napovídá jeho vlastní obraznost, nebo se spoléhá na autoritu jiných lidí, které pokládá za své přátele a za moudřejší, než je sám.

Přirozená příčina náboženství je úzkost z budoucího času

První dvě věci vyvolávají úzkost. Jsa totiž ujištěn, že jsou příčiny všech věcí, které se dosud udály nebo se mají udát v budoucnu, nemůže být člověk, který se neustále snaží zajistit se proti zlu, jehož se bojí, a dosáhnout dobra, po kterém touží, nestarat se neustále o budoucí čas. Takže každý člověk, zvláště ti, kdo jsou příliš prozíraví, jsou ve stavu podobném Prométheovu. Jako byl totiž Prométheus (což vyloženo jest „muž prozíravý“) připoután ke kavkazské hoře, místu širokého rozhledu, kde orel žroucí jeho játra pohltil ve dne tolik, kolik se za noc obnovilo, tak i člověk, který hledí příliš daleko před sebe v péči o budoucí čas, má celý den své srdce ohlodávané strachem ze smrti, chudoby nebo jiného neštěstí; a nemá odpočinku, ani přestávky od své úzkosti, než ve spánku.

Což je nutí bát se moci neviditelných věcí

Tento neustálý strach, který doprovází lidstvo neznalostí příčin jaksi ve tmě, musí nutně mít nějaký předmět. A proto, když není nic, co by bylo viditelné, není nikoho, komu by připisovali své dobré či zlé štěstí, než nějakou neviditelnou moc čili činitele. V tomto smyslu snad říkali někteří staří básníci, že bohové byli nejprve stvořeni lidským strachem. Řečeno o bozích (totiž o mnoha bozích pohanů) je to pravdivé. Avšak uznání jednoho Boha věčného, nekonečného a všemohoucího lze snáze odvodit z žádosti, kterou mají lidé, poznat příčiny přírodních těles a jejich různé mohutnosti a působení, než ze strachu z toho,

co by je mohlo potkat v budoucím čase. Kdo totiž z nějakého účinku, který vidí nastávat, usuzuje k jeho nejbližší a bezprostřední příčině, a odtud k příčině té příčiny, a vrhá se hluboko za hledáním příčin, dojde nakonec k tomu, že musí být (jak uznávali i pohanští filozofové) jeden první hybatel; to jest první a věčná příčina všech věcí; a to je to, co lidé rozumějí jménem Bůh. A to vše bez myšlenky na své štěstí; starost o něž nachyluje ke strachu i brání jim v hledání příčin jiných věcí; a tím zavdává příčinu smýšlet si tolik bohů, kolik je lidí, kteří si je smýšlejí.

A předpokládat, že jsou nehmotní

Pokud jde o hmotu či podstatu takto vymyšlených neviditelných činitelů, lidé by přirozeným myšlením nemohli upadnout do jiné představy než té, že je stejná jako u duše člověka; a že duše člověka má tutéž podstatu jako to, co se jeví ve snu spícímu nebo v zrcadle bdícímu. A protože lidé nevědí, že taková zjevení jsou pouze výtvory obraznosti, pokládají je za skutečné vnější podstaty, a proto je nazývají přízraky; jak jim Latiníci říkali *imagines* a *umbrae*, a mají je za duchy, totiž za tenká vzdušná tělesa; a oni neviditelní činitelé, kterých se báli, že jsou podobní těmto, až na to, že se objevují a mizí, jak chtějí. Avšak mínění, že takoví duchové jsou nehmotní či nelátkoví, nemůže nikdy vstoupit do mysli žádného člověka od přírody; neboť ačkoli lidé mohou dávat dohromady slova protichůdného významu, jako „duch“ a „nehmotný“, přece nikdy nemohou mít představu něčeho, co by jim odpovídalo. A proto lidé, kteří vlastním rozjímáním docházejí k uznání jediného nekonečného, všemohoucího a věčného Boha, raději vyznávají, že je nepostižitelný a nad jejich chápavostí, než aby jeho povahu definovali jako „nehmotného ducha“ a pak vyznali, že jejich definice je nesrozumitelná. A dávají-li mu takový titul, není to učenecky, s úmyslem uči-

nit Boží povahu srozumitelnou, nýbrž zbožně, aby ho ctili přívlastky významu tak vzdáleného, jak jen mohou, od hrubosti viditelných těles.

Nevědí však, jakým způsobem něco vyvolávají

Co se cesty, jíž podle nich tito neviditelní činitelé svůj účinek vyvolávají, týče — totiž jakých bezprostředních příčin užívají, uskutečňujíce věci — lidé, kteří nevědí, co je to, co nazýváme působením (to jest skoro všichni lidé), nemají jiného pravidla k hádání než pozorovat a pamatovat si, co viděli předcházet podobný účinek v nějakém jiném čase předtím, aniž mezi předcházející a následnou událostí vidí jakoukoli závislost nebo spojitost. A proto podle podobných věcí minulých očekávají podobné věci příští; a doufají v dobré nebo zlé štěstí pověrčivě z věcí, které v jeho způsobení nemají žádný podíl. Jako Athéňané při své válce u Lepanta žádali jiného Formiona; pompejovská strana pro svou válku v Africe jiného Scipiona; a jiní tak činili při různých jiných příležitostech od té doby. Podobně připisují své štěstí přihlížejícímu, šťastnému nebo nešťastnému místu, pronesenému slovu, zvláště je-li mezi nimi jméno Boží; jako při zaříkání a čarování (liturgii čarodějnic); až tak, že věří, že mají moc proměnit kámen v chléb, chléb v člověka, nebo cokoli v cokoli.

Avšak ctí je, jak lidé ctí lidi

Za třetí, co se úcty týče, kterou lidé přirozeně prokazují neviditelným mocím, nemůže to být nic jiného, než taková vyjádření jejich uctivosti, jaká by užili vůči lidem: dary, prosby, díky, podrobení těla, uctivá oslovení, střízlivé chování, promyšlená slova, přísahání (totiž vzájemné ujišťování se o svých slibech) jejich vzýváním. Dále rozum nenapovídá nic, nýbrž zůstavuje je buď spočinout tam, nebo pro další obřady spoléhat na ty, které pokládají za moudřejší než sebe.

A připisovat jim všechny neobvyklé události

Konečně, co se týče toho, jak tyto neviditelné moci oznamují lidem věci, které se mají stát v budoucnu, zvláště ohledně jejich dobrého nebo zlého štěstí obecně, nebo dobrého či špatného zdaru v nějakém zvláštním podniknutí, jsou lidé přirozeně bezradní; jenže zvyklí hádat z času minulého na čas budoucí, jsou velmi náchylní nejen brát nahodilé věci po jednom nebo dvou setkáních za předzvěsti podobného setkání napořád, ale i věřit podobným předzvěstem od jiných lidí, o nichž si jednou utvořili dobré mínění.

Čtyři věci, přirozená semena náboženství

A ve čtyřech těchto věcech — mínění o přízracích, neznalost druhotných příčin, zbožnost k tomu, čeho se lidé bojí, a braní náhod za předzvěsti — záleží přirozené símě náboženství. Pro rozdíl obrazností, úsudků a vášní různých lidí vyrostlo v obřady tak odlišné, že ty, které užívá jeden člověk, jsou druhému většinou směšné.

Rozlišené pěstěním

Tato semena přijala pěstění od dvou druhů lidí. Jeden druh byli ti, kdo je živili a utvářeli podle vlastního vymyšlení. Druhý tak činil Božím přikázáním a vedením; ale oba druhy tak činily s úmyslem učinit ty lidi, kteří se na ně spoléhali, nakloněnějšími poslušnosti, zákonům, míru, lásce a občanské společnosti. Takže náboženství první skupiny je částí lidské politiky a učí části povinnosti, kterou pozemští králové vyžadují od svých poddaných. A náboženství druhé skupiny je božskou politikou a obsahuje přikázání těm, kdo se poddali v království Božím. K první skupině patřili všichni zakladatelé obcí a zákonodárci

pohanů; k druhé Abraham, Mojžíš a náš požehnaný Spasitel, jimiž nám byly odvozeny zákony království Božího.

Nesmyslné mínění pohanství

Co se té části náboženství týče, která záleží v míněních o povaze neviditelných mocí, není skoro nic, co má jméno, co by u pohanů někde nebylo pokládáno za boha nebo ďábla; nebo o čem by jejich básníci nesmýšleli, že je oživováno, obýváno nebo posedlé nějakým duchem.

Netvarná hmota světa byla bohem jménem Chaos.

Nebe, oceán, planety, oheň, země, větry byli tolik bohů.

Muže, ženu, ptáka, krokodýla, telete, psa, hada, cibuli, pórek — zbožštili. Vedle toho zaplnili skoro všechna místa duchy zvanými démoni: pláně Panem a pánky čili satyry; lesy fauny a nymfami; moře tritony a jinými nymfami; každou řeku a pramen přízrakem svého jména a nymfami; každý dům jeho larami či rodinnými duchy; každého člověka jeho géniem; peklo přízraky a duchovními úředníky, jakými jsou Charón, Kerberos a fúrie; a v noci všechna místa larvami, lemury, přízraky zemřelých lidí a celým královstvím víl a strašáků. Přisuzovali také božství a stavěli chrámy pouhým projevům a vlastnostem, jakými jsou čas, noc, den, mír, svornost, láska, svár, ctnost, čest, zdraví, rez, horečka a tak podobně; za ně nebo proti nim se modlili, jako by byly přízraky těchto jmen visící jim nad hlavou a sesílající nebo zadržující dobro či zlo, pro něž nebo proti nimž se modlili. Vzývali také svůj vlastní důvtip jménem Múz; svou vlastní nevědomost jménem Fortuny; svůj vlastní chtíč jménem Cupida; svůj vlastní vztek jménem Fúrií; své vlastní pohlavní údy jménem Priapa; a své poskvrny přisuzovali inkubům a sukubám. Takže nebylo nic, co by básník mohl uvést jako osobu ve své básni, aby z toho neudělali buď boha, nebo ďábla.

Titíž původci pohanského náboženství, pozorujíce druhý základ náboženství, jímž je neznalost příčin u lidí, a tím jejich náchylnost připisovat své štěstí příčinám, na nichž nebyla patrná žádná závislost, využili příležitosti a vnutili jejich neznalosti místo druhotných příčin jakési druhé a služebné bohy; přisuzujíce příčinu plodnosti Venuši, příčinu umění Apollónovi, chytrosti a lstivosti Merkurovi, bouří a vichřic Aiolovi, a jiných účinků jiným bohům. Takže mezi pohany byla skoro tak velká rozmanitost bohů jako záležitostí.

A k uctívání, které si lidé přirozeně představili jako vhodné k užívání vůči svým bohům, totiž oběti, modlitby, díky a ostatní dříve jmenované, přidali titíž pohanští zákonodárci jejich obrazy, jak malované, tak sochařské; aby neznalejší druh lidí (totiž většina čili obecný lid), myslíce si, že bohové, pro jejichž zpodobnění je obraz učiněn, jsou v nich skutečně uzavřeni a jaksi usídleni, se jich o to víc báli. A obdarovali je pozemky, domy, úředníky a důchody, oddělenými od všech jiných lidských užití; to jest zasvěcenými a posvěcenými oněm jejich modlám; jako jsou jeskyně, háje, lesy, hory a celé ostrovy. A připsali jim nejen podoby jedněch lidí, druhých zvířat, třetích obludné; ale i schopnosti a vášně lidí a zvířat, jako smysl, řeč, pohlaví, chtíč, plození (a to nejen míšením jednoho s druhým pro rozmnožování rodu bohů, ale i míšením s muži a ženami, aby zplodili míšence bohů a jen hosty nebe, jako Bakcha, Herkula a jiné); vedle toho hněv, pomsta a jiné vášně živých tvorů, a činy z nich vycházející, jako podvod, krádež, cizoložství, sodomie a jakoukoli neřest, která může být brána za účinek moci nebo příčinu rozkoše; a všechny takové neřesti, které mezi lidmi platí za provinění proti zákonu, nikoli proti cti.

Konečně k předzvěstem budoucího času (což jsou přirozeně jen dohady ze zkušenosti času minulého a nadpřirozeně božské zjevení) přidali titíž původci pohanského náboženství, zčásti ze zdánlivé zkušenosti, zčásti ze zdánlivého zjevení, nespočetně mnoho jiných pověrčivých způsobů věštění; a dali lidem věřit, že najdou své osudy, někdy

ve dvojsmyslných či nesmyslných odpovědích kněží v Delfách, na Delu, v Ammónu a jiných slavných věštírnách — kteréžto odpovědi byly úmyslně nejednoznačné, aby pokryly výsledek v obou směrech; nebo nesmyslné z opojných par místa, které jsou velmi časté v sirných jeskyních —; někdy v listech Sibyliných, jejichž proroctví (snad podobná Nostradamovým, neboť zlomky nyní dochované se zdají být výmyslem pozdějších dob) byla v některých knihách v úctě v době římské republiky; někdy v nic neznačících řečech šílenců, předpokládaných za posedlé božským duchem (kteroužto posedlost nazývali nadšením); a tyto druhy předpovídání událostí byly pokládány za *theomancii* čili proroctví. Někdy ve vzhledu hvězd při zrození, čemuž se říkalo horoskopie, a bylo pokládáno za součást soudní astrologie. Někdy ve vlastních nadějích a strachu, čemuž se říkalo *thumomancia* čili předtucha. Někdy v předpovědích čarodějnic, které předstíraly rozhovor s mrtvými, čemuž se říká nekromancie, zaklínání a čarodějnictví; a není to nic než kejklířství a spolčená šibalská lest. Někdy v nahodilém letu nebo krmení ptáků, čemuž se říkalo *auguria*; někdy ve vnitřnostech obětovaného zvířete, což byla *haruspicina*; někdy ve snech; někdy v krákání havranů nebo štěbetání ptáků; někdy v rysech obličeje, čemuž se říkalo *metoposkopie*; nebo chiromancií v rýhách ruky; v náhodných slovech, zvaných *omina*; někdy ve zrůdách či neobvyklých událostech, jako jsou zatmění, komety, vzácné úkazy na obloze, zemětřesení, povodně, podivná rození a podobné, které nazývali *portenta* a *ostenta*, protože mysleli, že předznamenávají nebo předpovídají nějaké velké budoucí neštěstí; někdy v pouhé losovací hře, jako „rub a líc“; počítáním otvorů v sítu; namáčením veršů v Homérovi a Vergiliovi; a nespočetnými jinými takovými marnými vrtochy. Tak snadno lze lidi přivést k víře v cokoli od takových lidí, kteří si u nich získali důvěru a kteří dovedou s mírností a obratností uchopit jejich strach a nevědomost.

Záměry původců pohanského náboženství

A proto první zakladatelé a zákonodárci obcí mezi pohany, jejichž cíli bylo pouze udržet lid v poslušnosti a míru, pečovali ve všech místech: za prvé, aby vtiskli v jejich mysli víru, že ta přikázání, která o náboženství dávají, nejsou vymyšlená jimi, nýbrž vyplývají z pokynu nějakého boha nebo jiného ducha; nebo že oni sami jsou povahy vyšší než pouzí smrtelníci, aby jejich zákony byly tím snáze přijímány. Tak Numa Pompilius předstíral, že obřady, které zavedl u Římanů, dostal od nymfy Egerie. A první král a zakladatel království peruánského předstíral, že on a jeho žena jsou dětmi slunce. A Mohamed, aby ustavil své nové náboženství, předstíral, že má rozmluvy s Duchem svatým v podobě holubice. Za druhé pečovali o to, aby se věřilo, že tytéž věci, které zakazují zákony, se bohům nelíbí. Za třetí předepisovali obřady, prosby, oběti a svátky, jimiž, jak měli věřit, se dá hněv bohů utišit; a že špatný zdar ve válce, velké nákazy, zemětřesení a soukromé neštěstí každého přicházejí z hněvu bohů; a hněv bohů ze zanedbávání jejich uctívání, z zapomínání nebo chybování v nějakém bodu požadovaných obřadů. A ačkoli u starých Římanů nebylo zakázáno popírat to, co básníci píší o utrpení a rozkoších po tomto životě, čehož se mnozí ve vážnosti a autoritě onoho státu ve svých řečech otevřeně vysmívali, přece byla ta víra vždy pěstěna víc než opak.

A těmito a jinými podobnými zřízeními dosáhli vzhledem k svému cíli — kterým byl mír obce —, že prostý lid, kladoucí v neštěstích vinu na zanedbání nebo chybu v obřadech nebo na vlastní neposlušnost zákonů, byl méně náchylný bouřit se proti svým vládcům. A pobaven okázalostí a zábavou svátků a veřejných her pořádaných na počest bohů, nepotřeboval k zabránění nespokojenosti, reptání a bouři proti státu nic jiného než chléb. A proto Římané, kteří si podmanili největší část tehdy známého světa, neměli pochybnosti o tolerování jakéhokoli náboženství v samotném městě Římě, pokud v něm nebylo něco, co by

nemohlo obstát s jejich občanskou vládou. A nečteme, že by tam bylo zakázáno nějaké náboženství, kromě židovského; neboť Židé (jsouce zvláštním královstvím Božím) pokládali za nepřípustné uznávat podřízenost jakémukoli smrtelnému králi nebo státu. A tak vidíte, jak náboženství pohanů bylo částí jejich politiky.

Pravé náboženství a zákony království Božího jsou totéž

Avšak kde Bůh sám nadpřirozeným zjevením zasadil náboženství, tam si také učinil zvláštní království a dal zákony nejen chování vůči sobě, ale i vůči druhým; a tím jsou v království Božím politika a občanské zákony částí náboženství; a proto rozlišování časného a duchovního panství tam nemá místa. Je pravda, že Bůh je králem celé země, přece však může být králem zvláštního a vyvoleného národa. Není v tom o nic větší nesrovnalost než v tom, že ten, kdo má obecné velení nad celým vojskem, může mít k tomu i vlastní pluk nebo setninu. Bůh je králem celé země svou mocí; nad svým vyvoleným lidem je však králem skrze smlouvu. Avšak abych o království Božím mluvil obšírněji, jak podle přírody, tak podle smlouvy, vyhradil jsem v následujícím pojednání jiné místo.

Příčiny změny v náboženství

Z šíření náboženství není nesnadné pochopit příčiny jeho rozkladu v jeho první semena čili zásady; jimiž je jen mínění o božství a o neviditelných a nadpřirozených mocích. To nelze nikdy z lidské povahy natolik vymýtit, aby z nich nemohla znovu vyrůst nová náboženství pěstěním takových lidí, kteří jsou k tomu účelu v dobré pověsti.

Jelikož totiž všechno utvářené náboženství je zprvu založeno na víře, kterou zástup chová v nějakou jednu osobu, o níž věří, že je nejen moudrým člověkem a usiluje o jejich blaho, nýbrž i svatým člověkem,

jemuž sám Bůh ráčí nadpřirozeně oznamovat svou vůli — plyne nutně, že když ti, kdo mají vedení náboženství, přijdou o pověst moudrosti, upřímnosti nebo lásky těchto lidí; nebo nebudou-li s to ukázat jakékoli pravděpodobné znamení božského zjevení, musí být i náboženství, které se snaží udržet, podezřelé, a (nebýt strachu z občanského meče) bude mu odporováno a bude odmítnuto.

Vnucování víry v nemožnosti

To, co odnímá pověst moudrosti u toho, kdo tvoří náboženství nebo k již utvořenému přidává, je vnucování víry v protiklady: obě části protikladu totiž nemohou být pravdivé; a proto vnucovat víru v ně je důkazem nevědomosti, který autora v tomto odhaluje a diskredituje jej ve všech ostatních věcech, které bude předkládat jako z nadpřirozeného zjevení. Takové zjevení totiž může mít člověk sice o mnoha věcech nad přirozeným rozumem, ale o žádné proti němu.

Jednání proti náboženství, které sami ustanovili

To, co odnímá pověst upřímnosti, je dělání nebo říkání takových věcí, které se zdají být znameními, že to, co vyžadují od druhých věřit, oni sami nevěří. Všechna taková jednání a řeči se proto nazývají pohoršením, protože jsou úrazními kameny, které činí lidi pády na cestě víry: taková jsou nespravedlnost, ukrutnost, bezbožectví, lakomství a prostopášnost. Kdo totiž může věřit, že ten, kdo obvykle činí takové skutky, které vycházejí z některého z těchto kořenů, věří, že je nějaká neviditelná moc, které by se měl bát, jak jí děsí jiné lidi za menší provinění?

To, co odnímá pověst lásky, je odhalení soukromých zájmů: jako když víra, kterou vyžadují od druhých, vede nebo se zdá vést k získání panství, bohatství, důstojnosti nebo zajištěného potěšení jen jim nebo

zejména jim. Neboť u toho, čím lidé prospívají sami sobě, se má za to, že činí pro sebe, a ne z lásky k druhým.

Nedostatek svědectví zázraků

Konečně, svědectví, které lidé mohou podat o božském povolání, nemůže být jiné než vykonání zázraků; nebo pravé proroctví (což je také zázrak); nebo neobvyklá blaženost. A proto k těm bodům náboženství, které byly přijaty od těch, kdo takové zázraky činili, ty, které jsou přidány takovými, kdo své povolání nějakým zázrakem neschválí, nedostávají větší víru, než jakou do nich vtisklo mravy a zákony míst, v nichž byli vychováni. Jako totiž u přirozených věcí lidé rozumní vyžadují přirozená znamení a důkazy, tak u nadpřirozených věcí vyžadují znamení nadpřirozená (což jsou zázraky), než vnitřně a ze srdce souhlasí.

Všechny tyto příčiny oslabení víry lidí se zřejmě projevují v následujících příkladech. Za prvé máme příklad synů Izraele, kteří, když Mojžíš, jenž jim své povolání schválil zázraky a šťastným vyvedením z Egypta, nebyl přítomen jen čtyřicet dní, se odvrátili od uctívání pravého Boha, který jim byl jím doporučen, a postavivše (Exodus třicátá druhá, verš první a druhý) zlaté tele jako svého boha, upadli zpět do modloslužby Egypťanů, od nichž byli tak nedávno vysvobozeni. A znovu, poté co Mojžíš, Áron, Jozue a ono pokolení, které vidělo velké činy Boží v Izraeli, (Soudců druhá, verš jedenáctý) zemřeli, povstalo jiné pokolení a sloužilo Baalovi. Takže když přestaly zázraky, přestala i víra.

Dále, když synové Samuelovi (První kniha Samuelova, osmá kapitola, verš třetí), svým otcem ustanovení soudci v Beršebě, přijímali úplatky a soudili nespravedlivě, lid izraelský odmítl mít dále Boha svým králem jinak, než jak byl králem jiných národů; a proto volali k Samuelovi, aby jim vybral krále podle způsobu národů. Takže když

přestala spravedlnost, přestala i víra; natolik, že sesadili svého Boha, aby nad nimi nekraloval.

A zatímco při zakládání křesťanského náboženství přestaly věštírny ve všech částech římské říše a počet křesťanů se zázračně rozmnožoval každý den a na každém místě kázáním apoštolů a evangelistů, lze velkou část tohoto zdaru rozumně připisovat opovržení, do kterého se tehdejší pohanští kněží dostali vlastní nečistotou, lakotou a kejkláním mezi knížaty. Rovněž náboženství římské církve bylo zčásti ze stejné příčiny zrušeno v Anglii a mnoha jiných částech křesťanstva. Natolik, že selhání ctnosti u pastýřů činí, aby selhala i víra v lidu. A zčásti to bylo vnesením Aristotelovy filozofie a nauky do náboženství scholastiky; odtud povstalo tolik protikladů a nesmyslů, že to přivedlo duchovenstvo do pověsti jak nevědomosti, tak podvodného úmyslu; a nachýlilo lid k tomu, aby se od nich odvrátil, buď proti vůli svých vlastních knížat, jako ve Francii a Holandsku, nebo s jejich vůlí, jako v Anglii.

Konečně, mezi body prohlášenými římskou církví za nutné ke spáse, je jich tolik zjevně ve prospěch papeže a jeho duchovních poddaných pobývajících na územích jiných křesťanských knížat, že nebýt vzájemné rivality těchto knížat, mohla by bez války či obtíží vyloučit všechnu cizí autoritu, stejně snadno, jak byla vyloučena v Anglii. Kdo totiž nevidí, k čí výhodě vede, aby se věřilo, že král nemá svou autoritu od Krista, pokud jej biskup nekoruňuje? Že se král, je-li knězem, nemůže ženit? Že zda se kníže narodil v zákonitém manželství nebo ne, musí být souzeno z autority římské? Že poddaní mohou být zbaveni své věrnosti, bude-li král soudem římským prohlášen za kacíře? Že král (jako Childerich francouzský) může být papežem (jako papežem Zachariášem) sesazen bez příčiny; a jeho království dáno jednomu z jeho poddaných? Že duchovenstvo a řeholnictvo v jakékoli zemi má být vyňato ze soudnictví svého krále v trestních věcech? Nebo kdo nevidí, k čímu zisku vedou poplatky za soukromé mše, zádušní dary

a jiné znaky soukromého zájmu, dost na to, aby umořily i nejživější víru, kdyby (jak jsem řekl) občanský úředník a zvyk ji nepodporovali víc než jakékoli mínění, které mají o svatosti, moudrosti nebo počestnosti svých učitelů? Takže všechny proměny náboženství ve světě mohu připisovat jedné a téže příčině; a tou jsou nelibí kněží; a to nejen mezi katolíky, ale i v té Církvi, která si o reformě nejvíce osobuje.

Kapitola třináctá. O přirozeném stavu lidstva v tom, co se týká jejich blaženosti a bídy.

Příroda učinila lidi tak rovnými ve schopnostech těla a mysli, že — byť se někdy najde jeden člověk zjevně silnější tělem nebo rychlejšího ducha než druhý — vezmeme-li vše dohromady, není rozdíl mezi člověkem a člověkem tak značný, aby si na jeho základě mohl jeden člověk nárokovat nějakou výhodu, na niž by si druhý nemohl činit nárok stejně jako on. Co se síly těla totiž týče, nejslabší má dost síly, aby zabil nejsilnějšího, buď tajným úkladem, nebo spolčením s jinými, kteří jsou v témž nebezpečí jako on.

A co se schopností mysli týče (necháme-li stranou umění založená na slovech, a zvláště onu dovednost postupování podle obecných a neklamných pravidel, zvanou vědou, kterou má jen velmi málo lidí a jen v málo věcech, neboť není vrozenou schopností, s námi narozenou, ani se nenabývá, jako prozíravost, přitom, když se díváme po něčem jiném), nacházím ještě větší rovnost mezi lidmi, než je rovnost síly. Prozíravost totiž není nic než zkušenost, kterou stejný čas stejně uděluje všem lidem v těch věcech, k nimž se stejně přikládají. To, co snad může takovou rovnost činit nevěrohodnou, je jen prázdná domýšlivost na vlastní moudrost, kterou si skoro všichni lidé myslí mít ve větší míře než prostý lid — to jest než všichni lidé krom nich samých a několika jiných, které buď pro pověst, nebo pro souhlas s nimi uznávají. Taková je totiž povaha lidí, že ačkoli mohou uznat, že mnozí jiní jsou důvtipnější, výmluvnější nebo učenější, přece sotva budou věřit, že je mnoho tak moudrých jako oni. Vidí totiž svůj vlastní důvtip po ruce a důvtip druhých z dálky. Avšak to spíše dokazuje, že lidé jsou v tomto bodu rovni, než že by byli nerovni. Není totiž obvykle většího

znaku rovného rozdělení jakékoli věci než to, že je každý člověk spokojen se svým dílem.

Z rovnosti plyne nedůvěra

Z této rovnosti schopností povstává rovnost naděje v dosažení našich cílů. A proto, chtějí-li kteří dva lidé totéž, čehož přitom oba nemohou požívat, stávají se nepřáteli. A na cestě ke svému cíli (kterým je především vlastní zachování, a někdy jen vlastní potěšení) usilují jeden druhého zničit nebo si podrobit. Odtud pochází, že tam, kde se útočník nemá bát ničeho většího než síly jednoho jiného člověka — zasadí-li jeden rostliny, zaseje, vybuduje nebo obsadí příhodné sídlo —, lze pravděpodobně očekávat, že přijdou druzí, dobře připraveni se spojenými silami, aby jej vyvlastnili a připravili jej nejen o plody jeho práce, ale i o jeho život nebo svobodu. A útočník sám je v podobném nebezpečí od druhých.

Z nedůvěry válka

A z této vzájemné nedůvěry nemá nikdo rozumnější způsob, jak se zajistit, než předběhnutí; to jest silou nebo lstí ovládnout osoby všech lidí, které může, tak dlouho, dokud nevidí žádnou jinou moc dost velkou, aby jej ohrozila. A to není víc, než co vyžaduje jeho vlastní zachování, a je to obecně dovoleno. Rovněž proto, že jsou někteří, kdo si libují v nahlížení své vlastní moci v činech výboje, a sledují to dál, než vyžaduje jejich bezpečí — kdyby druzí, kteří by se jinak rádi spokojili pokojně se skromnými mezemi, nerozšiřovali vpádem svou moc, nebyli by s to po dlouhou dobu obstát pouhou obranou. A proto takové rozšíření panství nad lidmi, jsoucí nezbytné k zachování člověka, mu musí být dovoleno.

Dále, lidé nemají potěšení (nýbrž naopak velký žal) v setrvávání ve společnosti, kde není moci schopné je všechny přimět k úctě. Každý totiž hledí na to, aby jej jeho druh oceňoval stejně, jak si on oceňuje sám sebe; a při každém znamení pohrdání nebo podceňování se přirozeně snaží, pokud se opováží (což mezi těmi, kdo nemají společnou moc, která by je držela v klidu, stačí k tomu, aby se zahubili navzájem), vymoci na svých pohrdajících větší hodnotu újmou; a na druhých příkladem.

Takže v povaze člověka nalézáme tři hlavní příčiny sváru. Za prvé soupeření; za druhé nedůvěru; za třetí slávu.

První činí, že lidé napadají pro zisk; druhá pro bezpečí; třetí pro pověst. První užívají násilí, aby se stali pány cizích osob, žen, dětí a dobytka; druzí, aby je bránili; třetí pro maličkosti, jako slovo, úsměv, odlišné mínění a jakékoli jiné znamení podcenění, buď přímo na jejich osobě, nebo odrazem na jejich příbuzných, přátelích, národě, povolání nebo jménu.

Mimo občanský stav je vždy válka všech proti všem

Odtud je zjevné, že po dobu, kdy lidé žijí bez společné moci, která by je všechny držela v úctě, jsou v onom stavu, který se nazývá válkou; a to v takové válce, která je každého proti každému. Válka totiž nespočívá jen v bitvě či úkonu bojování, nýbrž v trvání času, během něhož je vůle k svádění bitvy dostatečně známá; a proto je třeba uvažovat pojem času v povaze války, jako v povaze počasí. Jako povaha špatného počasí nespočívá v jedné nebo dvou přeháňkách, nýbrž v náklonnosti k deštivu po mnoho dní pohromadě, tak povaha války nespočívá ve skutečném bojování, nýbrž ve známém sklonu k němu po celou dobu, pokud není žádné ujištění o opaku. Všechen ostatní čas je mír.

Nepohodlí takové války

Cokoli tedy je důsledkem doby války, kde je každý člověk nepřítelem každému, totéž je důsledkem doby, kdy lidé žijí bez jiného zajištění než toho, co jim poskytne jejich vlastní síla a vlastní vynalézavost. V takovém stavu není místa pro píli, neboť její plody jsou nejisté; a tudíž žádného obdělávání země; žádné plavby, ani užívání zboží, které může být přivezeno po moři; žádných pohodlných staveb; žádných nástrojů k přesouvání věcí, které vyžadují velkou sílu; žádné znalosti tváře země; žádného počítání času; žádných umění; žádných písemností; žádné společnosti; a co je nejhorší ze všeho, neustálý strach a nebezpečí násilné smrti. A život člověka samotářský, chudý, špinavý, zvířecký a krátký.

Někomu, kdo tyto věci dobře nezvážil, se může zdát divné, že by příroda takto rozlučovala lidi a činila je náchylnými napadat a hubit se navzájem. Takový člověk, nedůvěřuje tomuto závěru odvozenému z vášní, si možná bude přát mít totéž potvrzeno zkušeností. Nechť tedy uváží sám u sebe: když se vydává na cestu, bere si zbraně a snaží se jít v dobrém doprovodu; když jde spát, zamyká dveře; a dokonce i ve svém domě zamyká truhlice; a to vše, když ví, že jsou zákony a veřejní úředníci ozbrojení, aby pomstili všechny křivdy, které by se mu staly. Jaké mínění má o svých bližních poddaných, když jezdí ozbrojen? Jaké o svých spoluobčanech, když zamyká dveře? Jaké o svých dětech a služebnících, když zamyká truhlice? Neobviňuje tam svými činy lidstvo stejně jako já svými slovy? Ani jeden z nás však neobviňuje povahu člověka v tom. Žádosti a jiné vášně člověka nejsou samy o sobě hříchem; ani činy, které z těchto vášní vycházejí, nejsou hříchem, dokud nepoznají zákon, který je zakazuje; a ten nemohou poznat, dokud nejsou učiněny zákony; a žádný zákon nemůže být učiněn, dokud se nedohodli o osobě, která jej má vytvořit.

Snad se někomu bude zdát, že nikdy nebylo takové doby nebo takového stavu války; a já věřím, že obecně, po celém světě, nikdy nebyl; ale je mnoho míst, kde takto žijí nyní. Divocí lidé na mnoha místech Ameriky, kromě vlády malých rodin, jejichž svornost závisí na přirozeném chtíči, nemají žádné vlády a žijí dodnes oním zvířecím způsobem, jak jsem řekl výše. V každém případě lze poznat, jaký druh života by byl tam, kde by nebyla společná moc, které by se báli; podle druhu života, do něhož mají lidé, kteří dříve žili pod mírovou vládou, zvyk degenerovat v občanské válce.

Avšak i kdyby nikdy nebylo doby, v níž by byli jednotliví lidé ve stavu války jeden proti druhému, přece ve všech dobách jsou králové a osoby suverénní pravomoci — pro svou nezávislost — v neustálých podezřeních a v postoji a postavení gladiátorů; mají své zbraně namířené a své oči upřené na sebe navzájem; totiž pevnosti, posádky a děla na hranicích svých království; a stálé vyzvědače u svých sousedů; což je postavení války. Protože však tím podporují píli svých poddaných, neplyne z toho ta bída, která doprovází svobodu jednotlivých lidí.

V takové válce není nic nespravedlivé

Z této války každého proti každému plyne také tento důsledek: že nic nemůže být nespravedlivé. Pojmy práva a bezpráví, spravedlnosti a nespravedlnosti tam nemají místa. Kde není společné moci, není zákona; kde není zákona, není nespravedlnosti. Síla a podvod jsou ve válce dvě hlavní ctnosti. Spravedlnost a nespravedlnost nejsou žádné schopnosti ani těla, ani mysli. Kdyby jimi byly, mohly by být v člověku, který by byl na světě sám, stejně jako jsou jeho smysly a vášně. Jsou vlastnostmi, které se vztahují k lidem ve společnosti, ne o samotě. Důsledkem téhož stavu je také to, že není žádného vlastnictví, žádného panství, žádného rozlišení mezi tvým a mým, nýbrž jen to je každého, co může získat; a tak dlouho, jak si to může udržet. A toto postačí

o špatném stavu, do něhož je člověk pouhou přírodou skutečně postaven; s možností se z něho dostat, záležející zčásti ve vášních, zčásti v jeho rozumu.

Vášně, které lidi nakloňují k míru

Vášně, které lidi nakloňují k míru, jsou strach ze smrti; žádost takových věcí, které jsou k pohodlnému životu nutné; a naděje je svou pílí získat. A rozum napovídá vhodné články míru, na kterých mohou být lidé přivedeni k dohodě. Tyto články jsou tím, co se jinak nazývá zákony přírody; o nich budu mluvit podrobněji v obou následujících kapitolách.

Kapitola čtrnáctá. O prvním a druhém zákoně přírody a o smlouvách.

Co je právo přírody

Právo přírody, které spisovatelé obvykle nazývají *jus naturale*, je svoboda, kterou má každý člověk užívat vlastní moci podle vlastní vůle k zachování vlastní přírody, to jest vlastního života; a tudíž činit cokoli, co podle vlastního úsudku a rozumu pokládá za nejvhodnější prostředek k tomu.

Co je svoboda

Svobodou se, podle vlastního významu slova, rozumí nepřítomnost vnějších překážek; tyto překážky mohou často odnímat část moci člověka vykonat to, co by chtěl, ale nemohou mu bránit v užívání moci jemu ponechané podle toho, jak mu diktuje jeho úsudek a rozum.

Co je zákon přírody

Zákon přírody (*lex naturalis*) je přikázání čili obecné pravidlo vynalezené rozumem, jímž je člověku zakázáno činit to, co ničí jeho život, nebo mu bere prostředky k zachování téhož; a vynechávat to, čím podle jeho mínění může být nejlépe zachován. Neboť ačkoli ti, kdo mluví o tomto předmětu, směšují *jus* a *lex*, právo a zákon, přece je třeba je rozlišovat. Právo totiž záleží ve svobodě činit nebo nekonat; zákon naopak určuje a zavazuje k jednomu z obojího. Zákon a právo se tedy liší,

stejně jako závazek a svoboda, které v jedné a téže věci nemohou obstát pohromadě.

Přirozeně má každý člověk právo na všechno

A protože stav člověka (jak bylo předvedeno v předchozí kapitole) je stavem války každého proti každému, v němž se každý řídí vlastním rozumem; a není nic, čeho by nemohl užít, co by mu nemohlo pomoci v zachování života proti nepřátelům; plyne, že v takovém stavu má každý člověk právo na všechno, dokonce i na tělo druhého. A proto, dokud toto přirozené právo každého na všechno trvá, nemůže nikdo (jakkoli silný nebo moudrý) mít jistotu, že prožije ten čas, který příroda obvykle lidem k žití povoluje.

Základní zákon přírody

A tudíž je přikázáním čili obecným pravidlem rozumu, „aby se každý člověk snažil o mír, pokud má naději jej získat; a nemůže-li jej získat, aby mohl hledat a užívat všech pomocí a výhod války“. První větev tohoto pravidla obsahuje první a základní zákon přírody; a tím je: „Hledej mír a následuj jej.“ Druhá obsahuje souhrn práva přírody; a tím je: „Bránit se všemi prostředky, které máme.“

Druhý zákon přírody

Z tohoto základního zákona přírody, jímž je lidem přikázáno snažit se o mír, se odvozuje druhý zákon: „Aby člověk byl ochoten, jsou-li i jiní tak ochotni, pokud mu k míru a vlastní obraně to bude připadat jako nutné, odložit toto právo na všechno a spokojit se s takovou mírou svobody proti jiným lidem, jakou by dovolil jiným lidem proti sobě.“ Neboť dokud každý člověk drží toto právo činit, co se mu líbí, dotud

jsou všichni lidé ve stavu války. Avšak nebudou-li jiní lidé také odkládat svá práva, pak nemá nikdo důvodu zříci se svého; neboť to by znamenalo vystavit se jako kořist (což nikdo není povinen), nikoli nakláněti se k míru. To je oním zákonem evangelia: „Cokoli chcete, aby lidé činili vám, čiňte i vy jim.“ A oním zákonem všech lidí: *Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris* — „Co nechceš, aby bylo činěno tobě, nečiň druhému.“

Co znamená odložit právo

Odložit své právo k něčemu znamená zříci se svobody bránit jinému v užívání jeho vlastního práva k témuž. Neboť kdo se zříká nebo postupuje své právo, nedává jinému žádné právo, které by předtím neměl; neboť není nic, k čemu by neměl každý právo přírodou. Nýbrž pouze ustupuje mu z cesty, aby ten jiný mohl požívat svého vlastního původního práva bez překážky od něho; nikoli však bez překážky od jiného. Takže účinek, který se dostává jednomu člověku z toho, že druhý se zřekl práva, není nic víc než zmenšení překážek v užívání jeho vlastního původního práva.

Co je zřeknutí se čili převedení práva; závazek, povinnost, spravedlnost

Právo se odkládá buď prostým zřeknutím, nebo převedením na druhého. Prostým zřeknutím, když mu nezáleží na tom, komu užitek z toho připadne. Převedením, když má v úmyslu předat jeho užitek nějaké určité osobě nebo osobám. A když člověk kterýmkoli z těchto způsobů opustil nebo postoupil své právo, pak se o něm říká, že je zavázán čili vázán nebránit těm, jimž takové právo bylo postoupeno nebo opuštěno, v jeho užívání; a že má povinnost nemařit onen volní čin svůj vlastní; a že takové bránění je nespravedlnost a křivda, proto-

že je *sine jure* — bez práva; neboť právo bylo předtím zřeknuto nebo převedeno. Takže křivda či nespravedlnost ve světových sporech je něčím podobným tomu, co se v hádkách učenců nazývá nesmyslem. Jako je totiž tam nazýváno nesmyslem odporovat tomu, co kdo zprvu tvrdil, tak je ve světě nazýváno nespravedlností a křivdou dobrovolně zmařit to, co kdo od počátku dobrovolně učinil. Způsob, jímž se člověk buď prostě zříká, nebo převádí své právo, je prohlášení či označení nějakým dobrovolným a dostatečným znakem či znaky, že se tak zříká nebo převádí; nebo se tak zřekl či převedl totéž na toho, kdo to přijímá. A těmito znaky jsou buď jen slova, nebo jen činy; nebo (jak se stává nejčastěji) obojí slova i činy. A to jsou pouta, jimiž jsou lidé vázáni a zavázáni: pouta, která mají svou sílu nikoli z vlastní povahy (nic se totiž láme snadněji než lidské slovo), nýbrž ze strachu z nějakého zlého důsledku jejich porušení.

Ne všechna práva jsou zcizitelná

Kdykoli člověk převádí své právo nebo se jej zříká, činí tak buď s ohledem na nějaké právo vzájemně na něho převedené, nebo pro nějaké jiné dobro, které z toho doufá. Je to totiž volní čin; a předmětem volních činů každého člověka je nějaké dobro pro sebe. A proto jsou některá práva, o nichž nikdo nemůže být rozuměn žádnými slovy ani jinými znaky, že by je opustil nebo převedl. Tak za prvé člověk nemůže odložit právo odporovat těm, kdo ho silou napadají, aby mu vzali život; protože nelze rozumět, že by tím směřoval k nějakému dobru pro sebe. Totéž lze říci o zraněních, poutech a žaláři; jak proto, že z takové trpělivosti neplyne žádný užitek, jaký plyne z trpělivosti nechat zranit nebo uvěznit jiného; tak i proto, že člověk nemůže, vidí-li lidi postupovat proti sobě násilím, poznat, zda chtějí jeho smrti či ne. A konečně, pohnutka a cíl, pro něž je toto zřeknutí a převedení práva zavedeno, nejsou nic jiného než zajištění lidské osoby v jejím životě a v pro-

středcích k zachování života tak, aby ho nebyl unaven. A proto, zdá-li se, že se člověk slovy či jinými znaky zbavuje onoho cíle, pro nějž byla tato znamení určena, nemá se mu rozumět tak, jako by to myslel vážně či že by to byla jeho vůle, nýbrž že nevěděl, jak taková slova a činy mají být vykládány.

Co je úmluva

Vzájemné převedení práva je to, co lidé nazývají úmluvou.

Je rozdíl mezi převedením práva na věc a převedením či odevzdáním, to jest předáním věci samé. Věc totiž může být předána spolu s převedením práva, jako při koupi a prodeji za hotové; nebo při výměně zboží či pozemků; a může být předána nějaký čas poté.

Co je smlouva

Dále, jeden ze smluvních stran může svou věc smluvenou předat ze své strany a druhého nechat vykonat svou část v jisté době později, přičemž je mezitím důvěřován; a pak se smlouva na jeho straně nazývá paktem čili smlouvou. Nebo obě strany mohou smlouvat nyní, aby vykonaly později; a v těchto případech ten, kdo má vykonat v budoucím čase, jsa důvěřován, nazývá se jeho výkon zachováním slibu či věrnosti; a selhání ve výkonu (je-li dobrovolné) porušením věrnosti.

Prostý dar

Není-li převedení práva vzájemné, nýbrž jedna ze stran převádí v naději, že tím získá přátelství či službu od druhého, nebo od jeho přátel; nebo v naději, že získá pověst milosrdenství či velkomyslnosti; nebo aby si uvolnila mysl od bolesti soucitu; nebo v naději na odměnu

v nebi — není to úmluva, nýbrž dar, prostý dar, milost; a tato slova značí jednu a tutéž věc.

Znaky úmluvy výslovné

Znaky úmluvy jsou buď výslovné, nebo z vyvození. Výslovné jsou slova pronesená s pochopením toho, co značí; a taková slova jsou buď přítomného, nebo minulého času, jako „dávám“, „udílím“, „dal jsem“, „udělil jsem“, „chci, aby toto bylo tvé“; nebo budoucího, jako „dám“, „udělím“; kteréžto slova budoucí se nazývají slibem.

Znaky úmluvy z vyvození

Znaky z vyvození jsou někdy důsledkem slov, někdy důsledkem mlčení, někdy důsledkem činů, někdy důsledkem toho, že se někdo zdržuje nějakého činu; a obecně je znakem jakékoli úmluvy z vyvození cokoli, co dostatečně prokazuje vůli smluvní strany.

Prostý dar přechází slovy přítomnými nebo minulými

Pouhá slova, jsou-li budoucího času a obsahují pouhý slib, jsou nedostatečným znakem prostého daru, a proto nezavazují. Jsou-li totiž budoucího času, jako „zítra dám“, jsou znakem, že jsem ještě nedal; a tudíž že mé právo není převedeno, nýbrž trvá, dokud je nepřevedu nějakým jiným činem. Avšak jsou-li slova přítomného nebo minulého času, jako „dal jsem, nebo dávám, aby bylo předáno zítra“, pak je mé zítřejší právo rozdáno dnes; a to silou slov, i kdyby nebylo jiného důkazu mé vůle. A je velký rozdíl ve významu těchto slov: *Volo hoc tuum esse cras* a *Cras dabo*; to jest mezi „chci, aby toto bylo tvé zítra“, a „dám ti to zítra“. Slovo „chci“ totiž v prvním způsobu řeči značí přítomný úkon vůle; v druhém značí slib úkonu vůle budoucího. A proto první

slova, jsouce přítomná, převádějí budoucí právo; druhá, jsouce budoucí, nepřevádějí nic. Jsou-li však vedle slov i jiné znaky vůle převést právo, pak byť je dar prostý, přece lze rozumět, že právo přechází slovy budoucími; jako když člověk vyhlásí odměnu tomu, kdo první doběhne na konec závodu, je dar prostý; a byť jsou slova budoucí, přece právo přechází; neboť kdyby nechtěl, aby jeho slovům bylo takto rozuměno, neměl je dát rozběhnout.

Znaky úmluvy jsou slova minulá, přítomná i budoucí

V úmluvách přechází právo nejen tam, kde jsou slova přítomného nebo minulého času, ale i tam, kde jsou budoucího; protože každá úmluva je vzájemným převedením či výměnou práva. A proto ten, kdo pouze slibuje, protože již obdržel užitek, pro který slibuje, má být rozuměn tak, jako by měl v úmyslu, aby právo přešlo; neboť kdyby nebyl spokojen s tím, aby jeho slova byla takto chápána, nebyl by druhý vykonal svou část první. A proto v kupování, prodávání a jiných úkonech úmluvy je slib rovnocenný smlouvě; a proto zavazuje.

Co je zásluha

Ten, kdo plní jako první v případě úmluvy, se nazývá tím, kdo si zasluhuje to, co má obdržet plněním druhého; a má to jako to, co mu náleží. Rovněž když je mnoha vypsána odměna, která má být dána jen tomu, kdo zvítězí; nebo jsou peníze házeny mezi mnoho lidí, aby je získal ten, kdo je chytí; byť je to prostý dar, přece takto zvítězit nebo takto chytit znamená zasluhovat si a mít to jako to, co mu náleží. Právo je totiž převedeno vyhlášením odměny a hozením peněz, byť není určeno komu, než výsledkem soutěže. Mezi těmito dvěma druhy zásluhy je však tento rozdíl: v úmluvě si zasluhuji silou své vlastní moci a potřeby smluvní strany; v tomto případě prostého daru si mohu za-

sluhovat pouze vlídností dárce. V úmluvě si zasluhuji od ruky smluvní strany, aby se vzdala svého práva; v tomto případě daru si nezasluhuji, aby se dárce vzdal svého práva, nýbrž aby, až se jej vzdá, bylo mé, spíše než jiného. A toto, myslím, je smysl onoho scholastického rozlišení mezi *meritum congrui* a *meritum condigni*. Bůh všemohoucí totiž slíbil ráj těm lidem (zaslepeným tělesnými žádostmi), kteří dovedou projít tímto světem podle jím předepsaných pravidel a hranic; říkají tedy, že ten, kdo takto půjde, zasluhuje ráj *ex congruo*. Protože však nikdo nemůže nárokovat právo na něj svou vlastní spravedlností, ani jinou mocí v sobě, nýbrž jen svobodnou milostí Boží, říkají: nikdo nemůže zasluhovat ráj *ex condigno*. To, pravím, myslím, je smysl onoho rozlišení. Ale protože hádkáři se neshodují na smyslu svých vlastních odborných výrazů déle, než jim to zrovna slouží, nic o jejich smyslu tvrdit nebudu. Jen toto říkám: Je-li dar dán neurčeně, jako cena, o niž se má bojovat, ten, kdo zvítězí, zasluhuje si a může požadovat cenu jako to, co mu náleží.

Smlouvy ze vzájemné důvěry, kdy jsou neplatné

Je-li uzavřena smlouva, v níž ani jedna ze stran neplní okamžitě, ale důvěřují si navzájem, pak ve stavu pouhé přírody (což je stav války každého proti každému) je taková smlouva při jakémkoli rozumném podezření neplatná. Je-li však nad oběma postavena společná moc s právem a silou dostatečnou vymáhat plnění, není neplatná. Neboť ten, kdo plní první, nemá jistoty, že druhý bude plnit potom; pouta slov jsou totiž příliš slabá, aby zkrotila ctižádost, lakotu, hněv a jiné vášně lidí bez strachu z nějaké donucovací moci; a tu nelze ve stavu pouhé přírody, kde jsou si všichni lidé rovni a jsou soudci spravedlnosti svých vlastních strachů, předpokládat. A proto ten, kdo plní první, se jen vydává svému nepříteli, proti svému právu (jehož se nikdy nemůže vzdát) bránit svůj život a prostředky k žití.

Avšak v občanském stavu, kde je ustavena moc nutit ty, kdo by jinak porušili svou věrnost, není již onen strach rozumný; a z toho důvodu je ten, kdo má smlouvou plnit první, povinen tak učinit.

Příčina strachu, která činí takovou smlouvu neplatnou, musí být vždy něco, co vzniká po uzavření smlouvy; jako nějaký nový skutek nebo jiné znamení vůle neplnit; jinak nemůže smlouvu zrušit. Vždyť to, co nemohlo bránit člověku ve slibování, nemá být připuštěno jako překážka plnění.

Právo na cíl obsahuje právo na prostředky

Kdo převádí jakékoli právo, převádí prostředky k jeho požívání, pokud to leží v jeho moci. Jako ten, kdo prodává pozemek, je chápán tak, že převádí porost a vše, co na něm roste; ani ten, kdo prodává mlýn, nemůže odvést potok, který jej pohání. A ti, kdo dávají člověku právo vlády ve svrchovanosti, jsou chápáni tak, že mu dávají právo vybírat peníze na vydržování vojáků a jmenovat úředníky pro správu spravedlnosti.

Žádná smlouva se zvířaty

Uzavírat smlouvu s nerozumnými zvířaty je nemožné; nerozumějíce totiž naší řeči, nerozumí ani nepřijímají žádné převedení práva; ani nemohou žádné právo převést na druhého; a bez vzájemného přijetí není smlouva.

Ani s Bohem bez zvláštního zjevení

Uzavřít smlouvu s Bohem je nemožné jinak než prostřednictvím těch, k nimž Bůh mluví, buď nadpřirozeným zjevením, nebo skrze své náměstky, kteří vládnou pod ním a v jeho jménu. Jinak totiž nevíme, zda

naše smlouvy byly přijaty, nebo ne. A proto ti, kdo slibují něco proti kterémukoli zákonu přírody, slibují nadarmo, jsouc nespravedlivou věcí splnit takový slib. A je-li to věc přikázaná zákonem přírody, nezavazuje je slib, nýbrž zákon.

Žádná smlouva, než o možném a budoucím

Látkou či předmětem smlouvy je vždy něco, co podléhá rozvažování; neboť smlouvat je úkonem vůle, totiž úkonem, a tím posledním úkonem rozvažování; a proto se tím vždy rozumí něco budoucího a co se posuzuje jako možné pro toho, kdo smlouvá, aby to vykonal.

A proto slibovat to, o čem je známo, že je nemožné, není smlouvou. Avšak ukáže-li se jako nemožné později to, co bylo předtím pokládáno za možné, smlouva je platná a zavazuje, byť ne k věci samé, přece k její hodnotě; nebo, je-li i to nemožné, k nelíčenému úsilí vykonat tolik, kolik je možné; neboť k více nemůže být nikdo zavázán.

Jak jsou smlouvy rušeny

Lidé jsou osvobozováni od svých smluv dvěma způsoby: plněním nebo tím, že je jim odpuštěno. Plnění je totiž přirozeným koncem závazku; a odpuštění je navrácením svobody, jsouce zpětným převedením onoho práva, v němž závazek záležel.

Smlouvy vynucené strachem jsou platné

Smlouvy uzavřené ze strachu ve stavu pouhé přírody zavazují. Například smluvím-li zaplatit nepříteli výkupné nebo službu za svůj život, jsem jí vázán. Je to totiž úmluva, v níž jeden získává užitek života; druhý má za to obdržet peníze nebo službu; a tudíž, kde žádný jiný zákon (jako ve stavu pouhé přírody) neplnění nezakazuje, smlouva je platná.

Proto váleční zajatci, jsou-li jim svěřeny platby jejich výkupného, jsou povinni je zaplatit. A uzavře-li slabší kníže ze strachu nevýhodný mír se silnějším, je povinen jej dodržet; ledaže (jak bylo řečeno dříve) vznikne nová a spravedlivá příčina strachu k obnovení války. A dokonce i v obcích, jsem-li donucen vykoupit se zlodějovi slibem peněz, jsem povinen je zaplatit, dokud mě z toho občanský zákon neuvolní. Neboť cokoli mohu zákonně činit bez závazku, totéž mohu zákonně smluvit činit ze strachu. A co zákonně smluvím, nemohu zákonně porušit.

Dřívější smlouva s jedním ruší pozdější s druhým

Dřívější smlouva ruší pozdější. Člověk, který své právo postoupil dnes jednomu, nemá je, aby je zítra postoupil jinému; a proto pozdější slib nepřevádí žádné právo, nýbrž je neplatný.

Smlouva o nebránění se je neplatná

Smlouva nebránit se silou proti síle je vždy neplatná. Neboť (jak jsem výše ukázal) nikdo nemůže převést nebo odložit své právo chránit se před smrtí, zraněním a žalářem (jejichž vyhnutí je jediným cílem odkládání jakéhokoli práva); a proto slib neklást odpor síle v žádné smlouvě nepřevádí žádné právo; ani nezavazuje. Vždyť ačkoli člověk může smluvit takto: „Neučiním-li tak či tak, zabij mě," nemůže smluvit takto: „Neučiním-li tak či tak, nebudu ti klást odpor, až mě přijdeš zabít." Člověk totiž od přírody volí menší zlo, kterým je nebezpečí smrti při kladení odporu, raději než větší, kterým je jistá a přítomná smrt při nekladení odporu. A to, že je to pravda, uznávají všichni lidé tím, že vedou zločince na popravu a do vězení s ozbrojenci, ačkoli takoví zločinci souhlasili se zákonem, podle něhož jsou odsouzeni.

Nikdo není povinen obvinit sám sebe

Smlouva obvinit sám sebe bez ujištění milosti je rovněž neplatná. Ve stavu přírody totiž, kde je každý člověk soudcem, není místa pro obvinění; a v občanském stavu je obvinění následováno trestem; a protože trest je síla, nikdo není povinen jí neklást odpor. Totéž platí i o obvinění těch, jejichž odsouzením člověk upadá do bídy, jako otce, manželky či dobrodince. Svědectví takového obviňujícího, není-li dáno dobrovolně, se předpokládá, že je přírodou pokaženo; a proto nemá být přijato. A kde se nemá věřit svědectví člověka, není ani povinen je dávat. Rovněž obvinění vymáhaná mučením nemají být pokládána za svědectví. Mučení má být totiž užíváno jen jako prostředek dohadu a světla při dalším zkoumání a hledání pravdy; a to, co je v tom případě vyznáno, směřuje k ulehčení toho, kdo je mučen, nikoli k poučení mučitelů; a proto nemá mít váhu dostatečného svědectví. Neboť ať se mučený vymaní pravdivým či nepravdivým obviněním, činí tak z práva zachování vlastního života.

Účel přísahy; její forma

Síla slov je (jak jsem již poznamenal) příliš slabá k tomu, aby držela lidi při plnění jejich smluv. V lidské povaze jsou však jen dvě představitelné pomoci k jejímu posílení. A těmi jsou buď strach z důsledku porušení svého slova; nebo chlouba či pýcha v tom, že se jeví, že porušit je nepotřebuje. Toto druhé je šlechetností příliš vzácnou, než aby se dalo na ní stavět, zvláště u honitelů bohatství, velení nebo smyslné rozkoše, kteří tvoří největší část lidstva. Vášní, s níž je třeba počítat, je strach; a ten má dva velmi obecné předměty: jeden mocí neviditelných duchů, druhý mocí lidí, které tím urazí. Z těchto dvou, byť první je mocí větší, strach z druhého bývá obvykle strachem větším. Strach z prvního je v každém člověku jeho vlastním náboženstvím; a to má

místo v povaze člověka před občanskou společností. Druhý ne tak; nebo alespoň ne tolik, aby držel lidi při jejich slibech; neboť ve stavu pouhé přírody nelze nerovnost moci rozeznat jinak než výsledkem bitvy. Takže před dobou občanské společnosti nebo při jejím přerušení válkou nemůže žádná smlouva o míru, jsouc dohodnuta, být proti pokušením lakoty, ctižádosti, chtíče nebo jiné silné žádosti posílena ničím jiným než strachem z oné neviditelné moci, kterou každý uctívá jako svého Boha a jíž se bojí jako mstitele své věrolomnosti. Všechno, co lze tedy mezi dvěma lidmi, kteří nepodléhají občanské moci, učinit, je donutit jeden druhého, aby přísahal při Bohu, jehož se bojí. Toto přísahání čili přísaha je forma řeči připojená ke slibu, kterou slibující označuje, že nesplní-li jej, zříká se milosti svého Boha, nebo jej volá, aby jej potrestal pomstou. Taková byla pohanská forma: „Zabij mne, Jupitere, jinak, jak já zabíjím toto zvíře.“ A naše forma: „Učiním tak a tak, k tomu mi dopomáhej Bůh.“ A to s obřady a ceremoniemi, které každý užívá ve svém náboženství, aby strach z porušení věrnosti byl tím větší.

Žádná přísaha, než při Bohu

Odtud se jeví, že přísaha vzatá podle jakékoli jiné formy nebo obřadu než toho, kterého užívá přísahající, je marná; a není přísahou. A není přísaháním při žádné věci, kterou přísahající nepokládá za Boha. Ačkoli totiž lidé někdy přísahali při svých králích, ze strachu nebo z lichotky, přece chtěli, aby tím bylo rozuměno, že jim přisuzují božskou poctu. A ono přísahání při Bohu zbytečně je jen znesvěcováním jeho jména; a přísahání při jiných věcech, jak lidé dělají v obvyklé řeči, není přísaháním, nýbrž bezbožným zvykem získaným přílišnou prudkostí mluvení.

Přísaha k závazku nic nepřidává

Jeví se také, že přísaha k závazku nic nepřidává. Smlouva, je-li zákonná, zavazuje před Bohem bez přísahy stejně jako s ní; je-li nezákonná, nezavazuje vůbec, byť by byla potvrzena přísahou.

Kapitola patnáctá. O ostatních zákonech přírody.

Třetí zákon přírody: spravedlnost

Z onoho zákona přírody, podle něhož jsme povinni převést na druhého taková práva, která zadržena brání míru lidstva, plyne třetí zákon, který zní: aby lidé plnili smlouvy, které uzavřeli. Bez tohoto zákona jsou smlouvy marné a pouhými prázdnými slovy; a protože právo všech na všechno nadále trvá, jsme pořád ve stavu války.

Co je spravedlnost a nespravedlnost

A v tomto zákoně přírody záleží pramen a původ spravedlnosti. Neboť kde nepředchází žádná smlouva, tam nebylo převedeno žádné právo, a každý má právo na všechno; a tudíž žádný čin nemůže být nespravedlivý. Avšak když je smlouva uzavřena, pak její porušení je nespravedlivé. A definice nespravedlnosti není nic jiného než *neplnění smlouvy*. A cokoli není nespravedlivé, je spravedlivé.

Spravedlnost a vlastnictví počínají ustavením obce

Protože však smlouvy ze vzájemné důvěry, kde je strach z neplnění na kterékoli ze stran (jak bylo řečeno v předchozí kapitole), jsou neplatné, byť pramenem spravedlnosti je uzavírání smluv, přece žádná nespravedlnost ve skutečnosti nemůže být, dokud nebude odstraněna příčina takového strachu; což dokud jsou lidé v přirozeném stavu války, být nemůže. Proto, než mohou slova „spravedlivé“ a „nespravedlivé“ získat místo, musí být nějaká donucovací moc, která donutí lidi stejnou měrou k plnění jejich smluv hrůzou nějakého trestu většího

než užitek, který očekávají od porušení smlouvy; a která zajistí vlastnictví, jež lidé vzájemnou úmluvou nabývají jako odplatu za všeobecné právo, jehož se vzdávají. A taková moc není, dokud není obec postavena. A toto lze též vyvodit z obvyklé definice spravedlnosti ve školách; říkají totiž, že „spravedlnost je trvalá vůle dát každému jeho“. A proto, kde není žádné „jeho“, to jest žádné vlastnictví, není nespravedlnosti; a kde není postavena žádná donucovací moc, to jest kde není obec, není vlastnictví: všichni lidé mají totiž právo na všechno. Proto, kde není obec, tam nic není nespravedlivé. Takže povaha spravedlnosti záleží v zachovávání platných smluv; ale platnost smluv začíná až s ustavením občanské moci dostatečné k donucování lidí, aby je zachovávali. A tehdy také začíná vlastnictví.

Spravedlnost není proti rozumu

Blázen řekl ve svém srdci, že není takové věci jako spravedlnost; a někdy to i hlasem říkal, vážně předstíraje, že jelikož zachování a spokojenost každého člověka jsou svěřeny jeho vlastní péči, nemůže být žádného důvodu, proč by každý nemohl činit to, co pokládá k ní za nejvhodnější; a tedy že činit, nebo nečinit; dodržovat, nebo nedodržovat smlouvy není proti rozumu, slouží-li to jeho prospěchu. Nepopírá tím, že jsou smlouvy; a že se někdy porušují, někdy dodržují; a že takové porušení lze nazvat nespravedlností a jejich zachovávání spravedlností. Avšak klade otázku, zda nespravedlnost — odstraníme-li strach před Bohem (neboť týž blázen řekl ve svém srdci, že není Boha) — nemůže někdy obstát s oním rozumem, který každému diktuje jeho vlastní dobro; a zejména tehdy, slouží-li k takovému užitku, který postaví člověka do stavu, že si může nevšímat nejen hany a nadávek, ale i moci jiných lidí. Království Boží se získává násilím; co však, kdyby je bylo možné získat nespravedlivým násilím? Bylo by proti rozumu takto je získat, když je nemožné utrpět tím újmu? A není-li to proti rozu-

mu, není to proti spravedlnosti; nebo není spravedlnost schvalována jako dobrá. Takovým rozumováním získala úspěšná nepravost jméno ctnosti; a někteří, kdo ve všech ostatních věcech odsuzovali porušení věrnosti, přece je dovolovali, bylo-li to kvůli získání království. A pohané, kteří věřili, že Saturnus byl sesazen svým synem Jupiterem, přece věřili, že týž Jupiter je mstitelem nespravedlnosti; což je něco podobného kousku práva v Cokeových komentářích k Littletonovi, kde praví, že pokud je právoplatný dědic koruny usvědčen ze zrady, přece koruna sestoupí na něho a *eo instante* je obžaloba zrušena. Z takových příkladů bude leckdo nakloněn usoudit, že když zjevný dědic království zabije toho, kdo je v držení, byť by to byl jeho otec, můžete tomu říkat nespravedlnost nebo jinak, jak chcete, přece to nikdy nemůže být proti rozumu, neboť všechny volní činy lidí směřují k jejich vlastnímu užitku; a ty činy jsou nejrozumnější, které nejvíc vedou k jejich cílům. Toto zdánlivě přesvědčivé rozumování je však nepravdivé.

Otázka totiž není o vzájemných slibech, kde není bezpečí plnění ani na jedné straně, jako když není postavena občanská moc nad slibujícími stranami; takové sliby nejsou smlouvy. Nýbrž buď kde jedna ze stran již splnila, nebo kde je moc donutit ji splnit, tam je otázka, zda je proti rozumu, to jest proti užitku druhého, plnit, či ne. A pravím, že to proti rozumu není. Pro ukázání toho musíme uvážit, za prvé: Když člověk činí věc, která přes vše, co se dalo předvídat a počítat, směřuje k jeho vlastní záhubě — ať již později nějaká neočekávaná příhoda ji může obrátit v jeho prospěch —, nečiní to z ní rozumně nebo moudře učiněnou věc. Za druhé: Ve stavu války, kde pro nedostatek společné moci, která by všechny držela v úctě, je každý člověk každému nepřítelem, nemůže nikdo doufat, že vlastní silou nebo důvtipem se ochrání před zkázou bez pomoci spojenců; kde každý očekává od spojenectví tutéž obranu, jakou očekává kdokoli jiný. A proto ten, kdo prohlašuje, že pokládá za rozumné klamat ty, kdo mu pomáhají, nemůže rozumně očekávat jiné prostředky bezpečí než ty, které může získat ze

své jediné vlastní moci. Ten tedy, kdo porušuje svou smlouvu, a tím prohlašuje, že si myslí, že tak může rozumně činit, nemůže být přijat do žádné společnosti, která se spojuje pro mír a obranu, než omylem těch, kdo ho přijímají; ani, jsa přijat, v ní nemůže být zadržován, aniž ti vidí nebezpečí svého omylu. A s těmi omyly nemůže člověk rozumně počítat jako s prostředky svého bezpečí. A proto, je-li ponechán nebo vyloučen ze společnosti, hyne; a žije-li ve společnosti, je to omyly druhých, které nemohl předvídat ani počítat; a tudíž proti rozumu svého zachování; a tak, protože všichni lidé, kteří nepřispívají k jeho zkáze, jej šetří jen z nevědomosti o tom, co je pro ně dobré.

Co se příkladu získání zajištěné a věčné blaženosti nebeské kterýmkoli způsobem týče, je frivolní: je jen jedna představitelná cesta; a tou není porušování, nýbrž zachovávání smlouvy.

A co se druhého příkladu dosažení svrchovanosti vzpourou týče, je zjevné, že ačkoli následuje úspěch, přece — poněvadž ho rozumně očekávat nelze, nýbrž spíše naopak; a poněvadž jeho získáním touto cestou se druzí učí získávat totéž podobným způsobem — je pokus proti rozumu. Spravedlnost tedy, to jest zachovávání smluv, je pravidlo rozumu, kterým je nám zakázáno činit cokoli, co ničí náš život; a tudíž je zákonem přírody.

Jsou někteří, kdo jdou dále a nechtějí, aby zákony přírody byla ta pravidla, která vedou k zachování lidského života na zemi, nýbrž k dosažení věčné blaženosti po smrti; k níž, jak si myslí, může porušení smlouvy vést, a tudíž být spravedlivé a rozumné (takoví jsou ti, kdo mají za zásluhu zabíjet, sesazovat nebo bouřit se proti suverénní moci, ustavené nad nimi jejich vlastním souhlasem). Protože však není přirozeného poznání o stavu člověka po smrti; tím méně o odměně, která tam má být dána za porušení věrnosti; nýbrž jen víra založená na slovech jiných lidí, že to vědí nadpřirozeně, nebo že znají ty, kdo znali ty, kdo věděli nadpřirozeně; nelze porušení věrnosti nazývat přikázáním rozumu nebo přírody.

Smlouvy nejsou zrušeny neřestí osoby, s níž byly uzavřeny

Jiní, kdo zachovávání věrnosti připouštějí jako zákon přírody, přece vylučují jisté osoby, jako kacíře a ty, kteří neplní své smlouvy s jinými; a to je také proti rozumu. Neboť postačuje-li jakákoli vada člověka k tomu, aby zrušila naši učiněnou smlouvu, musela rozumově postačit i k tomu, aby zabránila jejímu uzavření.

Co je spravedlnost lidí a spravedlnost činů

Slova „spravedlivý“ a „nespravedlivý“, jsou-li přisouzena lidem, značí jednu věc; jsou-li přisouzena činům, značí jinou. Jsou-li přisouzena lidem, značí shodu či neshodu mravů s rozumem. Jsou-li však přisouzena činům, značí shodu či neshodu s rozumem nikoli mravů čili způsobu života, nýbrž jednotlivých činů. Spravedlivý člověk je tedy ten, kdo činí vše, co může, aby jeho činy byly všechny spravedlivé; a nespravedlivý člověk je ten, kdo to zanedbává. A takoví lidé se v našem jazyce častěji nazývají jmény „zachovávající právo“ a „nezachovávající právo“ (čili spravedlivý a nespravedlivý ve smyslu charakteru) než „spravedlivý“ a „nespravedlivý“; ačkoli smysl je týž. Proto spravedlivý člověk neztrácí tento titul pro jeden nebo několik nespravedlivých činů, které vycházejí z náhlé vášně nebo mýlení věcí či osob; ani nespravedlivý člověk neztrácí svůj charakter pro takové činy, jaké činí nebo nečiní ze strachu; neboť jeho vůle není utvářena spravedlností, nýbrž zjevným užitkem toho, co má činit. To, co dává lidským činům chuť spravedlnosti, je jistá vznešenost či statečnost odvahy (zřídka se vyskytující), kterou člověk pohrdá tím, aby byl za spokojenost svého života vděčen podvodu nebo porušení slibu. Tato spravedlnost mravů je tím, co se míní, když je spravedlnost nazývána ctností a nespravedlnost neřestí.

Avšak spravedlnost činů činí lidi nikoli spravedlivými, nýbrž bezúhonnými; a nespravedlnost týchž (která se také nazývá křivdou) jim dává jen jméno viníků.

Spravedlnost mravů a spravedlnost činů

Dále, nespravedlnost mravů je sklon či způsobilost činit křivdu; a je nespravedlností dříve, než přistoupí k činu; a aniž se předpokládá nějaká jednotlivá uražená osoba. Avšak nespravedlnost činu (totiž křivda) předpokládá uraženou jednotlivou osobu, totiž tu, s níž byla uzavřena smlouva. A proto se často stává, že křivda je způsobena jednomu, zatímco škoda připadá jinému. Jako když pán přikazuje svému sluhovi dát cizinci peníze; není-li to učiněno, křivda je způsobena pánovi, kterého se dříve smluvně zavázal poslouchat; ale škoda připadá cizinci, k němuž neměl žádný závazek; a proto mu nemohl učinit křivdu. A tak i v obcích mohou soukromí lidé jeden druhému odpouštět dluhy; nikoli však loupeže nebo jiná násilí, jimiž jsou poškozeni; neboť zadržení dluhu je křivdou vůči nim samým, ale loupež a násilí jsou křivdami vůči osobě obce.

Nic činěno člověku s jeho vlastním souhlasem nemůže být křivdou

Cokoli je činěno člověku v souladu s jeho vůlí, oznámenou tomu, kdo to činí, není mu křivdou. Neboť nepostoupil-li ten, kdo to činí, své původní právo činit, co se mu líbí, nějakou dřívější smlouvou, není tu porušení smlouvy; a tudíž mu není činěna žádná křivda. A jestliže je postoupil, pak jeho vůle, aby to bylo učiněno, oznámena, je uvolněním oné smlouvy; a tak znovu mu není činěna žádná křivda.

Spravedlnost směnná a rozdělovací

Spravedlnost činů je spisovateli rozdělována na směnnou a rozdělovací; a první, říkají, záleží v poměru aritmetickém, druhá v poměru geometrickém. Směnnou tedy kladou do rovnosti hodnoty smluvených věcí; a rozdělovací do rozdělování rovného užitku lidem rovné zásluhy. Jako by bylo nespravedlivé prodávat dráž, než kupujeme, nebo dávat člověku víc, než si zasluhuje. Hodnota všech smluvených věcí je měřena tíhnutím smluvních stran; a proto spravedlivá hodnota je ta, kterou jsou spokojeni dát. A zásluha (kromě té, která je ze smlouvy, kde plnění z jedné strany zasluhuje plnění z druhé strany a spadá pod spravedlnost směnnou, ne rozdělovací) není dlužná ze spravedlnosti, nýbrž je odměňována pouze milostí. A proto toto rozlišení ve smyslu, v němž se obvykle vykládá, není správné. Správněji řečeno, směnná spravedlnost je spravedlnost smluvce; to jest plnění smlouvy při kupování a prodávání, najímání a pronajímání, půjčování a vypůjčování, výměně, směně a jiných úkonech smlouvy.

A rozdělovací spravedlnost je spravedlnost rozhodčího, to jest úkon určování, co je spravedlivé. V něm, jsa důvěřován těmi, kdo z něho rozhodčího učinili, pokud splní svou důvěru, se o něm říká, že rozděluje každému jeho; a toto je skutečně spravedlivé rozdělování a může se nazývat (byť nevlastně) spravedlností rozdělovací; ale vhodněji slušností; a ta je také zákonem přírody, jak bude ukázáno na patřičném místě.

Čtvrtý zákon přírody: vděčnost

Jako spravedlnost závisí na dřívější smlouvě, tak vděčnost závisí na dřívější milosti, to jest dřívějším prostém daru; a je čtvrtým zákonem přírody, který lze pojmout v této podobě: „Aby člověk, jenž přijímá od druhého užitek z pouhé milosti, se snažil, aby onen, kdo mu jej dává,

neměl rozumné příčiny litovat své dobré vůle.“ Nikdo totiž nedává bez úmyslu dobra pro sebe; neboť dar je dobrovolný, a předmětem všech dobrovolných činů je u každého jeho vlastní dobro; a vidí-li lidé, že budou v něm zklamáni, nebude počátku dobrotivosti ani důvěry; a tím ani vzájemné pomoci; ani smíření jednoho s druhým; a proto musí trvat ve stavu války; což je proti prvnímu a základnímu zákonu přírody, který lidem přikazuje hledat mír. Porušení tohoto zákona se nazývá nevděčností; a má týž vztah k milosti, jaký má nespravedlnost k závazku ze smlouvy.

Pátý zákon: vzájemné přizpůsobení čili vlídnost

Pátým zákonem přírody je vlídnost; to jest, „aby se každý člověk snažil přizpůsobit se ostatním“. K pochopení toho můžeme uvážit, že v náchylnosti lidí ke společnosti je rozmanitost povahy vycházející z rozmanitosti jejich náklonností; nepodobná té, kterou vidíme u kamenů svezených pro stavbu budovy. Jako kámen, který hrbolatostí a nepravidelností obrazce zabírá víc místa od jiných, než sám vyplňuje, a který se pro tvrdost nedá snadno vyrovnat, a tím překáží stavbě, bude staviteli odhozen jako neužitečný a obtížný, tak i člověk, který hrbolatostí povahy bude se snažit zadržovat ty věci, které jsou pro něho zbytečné a pro druhé nezbytné, a který se pro tvrdošíjnost svých vášní nedá napravit, má být opuštěn nebo vyvržen ze společnosti jakožto jí obtížný. Jelikož totiž je o každém člověku předpokládáno, že se nejen právem, ale i přírodní nutností snaží vší silou získat to, co je nutné pro jeho zachování, ten, kdo se proti tomu postaví pro věci zbytečné, je vinen tou válkou, která z toho má následovat; a činí tedy to, co je proti základnímu zákonu přírody, který přikazuje hledat mír. Zachovávající tento zákon se mohou nazývat společenskými (Latiníci je nazývají *commodi*); naopak tvrdošíjní, nespolečenští, protivní, nespolupracující.

Šestý: ochota odpouštět

Šestý zákon přírody je tento: „Aby člověk, při zajištění pro budoucí čas, odpouštěl minulé urážky těm, kdo si toho, litujíce, přejí.“ Odpuštění totiž není nic jiného než udělení míru; a ten, byť udělen těm, kdo setrvávají v nepřátelství, není mírem, nýbrž strachem; přece, neudělí-li se těm, kdo dávají záruku pro budoucí čas, je znamením odporu k míru; a tudíž proti zákonu přírody.

Sedmý: aby lidé při pomstě hleděli jen k budoucímu dobru

Sedmý je: „Aby lidé při pomstách (to jest odplatách zla za zlo) nehleděli na velikost zla minulého, nýbrž na velikost dobra budoucího.“ Čímž je nám zakázáno uvalovat trest s jakýmkoli jiným záměrem než pro nápravu provinilce nebo pro vedení druhých. Tento zákon totiž vyplývá z předcházejícího, který přikazuje odpuštění při zajištění pro budoucí čas. Vedle toho pomsta bez ohledu na příklad a budoucí užitek je triumfem čili chloubou v újmě druhého, směřující k žádnému cíli (neboť cíl je vždy něčím budoucím); a chlouba bez cíle je prázdnou chloubou a je proti rozumu; a škodit bez důvodu směřuje k zavedení války, což je proti zákonu přírody; a obvykle se to nazývá ukrutností.

Osmý: proti potupování

A protože všechny znaky nenávisti nebo pohrdání vybízejí k boji — natolik, že většina lidí raději riskuje život, než aby se nepomstila — můžeme na osmém místě jako zákon přírody položit toto přikázání: „Aby žádný člověk skutkem, slovem, výrazem tváře ani gestem neprojevoval nenávist nebo pohrdání k druhému.“ Porušení tohoto zákona se obvykle nazývá potupováním.

Devátý: proti pýše

Otázka, kdo je lepší muž, nemá ve stavu pouhé přírody místa; kde (jak bylo ukázáno výše) jsou si všichni lidé rovni. Nerovnost, která nyní je, byla zavedena občanskými zákony. Vím, že Aristotelés v první knize své *Politiky* jako základ své nauky činí lidi od přírody, některé hodnějšími velet, totiž ty moudřejší (jakým se sám pokládal pro svou filozofii); a druhé sloužit (totiž ty, kdo mají silná těla, ale nejsou filozofy jako on); jako by pán a sluha nebyli zavedeni souhlasem lidí, nýbrž rozdílem důvtipu. To je nejen proti rozumu, ale i proti zkušenosti. Je totiž velmi málo tak hloupých, kteří by se raději neřídili sami, než aby byli řízeni jinými. A moudří ve své vlastní domýšlivosti, bojují-li silou s těmi, kdo nedůvěřují své vlastní moudrosti, nedosahují vítězství vždy, ani často, ani skoro nikdy. Má-li tedy příroda učinila lidi rovnými, tato rovnost musí být uznána; nebo i kdyby příroda učinila lidi nerovnými, protože lidé, kteří se pokládají za rovné, nevstoupí do míru než za rovných podmínek, musí být taková rovnost přijata. A proto jako devátý zákon přírody kladu toto: „Aby každý člověk uznával druhého za svého rovného od přírody.“ Porušení tohoto přikázání je pýcha.

Desátý: proti domýšlivosti

Na tomto zákoně závisí jiný: „Aby při vstupu do podmínek míru žádný člověk nepožadoval zachovat si pro sebe žádné právo, které není spokojen, aby bylo zachováno každému z ostatních.“ Jako je pro všechny lidi hledající mír nutné odložit jistá práva přírody, totiž nemít svobodu činit vše, co se jim zachce, tak je pro lidský život nutné některá si zachovat; jako právo spravovat vlastní tělo, požívat vzduch, vodu, pohyb, cesty, aby mohl jít z místa na místo; a všechny ostatní věci, bez nichž člověk nemůže žít, nebo nemůže žít dobře. Žádají-li v tomto případě

při uzavírání míru lidé pro sebe to, co nechtějí dopustit druhým, jednají proti předchozímu zákonu, který přikazuje uznávat přirozenou rovnost; a tudíž i proti zákonu přírody. Zachovávající tento zákon jsou ti, které nazýváme skromnými; a porušující jej domýšlivými. Řekové nazývají porušení tohoto zákona *pleonexia*, to jest žádost více než svého podílu.

Jedenáctý: slušnost

Rovněž „je-li člověku svěřeno souditi mezi člověkem a člověkem“, je přikázáním zákona přírody, „aby mezi nimi jednal nestranně“. Bez toho totiž nemohou být lidské spory urovnány jinak než válkou. Kdo je tedy při soudu stranický, činí, co může, aby lidi odradil od užívání soudců a rozhodčích; a tudíž (proti základnímu zákonu přírody) je příčinou války.

Zachovávání tohoto zákona, pro rovné rozdělování každému toho, co mu rozumně náleží, se nazývá slušností a (jak jsem řekl výše) rozdělovací spravedlností; porušení se nazývá nadržováním osobám, *prosópolépsia*.

Dvanáctý: rovné užívání společných věcí

A z tohoto plyne další zákon: „Aby takové věci, které nelze rozdělit, byly užívány společně, lze-li to; a dovoluje-li to množství věci, bez omezení; jinak v poměru k počtu těch, kdo mají právo.“ Jinak je totiž rozdělení nerovné a proti slušnosti.

Třináctý: o losu

Jsou však některé věci, které nelze ani rozdělit, ani užívat společně. Pak zákon přírody, který předepisuje slušnost, žádá, „aby celé právo;

nebo (střídá-li se užívání) první držení bylo určeno losem“. Rovné rozdělení totiž je ze zákona přírody; a jiný prostředek rovného rozdělení si nelze představit.

Čtrnáctý: o prvorozenství a prvním zabrání

Losy jsou dvojího druhu: libovolné a přirozené. Libovolný je ten, na němž se soupeři dohodnou; přirozený je buď prvorozenství (což Řekové nazývají *kléronomia*, což značí „dané losem“), nebo první zabrání.

A proto ty věci, které nelze užívat společně ani rozdělit, mají být přisouzeny prvnímu držiteli; a v některých případech prvorozenému, jakožto získané losem.

Patnáctý: o zprostředkovatelích

Je též zákonem přírody, „aby všichni lidé, kdo zprostředkují mír, dostali bezpečný průchod“. Zákon totiž, který přikazuje mír jakožto cíl, přikazuje zprostředkování jakožto prostředek; a k zprostředkování je prostředkem bezpečný průchod.

Šestnáctý: o podrobení se rozhodnutí

A protože, ať jsou lidé sebeochotnější tyto zákony zachovávat, mohou přesto vzniknout otázky stran lidského jednání; za prvé, zda bylo učiněno, nebo neučiněno; za druhé (bylo-li učiněno), zda proti zákonu, nebo ne; z nichž první se nazývá otázkou skutku, druhá otázkou práva; a proto, pokud se strany ve sporu vzájemně nesmluví, že budou stát při výroku jiného, jsou od míru stejně daleko jako kdykoli dříve. Tento jiný, jehož výroku se podrobují, se nazývá rozhodčím. A proto je zákonem přírody, „aby ti, kdo jsou ve sporu, podrobili své právo úsudku rozhodčího“.

Sedmnáctý: nikdo není soudcem ve své vlastní věci

A protože se předpokládá, že každý člověk činí všechno s ohledem na svůj vlastní prospěch, nikdo není vhodným rozhodčím ve své vlastní věci; a i kdyby byl sebe vhodnější, přece slušnost přiznávající každé straně rovný užitek by vedla k tomu, že je-li jeden připuštěn jako soudce, musí být i druhý; a tak spor, to jest příčina války, zůstává, proti zákonu přírody.

Osmnáctý: nikdo nemá být soudcem, kdo má v sobě příčinu stranickosti

Ze stejného důvodu nemá být v žádné věci přijat jako rozhodčí nikdo, komu zjevně plyne z vítězství jedné strany větší zisk, čest nebo rozkoš než z vítězství druhé; neboť vzal (byť nevyhnutelnou, přece) úplatu; a nikdo nemůže být zavázán mu důvěřovat. A takto spor a stav války zůstávají, proti zákonu přírody.

Devatenáctý: o svědcích

A ve sporu o skutek, protože soudce nemá dát více víry jednomu než druhému (není-li jiných důkazů), musí dát víru třetímu; nebo třetímu a čtvrtému; nebo více: jinak zůstává otázka nerozhodnuta a ponechána síle, proti zákonu přírody.

Toto jsou zákony přírody, diktující mír jakožto prostředek zachování lidí v množství; a týkají se jen nauky o občanské společnosti. Jsou jiné věci směřující ke zkáze jednotlivých lidí, jako opilství a všechny ostatní části nestřídmosti; které lze proto také počítat mezi věcmi, které zákon přírody zakázal; nejsou však nutné je zmiňovat a nejsou dostatečně pro toto místo příhodné.

Pravidlo, jímž lze zákony přírody snadno zkoumat

A ačkoli se to může zdát příliš jemným odvozením zákonů přírody, aby je všichni lidé pochopili (z nichž většina je příliš zaneprázdněna sháněním potravy a zbytek příliš nedbalý, aby jim rozuměl), přece aby žádný člověk neměl výmluvy, byly zahrnuty do jediného snadného souhrnu, srozumitelného i nejubožejší kapacitě; a tím je: „Nečiň jinému, co bys nechtěl, aby bylo činěno tobě“; což mu ukazuje, že nemá v učení se zákonům přírody dělat víc, než když při vážení činů jiných lidí s vlastními se mu zdají těžké, položí je na druhou stranu misek, a své na jejich místo, aby jeho vlastní vášně a sebeláska nic k váze nepřidávaly; a pak nebude mezi těmito zákony přírody žádného, který by se mu nezdál velmi rozumným.

Zákony přírody zavazují ve svědomí vždy, ve skutku jen tehdy, když je bezpečí

Zákony přírody zavazují *in foro interno*; to jest, zavazují k žádosti, aby platily. Ale *in foro externo*, to jest k jejich uvedení v čin, ne vždy. Neboť kdo by byl skromný a poddajný a plnil vše, co slíbil, v takovém čase a místě, kde by nikdo jiný tak nečinil, jen by se učinil kořistí jiných a získal si svou jistou záhubu, proti základu všech zákonů přírody, které směřují k zachování přírody. A naopak, kdo zachovává tyto zákony vůči tomu, kdo je sám nezachovává, nehledá mír, nýbrž válku; a tudíž zničení své přírody násilím.

A kterékoli zákony zavazují *in foro interno*, mohou být porušeny nejen skutkem jim odporujícím, ale i skutkem s nimi souhlasným, pokládá-li jej člověk za odporující. Neboť ačkoli jeho čin je v tomto případě podle zákona, přece jeho mysl je proti; a tam, kde závazek je *in foro interno*, je to porušení.

Zákony přírody jsou věčné

Zákony přírody jsou neměnné a věčné. Nespravedlnost, nevděčnost, domýšlivost, pýchu, bezpráví, nadržování osobám a ostatní nelze nikdy učinit zákonnými. Nikdy totiž nemůže být, aby válka zachovávala život a mír jej hubil.

A přesto snadné

Tytéž zákony, protože zavazují jen k žádosti a snažení, totiž k nelíčenému a trvalému snažení, je snadné zachovávat. Protože totiž nežádají nic jiného než snažení, kdo se snaží o jejich plnění, naplňuje je; a kdo naplňuje zákon, je spravedlivý.

Věda těchto zákonů je pravou mravní filozofií

A věda o nich je pravou a jedinou mravní filozofií. Mravní filozofie totiž není nic jiného než věda o tom, co je dobré a co je zlé v obcování a společnosti lidstva. Dobro a zlo jsou jména, která značí naše tíhnutí a odpory; a ty se u lidí různých povah, zvyků a nauk liší. A různí lidé se neliší jen v úsudku o smyslech toho, co je příjemné a co nepříjemné chuti, čichu, sluchu, hmatu a zraku; nýbrž i o tom, co je v souladu nebo v nesouladu s rozumem v jednáních obecného života. Ba týž člověk v různých dobách se liší od sebe; a jednou chválí, to jest nazývá dobrým, co jindy haní a nazývá zlým. Odtud povstávají spory, hádky a nakonec válka. A proto, pokud je člověk ve stavu pouhé přírody (což je stav války), je soukromé tíhnutí měřítkem dobra a zla; a tudíž všichni lidé souhlasí v tomto: že mír je dobrý; a tedy i cesta čili prostředky míru, které (jak jsem výše ukázal) jsou spravedlnost, vděčnost, skromnost, slušnost, milosrdenství a ostatní zákony přírody, jsou dobré; to jest mravní ctnosti; a jejich opak neřesti, zlé. A nyní, věda o ctnosti

a neřesti je mravní filozofií; a proto pravá nauka o zákonech přírody je pravou mravní filozofií. Avšak spisovatelé mravní filozofie, byť uznávají tytéž ctnosti a neřesti, přece — nevidouce, v čem záleží jejich dobrota, ani že jsou chváleny jakožto prostředky mírového, společenského a pohodlného života — kladou je do umírněnosti vášní; jako by ne příčina, nýbrž stupeň odvahy činil statečnost; nebo ne příčina, nýbrž velikost daru činila štědrost.

Tyto pokyny rozumu lidé obvykle nazývají zákony; ale nevlastně. Jsou to totiž pouze závěry čili teorémy o tom, co vede k zachování a obraně sebe. Zatímco zákon je vlastně slovem toho, kdo má právo poroučet nad druhými. Avšak uvážíme-li tytéž teorémy jakožto podané ve slově Božím, které právoplatně nad vším velí, pak jsou právem nazývány zákony.

Kapitola šestnáctá. O osobách, autorech a zastoupených věcech.

Co je osoba

Osoba je ten, „jehož slova nebo činy jsou pokládána buď za jeho vlastní, nebo za zastupující slova a činy jiného člověka, nebo jakékoli jiné věci, které jsou mu přisouzena, ať pravdivě, nebo smyšleně“.

Osoba přirozená a umělá

Jsou-li pokládána za jeho vlastní, nazývá se přirozenou osobou; a jsou-li pokládána za zastupující slova a činy jiného, pak je osobou smyšlenou neboli umělou.

Odkud slovo „osoba“

Slovo „osoba“ je latinské; místo něho mají Řekové *prosópon*, což značí tvář, jako *persona* v latině značí převlek čili vnější vzhled člověka, předstíraný na jevišti; a někdy zvlášť tu část, která tvář převléká, jako maska nebo škraboška. A z jeviště bylo přeneseno na jakéhokoli představitele řeči a činu, jak u soudů, tak v divadlech. Takže osoba je totéž co herec, jak na jevišti, tak v obvyklém hovoru; a zastupovat znamená hrát čili představovat sebe sama nebo jiného; a o tom, kdo hraje jiného, se říká, že nese jeho osobu nebo že jedná v jeho jménu (v kterémžto smyslu toho užívá Cicero, když říká: *Unus sustineo tres personas: mei, adversarii, et judicis*, „Nesu tři osoby: svou, svého protivníka a soudcovu“); a nazývá se při různých příležitostech různě: představi-

tel či zástupce, náměstek, vikář, zmocněnec, zástupce, prokurátor, jednatel a tak podobně.

Jednatel, autor, pravomoc

Některé umělé osoby mají svá slova a činy vlastněny těmi, které zastupují. A pak je ona osoba jednatelem; a ten, kdo vlastní jeho slova a činy, je autorem. V takovém případě jednatel jedná z pravomoci. Co se totiž u zboží a majetku nazývá vlastníkem, v latině *dominus*, v řečtině *kyrios*, nazývá se u činů autorem. A jako se právo vlastnictví nazývá panstvím, tak se právo činit jakýkoli čin nazývá pravomocí. Takže pravomocí se vždy rozumí právo činit nějaký čin; a „učiněné z pravomoci“ znamená učiněné z pověření nebo svolení toho, komu to právo náleží.

Smlouvy z pravomoci zavazují autora

Odtud plyne, že když jednatel uzavírá smlouvu z pravomoci, zavazuje tím autora stejně, jako kdyby ji uzavřel sám; a stejně jej podrobuje všem jejím důsledkům. A proto vše, co bylo řečeno výše (v kapitole čtrnácté) o povaze smluv mezi člověkem a člověkem v jejich přirozené způsobilosti, platí také tehdy, jsou-li učiněny jejich jednateli, zástupci či prokurátory, kteří mají od nich pravomoc, pokud leží v jejich pověření, ne však dále.

A proto ten, kdo uzavírá smlouvu s jednatelem čili zástupcem, aniž ví, jakou má pravomoc, činí to na vlastní nebezpečí. Nikdo totiž není zavázán smlouvou, jejímž není autorem; a tudíž ani smlouvou učiněnou proti nebo mimo pravomoc, kterou dal.

Avšak nezavazují jednatele

Učiní-li jednatel něco proti zákonu přírody z rozkazu autora, je-li zavázán dřívější smlouvou jej poslouchat, neporušuje zákon přírody on, nýbrž autor. Neboť ačkoli je čin proti zákonu přírody, přece není jeho; naopak, odmítnout jej učinit by bylo proti zákonu přírody, který zakazuje porušení smlouvy.

Pravomoc musí být prokázána

A kdo uzavírá smlouvu s autorem prostřednictvím jednatele, aniž ví, jakou má pravomoc, nýbrž bere jen jeho slovo, pokud by taková pravomoc nebyla na žádost prokázána, není dále zavázán. Smlouva uzavřená s autorem totiž není platná bez jeho potvrzení. Jestliže však ten, kdo takto smluvil, předem věděl, že nemá očekávat žádné jiné ujištění než slovo jednatele, pak je smlouva platná; neboť jednatel v tomto případě činí sebe sama autorem. A proto, jako když je pravomoc zjevná, smlouva zavazuje autora, nikoli jednatele; tak když je pravomoc smyšlená, zavazuje jen jednatele; neboť není žádného autora kromě jeho samého.

Zastoupené věci neživé

Je málo věcí, které by nemohly být zastoupeny smyšlením. Neživé věci, jako kostel, špitál či most, mohou být zastoupeny správcem, představeným či dozorcem. Neživé věci však nemohou být autory, a proto nemohou dávat pravomoc svým jednatelům. Přesto jednatelé mohou mít pravomoc zajišťovat jejich udržování, danou jim těmi, kdo jsou vlastníky či správci oněch věcí. A proto nemohou být takové věci zastupovány, dokud není nějakého občanského zřízení.

Nerozumní

Rovněž děti, blázni a šílenci, kteří nemají užívání rozumu, mohou být zastupováni opatrovníky nebo poručníky; nemohou však být (po tu dobu) autory žádného činu jimi vykonaného déle, než když (nabydouli užívání rozumu) tentýž čin uznají za rozumný. Avšak po dobu bláznovství může ten, kdo má právo je spravovat, dát pravomoc opatrovníkovi. Ani toto nemá místa jinde než v občanském státě, neboť před takovým státem není panství nad osobami.

Falešní bohové

Modla nebo pouhý výmysl mozku může být zastupován; jako byli bohové pohanů, kteří byli takovými úředníky, jaké stát jmenoval, zastupováni a vlastnili majetky a jiné statky a práva, které jim lidé čas od času věnovali a zasvětili. Avšak modly nemohou být autory, neboť modla není nic. Pravomoc vycházela od státu; a proto před zavedením občanské vlády nemohli být pohanští bohové zastoupeni.

Pravý Bůh

Pravý Bůh může být zastoupen. A byl: za prvé Mojžíšem, který vládl Izraelitům (kteří nebyli jeho, nýbrž Božím lidem) ne ve svém jménu s „toto praví Mojžíš“, nýbrž ve jménu Božím s „toto praví Pán“. Za druhé Synem Člověka, jeho vlastním Synem, naším požehnaným Spasitelem Ježíšem Kristem, který přišel, aby přivedl zpět Židy a dovedl všechny národy do království svého Otce; ne sám od sebe, nýbrž jak byl poslán od svého Otce. A za třetí Duchem Svatým čili Utěšitelem, mluvícím a působícím v apoštolech; kterýžto Duch Svatý byl utěšitel, jenž nepřišel sám ze sebe, nýbrž byl poslán a vycházel z obou.

Jak je množství lidí jednou osobou

Množství lidí se stává jednou osobou tehdy, když je zastoupeno jedním mužem nebo jednou osobou; a to tak, aby to bylo učiněno se souhlasem každého z onoho množství jednotlivě. Je to totiž jednota zastupujícího, nikoli jednota zastoupených, co činí osobu jednou. A zastupující je ten, kdo nese osobu, a jen jednu osobu. A jednota nemůže být v množství rozuměna jinak.

Každý je autorem

A protože množství přirozeně není jedno, nýbrž mnoho, nemůže být rozuměno jedním, nýbrž mnoha autory všeho, co jejich zástupce říká nebo činí v jejich jménu; každý člověk dávajíc svému společnému zástupci pravomoc od sebe jednotlivě; a vlastníc všechny činy, které zástupce činí, dají-li mu pravomoc bez omezení. Jinak, omezí-li jej v tom, co a jak dalece je má zastupovat, žádný z nich nevlastní víc, než mu dali pověření konat.

Jednatel může být mnoho lidí spojených většinou hlasů

A sestává-li zástupce z mnoha mužů, hlas většího počtu musí být pokládán za hlas všech. Hlasuje-li totiž menší počet (například) kladně a větší záporně, bude záporných hlasů víc než dost, aby zrušily kladné; a tím převaha záporných, zůstávajíc nezrušena, je jediným hlasem, jaký zástupce má.

Zástupci sudého počtu jsou neužiteční

A zástupce sudého počtu, zvláště není-li počet velký (čímž jsou protichůdné hlasy často rovné), je proto často němý a nezpůsobilý k činu.

Přece však v některých případech mohou protichůdné hlasy rovného počtu určit otázku; jako při odsuzování nebo zprošťování rovnost hlasů, i tím, že neodsuzují, zprošťují; nikoli však naopak odsuzují tím, že nezprošťují. Když je totiž příčina slyšena, neodsoudit znamená osvobodit; ale naopak říci, že neosvobození je odsouzením, pravdivé není. Totéž platí při rozvažování, zda popravit hned nebo odložit do jiné doby. Když jsou hlasy stejné, nerozhodnutí popravy je rozhodnutím o odkladu.

Záporný hlas

Nebo je-li počet lichý, jako tři nebo více (osob nebo shromáždění), z nichž každá má záporným hlasem pravomoc zrušit účinek všech kladných hlasů ostatních, není tento počet žádným zástupcem; neboť rozmanitostí mínění a zájmů lidí se stává často a v případech největšího významu němou osobou, nezpůsobilou, jako k mnohému jinému, tak k vládě nad množstvím, zvláště v době války.

Autorů jsou dva druhy. První, prostě tak zvaní, které jsem výše definoval jako toho, kdo vlastní čin jiného prostě. Druhý je ten, kdo vlastní čin nebo smlouvu jiného podmíněně; to jest zavazuje se jej vykonat, neučiní-li ho ten druhý v určitou dobu nebo před ní. A tito podmíneční autoři se obecně nazývají ručiteli, latinsky *fidejussores* a *sponsores*; a zvlášť pro dluh *praedes*; a pro předvedení před soudcem či úředníkem *vades*.

* * *

Část druhá. O obci.

Kapitola sedmnáctá. O příčinách, vzniku a definici obce.

Cíl obce: zajištění jednotlivce

Konečnou příčinou, cílem čili záměrem lidí (kteří přirozeně milují svobodu a panství nad druhými) v zavádění oné pouta na sebe (v němž je vidíme žít v obcích) je předvídání vlastního zachování a tím spokojenějšího života; to jest, dostat se z onoho ubohého stavu války, který je nutně důsledkem (jak bylo ukázáno) přirozených vášní lidí, kdy není viditelné moci, která by je držela v úctě a vázala je strachem z trestu k plnění jejich smluv a zachovávání oněch zákonů přírody uvedených v kapitolách čtrnácté a patnácté.

Který nelze mít ze zákona přírody

Zákony přírody (jako spravedlnost, slušnost, skromnost, milosrdenství, a (zkrátka) „činit druhým, jak bychom chtěli, aby bylo činěno nám“) jsou samy o sobě, bez hrůzy nějaké moci, která by způsobila jejich zachovávání, proti našim přirozeným vášním, které nás vedou ke stranickosti, pýše, pomstě a tak podobně. A smlouvy bez meče jsou jen slovy a nemají žádnou sílu zajistit člověka. A proto přes zákony přírody (které každý zachovává tehdy, když má vůli je zachovávat, kdy to může bezpečně činit), není-li žádná moc postavena, nebo není-li dost velká pro naše bezpečí, bude a smí každý člověk oprávněně spo-

léhat na vlastní sílu a umění k opatrnosti proti všem jiným lidem. A na všech místech, kde lidé žili v malých rodinách, bývalo řemeslem okrádat a plenit se vzájemně; a tak dalece to nebylo pokládáno za odporující zákonu přírody, že čím větší kořisti získali, tím větší byla jejich čest; a lidé v tom nedodržovali jiných zákonů než zákonů cti; to jest, zdržet se krutosti, zanechávajíce lidem jejich životy a nástroje hospodářství. A jako to tehdy dělaly malé rodiny, tak to nyní dělají města a království, která jsou pouze většími rodinami, které (pro vlastní bezpečí) rozšiřují svá panství pod všemi záminkami nebezpečí a strachu před napadením, nebo pomocí, která by mohla být poskytnuta útočníkům, a snaží se vší silou podrobit si nebo oslabit své sousedy, otevřenou silou a tajnými uměními; a to právem, pro nedostatek jiné opatrnosti; a jsou si tím v pozdějších dobách pamatováni se ctí.

Ani ze spojení několika mužů nebo rodin

Ani není to spojení malého počtu mužů, co jim dává toto bezpečí. V malých počtech totiž malé přídavky na jedné nebo druhé straně dávají výhodu síly tak velkou, že stačí přinést vítězství; a tím povzbuzují k napadení. Množství postačující, abychom na něm mohli pro své bezpečí spočinout, není určeno žádným jistým počtem, nýbrž srovnáním s nepřítelem, kterého se bojíme; a je tehdy dostatečné, když přesila nepřítele není tak zjevná a nápadná, aby určila výsledek války a hnula ho k pokusu.

Ani z velkého množství, pokud není vedeno jediným úsudkem

A ať je množství sebe větší, pokud jsou jejich činy vedeny podle jejich jednotlivých úsudků a jednotlivých tíhnutí, nemohou tím očekávat žádnou obranu ani ochranu, ani proti společnému nepříteli, ani proti křivdám jednoho druhému. Rozděleni v míněních o nejlepším užití

a uplatnění své síly si totiž nepomáhají, nýbrž překážejí; a snižují svou sílu vzájemným odporem na nic. Čímž je snadno nejen podrobuje velmi málo lidí, kteří se spolu shodují, ale i když není společný nepřítel, válčí navzájem pro své jednotlivé zájmy. Neboť kdybychom mohli předpokládat, že se velké množství lidí shodne v zachovávání spravedlnosti a jiných zákonů přírody, bez společné moci, která by je všechny držela v úctě, mohli bychom stejně tak předpokládat, že totéž činí celé lidstvo; a pak by nebylo ani potřebí žádné občanské vlády ani obce; neboť by byl mír bez podřízenosti.

A to trvale

Ani k bezpečí, které lidé chtějí, aby trvalo po celou dobu jejich života, nestačí, aby byli vedeni a řízeni jedním úsudkem po omezenou dobu; jako v jedné bitvě nebo jedné válce. Neboť ačkoli vydobydou vítězství svým jednomyslným snažením proti cizímu nepříteli, přece poté, když buď nemají společného nepřítele, nebo když ten, koho jedna strana pokládá za nepřítele, je druhou pokládán za přítele, musí nutně rozdílem svých zájmů se rozejít a znovu upadnout do války mezi sebou.

Proč někteří tvorové bez rozumu nebo řeči přesto žijí ve společnosti bez donucovací moci

Je pravda, že někteří živí tvorové, jako včely a mravenci, žijí spolu družně (a proto je Aristotelés počítá mezi politické tvory); a přesto nemají jiného vedení než svých jednotlivých úsudků a tíhnutí; ani řeči, jíž by jeden z nich mohl druhému označit, co pokládá za vhodné pro společný užitek. A proto si snad někdo přeje vědět, proč lidstvo nemůže činit totéž. Odpovídám:

Za prvé, že lidé jsou neustále v soupeření o čest a důstojnost, zatímco tito tvorové nikoli. A tím mezi lidmi z tohoto důvodu povstává

závist a nenávist, a nakonec válka; mezi těmito tvory ne.

Za druhé, že u těchto tvorů se společné dobro neliší od soukromého; a jsouce od přírody nakloněni k svému soukromému, tím zjednávají společný užitek. Ale člověk, jehož radost záleží ve srovnávání se s jinými lidmi, nemůže si libovat v ničem než ve vynikajícím.

Za třetí, že tito tvorové, nemajíce (jako člověk) užívání rozumu, nevidí ani si nemyslí, že vidí nějakou chybu ve správě svých společných záležitostí; zatímco mezi lidmi je mnoho těch, kdo se pokládají za moudřejší a schopnější vládnout veřejnosti lépe než ostatní; a tito usilují o reformu a novotu, jeden tímto směrem, druhý oním; a tím ji přivádějí k roztržce a občanské válce.

Za čtvrté, že tito tvorové, byť mají jakési užívání hlasu k vyjadřování svých tužeb a jiných citů jeden druhému, přece postrádají ono umění slov, jímž mohou někteří lidé představovat druhým to, co je dobré, v podobě zlého; a to, co je zlé, v podobě dobrého; a zveličovat či zmenšovat zjevnou velikost dobra a zla; činíce lidi nespokojenými a rušíce jejich mír, podle své libosti.

Za páté, nerozumní tvorové nemohou rozlišovat mezi křivdou a škodou; a proto, pokud jsou v pohodě, nejsou pohoršeni svými druhy; zatímco člověk je nejobtížnější právě tehdy, když je mu nejvíc dobře; neboť tehdy rád ukazuje svou moudrost a kritizuje jednání těch, kdo spravují obec.

Konečně, dohoda těchto tvorů je přirozená; dohoda lidí je pouze smlouvou, což je umělé; a proto není divu, je-li zapotřebí ještě něčeho jiného (vedle smlouvy) k tomu, aby jejich dohoda byla trvalá a stálá; a tím je společná moc, která by je držela v úctě a směřovala jejich činy ke společnému užitku.

Vznik obce

Jediná cesta ustavit takovou společnou moc, která by byla s to je bránit od nájezdů cizinců a od křivd jednoho druhému, a tím je zajistit tak, aby se vlastní pílí a plody země živili a žili spokojeně, je, aby přenesli všechnu svou moc a sílu na jednoho muže nebo na jedno shromáždění lidí, které může převést všechny jejich vůle většinou hlasů v jednu vůli; což je totéž, jako jmenovat jednoho muže nebo shromáždění lidí, aby nesli jejich osobu; a každý aby vlastnil a uznal sebe za autora cokoli, co ten, kdo takto nese jejich osobu, bude konat nebo dávat konat v těch věcech, které se týkají společného míru a bezpečí; a aby v tom každý podřídil svou vůli jeho vůli a svůj úsudek jeho úsudku. To je víc než souhlas či shoda; je to skutečná jednota jich všech v jedné a téže osobě, učiněná smlouvou každého člověka s každým člověkem takovým způsobem, jako by každý člověk měl říci každému: „Zmocňuji a odstupuji své právo spravovat sebe tomuto muži nebo tomuto shromáždění lidí, s tou podmínkou, že ty odstoupíš své právo jemu a zmocníš všechny jeho činy stejným způsobem.“ Je-li toto učiněno, nazývá se množství takto spojené v jedné osobě obcí, latinsky *civitas*. Toto je zrod onoho velkého Leviatana, čili spíše (abychom mluvili uctivěji) onoho smrtelného Boha, kterému pod nesmrtelným Bohem dlužíme svůj mír a obranu. Touto pravomocí mu totiž danou každým jednotlivým člověkem v obci má užívání tak velké moci a síly na sebe přenesené, že hrůzou z ní je uschopněn formovat vůle všech k míru doma a k vzájemné pomoci proti nepřátelům zvenčí.

Definice obce

A v něm záleží podstata obce; což (abychom ji definovali) je: „Jedna osoba, jejíchž činů se velké množství, vzájemnými smlouvami jednoho s druhým, učinilo každý jednotlivě autorem, aby mohla užívat síly

a prostředků jich všech, jak sama uzná za vhodné, pro jejich mír a společnou obranu.“

Co je suverén a poddaný

A ten, kdo nese tuto osobu, se nazývá suverénem a říká se, že má suverénní moc; a každý jiný je jeho poddaným.

K této suverénní moci se dochází dvojí cestou. Jednou přirozenou silou; jako když člověk nutí své děti, aby se podřídily, a jejich děti aby se podřídily jeho vládě, jsa s to je zahubit, pokud by odmítly; nebo když si válkou podmaňuje své nepřátele své vůli, dávaje jim životy za této podmínky. Druhá je, když se lidé mezi sebou dohodnou podřídit se nějakému muži nebo shromáždění lidí, dobrovolně, s důvěrou, že budou jím chráněni proti všem ostatním. Tato druhá se může nazývat politickou obcí čili obcí ustavenou; a první obcí získanou. A nejprve budu mluvit o obci ustavené.

Kapitola osmnáctá. O právech suveréna ustaveného.

Co je úkon ustavení obce

O obci se říká, že je ustavena, když se množství lidí dohodne a smluví, každý s každým, že kterémukoli muži nebo shromáždění mužů, jemuž bude většinou dáno právo představovat osobu jich všech (to jest být jejich zástupcem), každý — jak ten, kdo pro to hlasoval, tak ten, kdo hlasoval proti — bude zmocňovat všechny činy a úsudky onoho muže či shromáždění lidí stejným způsobem, jako by to byly jeho vlastní, aby mezi sebou žili pokojně a aby byli chráněni proti jiným lidem.

Důsledky takového ustavení jsou

1. Poddaní nemohou měnit formu vlády

Z tohoto ustavení obce se odvozují všechna práva a schopnosti toho, nebo těch, na něhož je suverénní moc souhlasem shromážděného lidu přenesena.

Za prvé, protože smlouvají, rozumí se, že nejsou předchozí smlouvou k ničemu, co by tomu odporovalo, zavázáni. A tudíž ti, kdo již ustavili obec, jsouce tím smlouvou zavázáni vlastnit činy a úsudky jednoho, nemohou zákonně uzavřít mezi sebou novou smlouvu, aby byli poslušní někoho jiného v čemkoli, bez jeho dovolení. A proto ti, kteří jsou poddanými monarchy, nemohou bez jeho svolení odvrhnout monarchii a vrátit se do zmatku nesjednoceného zástupu; ani nemohou převést svou osobu z toho, kdo ji nese, na jiného muže nebo na jiné shromáždění lidí. Jsou totiž vázáni, každý člověk ke každému, vlastnit a být pokládáni za autory všeho, co jejich dosavadní suverén učiní

a shledá za vhodné učinit. Takže kdyby jen jeden jediný nesouhlasil, všichni ostatní by porušili smlouvu uzavřenou s tím mužem; a to je nespravedlnost. A navíc, každý člověk dal suverénu suverenitu tomu, kdo nese jejich osobu; a proto, sesadí-li ho, berou mu to, co je jeho vlastní; a tak znovu je to nespravedlnost. Vedle toho, je-li ten, kdo se pokusí sesadit svého suveréna, suverénem za takový pokus zabit nebo potrestán, je sám autorem svého vlastního trestu, jsouc ustavením autorem všeho, co jeho suverén učiní. A protože je nespravedlností pro člověka učinit něco, pro co může být potrestán vlastní pravomocí, je i z tohoto titulu nespravedlivý. A pokud někteří lidé předstírali pro svou neposlušnost svému suverénovi novou smlouvu, uzavřenou nikoli s lidmi, ale s Bohem — i to je nespravedlivé. Není totiž žádné smlouvy s Bohem leč prostřednictvím někoho, kdo zastupuje osobu Boží; a to nečiní nikdo jiný než Boží náměstek, který má suverenitu pod Bohem. Avšak toto předstírání smlouvy s Bohem je lež tak zjevná — i v svědomí předstírajících —, že je nejen úkonem nespravedlivým, ale i nízkým a necudným sklonem.

2. Suverénní moc nelze pozbýt

Za druhé, protože právo nést osobu jich všech je dáno tomu, koho činí suverénem, pouze smlouvou jednoho s druhým, a ne jeho smlouvou s kterýmkoli z nich, nemůže žádné porušení smlouvy ze strany suveréna nastat; a tudíž žádný z jeho poddaných, pod jakoukoli záminkou propadnutí, nemůže být zproštěn své podřízenosti. Že ten, kdo je učiněn suverénem, předem neuzavírá žádnou smlouvu se svými poddanými, je zjevné; neboť ji musel učinit buď s celým zástupem, jakožto jednou stranou smlouvy, nebo musel učinit zvlášť smlouvu s každým jednotlivým člověkem. S celkem jakožto jednou stranou je to nemožné, neboť ještě nejsou jednou osobou; a učiní-li tolik jednotlivých smluv, kolik je lidí, jsou tyto smlouvy po získání suverenity neplatné; neboť jakýkoli skutek, který by kdokoli z nich mohl předstírat za jejich porušení, je zároveň skutkem jeho a všech ostatních, protože

učiněn v osobě a z práva každého z nich jednotlivě. Vedle toho, jestliže jeden nebo více z nich předstírá porušení smlouvy učiněné suverénem při jeho ustavení; a jiní, nebo jeden jiný z jeho poddaných, nebo on sám jediný předstírají, že žádné takové porušení nebylo, není v tomto případě žádného soudce, který by spor rozsoudil. Vrací se tedy znovu k meči a každý člověk nabývá právo chránit se vlastní silou, proti záměru, který měli při ustavení. Je tedy marné udílet suverenitu cestou předběžné smlouvy. Mínění, že nějaký monarcha dostává svou moc smlouvou, to jest podmíněně, pochází z nepochopení této snadné pravdy, že smlouvy jsouce jen slovy a dechem, nemají žádné síly zavazovat, zadržovat, nutit nebo chránit kohokoli, kromě té, kterou má z veřejného meče; to jest z nespoutaných rukou onoho muže nebo shromáždění lidí, které má suverenitu a jehož činy jsou podporovány všemi a vykonávány silou všech v něm sjednocených. Avšak je-li suverénem učiněno shromáždění lidí, nikdo si nepředstavuje, že by při ustavení přešla jakákoli taková smlouva; neboť nikdo není tak tupý, aby řekl například, že lid římský uzavřel smlouvu s Římany, aby držel suverenitu za takových či onakých podmínek, při jejichž nedodržení by Římané mohli oprávněně sesadit lid římský. Že lidé nevidí stejný důvod v monarchii a v lidové vládě, pochází z ctižádosti některých, kteří jsou příznivější vládě shromáždění, na němž mohou doufat se podílet, než monarchii, které si zoufají užít.

3. Nikdo nemůže bez nespravedlnosti protestovat proti ustavení suveréna prohlášenému většinou

Za třetí, protože většina souhlasnými hlasy prohlásila suveréna, ten, kdo nesouhlasil, musí nyní souhlasit s ostatními; to jest, musí být spokojen uznávat všechny činy, které on bude konat, nebo jinak být po právu zahuben od ostatních. Neboť vstoupil-li dobrovolně do shromáždění těch, kdo se sešli, dostatečně tím vyjádřil svou vůli (a tudíž mlčky smluvil), že bude stát při tom, co většina ustanoví; a proto, odmítne-li u toho stát, nebo vyjádří-li protest proti kterémukoli jejich

usnesení, jedná proti své smlouvě, a tudíž nespravedlivě. A ať je v shromáždění, nebo ne; a ať je žádán o souhlas, nebo ne, musí se bud podrobit jejich usnesením, nebo být ponechán ve stavu války, v němž byl předtím; v kterémžto stavu by mohl být bez nespravedlnosti zahuben kterýmkoli člověkem.

4. Činy suveréna nemohou být poddaným spravedlivě obviňovány

Za čtvrté, protože každý poddaný je tímto ustavením autorem všech činů a úsudků ustaveného suveréna, plyne, že cokoli suverén činí, nemůže to být křivdou žádnému z jeho poddaných; ani nemá být kterýmkoli z nich obviňován z nespravedlnosti. Kdo totiž činí něco z pravomoci druhého, nečiní tím křivdu tomu, z jehož pravomoci jedná. Avšak tímto ustavením obce je každý jednotlivý člověk autorem všeho, co suverén činí; a proto ten, kdo si stěžuje na křivdu od svého suveréna, si stěžuje na to, čeho je on sám autorem; a proto nemá nikoho obviňovat, než sebe; ano ani sebe z křivdy, protože učinit křivdu sám sobě je nemožné. Je pravda, že ti, kdo mají suverénní moc, mohou páchat bezpráví; ale ne nespravedlnost či křivdu ve vlastním významu.

5. Cokoli suverén činí, je nepotrestatelné poddaným

Za páté a jako důsledek toho, co bylo řečeno naposled, žádný muž, který má suverénní moc, nemůže být svými poddanými spravedlivě usmrcen, ani jinak jakkoli potrestán. Protože totiž každý poddaný je autorem činů svého suveréna, trestal by jiného za činy, které spáchal sám.

6. Suverén je soudcem, co je nutné pro mír a obranu jeho poddaných

A protože cílem tohoto ustavení je mír a obrana jich všech; a kdo má právo na cíl, má právo na prostředky; náleží z práva kterémukoli muži nebo shromáždění, které má suverenitu, aby bylo soudcem jak prostředků míru a obrany, tak i překážek a rušení téhož; a aby činilo cokoli, co uzná za nutné, jak dopředu pro zachování míru a bezpečno-

sti předcházením sváru doma a nepřátelství zvenčí, tak i, když mír a bezpečí jsou ztraceny, pro jejich znovunabytí. A proto:

Je soudcem, jaká učení je vhodné jim vyučovat

Za šesté, k suverenitě přísluší být soudcem, jaká mínění a nauky jsou míru nepřátelské a jaká k němu vedou; a tudíž, při jakých příležitostech, jak daleko a co lze svěřit lidem, kteří mluví k zástupům lidí; a kdo bude zkoumat nauky všech knih před jejich vydáním. Činy lidí totiž vycházejí z jejich mínění; a v dobrém řízení mínění záleží dobré řízení činů lidí, k jejich míru a svornosti. A ačkoli ve věcech nauky nemá být uvažováno nic než pravda, přece to není v rozporu s řízením téže směrem k míru. Nauka míru odporující totiž nemůže být o nic víc pravdivá, než mír a svornost mohou být proti zákonu přírody. Je pravda, že v obci, kde časem byla nedbalostí či neschopností vládců a učitelů obecně přijata falešná učení, mohou být opačné pravdy obecně urážlivé; přece nejnáhlejší a nejhrubší zavedení nové pravdy, které může být, nikdy neruší mír, nýbrž jen někdy probouzí válku. Lidé totiž, kteří jsou tak nedbale spravováni, že si troufají vzít zbraně k obraně či zavedení nějakého mínění, jsou stále ve válce; a jejich stav není mírem, nýbrž jen zastavením zbraní ze vzájemného strachu; a žijí jaksi stále v předvojích bitvy. Náleží tedy tomu, kdo má suverénní moc, být soudcem nebo ustavovat všechny soudce o míněních a naukách, jakožto věcí nutných k míru, aby se tím předešlo sváru a občanské válce.

7. Právo činit pravidla, podle nichž každý poddaný bude vědět, co je tak jeho, že mu to nikdo z poddaných nemůže bez nespravedlnosti vzít

Za sedmé, k suverenitě přísluší veškerá moc předepisovat pravidla, podle nichž každý člověk může vědět, jakého zboží může požívat a jaké činy může konat, aniž by byl obtěžován kterýmkoli ze svých spolu-poddaných. A to je to, čemu lidé říkají vlastnictví. Před ustavením suverénní moci (jak již bylo ukázáno) měli totiž všichni lidé právo

na všechny věci, což nutně působí válku. A proto toto vlastnictví, jsouce nutné k míru a závisejíce na suverénní moci, je úkonem oné moci, směřujícím k veřejnému míru. Tato pravidla vlastnictví (čili *meum* a *tuum*) a dobra, zla, zákonného a nezákonného v činech poddaných jsou občanskými zákony; to jest zákony každé obce zvlášť; ačkoli jméno občanského zákona je nyní omezeno na staré občanské zákony města Říma, které, jsouce hlavou velké části světa, byly tehdejším občanským zákonem v těchto krajích.

8. Jemu také přísluší právo veškerého soudnictví a rozhodování sporů

Za osmé, k suverenitě přísluší právo soudnictví; to jest slyšet a rozhodovat všechny spory, které mohou vzniknout o zákon, buď občanský, nebo přírodní, nebo o skutek. Bez rozhodnutí sporů totiž není ochrany jednoho poddaného proti křivdám druhého; zákony o *meum* a *tuum* jsou marné; a každému zbývá, z přirozeného a nutného tíhnutí po vlastním zachování, právo chránit se vlastní soukromou silou, což je stav války; a odporuje to cíli, pro který je každá obec ustavena.

9. A práva činit válku a mír, jak uzná za nejlepší

Za deváté, k suverenitě přísluší právo vést válku a činit mír s jinými národy a obcemi; to jest soudit, kdy je to pro veřejné dobro, a jak velké síly je třeba shromáždit, vyzbrojit a zaplatit za tím účelem; a vybírat peníze od poddaných, aby pokryly výdaje. Moc totiž, kterou má lid být bráněn, záleží v jeho vojscích; a síla vojska v jednotě jejich síly pod jedním velením. A to velení ustavený suverén má, protože velení nad milicí, bez jiného ustavení, činí z toho, kdo je má, suveréna. A proto kdokoli je učiněn generálem vojska, ten, kdo má suverénní moc, je vždy nejvyšším generálem.

10. A volby všech rádců a služebníků, jak míru, tak války

Za desáté, k suverenitě přísluší výběr všech rádců, služebníků, úředníků a činitelů, jak v míru, tak ve válce. Protože totiž suverén je

pověřen cílem, jímž je společný mír a obrana, rozumí se, že má moc užít takových prostředků, které uzná za nejvhodnější k jeho splnění.

11. A odměňování a trestání, a to libovolně (není-li dřívější zákon, který určuje jeho míru)

Za jedenácté, suverénu je svěřena moc odměňovat bohatstvím či ctí a trestat trestem tělesným, peněžitým či pohanou každého poddaného podle zákona, který dříve učinil; nebo není-li zákon učiněn, podle toho, co uzná za nejvhodnější k povzbuzení lidí sloužit obci nebo k odstrašení od toho, aby jí ne-sloužili.

12. A pocty a řádu

Konečně, vzhledem k tomu, jaké hodnoty jsou lidé přirozeně nakloněni klást na sebe; jakého ohledu očekávají od druhých; a jak málo si cení druhých lidí — odkud mezi nimi neustále povstává soupeřství, sváry, strany a nakonec válka, s hubením jednoho druhým a zmenšováním jejich síly proti společnému nepříteli — je nutné, aby byly zákony cti a veřejná sazba ceny takových lidí, kteří si zasloužili nebo jsou s to si zasloužit dobro od obce; a aby byla v něčích rukou síla uvádět tyto zákony v život. Avšak již bylo ukázáno, že nejen celá milice či síly obce, ale i soudnictví všech sporů jsou spojeny se suverenitou. Suverénovi tedy náleží také udílet tituly cti; určovat, jaký řád místa a důstojnosti každý člověk má držet; a jaké znaky úcty v veřejných či soukromých setkáních mají jedni druhým dávat.

Tato práva jsou nedělitelná

Toto jsou práva, která tvoří podstatu suverenity; a jsou znaky, jimiž člověk může rozeznat, v kterém muži nebo shromáždění lidí je suverénní moc umístěna a pobývá. Jsou totiž nesdělitelná a neoddělitelná. Moc razit peníze; nakládat s majetkem a osobami nezletilých dědiců; mít přednost na trzích; a všechny další zákonné výsady mohou být suverénem převedeny, a přece moc chránit poddaného zůstane zacho-

vána. Avšak převede-li milici, zachovává si soudnictví marně, pro nedostatek vykonávání zákonů; nebo udělí-li moc vybírat peníze, je milice marná; nebo vzdá-li se vlády nad naukami, budou lidé strachem z duchů dohnáni ke vzpouře. A takto, uvážíme-li kterékoli z uvedených práv, ihned uvidíme, že udržení všech ostatních nebude mít žádný účinek na zachování míru a spravedlnosti, cíle, pro nějž jsou všechny obce ustaveny. A toto rozdělení je to, o čem je řečeno: „Království rozdělené samo v sobě nemůže obstát.“ Neboť nepředchází-li toto rozdělení, nemůže se nikdy stát rozdělení do protilehlých vojsk. Kdyby ne nebylo napřed utvořeno u největší části Anglie mínění, že tyto moci jsou rozděleny mezi krále, pány a dolní sněmovnu, lid by se nikdy nebyl rozdělil a neupadl do této občanské války; nejprve mezi těmi, kdo se neshodovali v politice; a potom mezi disidenty o svobodě náboženství. Kteráž válka tak poučila lidi v tomto bodu suverénního práva, že nyní (v Anglii) málokdo nevidí, že tato práva jsou neoddělitelná, a bude to při příštím návratu míru obecně uznáno; a tak bude trvat, dokud na své bídy nezapomenou; a ne déle, pokud se prostý lid lépe nepoučí, než se dosud učil.

A nemohou být žádným udělením postoupeny bez přímého odřeknutí se suverénní moci

A protože jsou podstatná a neoddělitelná práva, plyne nutně, že jakýmikoli slovy by se kterékoli z nich zdálo být postoupeno, pokud se suverénní moc sama v přímých termínech nezříká a jméno suveréna již není dáváno obdarovanými tomu, kdo je uděluje, je udělení neplatné. Když totiž udělil vše, co může, přistoupíme-li, že suverenita je nám navrácena, je vše obnoveno, jsouc k ní neoddělitelně přivtěleno.

Moc a čest poddaných mizejí v přítomnosti suverénní moci

Protože tato velká pravomoc je nedělitelná a neoddělitelně spojená se suverenitou, je málo opory pro mínění těch, kdo o suverénních králích říkají, že ačkoli jsou *singulis majores*, to jest mocnější než každý z jejich poddaných, přece jsou *universis minores*, to jest menší mocí než všichni oni dohromady. Jestliže totiž „všichni dohromady" nemyslí sborový celek jakožto jednu osobu, pak „všichni dohromady" a „každý jednotlivě" znamenají totéž; a výrok je nesmyslný. Rozumí-li však „všemi dohromady" je jakožto jednou osobou (kterou osobu suverén nese), pak je moc všech dohromady totéž co moc suveréna; a tak znovu je výrok nesmyslný. Kteroužto nesmyslnost vidí dost jasně, když je suverenita ve shromáždění lidu; ale u monarchy ji nevidí; a přece moc suverenity je tatáž, v kom je kolivěk umístěna.

A jako moc, tak i čest suveréna má být větší než čest kteréhokoli nebo všech poddaných. V suverenitě totiž je pramen cti. Důstojnosti pána, hraběte, vévody a knížete jsou jeho tvory. Jako v přítomnosti pána jsou sluhové rovni a bez jakékoli cti, tak jsou poddaní v přítomnosti suveréna. A ačkoli někteří svítí víc, jiní méně, když jsou mimo jeho dohled, v jeho přítomnosti nesvítí o nic víc než hvězdy v přítomnosti slunce.

Suverénní moc není tak škodlivá jako její nedostatek, a škoda plyne většinou z toho, že se lidé ochotně nepodrobují menší moci

Zde však může někdo namítnout, že stav poddaných je velmi ubohý; jsouc vydán na pospas chtíčům a jiným nepravidelným vášním toho či těch, kdo mají v rukou takovou neomezenou moc. A obvykle ti, kdo žijí pod monarchou, pokládají to za chybu monarchie; a ti, kdo žijí pod vládou demokracie nebo jiného suverénního shromáždění, přisuzují všechny nepříjemnosti té formě obce. Zatímco moc ve všech formách,

jsou-li dost dokonalé, aby je chránily, je tatáž; neuvažujíce, že stav člověka nikdy nemůže být bez nějakého nepohodlí; a že největší nepohodlí, které v jakékoli formě vlády může zasáhnout lid obecně, je sotva znatelné vzhledem k bídám a hrozným neštěstím doprovázejícím občanskou válku; nebo oněm nevázaným stavům lidí bez pána, bez podřízenosti zákonům a bez donucovací moci, která by jim vázala ruce před loupežemi a pomstami. Ani neuvažujíce, že největší tlak suverénních vládců nepochází z nějaké rozkoše nebo zisku, které mohou očekávat ze škody nebo oslabení svých poddaných, v jejichž síle záleží jejich vlastní; nýbrž z toho, že poddaní, přispívající neochotně k vlastní obraně, nutí své vládce, aby z nich v době míru vybírali, co mohou, aby měli prostředky při jakékoli naléhavé příležitosti či náhlé potřebě vzdorovat svým nepřátelům nebo jich využít. Všichni lidé jsou totiž přírodou vybaveni znamenitými zvětšovacími skly (totiž vášněmi a sebeláskou), skrze která se každá malá platba jeví velikou křivdou; ale postrádají oněch dalekohledů (totiž mravní a občanské vědy), aby viděli z dálky bídy, které nad nimi visí, a jimž se bez takových plateb nelze vyhnout.

Kapitola devatenáctá. O různých druzích obce ustavené a o nástupnictví v suverénní moci.

Rozdílných forem obcí jsou pouze tři

Rozdíl obcí záleží v rozdílu suveréna čili osoby zastupující všechny a každého jednotlivého z množství. A protože suverenita je buď v jednom muži, nebo ve shromáždění více než jednoho; a do onoho shromáždění má buď každý právo vstoupit, nebo ne každý, nýbrž jen jistí mužové od ostatních odlišení, je zjevné, že mohou být jen tři druhy obce. Zástupce totiž musí nutně být jeden muž, nebo více; a je-li více, pak je to buď shromáždění všech, nebo jen části. Je-li zástupcem jeden muž, pak je obec monarchií; je-li jím shromáždění všech, kdo se zúčastní, pak je to demokracie čili lidová obec; je-li jím shromáždění pouze části, pak se nazývá aristokracií. Jiného druhu obce není; neboť buď jeden, nebo více, nebo všichni musí mít suverénní moc (o níž jsem ukázal, že je nedělitelná) celou.

Tyranie a oligarchie jsou pouze jiná jména pro monarchii a aristokracii

Jsou jiná jména vlády v dějepravách a knihách politiky, jako tyranie a oligarchie; nejsou však jmény jiných forem vlády, nýbrž týchž forem, které se někomu nelíbí. Ti totiž, kdo jsou nespokojeni v monarchii, nazývají ji tyranií; a ti, kdo nejsou spokojeni s aristokracií, nazývají ji oligarchií; a tak i ti, kdo se cítí utlačeni demokracií, ji nazývají anarchií (což značí nedostatek vlády); a přitom myslím nikdo nevěří, že nedostatek vlády je nějakým novým druhem vlády. Ze stejného důvo-

du by neměli věřit, že vláda je jednoho druhu, když se jim líbí, a jiného, když se jim nelíbí nebo když je od vládců utlačují.

Podřízení zástupci jsou nebezpeční

Je zjevné, že lidé, kteří jsou v naprosté svobodě, mohou, chtějí-li, dát pravomoc jednomu muži, aby zastupoval každého z nich; stejně jako mohou dát takovou pravomoc jakémukoli shromáždění lidí; a tudíž se mohou, uznají-li za vhodné, podrobit monarchovi stejně absolutně jako jakémukoli jinému zástupci. Proto, kde je již postavena suverénní moc, nemůže být žádný jiný zástupce téhož lidu, než jen pro jisté zvláštní účely, suverénem omezené. Jinak by to totiž znamenalo postavit dva suverény; a aby každý muž měl svou osobu zastupovanou dvěma jednateli, kteří by si vzájemně odporovali, a tím nutně rozdělili onu moc, která (mají-li lidé žít v míru) je nedělitelná, a tím uvedli množství zpět do stavu války, proti cíli, pro nějž je každá suverenita ustavena. A proto, jako je nesmyslné myslet si, že suverénní shromáždění, zvoucí lid svého panství, aby vyslal své zástupce s mocí ohlašovat svou radu či žádosti, by proto takové zástupce, spíše než sebe, mělo pokládat za absolutního zástupce lidu; tak je nesmyslné myslet si totéž o monarchii. A nevím, jak tak zjevná pravda mohla být v poslední době tak málo pozorována; že v monarchii ten, kdo měl suverenitu z šesti set let následnictví, se jediný nazýval suverénem, měl titul „Veličenstvo“ od každého ze svých poddaných a byl jimi nesporně pokládán za svého krále, přesto nikdy nebyl pokládán za jejich zástupce; onen název se bez odporu dával těm mužům, kteří byli lidem na jeho rozkaz vysíláni, aby přinášeli jeho petice a dávali mu (pokud to dovolil) svou radu. Což může sloužit jako napomenutí těm, kdo jsou pravými a absolutními zástupci lidu, aby poučili lidi o povaze onoho úřadu a aby dávali pozor, jak připouštějí jakékoli jiné obecné zastoupení při jakékoli příležitosti, chtějí-li splnit důvěru, která jim byla svěřena.

Srovnání monarchie se suverénními shromážděními

Rozdíl mezi těmito třemi druhy obce nezáleží v rozdílu moci, nýbrž v rozdílu vhodnosti čili způsobilosti plodit mír a bezpečí lidu; za kterýmžto cílem byly ustaveny. A abychom srovnali monarchii s oběma ostatními, můžeme pozorovat: za prvé, že kdokoli nese osobu lidu, nebo je jedním z onoho shromáždění, které ji nese, nese také svou vlastní přirozenou osobu. A ačkoli je ve své politické osobě pečlivý zajišťovat společný zájem, přece je stejně nebo více pečlivý zajišťovat soukromé dobro své, své rodiny, příbuzných a přátel; a většinou, zkříží-li se veřejný zájem se soukromým, dává přednost soukromému: neboť vášně lidí jsou obvykle silnější než jejich rozum. Z toho plyne, že kde jsou veřejný a soukromý zájem nejtěsněji sjednoceny, tam je veřejný nejlépe prospíván. V monarchii je soukromý zájem týž jako veřejný. Bohatství, moc a čest monarchy totiž povstávají pouze z bohatství, síly a pověsti jeho poddaných. Žádný král nemůže být bohatý, slavný ani bezpečný, jsou-li jeho poddaní chudí, opovrženíhodní, nebo pro nouzi či rozkol příliš slabí k vedení války proti svým nepřátelům. V demokracii nebo aristokracii naopak nepřispívá veřejné prospívání k soukromému jmění toho, kdo je zkažený nebo ctižádostivý, tolik, co leckdy věrolomná rada, zrádný čin nebo občanská válka.

Za druhé, že monarcha přijímá radu od toho, od koho, kdy a kde se mu líbí; a tudíž může slyšet mínění lidí zběhlých ve věci, o níž rozvažuje, jakéhokoli stavu či vlastnosti, a to tak dlouho před dobou činu a s takovou mírou tajnosti, jak chce. Avšak když suverénní shromáždění potřebuje radu, nejsou připuštěni žádní jiní než ti, kteří k tomu mají právo od počátku; a to jsou většinou ti, kdo byli zběhlejší v získávání bohatství než poznání; a mají dávat svou radu v dlouhých řečech, které mohou a obvykle i vybízejí lidi k činu, nikoli však vedou v něm. Chápání totiž není nikdy plamenem vášní osvětleno, nýbrž oslepeno;

ani není místa nebo času, v němž by shromáždění mohlo přijímat radu v tajnosti, pro vlastní mnohost.

Za třetí, že rozhodnutí monarchy nepodléhají jiné nestálosti než nestálosti lidské povahy; ale ve shromážděních, vedle této přírodní, povstává nestálost z počtu. Nepřítomnost několika, kteří by chtěli, aby jednou přijaté rozhodnutí zůstalo pevné (což se může stát z bezpečí, nedbalosti nebo soukromých překážek), nebo pilné dostavení se několika protichůdného mínění, zruší dnes vše, co bylo včera uzavřeno.

Za čtvrté, že monarcha se nemůže se sebou neshodovat ze závisti nebo zájmu; shromáždění však ano; a to až do takové výše, že to může plodit občanskou válku.

Za páté, že v monarchii je toto nepohodlí: že kterýkoli poddaný může být mocí jednoho muže, pro obohacení oblíbence nebo lichotníka, zbaven všeho, co má; což přiznávám, že je velkou a nevyhnutelnou nepříjemností. Avšak totéž se může stát i tam, kde je suverénní moc ve shromáždění; jejich moc je totiž tatáž; a jsou právě tak podrobeni špatné radě a svedení řečníky, jako monarcha lichotníky; a stávajíce se vzájemnými lichotníky, slouží střídavě hrabivosti a ctižádosti druh druha. A zatímco oblíbenců shromáždění je mnoho, a příbuzenstva mnohem více, než má kterýkoli monarcha. Vedle toho, není žádného oblíbence monarchy, který by nemohl stejně dobře pomoci svým přátelům, jako uškodit svým nepřátelům. Avšak řečníci, to jest oblíbenci suverénních shromáždění, ačkoli mají velkou moc škodit, mají malou spasit. Obviňovat totiž vyžaduje méně výmluvnosti (taková je povaha člověka) než omlouvat; a odsouzení se víc podobá spravedlnosti než zproštění.

Za šesté, že je v monarchii nepohodlím, že suverenita může přejít na nemluvně nebo na toho, kdo nedokáže rozlišovat mezi dobrem a zlem; a to záleží v tom, že užívání jeho moci musí být v ruce jiného muže nebo nějakého shromáždění lidí, kteří mají vládnout z jeho práva a v jeho jménu; jakožto opatrovníci a ochránci jeho osoby a autori-

ty. Avšak říci, že je nepohodlí vložit užívání suverénní moci do rukou člověka nebo shromáždění lidí, znamená říci, že všechna vláda je nepohodlnější než zmatek a občanská válka. A proto všechno nebezpečí, které lze předstírat, musí vznikat ze sporu těch, kdo se mohou stát soupeři o úřad tak velké cti a zisku. Abychom však ukázali, že toto nepohodlí nepochází z oné formy vlády, kterou nazýváme monarchií, musíme uvážit, že předchozí monarcha ustanovil, kdo bude mít opatrovnictví nad jeho nemluvněcím nástupcem, buď výslovně v závěti, nebo mlčky, nerušením zvyku v tomto případě přijatého. A tehdy takové nepohodlí (nastane-li) má být přisouzeno ne monarchii, nýbrž ctižádosti a nespravedlnosti poddaných; což je ve všech druzích vlády, kde lid není dobře poučen o své povinnosti a o právech suverenity, totéž. Nebo předchozí monarcha vůbec takové opatrovnictví neuspořádal; a tehdy zákon přírody poskytl toto dostatečné pravidlo, že opatrovnictví má být v tom, kdo má přirozeně největší zájem na zachování autority nemluvněte a komu nejmenší užitek může vzejít z jeho smrti nebo zmenšení moci. Protože totiž každý člověk přirozeně hledá svůj vlastní prospěch a povznesení, dát nemluvně do moci těch, kdo se mohou povznést jeho záhubou nebo úrazem, není opatrovnictví, nýbrž zradou. Takže je-li zjednáno dostatečné opatření proti všem spravedlivým sporům o vládu pod dítětem, povstane-li jakákoli hádka k porušení veřejného míru, nemá být přisouzena formě monarchie, nýbrž ctižádosti poddaných a neznalosti jejich povinnosti. Naproti tomu není žádné velké obce, v níž je suverenita ve velkém shromáždění, které by nebylo, co se týká porad o míru a válce a dělání zákonů, ve stejném stavu, jako by vláda byla v dítěti. Jako totiž dítěti chybí úsudek, aby nesouhlasilo s radou mu danou, a je tím nuceno přijmout radu těch nebo toho, komu je svěřeno; tak i shromáždění chybí svoboda nesouhlasit s radou většiny, ať je dobrá nebo špatná. A jako dítě potřebuje učitele nebo ochránce, aby zachoval jeho osobu a autoritu, tak také (ve velkých obcích) suverénní shromáždění, ve všech velkých

nebezpečích a nesnázích, potřebuje *custodes libertatis*; to jest diktátorů nebo ochránců své autority; což je tolik co dočasní monarchové, jimž na čas svěřují celé vykonávání své moci; a byli (na konci oné doby) od ní častěji zbavováni, než byli nemluvňatí králové svými ochránci, regenty nebo jakýmikoli jinými učiteli.

Ačkoli druhů suverenity, jak jsem nyní ukázal, jsou pouze tři; totiž monarchie, kde ji má jeden muž; nebo demokracie, kde ji má všeobecné shromáždění poddaných; nebo aristokracie, kde je ve shromáždění jistých jmenovaných osob nebo jinak od ostatních odlišených; přece ten, kdo uváží jednotlivé obce, které byly a jsou na světě, je snad snadno nesvede ke třem a může tím být nakloněn myslet si, že jsou jiné formy, povstávající z těchto, dohromady smíšené. Například volené monarchie, kde králové mají suverénní moc do svých rukou na čas vloženou; nebo monarchie, v nichž má král moc omezenou. Tyto vlády jsou však většinou spisovatelů nazývány monarchiemi. Rovněž podmaní-li si lidová nebo aristokratická obec zemi nepřítele a spravuje ji skrze presidenta, prokurátora nebo jiného úředníka, může se to na první pohled snad zdát demokratickou nebo aristokratickou vládou. Ale tak tomu není. Volení králové totiž nejsou suverény, nýbrž služebníky suveréna; ani omezení králové nejsou suverény, nýbrž služebníky těch, kdo mají suverénní moc; ani ony provincie, které jsou podrobeny demokracii nebo aristokracii jiné obce, nejsou spravovány demokraticky nebo aristokraticky, nýbrž monarchicky.

A za prvé, co se týče voleného krále, jehož moc je omezena na jeho život, jak je tomu dnes na mnoha místech křesťanstva; nebo na jistý počet let či měsíců, jako byla moc diktátorů mezi Římany: Má-li právo ustanovit svého nástupce, není již volený, nýbrž dědičný. Nemá-li však moc zvolit svého nástupce, pak je nějaký jiný muž nebo známé shromáždění, které po jeho smrti může zvolit nového; nebo obec umírá a rozpouští se s ním a vrací se do stavu války. Je-li známo, kdo má moc dát suverenitu po jeho smrti, je též známo, že suverenita byla

v nich i předtím. Neboť nikdo nemá právo dát to, co nemá právo vlastnit a držet si, uzná-li za vhodné. Avšak není-li nikoho, kdo by mohl dát suverenitu po smrti toho, kdo byl první zvolen, pak má on moc, ba je povinen zákonem přírody opatřit, ustanovením svého nástupce, aby ti, kdo mu svěřili vládu, neupadli zpět do bídného stavu občanské války. A tudíž byl, když byl zvolen, suverénem naprostým.

Za druhé, král, jehož moc je omezená, není nadřízený tomu nebo těm, kdo mají moc jej omezit; a kdo není nadřízený, není nejvyšší; to jest není suverénem. Suverenita tedy byla vždy v onom shromáždění, které mělo právo jej omezit; a tudíž vláda není monarchií, nýbrž bud demokracií, nebo aristokracií; jako za starých časů ve Spartě, kde králové měli výsadu vést svá vojska, ale suverenita byla v eforech.

Za třetí, zatímco kdysi lid římský spravoval zemi judskou (například) skrze presidenta, přesto nebyla Judea proto demokracií; neboť nebyla spravována žádným shromážděním, do nějž by kdokoli z nich měl právo vstoupit; ani aristokracií, neboť nebyla spravována žádným shromážděním, do nějž by kterýkoli muž mohl vstoupit jejich volbou. Byla spravována jednou osobou, která, byť pokud se týká lidu římského, byla shromážděním lidu čili demokracií, přece pokud se týkala lidu judského, který neměl vůbec žádné právo účastnit se vlády, byla monarchou. Neboť ačkoli tam, kde je lid spravován shromážděním, zvoleným jím samým z jeho vlastního počtu, se vláda nazývá demokracií nebo aristokracií; přece když je spravován shromážděním ne svojí volby, je to monarchie; ne jednoho muže nad druhým mužem, nýbrž jednoho lidu nad druhým lidem.

O právu nástupnictví

Ve všech těchto formách vlády, protože látka je smrtelná, takže umírají nejen monarchové, ale i celá shromáždění, je pro zachování pokoje lidí nutné, aby, jako byl učiněn řád pro umělého člověka, byl učiněn

řád i pro umělou věčnost života; bez něhož by lidé, kteří jsou spravováni shromážděním, upadli v každém věku zpět do stavu války; a ti, kdo jsou spravováni jedním mužem, jakmile jejich vládce zemře. Tato umělá věčnost je to, co lidé nazývají právem nástupnictví.

Není dokonalé formy vlády, kde řád o nástupnictví není v přítomném suverénovi. Je-li totiž v nějakém jiném jednotlivém muži nebo soukromém shromáždění, je v osobě poddaného a může být suverénem převzat podle jeho libosti; a tudíž právo je v něm samém. A není-li v žádném jednotlivém muži, nýbrž je ponecháno nové volbě, pak je obec rozpuštěna a právo je v tom, kdo je získá; proti úmyslu těch, kdo ustavili obec pro své věčné, a nikoli dočasné bezpečí.

V demokracii nemůže celé shromáždění selhat, nedojde-li k selhání množství, které má být spravováno. A proto otázky práva nástupnictví v této formě vlády nemají vůbec místa.

V aristokracii, zemře-li kdokoli ze shromáždění, náleží volba jiného na jeho místo shromáždění jakožto suverénu, jemuž náleží volba všech rádců a úředníků. Co totiž činí zástupce jakožto jednatel, činí každý z poddaných jakožto autor. A ačkoli suverénní shromáždění může dát moc jiným volit nové muže k doplnění svého dvora, přece se volba stále koná z jeho pravomoci; a touž pravomocí může být (vyžaduje-li to veřejnost) odvolána.

Přítomný monarcha má právo nakládat s nástupnictvím

Největší obtíž o právu nástupnictví je v monarchii. A obtíž povstává z toho, že na první pohled není zjevné, kdo má ustanovit nástupce; ani mnohdy, kdo to je, koho ustanovil. V obou těchto případech je totiž vyžadováno přesnější rozumování, než kterého je každý člověk zvyklý užívat. Co se týká otázky, kdo má ustanovit nástupce monarchy, který má suverénní pravomoc (to jest — neboť volení králové a knížata nemají suverénní moc jako vlastnictví, nýbrž jen jako užívání), musíme

uvážit, že buď má ten, kdo je v držení, právo nakládat s nástupnictvím, nebo je toto právo zase v rozpuštěném zástupu. Smrt totiž toho, kdo má suverénní moc jako vlastnictví, zanechává zástup bez jakéhokoli suveréna; to jest bez jakéhokoli zástupce, v němž by měli být sjednoceni a schopni učinit jakýkoli jediný čin. A proto nejsou schopni zvolit nějakého nového monarchu; každý člověk má totiž stejné právo podrobit se takovému, kterého pokládá za nejschopnějšího jej chránit, nebo chránit se sám, může-li, svým vlastním mečem; což je návrat ke zmatku a ke stavu války každého proti každému, proti cíli, pro nějž monarchie dostala své první ustavení. Je tedy zjevné, že ustavením monarchie je nakládání s nástupcem vždy ponecháno úsudku a vůli přítomného držitele.

A co se týká otázky (která může někdy povstat), kdo to je, koho monarcha v držení určil k nástupnictví a dědictví své moci; určuje se to jeho výslovnými slovy a závětí, nebo jinými mlčky dostatečnými znaky.

Nástupnictví přechází výslovnými slovy

Výslovnými slovy nebo závětí, když je to jím prohlášeno za jeho života, *viva voce*, nebo písemně; jako první římští císařové prohlašovali, kdo bude jejich dědicem. Slovo „dědic“ totiž samo o sobě neznamená dítě nebo nejbližší příbuzenstvo člověka, nýbrž kohokoli, o kom člověk jakýmkoli způsobem prohlásí, že by chtěl, aby ho následoval v jeho majetku. Jestliže tedy monarcha výslovně prohlásí, že takový a takový muž bude jeho dědicem, buď slovem, nebo písmem, pak je ten muž bezprostředně po smrti svého předchůdce investován v právu být monarchou.

Nebo tím, že neruší zvyk

Avšak kde závěť a výslovná slova chybí, mají se následovat jiné přirozené znaky vůle; jedním z nich je zvyk. A proto, kde je zvyk, aby nejbližší příbuzný absolutně nastupoval, tam má také nejbližší příbuzný právo na nástupnictví; neboť kdyby vůle toho, kdo byl v držení, byla jiná, mohl by to snadno prohlásit za svého života. A stejně, kde je zvyk, aby nastoupil nejbližší mužský příbuzný, je právo na nástupnictví také v nejbližším mužském příbuzném, ze stejného důvodu. A tak je tomu, kdyby zvykem bylo povýšit ženskou. Neboť jakýkoli zvyk, který může člověk slovem zrušit, a nečiní tak, je přirozeným znakem, že chce, aby ten zvyk obstál.

Nebo předpokladem přirozené náklonnosti

Avšak kde ani zvyk, ani závěť nepředcházela, tam je třeba rozumět: za prvé, že vůlí monarchy je, aby vláda zůstala monarchickou; neboť schválil tuto vládu u sebe. Za druhé, aby jeho vlastnímu dítěti, mužskému nebo ženskému, byla dána přednost před jakýmkoli jiným; neboť se předpokládá, že lidé jsou od přírody nakloněni spíše povyšovat své vlastní děti než děti jiných lidí; a z vlastních spíše muže než ženu, neboť muži jsou od přírody způsobilejší než ženy k činům námahy a nebezpečí. Za třetí, kde chybí jeho vlastní potomstvo, spíše bratra než cizince; a tak stále bližšího krví spíše než vzdálenějšího, neboť se vždy předpokládá, že bližší pokrevný je bližší v náklonnosti; a je zjevné, že člověk vždy přijímá, odrazem, nejvíce cti z velikosti svého nejbližšího příbuzenstva.

Nakládat s nástupnictvím, byť ve prospěch

krále jiného národa, není nezákonné

Avšak je-li zákonné, aby monarcha nakládal s nástupnictvím slovy úmluvy nebo závětí, mohou snad lidé namítnout velkou nepříjemnost: může totiž prodat nebo dát své právo vládnout cizinci; což, protože cizinci (to jest lidé nezvyklí žít pod stejnou vládou a nemluvící stejnou řečí) obvykle jeden druhého podceňují, může skončit útlakem jeho poddaných. To je skutečně velká nepříjemnost; nepochází však nutně z poddanosti vládě cizince, nýbrž z neumění vládců, neznalých pravých pravidel politiky. A proto Římané, když si podmanili mnoho národů, aby jim svou vládu učinili stravitelnou, mívali ve zvyku odstraňovat tuto bolest, pokud to pokládali za nutné, dávajíce někdy celým národům a někdy předním mužům každého národa, který si podrobili, nejen výsady, ale i jméno Římanů; a brali mnohé z nich do senátu a úřadů pověřených, i v samém městě Římě. A to bylo to, k čemu směřoval náš nejmoudřejší král, král Jakub, snaže se o sjednocení svých dvou říší Anglie a Skotska. Jestliže by jej byl dosáhl, mělo to podle vší pravděpodobnosti předejít oněm občanským válkám, které činí obě tato království v této chvíli ubohými. Není tedy žádnou křivdou lidu, aby monarcha nakládal s nástupnictvím vůlí; ačkoli vinou mnoha knížat se to někdy ukázalo nevhodné. O zákonnosti toho je i tento důkaz, že jakákoli nepříjemnost, která může vzniknout darováním království cizinci, může vzniknout i takovým sňatkem s cizinci, že na ně může sestoupit právo nástupnictví; a přesto to všichni lidé pokládají za zákonné.

Kapitola dvacátá. O panství otcovském a despotickém.

Obec získaná je ta, kde je suverénní moc získána silou; a je získána silou, když lidé — jednotlivě nebo mnozí dohromady většinou hlasů — ze strachu ze smrti nebo pout zmocňují všechny činy onoho muže nebo shromáždění, které má jejich životy a svobodu ve své moci.

V čem se liší od obce ustavené

A tento druh panství čili suverenity se liší od suverenity ustavením jen v tom, že lidé, kteří si volí svého suveréna, tak činí ze strachu jeden z druhého, a ne z toho, koho ustavují; v tomto případě však se podrobují tomu, koho se bojí. V obou případech tak činí ze strachu. Čehož si mají povšimnout ti, kdo mají všechny takové smlouvy, které pocházejí ze strachu ze smrti nebo násilí, za neplatné: kdyby to totiž byla pravda, nemohl by nikdo v žádném druhu obce být zavázán poslušností. Je pravda, že v obci jednou ustavené nebo získané nejsou sliby pocházející ze strachu ze smrti nebo násilí smlouvami, ani nezavazují, odporuje-li slibovaná věc zákonům. Důvodem však není, že byl učiněn pod strachem, nýbrž že slibující nemá právo na slibovanou věc. Rovněž, může-li zákonně splnit a nedělá to, není to neplatnost smlouvy, co ho zprošťuje, nýbrž výrok suveréna. Jinak, kdykoli člověk zákonně slibuje, nezákonně porušuje. Avšak když ho suverén, který je jednatelem, zprostí, pak je zproštěn tím, kdo slib vymohl, jakožto autorem takového zproštění.

Práva suverenity jsou v obou stejná

Avšak práva a důsledky suverenity jsou v obou stejné. Jeho moc nemůže být bez jeho souhlasu převedena na jiného; nemůže ji pozbýt; nemůže být žádným ze svých poddaných obviněn z křivdy; nemůže být jimi potrestán; je soudcem, co je nutné pro mír; a soudcem nauk; je jediným zákonodárcem a nejvyšším soudcem sporů; a dob a příležitostí války a míru; jemu náleží volit úředníky, rádce, velitele a všechny ostatní činitele a služebníky; a určovat o odměnách a trestech, cti a řádu. Důvody toho jsou tytéž, které byly uvedeny v předchozí kapitole pro táž práva a důsledky suverenity ustavené.

Jak se otcovské panství nabývá: ne plozením, nýbrž smlouvou

Panství se nabývá dvojím způsobem: plozením a výbojem. Právo panství z plození je to, které má rodič nad svými dětmi, a nazývá se otcovským. A není odvozeno z plození tak, jako by proto měl rodič panství nad svým dítětem, že je zplodil; nýbrž ze souhlasu dítěte, buď výslovného, nebo jinými dostatečnými důkazy prohlášeného. Co se totiž plození týká, Bůh ustanovil člověku pomocníka; a vždy jsou dva, kdo jsou stejně rodiči; panství nad dítětem by tedy mělo náležet oběma stejně; a ono by bylo poddáno stejně oběma, což je nemožné; nikdo totiž nemůže poslouchat dva pány. A zatímco někteří panství přisuzovali jen muži, jako příslušníku vznešenějšího pohlaví, mýlí se. Není totiž vždy ten rozdíl síly nebo prozíravosti mezi mužem a ženou, aby bylo možné právo určit bez války. V obcích se tento spor rozhoduje občanským zákonem; a většinou (ne však vždy) je rozsudek ve prospěch otce; neboť obce byly většinou postaveny otci, ne matkami rodin. Avšak otázka leží nyní ve stavu pouhé přírody, kde se předpokládá, že nejsou žádné zákony manželství; žádné zákony pro výchovu dětí; nýbrž pouze zákon přírody a přirozená náklonnost pohlaví k sobě na-

vzájem a k svým dětem. V tomto stavu pouhé přírody buď rodiče mezi sebou nakládají s panstvím nad dítětem smlouvou, nebo s ním nenakládají vůbec. Nakládají-li s ním, přechází právo podle smlouvy. Nalézáme v dějinách, že Amazonky uzavíraly s muži sousedních zemí, k nimž uchýlily se pro potomstvo, smlouvy, že mužské potomstvo bude posláno zpět, ale ženské že zůstane u nich; takže panství nad ženami bylo v matce.

Nebo výchovou

Není-li smlouva, je panství v matce. Ve stavu pouhé přírody totiž, kde nejsou žádné manželské zákony, nelze vědět, kdo je otec, pokud to neprohlásí matka; a proto právo panství nad dítětem závisí na její vůli, a tudíž je její. Dále, protože nemluvně je nejprve v moci matky, takže ho může buď živit, nebo odložit; živí-li je, dluží mu život matce; a je tedy povinno poslouchat ji spíše než kohokoli jiného; a tudíž panství nad ním je její. Avšak odloží-li je a jiný je najde a živí, je panství v tom, kdo je živí. Má totiž poslouchat toho, kým je zachováváno; neboť jelikož je zachování života cílem, pro nějž se jeden stává poddaným druhého, se předpokládá, že každý člověk slibuje poslušnost tomu, v jehož moci je spasit ho nebo zahubit.

Nebo předchozí poddaností jednoho z rodičů druhému

Je-li matka poddanou otce, dítě je v moci otce; a je-li otec poddaným matky (jako když se suverénní královna provdá za jednoho ze svých poddaných), je dítě poddáno matce, neboť i otec je její poddaný.

Má-li muž a žena, monarchové dvou různých království, dítě a smluví o tom, kdo bude mít nad ním panství, přechází právo panství smlouvou. Nesmluví-li, následuje panství panství místa jeho pobytu. Suverén každé země má totiž panství nad vším, co v ní pobývá.

Kdo má panství nad dítětem, má také panství nad dětmi jeho dětí. Kdo má totiž panství nad osobou člověka, má panství nad vším, co je jeho; bez toho by panství bylo jen titulem bez účinku.

Právo nástupnictví následuje pravidel práva vlastnictví

Právo nástupnictví v otcovském panství postupuje stejným způsobem jako právo nástupnictví v monarchii; o čemž jsem již dostatečně mluvil v předchozí kapitole.

Jak se nabývá despotického panství

Panství nabyté výbojem čili vítězstvím ve válce je to, které někteří spisovatelé nazývají despotickým, od *despotés*, což značí pán čili mistr; a je to panství pána nad svým služebníkem. A toto panství je získáno vítězi tehdy, když se poražený, aby se vyhnul přítomnému úderu smrti, smluví buď výslovnými slovy, nebo jinými dostatečnými znaky vůle, že dokud je mu dopřán život a svoboda těla, vítěz jich bude užívat podle své libosti. A po učinění takové smlouvy je poražený služebníkem, a předtím ne. Slovem „služebník“ (ať je odvozeno od *servire*, sloužit, nebo od *servare*, zachránit, což nechávám k hádce gramatikům) totiž není míněn zajatec, který je držen v žaláři nebo poutech, dokud se jeho vlastník, který ho vzal nebo koupil od toho, kdo tak učinil, nerozhodne, co s ním udělat (takoví lidé, obvykle zvaní otroky, nemají žádný závazek; mohou prolomit svá pouta nebo žalář; a zabít nebo odvést svého pána zajatcem, po právu); nýbrž ten, kdo, jsa zajat, má povolenu tělesnou svobodu a jemuž je, při slibu, že neuteče ani nebude pánovi činit násilí, pánem důvěřováno.

Ne vítězstvím, nýbrž souhlasem poraženého

Není tedy vítězství, co dává právo panství nad poraženým, nýbrž jeho vlastní smlouva. Ani není zavázán, protože byl přemožen, to jest poražen a zajat nebo zahnán na útěk; nýbrž proto, že přichází a podrobuje se vítězi. Ani není vítěz zavázán tím, že se nepřítel vzdá (bez příslibu života), aby ho za toto jeho vzdání se na milost ušetřil; což nezavazuje vítěze déle, než jak ve své vlastní milosti bude pokládat za vhodné.

A to, co lidé činí, když žádají (jak se dnes nazývá) milost (což Řekové nazývali *zógria*, braní zaživa), je uniknout přítomné zuřivosti vítěze podrobením a vyjednat o svůj život výkupným nebo službou. A proto ten, kdo má milost, nemá život daný, nýbrž odložený až do další rozvahy. Není to totiž vzdání se pod podmínkou života, nýbrž na milost. A pak teprve je jeho život zajištěn a služba dlužená, když mu vítěz svěřil jeho tělesnou svobodu. Otroci, kteří pracují ve vězení nebo v okovech, totiž nečiní tak z povinnosti, nýbrž aby se vyhnuli ukrutnosti svých dozorců.

Pán služebníka je pánem také všeho, co má, a může požadovat jeho užívání; to jest jeho statků, jeho práce, jeho služebníků a jeho dětí, kdykoli uzná za vhodné. Drží totiž svůj život od svého pána smlouvou poslušnosti; to jest smlouvou vlastnit a zmocňovat, cokoli pán učiní. A pokud ho pán, odmítne-li, zabije nebo uvrhne do pout, nebo jinak potrestá za jeho neposlušnost, je on sám autorem téhož a nemůže ho obvinit z křivdy.

Zkrátka, práva a důsledky jak otcovského, tak despotického panství jsou tatáž, jako jsou práva suveréna ustaveného, a ze stejných důvodů; kteréžto důvody jsou uvedeny v předchozí kapitole. Takže je úkonem neznalosti práv suverenity, aby muž, který je monarchou několika národů, z nichž v jednom má suverenitu ustavením shromážděného lidu a v druhém výbojem, to jest podrobením se každého jednotlivce, aby se vyhnul smrti nebo poutům, žádal od jednoho národa víc než od

druhého, z titulu výboje, jakožto od podmaněného národa. Suverén je totiž naprostý nad oběma stejně; nebo není žádné suverenity vůbec; a tak každý člověk se smí chránit, může-li, svým vlastním mečem, což je stav války.

Rozdíl mezi rodinou a královstvím

Odtud se jeví, že velká rodina, není-li částí nějaké obce, je sama o sobě, co se práv suverenity týče, malou monarchií; ať ta rodina sestává z muže a jeho dětí; nebo z muže a jeho služebníků; nebo z muže a jeho dětí a služebníků dohromady; v níž je otec či pán suverénem. A přece rodina není ve vlastním smyslu obcí, pokud nemá takovou moc svým vlastním počtem nebo jinými příležitostmi, aby ji nebylo lze podrobit bez nebezpečí války. Neboť kde je počet lidí zjevně příliš slabý, aby se bránil jednotně, může každý použít svého rozumu v době nebezpečí, aby zachránil svůj život, buď útěkem, nebo poddáním se nepříteli, jak uzná za nejlepší; podobně jako velmi malá družina vojáků, překvapená vojskem, může složit zbraně a žádat o milost, nebo utéci, raději než aby byla položena mečem. A toto postačí o tom, co nacházím úvahou a odvozováním o suverénních právech z povahy, potřeby a záměrů lidí při stavění obcí a podrobování se monarchům nebo shromážděním, kterým je svěřena dostatečná moc pro jejich ochranu.

Právo monarchie z Písma

Uvažme nyní, co Písmo učí v témž bodě. K Mojžíšovi říkají děti Izraelovy takto (Exodus dvacátá kapitola, verš devatenáctý): „Mluv ty k nám, a budeme tě poslouchat; ale ať k nám nemluví Bůh, abychom nezemřeli.“ To je naprostá poslušnost Mojžíšova. O právu králů Bůh sám ústy Samuele praví (První kniha Samuelova, osmá kapitola, verše je-

denáctý, dvanáctý a dále): „Toto bude právo krále, kterého budete chtít, aby nad vámi vládl. Vezme vaše syny a postaví je, aby hnali jeho vozy a byli jeho jezdci a běželi před jeho vozy; a aby sklízeli jeho žeň; a dělali jeho válečné stroje a nástroje jeho vozů; a vezme vaše dcery, aby připravovaly voňavky, byly jeho kuchařkami a pekařkami. Vezme vaše pole, vaše vinice a vaše olivové sady a dá je svým služebníkům. Vezme desátek z vašeho obilí a vína a dá je mužům své komnaty a svým jiným služebníkům. Vezme vaše sluhy a vaše služebnice a výběr vaší mládeže a užije jich ve svém podnikání. Vezme desátek z vašich stád; a vy budete jeho služebníky.“ Toto je naprostá moc, shrnutá do posledních slov: „a vy budete jeho služebníky“. Dále, když lid slyšel, jakou moc má mít jejich král, přesto s tím souhlasil a řekl takto (verš devatenáctý a další): „Budeme jako všechny jiné národy, a náš král bude soudit naše pře a půjde před námi vést naše války.“ Zde je potvrzeno právo, které mají suveréni, jak k milici, tak k celému soudnictví; v čem je obsažena tak naprostá moc, jakou jeden člověk vůbec může převést na druhého. Dále modlitba krále Šalomouna k Bohu byla tato (První kniha královská, třetí kapitola, verš devátý): „Dej svému služebníku chápavost, aby soudil tvůj lid a rozlišoval mezi dobrem a zlem.“ Suverénu tedy náleží být soudcem a předepisovat pravidla rozlišování dobra a zla; a tato pravidla jsou zákony; a proto je v něm zákonodárná moc. Saul se dožadoval života Davidova; a přesto, když bylo v jeho moci zabít Saula a jeho služebníci by to byli učinili, David jim to zakázal, řka (První kniha Samuelova, dvacátá čtvrtá kapitola, verš devátý): „Bůh chraň, abych učinil takový čin proti svému pánovi, pomazanému Božímu.“ O poslušnosti služebníků svatý Pavel praví (Koloským třetí kapitola, verš dvacátý): „Služebníci, poslouchejte své pány ve všem,“ a (verš dvacátý druhý): „Děti, poslouchejte své rodiče ve všem.“ U těch, kdo jsou poddáni otcovskému nebo despotickému panství, je prostá poslušnost. Dále (Matouš dvacátá třetí kapitola, verše druhý a třetí): „Zákoníci a farizeové sedí na Mojžíšově stolci; a proto cokoli vám při-

kážou zachovat, zachovávejte a čiňte.“ Zde opět prostá poslušnost. A svatý Pavel (Titovi třetí kapitola, verš druhý): „Napomínej je, aby se podřizovali knížatům a těm, kdo mají pravomoc, a poslouchali je.“ I tato poslušnost je prostá. Konečně náš Spasitel sám uznává, že lidé mají platit takové daně, jaké jsou od králů uloženy, kde praví: „Dávejte císařovi, co je císařovo“; a sám takové daně platil. A že slovo krále stačí k tomu, aby vzal cokoli od kteréhokoli poddaného, když je potřeba; a že král je soudcem této potřeby. Neboť sám jako král Židů přikázal svým učedníkům vzít oslici a oslátko, aby ho nesly do Jeruzaléma, řka (Matouš dvacátá první kapitola, verše druhý a třetí): „Jděte do vesnice naproti vám, a najdete uvázanou oslici a s ní oslátko; odvažte je a přiveďte je ke mně. A ptal-li by se vás kdo, co to znamená, řekněte: Pán je potřebuje; a nechají je.“ Nebudou se ptát, zda je jeho potřeba dostatečným titulem; ani zda je soudcem této potřeby; nýbrž spočinou ve vůli Pána.

K těmto místům lze přidat i to z Genese (třetí kapitola, verš pátý): „Budete jako bohové, znající dobro a zlo“; a verš jedenáctý: „Kdo ti řekl, že jsi nahý? Jedl jsi ze stromu, z něhož jsem ti přikázal, abys nejedl?“ Protože totiž byl soud o dobru a zlu zakázán pod jménem plodu stromu poznání jako zkouška Adamovy poslušnosti, ďábel, aby vznítil ctižádost ženinu, které se onen plod již zdál krásný, řekl jí, že ochutnáním mají být jako bohové, znající dobro a zlo. Načež, snědli oba, skutečně si osvojili úřad Boží, kterým je soud o dobru a zlu; nezískali však žádnou novou schopnost rozlišovat mezi nimi správně. A pokud se praví, že snědli a viděli, že jsou nazí, nikdo nevyložil ono místo tak, jako by byli předtím slepí a neviděli vlastní kůži; smysl je zjevný, že to teprve tehdy odsoudili svou nahotu (v níž je Boží vůlí stvořit) za nemístnou; a stydíce se, mlčky odsoudili samého Boha. A proto Bůh praví: „Jedl jsi atd.“ — jako by řekl: Odvažuješ se ty, jenž mi dlužíš poslušnost, soudit o mých přikázáních? Čímž je jasně (ač obrazně) označeno,

že příkazy těch, kdo mají právo poroučet, nemají být svými poddanými odsuzovány ani zpochybňovány.

Suverénní moc má být ve všech obcích naprostá

Jeví se mi tedy jasně, jak z rozumu, tak z Písma, že suverénní moc, ať je umístěna v jednom muži, jako v monarchii, nebo v jednom shromáždění lidí, jako v lidových a aristokratických obcích, je tak veliká, jak si ji lidé vůbec mohou představit, aby ji učinili. A ačkoli si lidé mohou v mysli představovat mnoho zlých důsledků z tak neomezené moci, přece důsledky jejího nedostatku, jímž je věčná válka každého proti svému sousedovi, jsou mnohem horší. Stav člověka v tomto životě nikdy nebude bez nepohodlí; ale v žádné obci se nestane žádné velké nepohodlí, které by nepocházelo z neposlušnosti poddaných a z porušení oněch smluv, z nichž vzešla obec. A kdokoli, pokládaje suverénní moc za příliš velkou, bude ji chtít učinit menší, musí se podrobit moci, která ji může omezit; to jest moci větší.

Největší námitkou je ta z praxe; když se lidé ptají, kde a kdy taková moc byla poddanými uznávána. Lze však se jich zase zeptat: kdy a kde bylo království dlouho zproštěno vzpoury a občanské války? V oněch národech, jejichž obce byly dlouhověké a nebyly zničeny jinak než cizí válkou, poddaní nikdy nezpochybňovali suverénní moc. Ale v každém případě argument z praxe lidí, kteří nedošli ke dnu a přesným rozumem nezvážili příčiny a povahu obcí a kteří denně trpí ony bídy pocházející z neznalosti téhož, je neplatný. I kdyby na všech místech světa lidé pokládali základy svých domů do písku, nemohlo by se z toho vyvodit, že tak být má. Dovednost dělat a udržovat obce záleží v jistých pravidlech, jako aritmetika a geometrie; nikoli (jako hra v tenis) jen v praxi; a tato pravidla ani chudí nemají čas, ani lidé, kteří měli čas, dosud neměli zvídavost nebo metodu je najít.

Kapitola dvacátá první. O svobodě poddaných.

Co je svoboda

Svoboda čili volnost (vlastně) značí nepřítomnost odporu; odporem rozumím vnější překážky pohybu. A může se vztahovat stejně na nerozumné a neživé tvory jako na rozumné. Cokoli je tak svázáno nebo obklopeno, že se nemůže pohybovat než v jistém prostoru, který je určen odporem nějakého vnějšího tělesa, říkáme, že nemá svobodu jít dál. A tak o všech živých tvorech, pokud jsou vězněni nebo omezováni zdmi nebo řetězy; a o vodě, pokud je držena břehy nebo nádobami, která by se jinak rozlila do většího prostoru, obvykle říkáme, že nejsou v svobodě pohybovat se takovým způsobem, jakým by se bez oněch vnějších překážek pohybovaly. Avšak když je překážka pohybu v samotné stavbě věci, obvykle neříkáme, že jí chybí svoboda, nýbrž moc pohybovat se; jako když kámen leží v klidu, nebo když je člověk upoután na lůžko nemocí.

Co je být svoboden

A podle tohoto vlastního a obecně přijatého významu slova je svobodným mužem „ten, kdo v těch věcech, které svou silou a důvtipem je s to učinit, není v konání toho, k čemu má vůli, zdržován“. Avšak jsouli slova „svobodný“ a „svoboda“ aplikována na cokoli jiného než na tělesa, jsou zneužívána; neboť co nepodléhá pohybu, nepodléhá překážce. A proto, když se říká (například) „cesta je volná“, neoznačuje se žádná volnost cesty, nýbrž těch, kdo po ní chodí bez zastavení. A když řekneme, že dar je svobodný, nemíní se žádná svoboda daru, nýbrž

dárce, který nebyl vázán žádným zákonem nebo smlouvou dát jej. Tak i když mluvíme svobodně, není to svoboda hlasu nebo výslovnosti, nýbrž muže, kterého žádný zákon nezavazoval, aby mluvil jinak, než jak mluvil. Konečně, z užívání slova „svobodná vůle“ nelze odvodit žádnou svobodu vůli, žádosti nebo náklonnosti, nýbrž svobodu člověka, která záleží v tomto: že nenachází žádné zastavení v konání toho, k čemu má vůli, žádost nebo náklonnost.

Strach a svoboda se slučují

Strach a svoboda se slučují; jako když člověk hází své zboží do moře ze strachu, aby se loď nepotopila, činí to přece velmi ochotně a může to odmítnout, chce-li; je to tedy čin jednoho, kdo byl svobodný. Tak i někdy člověk platí svůj dluh jen ze strachu z uvěznění, což — poněvadž mu nikdo nebránil, aby je zadržel — bylo činem člověka na svobodě. A obecně všechny činy, které lidé činí v obcích ze strachu před zákonem, jsou činy, kterých měli konatelé svobodu se zdržet.

Svoboda a nutnost se slučují

Svoboda a nutnost se slučují: jako u vody, která nemá jen svobodu, ale i nutnost stékat kanálem; tak i u činů, které lidé činí dobrovolně; které (protože vycházejí z jejich vůle) vycházejí ze svobody; a přece, protože každý úkon lidské vůle a každá žádost a náklonnost vychází z nějaké příčiny, kteréžto příčiny v nepřetržitém řetězci (jehož první článek je v ruce Boží, první ze všech příčin) vycházejí z nutnosti. Takže tomu, kdo by viděl spojitost oněch příčin, by se jevila nutnost všech volních činů lidí zjevně. A proto Bůh, který vidí a uspořádává všechny věci, vidí také, že svoboda člověka konat, co chce, je doprovázena nutností konat to, co chce Bůh, a nic víc, ani méně. Ačkoli totiž lidé mohou činit mnoho věcí, které Bůh nepřikazuje, ani jich není tedy autorem, přece

nemohou mít žádnou vášeň ani tíhnutí k čemukoli, kteréhožto tíhnutí by Boží vůle nebyla příčinou. A nezjišťovala-li by jeho vůle nutnost lidské vůle, a tudíž všeho, co na lidské vůli závisí, byla by svoboda lidí rozporem a překážkou všemohoucnosti a svobody Boží. A toto postačí (co se týká naší věci) o oné přirozené svobodě, která se jediná vlastně nazývá svobodou.

Umělá pouta čili smlouvy

Avšak jako lidé pro dosažení míru a tím pro zachování sebe učinili umělého člověka, kterého nazýváme obcí, tak také učinili umělé řetězy, zvané občanskými zákony, jež sami vzájemnými smlouvami upevnili na jednom konci ke rtům onoho muže či shromáždění, jemuž dali suverénní moc; a na druhém konci k svým vlastním uším. Tato pouta, svou povahou slabá, mohou být přesto udržena, nebezpečím, byť ne obtížností, jejich prolomení.

Svoboda poddaných záleží ve svobodě od smluv

Jen ve vztahu k těmto poutům mám nyní mluvit o svobodě poddaných. Protože totiž není obce na světě, která by řídila všechny činy a slova lidí (jsouc to věcí nemožnou), plyne nutně, že ve všech druzích činů, které zákony pominuly, mají lidé svobodu činit, co jim jejich vlastní rozumy navrhnou jako nejprospěšnější pro ně samé. Vezmeme-li totiž svobodu ve vlastním smyslu, pro tělesnou svobodu, to jest svobodu od řetězů a vězení, bylo by velmi nesmyslné, aby lidé lamentovali, jak lamentují, pro svobodu, které tak zjevně požívají. Dále, vezmeme-li svobodu pro vynětí ze zákonů, není o nic méně nesmyslné, aby lidé žádali, jak žádají, onu svobodu, jíž by všichni ostatní lidé mohli být pány jejich životů. A přesto, jakkoli je to nesmyslné, je to to, co žádají; nevědouce, že zákony nemají žádné moci je chránit bez meče v rukou

muže nebo mužů, aby způsobili uvedení oněch zákonů v život. Svoboda poddaného tedy záleží jen v oněch věcech, které suverén při řízení jejich činů pominul; jako je svoboda kupovat a prodávat a jinak smlouvat jeden s druhým; vybírat si vlastní bydlení, vlastní stravu, vlastní zaměstnání v životě; a vychovávat své děti, jak sami uznají za vhodné; a tak podobně.

Svoboda poddaného se slučuje s neomezenou mocí suveréna

Nemáme však rozumět, že by tím byla suverénní moc nad životem a smrtí buď zrušena, nebo omezena. Již bylo totiž ukázáno, že nic, co suverénní zástupce může učinit poddanému pod jakoukoli záminkou, nemůže být vlastně nazváno nespravedlností nebo křivdou; neboť každý poddaný je autorem každého činu, který suverén učiní; takže mu nikdy nechybí právo k čemukoli, kromě toho, že on sám je poddaným Božím, a tím vázán zachovávat zákony přírody. A proto se v obcích může stát a často stává, že poddaný může být usmrcen rozkazem suverénní moci, a přece ani jeden z nich neudělal druhému nic nespravedlivého: jako když Jiftách dal obětovat svou dceru. V tom a podobných případech ten, kdo takto umírá, měl svobodu čin konat, pro nějž je přesto bez křivdy usmrcen. A totéž platí také u suverénního knížete, který usmrtí nevinného poddaného. Ačkoli totiž je čin proti zákonu přírody, jsouc proti slušnosti (jako bylo zabití Uriáše Davidem), přece to nebyla křivda vůči Uriášovi, nýbrž vůči Bohu. Ne vůči Uriášovi, protože právo činit, co se mu líbí, mu dal sám Uriáš; a přece vůči Bohu, protože David byl Božím poddaným a všechno bezpráví mu bylo zakázáno zákonem přírody. Kteréžto rozlišení sám David, když činu litoval, zřejmě potvrdil, řka: „Proti tobě samému jsem zhřešil.“ Stejně tak lid athénský, když vypověděl nejmocnějšího ze své obce na deset let, myslel, že nespáchal žádnou nespravedlnost; a přece se nikdy neptal, jaký zločin spáchal, nýbrž jakou škodu by učinil.

Ba, přikázali vypovědět toho, koho neznali; a každý občan nesl na trh svou ústřicovou skořápku s napsaným jménem toho, koho si přál vypovědět, aniž ho skutečně obžaloval, někdy vypověděli Aristida pro jeho pověst spravedlnosti, jindy ale neurvalého šaška, jako Hyperbola, aby si z toho udělali žert. A přece nelze říci, že suverénnímu lidu athénskému chybělo právo je vypovědět, nebo Athéňanovi svoboda žertovat nebo být spravedlivým.

Svoboda, kterou spisovatelé chválí, je svobodou suverénů, nikoli soukromých mužů

Svoboda, o níž se tak často a čestně mluví v dějinách a filozofii starých Řeků a Římanů, a ve spisech a řečích těch, kdo od nich přijali veškerou svou učenost v politice, není svoboda jednotlivých mužů, nýbrž svoboda obce; což je totéž, co by měl mít každý člověk, kdyby nebylo žádných občanských zákonů ani obce. A její účinky jsou tytéž. Jako mezi lidmi bez pána je věčná válka každého proti svému sousedovi; žádné dědictví, které by bylo možno předat synovi, ani očekávat od otce; žádné vlastnictví statků nebo půdy; žádné bezpečí; nýbrž plná a naprostá svoboda u každého jednotlivého muže; tak ve státech a obcích na sobě nezávislých má každá obec (nikoli každý člověk) naprostou svobodu činit, co uzná (to jest, co muž či shromáždění, které ji zastupuje, uzná) za nejvíce vedoucí k jejich užitku. Při tom ale žijí ve stavu neustálé války a na pokraji bitvy, s pohraničím ozbrojeným a děly namířenými proti sousedům všude kolem. Athéňané a Římané byli svobodní; to jest svobodné obce: ne že by nějací jednotliví muži měli svobodu vzdorovat svému vlastnímu zástupci; nýbrž že jejich zástupce měl svobodu vzdorovat nebo napadat jiné lidi. Na věžích města Luccy je dodnes velkými písmeny napsáno slovo *LIBERTAS*; přesto odtud nelze odvodit, že by jednotlivý muž měl tam víc svobody nebo vynětí

ze služby obci než v Konstantinopoli. Ať je obec monarchická nebo lidová, svoboda je stále tatáž.

Je však pro lidi snadnou věcí být oklamáni krásným jménem svobody; a pro nedostatek úsudku je rozlišit si pletou s svým soukromým dědictvím a rodným právem to, co je právem jen veřejnosti. A když je týž omyl potvrzen autoritou mužů známých pro své spisy v tomto předmětu, není divu, plodí-li vzpouru a změnu vlády. V těchto západních částech světa jsme nuceni přijímat svá mínění o ustavení a právech obcí od Aristotela, Cicerona a jiných mužů, Řeků a Římanů, kteří žijíce pod lidovými státy odvozovali ta práva nikoli ze zásad přírody, ale přepisovali je do svých knih z praxe svých vlastních obcí, které byly lidové; jako gramatikové popisují pravidla jazyka podle praxe své doby; nebo pravidla básnictví podle básní Homéra a Vergilia. A protože Athéňané byli učeni (aby je uchovali před žádostí měnit svou vládu), že jsou svobodnými muži a že všichni, kdo žijí pod monarchií, jsou otroci, proto Aristotelés klade ve své *Politice* (knize šesté, kapitole druhé): „V demokracii se předpokládá svoboda; neboť se obvykle má za to, že v žádné jiné vládě není nikdo svobodný.“ A jako Aristotelés, tak Cicero a jiní spisovatelé zakládali svou občanskou nauku na míněních Římanů, kteří byli učeni nenávidět monarchii, nejprve těmi, kdo, sesadivše svého suveréna, si rozdělili mezi sebou svrchovanost Říma; a potom jejich nástupci. A čtením těchto řeckých a latinských autorů získali lidé od dětství zvyk (pod falešnou záminkou svobody) oblibovat si bouře a svévolně kritizovat činy svých suverénů; a znovu kritizovat ty kritiky, s prolitím tolika krve, že si myslím, že mohu po pravdě říci, že nikdy nebylo nic tak draze zaplaceno, jako tyto západní části zaplatily učení řeckého a latinského jazyka.

Jak se má svoboda poddaného měřit

Abychom nyní přišli k jednotlivostem o pravé svobodě poddaného; to jest, jaké jsou ty věci, které, ačkoli jsou suverénem přikázány, může přesto bez nespravedlnosti odmítnout vykonat; musíme uvážit, jakých práv se vzdáváme, když tvoříme obec; nebo (což je totéž), jaké svobody se zříkáme vlastnictvím všech činů (bez výjimky) muže či shromáždění, které činíme svým suverénem. V úkonu našeho podrobení totiž leží jak náš závazek, tak naše svoboda; a ty musí být tedy odvozovány argumenty odtud vzatými; neboť není žádného závazku na žádném muži, který by nevyvstal z nějakého jeho vlastního úkonu; neboť všichni lidé jsou od přírody rovně svobodní. A protože takové argumenty musí být vzaty buď z výslovných slov „zmocňuji všechny jeho činy“, nebo z úmyslu toho, kdo se podrobuje jeho moci (kterýžto úmysl se má rozumět podle cíle, pro nějž se takto podrobuje), závazek a svoboda poddaného má být odvozena buď z oněch slov (nebo jiných rovnocenných), nebo z cíle ustavení suverenity; totiž z míru poddaných mezi sebou a jejich obrany proti společnému nepříteli.

Poddaní mají svobodu bránit svá vlastní těla, i proti těm, kdo je zákonně napadají

Za prvé tedy, protože suverenita ustavením je smlouvou každého s každým; a suverenita získáním smlouvou poražených s vítězem, nebo dítěte s rodičem; je zjevné, že každý poddaný má svobodu ve všech těch věcech, jejichž právo nemůže být smlouvou převedeno. Ukázal jsem výše v kapitole čtrnácté, že smlouvy nebránit si vlastní tělo jsou neplatné. A proto:

Nejsou povinni škodit si sami

Přikazuje-li suverén člověku (byť i spravedlivě odsouzenému), aby zabil, zranil nebo zmrzačil sám sebe; nebo nevzdoroval těm, kdo ho napadají; nebo aby se zdržel užívání pokrmu, vzduchu, léku nebo kterékoli jiné věci, bez níž nemůže žít; přesto má onen muž svobodu neuposlechnout.

Je-li muž vyslýchán suverénem nebo z jeho pravomoci o zločinu jím spáchaném, není povinen (bez ujištění prominutí) jej vyznat; neboť nikdo (jak jsem ukázal v téže kapitole) nemůže být zavázán smlouvou obvinit sám sebe.

Dále, souhlas poddaného se suverénní mocí je obsažen v těchto slovech: „zmocňuji nebo beru na sebe všechny jeho činy"; v nichž není vůbec omezení jeho vlastní dřívější přirozené svobody. Dovolením, aby mě zabil, nejsem povinen zabít sebe sama, když mi to přikáže. „Jedno je říci: zabij mne nebo mého druha, chceš-li; druhé je říci: zabiji se sám, nebo svého druha." Plyne tedy, že nikdo není zavázán slovy samými ani se zabít, ani zabít kteréhokoli jiného muže. A tudíž závazek, který může někdy člověk mít z rozkazu suveréna vykonat jakýkoli nebezpečný nebo nečestný úřad, nezávisí na slovech našeho podrobení, nýbrž na úmyslu; který se má rozumět podle jeho cíle. Když tedy naše odmítnutí poslechnout maří cíl, pro nějž byla suverenita ustanovena, pak není svobody odmítnout; jinak je.

Ani k válce, nejsou-li ji dobrovolně na sebe vzali

Z tohoto základu může muž, kterému je přikázáno jako vojákovi bojovat proti nepříteli, ačkoli jeho suverén má dost práva potrestat jeho odmítnutí smrtí, přesto v mnoha případech odmítnout bez nespravedlnosti; jako když místo sebe pošle dostatečného vojáka: v tomto případě totiž neopouští službu obci. A je třeba udělat ohled na přiroze-

nou bázlivost, nejen u žen (od nichž se taková nebezpečná povinnost neočekává), ale i u mužů ženské odvahy. Když vojska bojují, dochází na jedné nebo obou stranách k útěku; a přece, nečiní-li tak ze zrady, ale ze strachu, nepokládá se, že by jednali nespravedlivě, nýbrž nečestně. Z téhož důvodu vyhnout se bitvě není nespravedlnost, nýbrž zbabělost. Avšak kdo se dá do vojska nebo bere na sebe najímací peníze, odnímá si výmluvu bázlivé povahy; a je povinen nejen jít do bitvy, ale také z ní neutíkat bez svolení svého velitele. A vyžaduje-li obrana obce najednou pomoc všech, kdo jsou s to nosit zbraně, je každý povinen; neboť jinak bylo ustavení obce, kterou nemají úmysl ani odvahu zachovat, marné.

Odporovat meči obce v obraně jiného muže, vinného nebo nevinného, nemá nikdo svobodu; neboť taková svoboda odnímá suverénovi prostředky nás chránit; a je tedy ničivá pro samu podstatu vlády. Ale pokud mnoho mužů dohromady již nespravedlivě odporovalo suverénní moci nebo spáchalo nějaký hrdelní zločin, pro nějž každý z nich očekává smrt, nemají pak svobodu se spojit a pomáhat si a chránit jeden druhého? Zajisté mají: brání totiž jen své životy, což vinný může stejně jako nevinný. Byla sice nespravedlnost v prvním porušení jejich povinnosti; nošení zbraní po něm, byť k udržování toho, co učinili, není novým nespravedlivým činem. A je-li jen k obraně jejich osob, není vůbec nespravedlivé. Ale nabídka milosti odnímá těm, jimž je nabídnuta, dovolávání se sebeobrany, a činí jejich setrvávání v pomáhání nebo obraně ostatních nezákonným.

Největší svoboda poddaných závisí na mlčení zákona

Co se jiných svobod týče, závisejí na mlčení zákona. V případech, kde suverén nepředepsal žádné pravidlo, tam má poddaný svobodu činit nebo nekonat podle vlastního uvážení. A proto taková svoboda je na některých místech větší, na jiných menší; v některých dobách větší,

v jiných menší, podle toho, co ti, kdo mají suverenitu, pokládají za nejvhodnější. Například, byla doba, kdy v Anglii mohl muž vstoupit na svůj vlastní pozemek (a vyvlastnit ty, kdo jej neprávem drželi) silou. Avšak v pozdějších dobách byla ona svoboda násilného vstupu odňata zákonem učiněným (králem) v parlamentu. A na některých místech světa mají muži svobodu mít mnoho žen; na jiných místech taková svoboda není dovolena.

Má-li poddaný spor se svým suverénem o dluh, o právo vlastnictví pozemků nebo zboží, nebo o jakoukoli službu od něho vyžadovanou, nebo o jakýkoli trest tělesný nebo peněžní, založený na předchozím zákoně, má tutéž svobodu žalovat o své právo, jako kdyby to bylo proti poddanému; a před takovými soudci, které suverén jmenoval. Protože totiž suverén se dožaduje silou dřívějšího zákona, a nikoli silou své moci, prohlašuje tím, že nevyžaduje víc, než co se podle onoho zákona ukáže být dlužné. Žaloba tedy není v rozporu s vůlí suveréna; a tudíž má poddaný svobodu žádat o slyšení své věci a výrok podle onoho zákona. Avšak dožaduje-li se nebo bere-li cokoli pod záminkou své moci, není v tom případě žádné žaloby u soudu; neboť vše, co koná silou své moci, se koná z pravomoci každého poddaného; a tudíž ten, kdo podá žalobu proti suverénovi, podává ji proti sobě.

Udělí-li monarcha nebo suverénní shromáždění svobodu všem nebo kterémukoli ze svých poddaných, kteroužto udělenou, je neschopen opatřit jejich bezpečí, je udělení neplatné; pokud se přímo nezříká nebo nepřevádí suverenitu na druhého. Protože totiž mohl otevřeně (kdyby to byla jeho vůle) a v jasných výrazech se jí zříci nebo ji převést, a neučinil tak, má se rozumět, že to nebyla jeho vůle; nýbrž že udělení vyšlo z neznalosti rozporu mezi takovou svobodou a suverénní mocí; a proto je suverenita stále zachována; a tudíž i všechny ty moci, které jsou nutné k jejímu vykonávání; jako jsou moc války a míru, soudnictví, jmenování úředníků a rádců, vybírání peněz a ostatní jmenované v kapitole osmnácté.

V jakých případech jsou poddaní zproštěni poslušnosti vůči svému suverénovi

Závazek poddaných vůči suverénovi se rozumí trvat tak dlouho, a ne déle, jak dlouho trvá moc, kterou je s to je chránit. Právo totiž, které mají lidé od přírody chránit sebe, když je nikdo jiný chránit nemůže, nelze žádnou smlouvou opustit. Suverenita je duší obce; která jakmile tělo opustí, údy již od ní nedostávají pohyb. Cílem poslušnosti je ochrana; kterou, kdekoli ji člověk vidí, buď ve svém, nebo v cizím meči, k ní příroda nakloňuje jeho poslušnost a jeho snažení ji udržovat. A ačkoli suverenita, v úmyslu těch, kdo ji dělají, je nesmrtelná, přece ve své vlastní povaze podléhá nejen násilné smrti cizí válkou; ale také skrze neznalost a vášně lidí má v sobě od samého ustavení mnoho semen přirozené smrti domácím sváru.

V případě zajetí

Je-li poddaný ve válce zajat; nebo je-li jeho osoba, nebo jeho prostředky k životu v moci nepřítele, a je mu dán jeho život a tělesná svoboda pod podmínkou, že bude poddaným vítěze, má svobodu podmínku přijmout; a přijav ji, je poddaným toho, kdo ho vzal; neboť neměl jiné cesty, jak sebe zachovat. Případ je týž, je-li zadržen za týchž podmínek v cizí zemi. Avšak je-li muž držen ve vězení nebo poutech, nebo není-li mu dána svoboda těla, nelze mu rozumět, že by byl smlouvou vázán k poddanství; a proto může, může-li, uprchnout jakýmikoli prostředky.

V případě, že suverén odvrhne vládu od sebe i svých dědiců

Vzdá-li se monarcha suverenity, jak pro sebe, tak pro své dědice, jeho poddaní se vracejí k naprosté svobodě přírody; neboť ačkoli příroda

může prohlásit, kdo jsou jeho synové a kdo jsou nejbližší z jeho příbuzných, závisí přesto na jeho vlastní vůli (jak bylo řečeno v předchozí kapitole), kdo bude jeho dědicem. Nechce-li tedy mít dědice, není ani suverenity, ani poddanství. Případ je týž, zemře-li bez známého příbuzenstva a bez prohlášení svého dědice. Pak totiž nemůže být žádný dědic znám; a tudíž nemůže být dlužena žádná poddanost.

V případě vypovězení

Vypoví-li suverén svého poddaného, během vypovězení není poddaným. Ale ten, kdo je poslán s poselstvím, nebo má svolení cestovat, je stále poddaným; ale to je ze smlouvy mezi suverény, ne z moci smlouvy poddanství. Neboť kdokoli vstupuje do cizího panství, je poddán všem jeho zákonům, pokud nemá výsadu z přátelství suverénů nebo zvláštní povolení.

V případě, že se suverén stane poddaným jiného

Vzdá-li se monarcha přemožený válkou vítězi a stane se jeho poddaným, jsou jeho poddaní vysvobozeni ze svého dřívějšího závazku a stanou se zavázanými vítězi. Je-li však držen jako vězeň, nebo nemá-li svobodu vlastního těla, nerozumí se, že by se vzdal práva suverenity; a proto jsou jeho poddaní povinni poskytovat poslušnost dříve ustanoveným úředníkům, kteří nespravují v svém vlastním jméně, nýbrž v jeho. Zůstává-li totiž jeho právo, otázka je jen o správě; to jest o úřednících a činitelích; které, nemá-li prostředky jmenovat, se předpokládá, že schvaluje ty, které sám dříve jmenoval.

Kapitola dvacátá druhá. O podřízených soustavách, politických i soukromých.

Rozmanité druhy soustav lidí

Pojednav o vzniku, formě a moci obce, mám nyní v pořadí mluvit o jejích částech. A nejprve o soustavách, které se podobají stejnorodým částem čili svalům přirozeného těla. Soustavami rozumím jakékoli počty lidí spojených jedním zájmem nebo jedním podnikáním. Z nich jsou některé pravidelné, a některé nepravidelné. Pravidelné jsou ty, kde je jeden muž nebo shromáždění mužů ustaven zástupcem celého počtu. Všechny ostatní jsou nepravidelné.

Z pravidelných jsou některé naprosté a nezávislé, podřízené jen vlastnímu zástupci; takové jsou pouze obce; o kterých jsem již mluvil v pěti posledních předchozích kapitolách. Jiné jsou závislé; to jest podřízené nějaké suverénní moci, které je podroben každý, jakož i jejich zástupce.

Z soustav podřízených jsou některé politické a některé soukromé. Politické (jinak nazývané těles politických a osob podle zákona) jsou ty, které jsou učiněny z pravomoci suverénní moci obce. Soukromé jsou ty, které jsou ustaveny poddanými mezi sebou nebo z pravomoci cizince. Žádná pravomoc odvozená z cizí moci uvnitř panství jiného není totiž tam veřejná, nýbrž soukromá.

A z soukromých soustav jsou některé zákonné, některé nezákonné: zákonné jsou ty, které obec dovoluje; všechny ostatní jsou nezákonné. Nepravidelné soustavy jsou ty, které nemajíce žádného zástupce záleží jen v sběhu lidí; a ty, nejsou-li obcí zakázány, ani nejsou-li učiněny se zlým záměrem (jako jsou shluky lidí na trzích nebo na podívané či pro

jiný neškodný cíl), jsou zákonné. Avšak je-li úmysl zlý nebo (je-li počet značný) neznámý, jsou nezákonné.

Ve všech tělesech politických je moc zástupce omezená

V tělesech politických je moc zástupce vždy omezená. A to, co předepisuje její meze, je suverénní moc. Neboť moc neomezená je naprostou suverenitou. A suverén je v každé obci naprostým zástupcem všech poddaných; a proto nikdo jiný nemůže být zástupcem jakékoli jejich části než pouze potud, pokud jim to dovolí. A dovolit politickému tělesu poddaných, aby mělo naprostého zástupce pro všechny záměry a účely, by znamenalo opustit vládu nad tou částí obce a rozdělit panství, proti jejich míru a obraně; což nelze suverénovi rozumět, že by činil jakýmkoli udělením, které zřejmě a přímo nezprošťuje poddané jejich podřízenosti. Důsledky slov totiž nejsou znakem jeho vůle, když jiné důsledky jsou znakem opaku; nýbrž spíše znakem omylu a mylného počítání, k nimž je všechno lidstvo příliš nakloněno.

Hranice oné moci, která je dána zástupci politického tělesa, se mají poznat ze dvou věcí. Jedna jsou jejich psaní čili listy od suveréna; druhá je zákon obce.

Patentními listy

Ačkoli totiž při ustavení nebo získání obce, která je nezávislá, není třeba písemnosti, protože moc zástupce tam nemá jiných hranic než ty, které jsou stanoveny nepsaným zákonem přírody, přece v podřízených tělesech je takových rozmanitostí omezení nutných — stran jejich záležitostí, časů a míst —, že je nelze bez listů ani si pamatovat, ani vzít na vědomí, pokud takové listy nejsou patentní, aby mohly být těmto přečteny, a navíc opečetěny nebo potvrzeny pečetěmi či jinými trvalými znaky suverénní pravomoci.

A zákony

A protože takové omezení není vždy snadné, nebo snad možné popsat písemně, musí obvyklé zákony, společné všem poddaným, určit, co může zástupce zákonně činit ve všech případech, kde listy samy mlčí. A proto:

Když je zástupcem jeden muž, jeho neoprávněné činy jsou jen jeho

V politickém tělese, je-li zástupcem jeden muž, cokoli činí v osobě tělesa, co není kryto jeho listy ani zákony, je jeho vlastním činem, a nikoli činem tělesa, ani kteréhokoli jiného jeho člena krom jeho samého; neboť dále, než jeho listy nebo zákony omezují, nezastupuje osobu ničí, nýbrž svou vlastní. Avšak co činí podle nich, je činem každého; neboť autorem činu suveréna je každý, protože je jejich zástupcem neomezeným; a čin toho, kdo se neodchyluje od listů suveréna, je činem suveréna, a proto každý člen tělesa je jeho autorem.

Je-li zástupcem shromáždění, je to čin jen těch, kdo souhlasili

Avšak je-li zástupcem shromáždění, cokoli to shromáždění ustanoví, co není kryto jejich listy nebo zákony, je činem shromáždění čili politického tělesa a činem každého, jehož hlasem bylo usnesení učiněno; nikoli však činem muže přítomného, který hlasoval proti; ani muže nepřítomného, pokud nehlasoval mocí plnomocenství. Je to čin shromáždění, protože je odhlasován většinou; a je-li to zločin, může být shromáždění potrestáno v míře, v níž je toho schopno, buď rozpuštěním, nebo zabavením jejich listů (což je pro taková umělá a smyšlená tělesa trest hrdelní), nebo (má-li shromáždění společnou pokladnu, v níž žádný z nevinných členů nemá vlastnictví) peněžitou pokutou.

Příroda totiž všechna politická tělesa vyňala z tělesných trestů. Ale ti, kteří svůj hlas nedali, jsou proto nevinní, protože shromáždění nemůže zastupovat žádného muže ve věcech nekrytých jejich listy; a tudíž nejsou do jejich hlasování zapleteni.

Když je zástupcem jeden muž, půjčí-li si peníze nebo je dluží smlouvou, odpovídá za ně jen on, ne členové

Je-li osoba politického tělesa v jednom muži, půjčí-li si peníze od cizince, to jest od toho, kdo není z téhož tělesa (pro vypůjčování totiž není třeba, aby listy omezovaly, protože omezování půjčování je ponecháno vlastním sklonům lidí), dluh je zástupcův. Kdyby totiž měl ze svých listů pravomoc nutit členy zaplatit, co si vypůjčil, měl by tím suverenitu nad nimi; a proto by udělení bylo buď neplatné, jakožto vyplývající z omylu obvykle vlastního lidské povaze a nedostatečného znaku vůle udělovatele; nebo je-li jím uznáno, pak je zástupce suverénem a nespadá do současné otázky, která je jen o tělesech podřízených. Žádný člen tedy není povinen zaplatit tak vypůjčený dluh, nýbrž jen zástupce sám; neboť ten, kdo půjčuje, jsa cizí listům a kvalifikaci tělesa, rozumí jako svým dlužníkům jen těm, kdo jsou zavázáni; a protože zástupce může zavázat sebe sama, a nikoho jiného, má jen jeho za dlužníka; který mu tedy musí zaplatit buď ze společné pokladny (je-li jaká), nebo (není-li) ze svého vlastního majetku.

Dostane-li se do dluhu smlouvou nebo pokutou, případ je týž.

Když je zástupcem shromáždění, jsou odpovědní jen ti, kdo souhlasili

Avšak když je zástupcem shromáždění a dluh je vůči cizinci, všichni ti, a jen ti jsou odpovědní za dluh, kteří dali své hlasy pro jeho vypůjčení, nebo pro smlouvu, která jej způsobila, nebo pro skutek, pro nějž byla

pokuta uložena; neboť každý z nich se při hlasování zavázal k platbě. Kdo je totiž autorem vypůjčení, je zavázán k platbě, dokonce celého dluhu, byť když je zaplacen kterýmkoli, je zproštěn.

Je-li dluh vůči jednomu ze shromáždění, je zavázáno jen tělo

Je-li však dluh vůči jednomu ze shromáždění, je zavázáno pouze shromáždění k platbě ze své společné pokladny (má-li jakou); neboť mají svobodu hlasu, hlasuje-li, aby peníze byly vypůjčeny, hlasuje, aby byly zaplaceny; hlasuje-li, aby nebyly vypůjčeny, nebo je-li nepřítomen, přece protože půjčováním hlasuje pro vypůjčení, odporuje svému dřívějšímu hlasování a je zavázán tím pozdějším, a stává se jak vypůjčitelem, tak věřitelem; a tudíž nemůže žádat platbu od žádného jednotlivého muže, nýbrž pouze z společné pokladny; selže-li ta, nemá žádný prostředek, ani stížnost, než proti sobě sama, který, jsa vědom činů shromáždění a jejich prostředků k zaplacení a nebyv donucen, přesto vlastní pošetilostí půjčil své peníze.

Protest proti usnesením politických těles je někdy zákonný, proti suverénní moci nikdy

Odtud je zjevné, že v politických tělesech podřízených a podrobených suverénní moci je někdy nejen zákonné, ale i prospěšné pro jednotlivého muže učinit otevřený protest proti usnesením zastupujícího shromáždění a nechat svůj nesouhlas zapsat, nebo nechat o něm vzít svědectví; neboť jinak může být zavázán platit dluhy uzavřené a odpovídat za zločiny spáchané jinými muži. Avšak v suverénním shromáždění je ta svoboda odňata, jak proto, že ten, kdo tam protestuje, popírá jejich suverenitu, tak proto, že cokoli je přikázáno suverénní mocí, je co se poddaného týče (byť ne vždy před zrakem Božím) ospravedlněno rozkazem; neboť takového rozkazu je každý poddaný autorem.

Politická tělesa pro správu provincie, kolonie nebo města

Rozmanitost politických těles je skoro nekonečná; neboť nejsou rozlišována jen podle různých záležitostí, pro něž jsou ustavena, v nichž je nevýslovná rozmanitost, ale také podle časů, míst a počtů, podléhajících mnoha omezením. A co se jejich záležitostí týče, některá jsou ustanovena pro vládu. Tak za prvé, správa provincie může být svěřena shromáždění mužů, v němž budou všechna rozhodnutí záviset na hlasech většiny; a pak je toto shromáždění politickým tělesem a jeho moc je omezená pověřením. Slovo „provincie" značí pověření čili péči o věc, kterou ten, komu věc patří, svěřuje jinému muži, aby ji spravoval pro něj a pod ním. A proto když je v jedné obci několik zemí, které mají své zákony odlišné jedna od druhé nebo jsou vzdáleny v místě, byvše správa vlády svěřena různým osobám, ony země, kde suverén nesídlí, nýbrž vládne skrze pověřence, se nazývají provinciemi. Avšak příkladů vlády provincie prostřednictvím shromáždění sídlícího v samotné provincii je málo. Římané, kteří měli suverenitu nad mnoha provinciemi, přece je vždy spravovali presidenty a praetory, a ne shromážděními, jak spravovali město Řím a sousední území. Podobně když byly vysílány kolonie z Anglie osídlit Virginii a Sommerovy ostrovy, ačkoli zde byla jejich správa svěřena shromážděním v Londýně, přece ta shromáždění nikdy nesvěřila vládu pod sebou žádnému shromáždění tam, nýbrž posílala do každé plantáže jednoho guvernéra. Neboť ačkoli každý muž, kde může být přirozeně přítomen, si přeje účastnit se vlády, přece tam, kde nemohou být přítomni, jsou od přírody také nakloněni svěřit vládu nad svým společným zájmem spíše monarchické než lidové formě vlády; což je také zjevné u mužů, kteří mají velké soukromé statky; a ti, nejsou-li ochotni dát si práci spravovat záležitosti, které jim patří, raději důvěřují jednomu služebníkovi než shromáždění buď svých přátel, nebo služebníků. V každém případě však, ať je ve skutečnosti jakkoli, můžeme předpokládat, že správa

provincie nebo kolonie je svěřena shromáždění. A je-li tomu tak, mám na tomto místě říci toto: Jakýkoli dluh je tímto shromážděním uzavřen, nebo jakýkoli nezákonný čin usnesen, je činem jen těch, kdo souhlasili, a nikoli těch, kdo nesouhlasili nebo byli nepřítomni, z důvodů dříve uvedených. Rovněž, shromáždění sídlící mimo hranice oné kolonie, nad kterou má vládu, nemůže vykonávat žádnou moc nad osobami nebo zbožím kohokoli z kolonie, aby je zabavilo pro dluh nebo jinou povinnost, na žádném místě mimo kolonii samu, nemajíc jinde ani soudní pravomoc, ani autoritu, nýbrž je ponecháno prostředku, který mu dovoluje místní zákon. A ačkoli shromáždění má právo uložit pokutu kterémukoli ze svých členů, který poruší zákony, které vytváří, přece mimo kolonii samu nemá právo tutéž vymáhat. A co se zde praví o právech shromáždění pro správu provincie nebo kolonie, platí také o shromáždění pro správu města, univerzity, koleje, církve nebo pro jakoukoli jinou vládu nad osobami lidí.

A obecně, ve všech politických tělesech, pokládá-li se kterýkoli jednotlivý člen za uraženého tělesem samým, náleží poznání jeho věci suverénu a těm, které suverén určil za soudce v takových věcech, nebo určí pro onu zvláštní věc; a nikoli tělesu samému. Celé těleso je totiž v tomto případě jeho spolu-poddaným, což je v suverénním shromáždění jinak: tam totiž, není-li suverén soudcem, byť ve své vlastní věci, nemůže být žádného soudce vůbec.

Politická tělesa pro řízení obchodu

V politickém tělese pro dobré řízení zahraničního obchodu je nejvhodnějším zástupcem shromáždění všech členů; to jest takové, aby každý, kdo riskuje své peníze, mohl být přítomen při všech úvahách a rozhodnutích tělesa, chtějí-li sami. K důkazu toho musíme uvážit cíl, pro který se obchodníci — kteří mohou kupovat a prodávat, vyvážet a dovážet své zboží podle vlastního uvážení — přesto zavazují do jed-

noho sdružení. Je pravda, že je málo obchodníků, kteří by se zbožím kupovaným doma mohli naložit loď, aby je vyvezli; nebo se zbožím kupovaným venku, aby je přivezli domů; a mají tedy potřebu spojit se v jedno společenství; kde se každý člověk může buď podílet na zisku v poměru svého vkladu; nebo si vzít své a prodat, co převáží nebo doveze, za ceny, které uzná za vhodné. Ale to není politické těleso, protože není žádný společný zástupce, který by je zavazoval jiným zákonem než tím, který je společný všem ostatním poddaným. Cílem jejich sdružování je učinit jejich zisk větším; což se děje dvojím způsobem: výhradním nakupováním a výhradním prodejem, doma i venku. Udělit společnosti obchodníků, aby byla sdružením čili politickým tělesem, znamená udělit jim dvojí monopol; z nichž jeden je být výhradními kupci, druhý být výhradními prodejci. Když je totiž společnost sdružena pro nějakou jednotlivou cizí zemi, pouze oni vyvážejí zboží prodejné v oné zemi; což je výhradní nakupování doma a výhradní prodej venku. Doma je totiž jen jeden kupec, a venku jen jeden, kdo prodává; a obě tyto věci jsou pro obchodníka zisková, neboť tím doma kupují za nižší a venku prodávají za vyšší ceny. A venku je jen jeden kupec cizího zboží, a jen jeden, kdo je prodává doma; obě tyto věci jsou opět ziskové pro vkladatele.

Z tohoto dvojího monopolu je jedna část nevýhodná pro lid doma, druhá pro cizince. Doma totiž svým výhradním vývozem určují, jakou chtějí cenu, hospodářským pracím a řemeslům lidu; a výhradním dovozem, jakou chtějí cenu, všemu cizímu zboží, které lid potřebuje; obě tyto věci jsou pro lid špatné. Naopak, výhradním prodejem domácího zboží venku a výhradním nakupováním cizího zboží na místě zvyšují cenu prvního a snižují cenu druhého, k nevýhodě cizince. Neboť kde jen jeden prodává, zboží je dražší; a kde jen jeden kupuje, levnější. Taková sdružení tedy nejsou nic jiného než monopoly; byť by byla velmi prospěšná pro obec, kdyby, jsouce svázána v jedno tělo v cizích trzích,

byla doma na svobodě, aby každý člověk mohl kupovat a prodávat za jakoukoli cenu by mohl.

Cílem tedy těchto obchodních těles, nejsouce společným užitkem pro celé těleso (které v tomto případě nemá žádnou společnou pokladnu, krom co je sraženo z jednotlivých vkladů, pro stavění, kupování, zásobování a osazování lodí), nýbrž jednotlivým ziskem každého vkladatele, je rozumné, aby každý byl obeznámen s užíváním svého; to jest, aby každý byl ve shromáždění, které bude mít moc je řídit; a byl obeznámen s jejich účty. A proto zástupce takového tělesa musí být shromáždění, kde každý člen tělesa může být při poradách přítomen, chce-li.

Uzavře-li politické těleso obchodníků dluh vůči cizinci činem svého zastupujícího shromáždění, je každý člen sám odpovědný za celek. Cizinec totiž nemůže brát na vědomí jejich soukromé zákony, nýbrž je uvažuje jako tolik jednotlivých mužů, zavázaných každý k celkové platbě, dokud platba učiněná jedním nezprostí všechny ostatní. Je-li však dluh vůči jednomu ze společnosti, je věřitel dlužníkem k celku vůči sobě, a nemůže tudíž žádat svůj dluh, nýbrž pouze ze společné pokladny, je-li jaká.

Uloží-li obec daň tělesu, rozumí se jí uložené na každého člena v poměru k jeho jednotlivému vkladu ve společnosti. Není totiž v tomto případě žádné jiné společné pokladny, než co je učiněno z jejich jednotlivých vkladů.

Je-li uložena pokuta tělesu pro nějaký nezákonný čin, odpovědní jsou jen ti, jejichž hlasy byl čin usnesen, nebo jejichž pomocí byl vykonán; neboť u nikoho ostatního není žádného jiného zločinu než být členem tělesa; což, je-li zločinem (poněvadž těleso bylo ustaveno autoritou obce), není jeho zločinem.

Je-li jeden ze členů zadlužen vůči tělesu, může být tělem zažalován; ale jeho zboží nemůže být vzato, ani jeho osoba uvězněna pravomocí tělesa; nýbrž pouze pravomocí obce. Mohli-li by to totiž učinit vlastní

pravomocí, mohli by vlastní pravomocí vynést rozsudek, že dluh je dlužný, což je totéž jako být soudcem ve své vlastní věci.

Politické těleso pro radu suverénovi

Tato tělesa učiněná pro vládu nad lidmi nebo nad obchodem jsou bud trvalá, nebo na dobu předepsanou písmem. Avšak jsou i tělesa, jejichž časy jsou omezeny, a to pouze povahou jejich záležitosti. Například, uzná-li suverénní monarcha nebo suverénní shromáždění za vhodné přikázat městům a jiným různým částem svého území, aby mu poslala své zástupce, aby ho zpravili o stavu a potřebách poddaných, nebo aby s ním radili o tvorbě dobrých zákonů, nebo z jakéhokoli jiného důvodu, jako s jednou osobou zastupující celou zemi, pak takoví zástupci, mající přiděleno místo a čas setkání, jsou tam a v onen čas politickým tělesem zastupujícím každého poddaného onoho panství. Je to však jen pro ty věci, které jim budou předloženy oním mužem nebo shromážděním, které pro ně ze suverénní pravomoci poslalo. A když se prohlásí, že již nic nebude předloženo ani jimi debatováno, těleso se rozpouští. Kdyby totiž byli naprostým zástupcem lidu, pak by to bylo suverénní shromáždění; a tak by byla dvě suverénní shromáždění, nebo dva suveréni, nad týmž lidem; což se nemůže slučovat s jejich mírem. A proto, kde jednou je suverenita, nemůže být žádného naprostého zastoupení lidu než skrze ni. A co se hranic, jak daleko takové těleso bude zastupovat celý lid, týče, jsou vyloženy v písmu, kterým pro ně bylo posláno. Lid totiž nemůže volit své zástupce k jinému záměru, než jaký je v písmu k nim odeslaném od suveréna vyjádřen.

Pravidelné soukromé těleso, zákonné, jako rodina

Soukromá tělesa pravidelná a zákonná jsou ta, která jsou ustavena bez listů nebo jiné psané pravomoci, kromě zákonů společných všem ji-

ným poddaným. A protože jsou spojena v jedné osobě zástupce, pokládají se za pravidelná; takové jsou všechny rodiny, v nichž otec nebo pán řídí celou rodinu. On totiž zavazuje své děti a služebníky, pokud zákon dovoluje, byť ne dále, protože nikdo z nich není vázán poslušností v těch činech, které zákon zakázal konat. Ve všech ostatních činech, po dobu, kdy jsou pod domácí vládou, jsou poddáni svým otcům a pánům jakožto svým bezprostředním suverénům. Otec a pán totiž, jsouce před ustavením obce naprostými suverény ve svých vlastních rodinách, neztrácí poté více své pravomoci, než co jim bere zákon obce.

Soukromá tělesa pravidelná, ale nezákonná

Soukromá tělesa pravidelná, ale nezákonná, jsou ta, která se spojují v jednu osobu zástupce bez jakékoli veřejné pravomoci; taková jsou sdružení žebráků, zlodějů a cikánů pro lepší řízení svého řemesla žebrání a kradení; a sdružení mužů, kteří se z pravomoci nějaké cizí osoby spojují v cizím panství pro snadnější šíření nauk a pro utvoření strany proti moci obce.

Nepravidelné soustavy, jako jsou soukromé spolky

Nepravidelné soustavy, ve své povaze, nejsou než spolky, nebo někdy pouhé sběhy lidí, bez spojení k nějakému jednotlivému záměru, ne z povinnosti jednoho k druhému, nýbrž vycházející jen z podobnosti vůlí a náklonností, se stávají zákonnými či nezákonnými podle zákonnosti nebo nezákonnosti záměru každého jednotlivého muže v nich. A jeho záměr se má rozumět podle příležitosti.

Spolky poddaných (protože spolky se obvykle činí pro vzájemnou obranu) jsou v obci (která není ničím více než spolkem všech poddaných dohromady) většinou zbytečné a mají pachuť nezákonného zá-

měru; a jsou z toho důvodu nezákonné a obvykle se nazývají stranami či spiknutími. Spolek, jsa spojením lidí smlouvami, platí totiž, není-li žádné moci dané žádnému muži či shromáždění (jako je ve stavu pouhé přírody), aby je nutila k plnění, jen tak dlouho, dokud nevznikne žádná spravedlivá příčina nedůvěry. A proto spolky mezi obcemi, nad nimiž není ustavena žádná lidská moc, aby je držela v úctě, jsou nejen zákonné, ale i prospěšné po dobu, kterou trvají. Avšak spolky poddaných jedné a téže obce, kde každý může získat své právo prostřednictvím suverénní moci, jsou pro zachování míru a spravedlnosti zbytečné a (je-li jejich záměr zlý nebo obci neznámý) nezákonné. Veškeré totiž spojování síly soukromými muži je, je-li ke zlému úmyslu, nespravedlivé; je-li k úmyslu neznámému, nebezpečné pro veřejnost a nespravedlivě skrývané.

Tajné kabaly

Je-li suverénní moc ve velkém shromáždění a počet mužů, část shromáždění, bez pravomoci se radí stranou, aby zosnoval vedení ostatních, je to strana či spiknutí nezákonné, jsouc podvodným sváděním shromáždění pro jejich jednotlivý zájem. Avšak snaží-li se ten, jehož soukromý zájem má být v shromáždění projednáván a souzen, získat tolik přátel, kolik může, není v tom nespravedlnost; neboť v tomto případě není součástí shromáždění. A ačkoli si takové přátele najímá za peníze (není-li proti tomu výslovný zákon), ani tak to není nespravedlnost. Někdy totiž (takové jsou mravy lidí) spravedlnosti nelze dosáhnout bez peněz; a každý může pokládat svou věc za spravedlivou, dokud není slyšena a souzena.

Rody soukromých rodin

Ve všech obcích, chová-li si soukromý muž více služebníků, než vyžaduje správa jeho majetku a zákonné zaměstnání, které pro ně má, je to strana a nezákonné. Maje totiž ochranu obce, nepotřebuje obranu soukromé síly. A zatímco v národech ne zcela civilizovaných žilo několik početných rodin v neustálém nepřátelství a napadalo se navzájem soukromou silou, přesto je dost zjevné, že jednaly nespravedlivě; nebo že neměly žádné obce.

Strany pro vládu

A jako strany pro příbuzenstvo, tak i strany pro vládu náboženství, jako papistů, protestantů atd., nebo pro stát, jako patricijů a plebejů v starém Římě, nebo aristokratů a demokratů v starém Řecku, jsou nespravedlivé, jsouce proti míru a bezpečí lidu a odnětím meče z ruky suveréna.

Sběh lidí je nepravidelná soustava, jejíž zákonnost nebo nezákonnost závisí na příležitosti a na počtu těch, kdo jsou shromážděni. Je-li příležitost zákonná a zjevná, je sběh zákonný; jako obvyklé setkávání lidí v kostele nebo na veřejné podívané, v obvyklých počtech. Jsou-li počty mimořádně velké, příležitost není zjevná; a tudíž ten, kdo nemůže vysvětlit zvláštním a dobrým způsobem svou přítomnost mezi nimi, má být souzen jako vědomý si nezákonného a bouřlivého záměru. Může být zákonné pro tisíc mužů spojit se v peticí, která má být doručena soudci nebo úředníkovi; a přesto, přijde-li tisíc mužů ji přednést, je to bouřlivé shromáždění; neboť pro ten účel není třeba než jednoho či dvou. Ale v takových případech, jako jsou tyto, není to stanovený počet, co činí shromáždění nezákonným, nýbrž takový počet, jaký přítomní úředníci nejsou s to potlačit a přivést k spravedlnosti.

Shromáždí-li se neobvyklý počet mužů proti muži, kterého obviňují, je shromáždění nezákonnou bouří; neboť mohou doručit své obvinění úředníkovi skrze několik nebo skrze jednoho muže. Takový byl případ svatého Pavla v Efesu, kde Démétrios a velký počet jiných mužů přivedli dva z Pavlových společníků před úředníka, říkajíce jedním hlasem: „Veliká je Diana efesská“; což bylo jejich způsobem dožadování se spravedlnosti proti nim za vyučování lidu takovému učení, které bylo proti jejich náboženství a řemeslu. Příležitost zde, uváží-li se zákony onoho lidu, byla spravedlivá; a přesto bylo jejich shromáždění souzeno za nezákonné a úředník je za to pokáral těmito slovy (Skutky devatenáctá kapitola, verš čtyřicátý): „Mohou-li Démétrios a ostatní řemeslníci obvinit kohokoli z čehokoli, jsou soudy a zástupci; nechť se obviňují navzájem. A máte-li co jiného požadovat, může být vaše věc souzena v shromáždění zákonně svolaném. My totiž jsme v nebezpečí, že budeme obviněni pro dnešní vzpouru, neboť není žádné příčiny, kterou by kdo mohl zdůvodnit tento sběh lidí.“ Kde nazývá shromáždění, z něhož lidé nemohou podat žádný spravedlivý účet, vzpourou a takovou, za jakou by nemohli odpovídat. A to je vše, co řeknu o soustavách a shromážděních lidí, které mohou být přirovnány (jak jsem řekl) ke stejnorodým částem lidského těla: ty zákonné svalům; nezákonné nádorům, boulím a vředům, zplozeným nepřirozeným shlukem zlých šťáv.

Kapitola dvacátá třetí. O veřejných služebnících suverénní moci.

V poslední kapitole jsem mluvil o stejnorodých částech obce; v této budu mluvit o částech ústrojných, kterými jsou veřejní služebníci.

Kdo je veřejným služebníkem

Veřejný služebník je ten, kdo je suverénem (ať monarchou, nebo shromážděním) zaměstnán v jakýchkoli záležitostech, s pravomocí zastupovat v tom zaměstnání osobu obce. A zatímco každý muž či shromáždění, které má suverenitu, zastupuje dvě osoby, nebo (jak zní obvyklejší výraz) má dvě postavení, jedno přirozené a druhé politické (jako monarcha má osobu nejen obce, ale také muže; a suverénní shromáždění má osobu nejen obce, ale i shromáždění), ti, kdo jim slouží v jejich přirozeném postavení, nejsou veřejnými služebníky; nýbrž jen ti, kdo jim slouží ve správě veřejných záležitostí. A proto ani uvaděči, ani sluhové, ani jiní úředníci, kteří obsluhují shromáždění za žádným jiným účelem než pro pohodlí shromážděných mužů v aristokracii či demokracii; ani správci, komorníci, pokladníci nebo kterýkoli jiní úředníci domácnosti monarchy nejsou veřejnými služebníky v monarchii.

Služebníci pro obecnou správu

Z veřejných služebníků jsou někteří pověřeni obecnou správou, bud celého panství, nebo jeho části. Z celku, jako může být ochrannému nebo regentovi svěřena předchůdcem nemluvněcího krále, během

jeho nezletilosti, celá správa jeho království. V tom případě je každý poddaný tak dalece povinen poslušností, pokud nařízení, která bude činit, a rozkazy, které bude dávat, jsou ve jménu krále a nejsou v rozporu s jeho suverénní mocí. Z části čili provincie, jako když monarcha nebo suverénní shromáždění dá její obecnou správu guvernérovi, místodržitelovi, prefektovi nebo místokráli. A v tomto případě také je každý z oné provincie zavázán ke všemu, co bude činit ve jménu suveréna, a to nikoli neslučitelné se suverénovým právem. Takoví ochránci, místokrálové a guvernéři totiž nemají žádné jiné právo než to, které závisí na suverénově vůli; a žádné pověření, které jim může být dáno, nelze vyložit jako prohlášení vůle převést suverenitu, bez výslovných a jasných slov za tím účelem. A tento druh veřejných služebníků se podobá nervům a šlachám, které pohybují různými údy přirozeného těla.

Pro zvláštní správu, jako pro hospodářství

Jiní mají zvláštní správu; to jest pověření nějaké zvláštní záležitosti, buď doma, nebo venku. Jako doma, za prvé, pro hospodářství obce. Ti, kdo mají pravomoc o pokladně, aby vybírali, přijímali, vydávali nebo brali účty daní, poplatků, nájmů, pokut nebo jakéhokoli veřejného důchodu, jsou veřejnými služebníky: služebníky, protože slouží osobě zástupce a nemohou nic činit proti jeho rozkazu ani bez jeho pravomoci; veřejnými, protože mu slouží v jeho politickém postavení.

Za druhé, ti, kdo mají pravomoc o milici; aby střežili zbraně, pevnosti, přístavy; aby odváděli, platili nebo vedli vojáky; nebo aby opatřovali jakoukoli nutnou věc pro užití války, ať na zemi, nebo na moři, jsou veřejnými služebníky. Avšak voják bez velení, byť bojuje za obec, proto nezastupuje její osobu, protože nemá, komu by ji zastupoval. Každý totiž, kdo má velení, zastupuje ji jen těm, kterým velí.

Pro poučování lidu

Rovněž ti, kdo mají pravomoc učit nebo uschopňovat druhé, aby učili lid jeho povinnosti vůči suverénní moci, a poučovali ho ve znalosti toho, co je spravedlivé a nespravedlivé, aby ho tím učinili způsobilejším žít ve zbožnosti a v míru mezi sebou a vzdorovat veřejnému nepříteli, jsou veřejnými služebníky: služebníky, protože to nečiní z vlastní pravomoci, nýbrž z pravomoci jiného; a veřejnými, protože to činí (nebo mají činit) z žádné pravomoci, než ze suverénovy. Monarcha nebo suverénní shromáždění má jediné bezprostřední pravomoc od Boha učit a poučovat lid; a žádný muž kromě suveréna nedostává svou moc *Dei Gratia* prostě; to jest z přízně nikoho než Boha; všichni ostatní dostávají svou z přízně a prozřetelnosti Boží a svých suverénů; jako v monarchii *Dei Gratia et Regis*; nebo *Dei Providentia et Voluntate Regis*.

Pro soudnictví

Také ti, jimž je dána jurisdikce, jsou veřejnými služebníky. Ve svých soudních sídlech totiž zastupují osobu suveréna; a jejich rozsudek je jeho rozsudkem; neboť (jak již bylo prohlášeno) všechno soudnictví je podstatně spojeno se suverenitou; a proto všichni ostatní soudci jsou jen služebníky jeho nebo těch, kdo mají suverénní moc. A jak jsou spory dvou druhů, totiž o skutek a o zákon, tak jsou i rozsudky, některé o skutku, některé o zákoně. A tudíž v témž sporu mohou být dva soudci, jeden o skutku, druhý o zákoně.

A v obou těchto sporech může vzniknout spor mezi souzenou stranou a soudcem; a protože oba jsou poddaní suverénovi, mají být po slušnosti souzeni muži dohodnutými souhlasem obou; nikdo totiž nemůže být soudcem ve své vlastní věci. Avšak suverén je již dohodnut jako soudce jimi oběma; a je proto buď slyšet věc a rozhodnout ji sám,

nebo jmenovat soudcem takové, na kterých se oba shodnou. A tato dohoda se tedy rozumí mezi nimi učiněna různými způsoby. Tak za prvé, je-li žalovanému dovoleno namítat proti takovým ze svých soudců, jejichž zájem ho činí podezřelými (co se žalobce týče, ten si svého soudce již vybral), ti, proti kterým nenamítá, jsou soudci, které on sám dohodl. Za druhé, odvolá-li se k jinému soudci, nemůže se odvolat dále; jeho odvolání je totiž jeho volbou. Za třetí, odvolá-li se k samému suverénovi, a ten sám nebo prostřednictvím zástupců, na nichž se strany dohodnou, vynese rozsudek, je ten rozsudek konečný; neboť žalovaný je souzen svými vlastními soudci, to jest sebou samým.

Uváživ tyto vlastnosti spravedlivého a rozumného soudnictví, nemohu si nepovšimnout vynikajícího ustavení soudních dvorů, zřízených jak pro obecné žaloby, tak i pro žaloby veřejné v Anglii. Obecnými žalobami rozumím ty, kde jak žalobce, tak žalovaný jsou poddanými; a veřejnými (které se také nazývají žalobami koruny) ty, kde je žalobcem suverén. Jelikož totiž byly dva stavy mužů, z nichž jeden byli lordi, druhý občané: Lordi měli tuto výsadu, mít za soudce ve všech hrdelních zločinech jen lordy; a z nich tolik, kolik by jich bylo přítomno; což, jsouc vždy uznáváno za výsadu z přízně, byli jejich soudci nikdo než ti, které si sami přáli. A ve všech sporech měl každý poddaný (jakož i v občanských sporech lordi) za soudce muže z té země, kde ležela sporná věc; proti nimž mohl podávat námitky, dokud nakonec dvanáct mužů bez námitky nebylo dohodnuto; a jimi byli souzeni. Takže maje své vlastní soudce, nemohla strana nic namítnout, proč by rozsudek neměl být konečný. Tyto veřejné osoby, s pravomocí od suverénní moci, buď poučovat nebo soudit lid, jsou takové údy obce, které lze vhodně přirovnat k ústrojím hlasu v přirozeném těle.

Pro vykonávání

Veřejnými služebníky jsou také všichni ti, kdo mají pravomoc od suveréna zajišťovat vykonávání vynesených rozsudků; vyhlašovat suverénovy rozkazy; potlačovat vzpoury; chytat a věznit zločince; a jiné činy směřující k zachování míru. Neboť každý čin, který činí z takové pravomoci, je činem obce; a jejich služba odpovídá službě rukou v přirozeném těle.

Veřejní služebníci v cizině jsou ti, kdo zastupují osobu svého suveréna cizím státům. Takoví jsou vyslanci, poslové, agenti a heroldi, posílaní z veřejné pravomoci a ve veřejných záležitostech.

Avšak takoví, kdo jsou posíláni pouze z pravomoci nějaké soukromé strany rozbouřeného státu, byť jsou přijati, nejsou ani veřejnými, ani soukromými služebníky obce; neboť žádný z jejich činů nemá obec za autora. Rovněž vyslanec poslaný od knížete, aby blahopřál, soustrastňoval, nebo asistoval při slavnosti, ačkoli je pravomoc veřejná, přece protože je záležitost soukromá a náležející mu v jeho přirozeném postavení, je soukromou osobou. Rovněž je-li muž poslán do jiné země, aby tajně prozkoumal jejich rady a sílu, ačkoli jak pravomoc, tak záležitost jsou veřejné, přece protože není nikoho, kdo by v něm vzal na vědomí jakoukoli jinou osobu než jeho vlastní, je jen soukromým služebníkem; přesto však služebníkem obce; a může být přirovnán k oku v přirozeném těle. A ti, kdo jsou jmenováni k přijímání peticí nebo jiných informací od lidu a jsou jaksi veřejným uchem, jsou veřejnými služebníky a zastupují svého suveréna v tomto úřadě.

Rádci bez jiného zaměstnání než rady nejsou veřejnými služebníky

Ani rádce, ani státní rada, uvažujeme-li ji bez jakékoli pravomoci soudnictví nebo rozkazu, nýbrž pouze dávání rady suverénovi, když je

žádána, nebo poskytování jí, když žádána není, není veřejnou osobou. Rada je totiž určena pouze suverénovi, jehož osoba nemůže být v jeho vlastní přítomnosti zastupována jiným. Avšak sbor rádců nikdy není bez nějaké jiné pravomoci, buď soudnictví, nebo bezprostřední správy. Jako v monarchii zastupují monarchu v předávání jeho rozkazů veřejným služebníkům; v demokracii rada či senát předkládá výsledek svých porad lidu jako rada; ale když jmenují soudce, nebo slyší věci, nebo dávají slyšení vyslancům, je to v postavení služebníka lidu. A v aristokracii je státní rada samo suverénní shromáždění; a dává radu nikomu než sobě.

Kapitola dvacátá čtvrtá. O výživě a plození obce.

Výživa obce záleží ve statcích moře a země

Výživa obce záleží v hojnosti a rozdělování látek vedoucích k životu; v jejich zpracování či přípravě; a (když jsou zpracovány) v jejich dopravě vhodnými potrubími k veřejnému užívání.

Co se hojnosti látky týče, je přírodou omezena na ty statky, které z (obou prsů naší společné matky) země a moře Bůh obvykle buď dává zdarma, nebo prodává lidstvu za práci.

Látka této výživy, záležející v živočiších, rostlinách a nerostech, byla Bohem svobodně položena před nás, v nebo blízko tváře země; takže není třeba nic víc než práce a píle k jejich získávání. Natolik, že hojnost závisí (po Boží přízni) jen na práci a píli lidí.

Tato látka, obvykle zvaná statky, je zčásti domácí a zčásti cizí: domácí, co lze mít uvnitř území obce; cizí, co je dováženo zvenčí. A protože není území pod panstvím jedné obce (nemá-li velmi rozsáhlý rozsah), které by plodilo všechny věci potřebné pro udržení a pohyb celého těla; a málo takových, které by neplodily něco víc než nutného, přebytečné statky, které lze mít uvnitř, přestávají být přebytečné, nýbrž doplňují tyto doma chybějící dovozem toho, co lze získat venku, buď výměnou, nebo spravedlivou válkou, nebo prací; neboť i práce člověka je statkem směnitelným za užitek, stejně jako kterákoli jiná věc. A byly obce, které nemajíce více území, než jim postačilo za obydlí, přesto nejen udržovaly, ale i rozmnožovaly svou moc, zčásti prací obchodu z jednoho místa na druhé a zčásti prodejem výrobků, k nimž byly materiály přivezeny z jiných míst.

A právo rozdělování statků

Rozdělení látek této výživy je ustavením mého a tvého a jeho, to jest jedním slovem vlastnictví; a náleží ve všech druzích obce suverénní moci. Neboť kde není obce, je (jak již bylo ukázáno) věčná válka každého proti svému sousedovi; a proto každá věc je toho, kdo ji získá a drží ji silou; což není ani vlastnictvím ani společenstvím, nýbrž nejistotou. Což je tak zjevné, že i Cicero (vášnivý obhájce svobody) ve veřejné obhajobě přisuzuje všechno vlastnictví občanskému zákonu. „Nechť je občanský zákon," praví, „jednou opuštěn, nebo jen nedbale střežen (nemluvě o utlačen), a není nic, co by si kdo mohl být jist přijmout od svých předků nebo zanechat svým dětem." A opět: „Odstraňte občanský zákon, a nikdo neví, co je jeho a co jiného muže." Jelikož tedy zavedení vlastnictví je účinkem obce, která nemůže nic konat než osobou, která ji zastupuje, je úkonem jen suveréna; a záleží v zákonech, které může činit jen ten, kdo má suverénní moc. A to dobře věděli staří, kteří nazývali *nomos* (to jest rozdělování) to, čemu říkáme zákon; a definovali spravedlnost rozdělováním každému jeho vlastního.

Všechny soukromé pozemkové majetky pocházejí původně z libovolného rozdělení suverénem

V tomto rozdělování je prvním zákonem rozdělení země samé; v němž suverén přiděluje každému muži podíl podle toho, co on, a nikoli co kterýkoli poddaný nebo jejich počet uzná za souhlasný se slušností a společným dobrem. Děti Izraele byly obcí v poušti, ale postrádaly statků země, dokud nebyly pány země zaslíbené; která poté byla mezi ně rozdělena, nikoli jejich vlastním uvážením, nýbrž uvážením kněze Eleazara a jejich generála Jozua. Kteří, když bylo dvanáct kmenů, učinili z nich třináct rozdělením kmene Josefova, přesto učinili ze země jen dvanáct podílů; a kmeni Lévi nenařídili žádnou zemi, nýbrž mu

přidělili desátý díl ze všech plodů; kteréžto rozdělení bylo tedy libovolné. A ačkoli lid přicházející v držení země válkou ne vždy vyhlazuje staré obyvatele (jak činili Židé), nýbrž mnohým, nebo většině, nebo všem z nich zanechává jejich majetky, přece je zjevné, že je drží poté jako z rozdělení vítěze; jako lid Anglie držel všechny své z Viléma Dobyvatele.

Vlastnictví poddaného nevylučuje panství suveréna, nýbrž jen jiného poddaného

Z čehož můžeme vyvodit, že vlastnictví, které má poddaný ve své zemi, záleží v právu vylučovat všechny ostatní poddané z jejího užívání; a ne vylučovat svého suveréna, ať to je shromáždění, nebo monarcha. Protože totiž suverén, to jest obec (jejíž osobu zastupuje), se rozumí, že nečiní nic než za účelem společného míru a bezpečí, musí být toto rozdělení zemí rozuměno jako učiněné za týmž účelem. A tudíž jakékoli rozdělení, které učiní na jeho úkor, je proti vůli každého poddaného, který svěřil svůj mír a bezpečí jeho uvážení a svědomí; a proto má být vůlí každého z nich pokládáno za neplatné. Je pravda, že suverénní monarcha nebo větší část suverénního shromáždění mohou nařídit mnoho věcí ve snaze o své vášně, proti vlastnímu svědomí, což je porušení důvěry a zákona přírody; to však nestačí k tomu, aby to zmocnilo kteréhokoli poddaného buď vést válku proti nim, nebo byť jen obvinit z nespravedlnosti, nebo jakkoli mluvit zle o svém suverénovi; neboť zmocnili všechny jeho činy, a odevzdáním mu suverénní moci je učinili svými. Ale v jakých případech jsou rozkazy suverénů proti slušnosti a zákonu přírody, bude uváženo později na jiném místě.

Veřejnost nemá být na dietě

V rozdělení země může být obec sama pokládána za majitele podílu, a za vlastnící a zvelebující tentýž skrze svého zástupce; a aby takový podíl mohl být dostatečný k udržení celého výdaje na společný mír a obranu nutně vyžadovanou. Což by byla velká pravda, kdyby se dal pomyslit nějaký zástupce prostý lidských vášní a nedostatků. Avšak povaha lidí jsouc taková, jaká je, vymezení veřejné země, nebo jakéhokoli jistého důchodu pro obec, je marné; a směřuje k rozpuštění vlády a ke stavu pouhé přírody a války, jakmile suverénní moc upadne do rukou monarchy nebo shromáždění, kteří jsou buď příliš nedbalí peněz, nebo příliš riskantní v zapojování veřejné pokladny do dlouhé nebo nákladné války. Obce nemohou snášet žádnou dietu: protože jejich výdaj není omezen jejich vlastním tíhnutím, nýbrž vnějšími příhodami a tíhnutím jejich sousedů, veřejné bohatství nemůže být omezeno jinými mezemi než těmi, které vyžadují naléhavé příležitosti. A zatímco v Anglii byly Dobyvatelem vyhrazeny různé země pro jeho vlastní užívání (vedle lesů a honiteb, buď pro jeho zábavu, nebo pro zachování lesů), a různé služby vyhrazeny ze země, kterou dával svým poddaným, přece se zdá, že nebyly vyhrazeny pro jeho udržování ve veřejném, nýbrž v přirozeném postavení. On a jeho nástupci totiž přesto to ukládali libovolné daně na všechny poddané země, kdykoli to pokládali za nutné. Nebo kdyby byly ty veřejné země a služby ustanoveny jako dostatečné udržování obce, bylo to proti účelu ustavení; jsouc (jak se ukázalo oněmi následujícími daněmi) nedostatečné, a (jak se ukazuje z pozdějšího důchodu koruny) podrobeno zcizení a zmenšení. Je proto marné přidělovat obci podíl; která může prodat nebo rozdat; a prodává a rozdává, když je to učiněno jejím zástupcem.

Místa a předmět obchodu závisí,

jako jejich rozdělení, na suverénovi

Jako rozdělení pozemků doma, tak také přidělovat, na kterých místech a za jaké statky bude poddaný obchodovat venku, náleží suverénovi. Pokud by to totiž náleželo soukromým osobám, aby užily v tom své vlastní uvážení, byli by někteří z nich pro zisk přitahováni jak zásobovat nepřítele prostředky k poškození obce, tak sami jí škodit dovozem takových věcí, které těšíce chutě lidí jsou přesto škodlivé nebo alespoň neprospěšné pro ně. A proto náleží obci (to jest pouze suverénovi) schvalovat nebo neschvalovat jak místa, tak předmět zahraničního obchodu.

Zákony převádění vlastnictví náleží také suverénovi

Dále, protože nestačí k udržení obce, aby každý muž měl vlastnictví v nějakém kusu země, nebo v několika statcích, nebo přirozené vlastnictví v nějakém užitečném umění, a není umění na světě, které by nebylo nutné buď k bytí, nebo blahobytu skoro každého jednotlivého muže, je nutné, aby lidé rozdělovali to, co mohou postrádat, a převáděli své vlastnictví v nich vzájemně jeden na druhého výměnou a vzájemnou úmluvou. A proto náleží obci (to jest suverénovi) určit, jakým způsobem všechny druhy úmluv mezi poddanými (jako kupování, prodávání, vyměňování, vypůjčování, půjčování, pronajímání a nájmání) mají být činěny; a jakými slovy a znaky mají být rozuměny jako platné. A o látce a rozdělování výživy různým členům obce toto (uváží-li se vzor celého díla) postačí.

Peníze jsou krví obce

Zpracováním rozumím převedení všech statků, které nejsou okamžitě spotřebovány, nýbrž jsou vyhrazeny pro výživu v době příští, na něco

rovné hodnoty, a přitom tak přenosného, aby nebránilo pohybu lidí z místa na místo; k tomu konci, aby mohl mít člověk v kterémkoli místě takovou výživu, jakou místo poskytuje. A to není nic jiného než zlato, stříbro a peníze. Zlato a stříbro totiž, jsouc (jak se stává) skoro ve všech zemích světa vysoce ceněno, je výhodným měřítkem hodnoty všech ostatních věcí mezi národy; a peníze (z jakékoli látky raženy suverénem obce) jsou dostatečným měřítkem hodnoty všech ostatních věcí mezi poddanými oné obce. Pomocí těchto měřítek jsou všechny statky, movité i nemovité, nuceny doprovázet člověka do všech míst jeho pobytu, uvnitř i vně místa jeho obvyklého bydliště; a totéž přechází od muže k muži v obci; a koluje kolem, vyživujíc (jak přechází) každou její část; natolik, že toto zpracování je jaksi tvořením krve obce. Přirozená krev je totiž podobně tvořena z plodů země; a kolujíc, vyživuje po cestě každý úd těla člověka.

A protože stříbro a zlato mají svou hodnotu z látky samé, mají především tuto výsadu, že jejich hodnota nemůže být změněna mocí jedné ani několika obcí; jsouc společným měřítkem statků všech míst. Avšak podřadné peníze mohou být snadno zvýšeny nebo sníženy. Za druhé mají výsadu umožnit obcím pohybovat se a natahovat ruce, kdykoli je potřeba, do cizích zemí; a zásobovat nejen soukromé poddané, kteří cestují, ale i celá vojska zásobami. Avšak ta mince, která nemá význam pro látku, nýbrž pro ražbu místa, nejsouc s to vydržet změnu vzduchu, má svůj účinek jen doma; kde také podléhá změně zákonů, a tím být zmenšena v hodnotě, k újmě mnohdy těch, kdo ji mají.

Potrubí a cesty peněz k veřejnému užívání

Potrubí a cesty, kterými jsou peníze dopravovány k veřejnému užívání, jsou dvojího druhu: jedny, které je dopravují do veřejných pokladen; druhé, které je vydávají zpět pro veřejné platby. Prvního druhu

jsou výběrčí, přijímači a pokladníci; druhého jsou opět pokladníci a úředníci jmenovaní pro platbu různým veřejným nebo soukromým služebníkům. A i v tom se umělý člověk podobá přirozenému; jehož žíly přijímajíce krev z různých částí těla ji nesou k srdci; kde, jsouc učiněna životní, srdce ji skrze tepny posílá opět ven, aby oživila a uschopnila k pohybu všechny údy téhož.

Děti obce — kolonie

Plození čili děti obce jsou to, co nazýváme plantážemi nebo koloniemi; což jsou počty lidí poslaných z obce pod vedením nebo guvernérem, aby obývali cizí zemi, buď dříve prázdnou od obyvatel, nebo tehdy učiněnou prázdnou válkou. A když je kolonie usazena, jsou buď obcí sami o sobě, zproštění své poddanosti vůči svému suverénovi, který je poslal (jak to učinily mnohé obce starých dob), kterémžto případě se obec, ze které vyšly, nazývala jejich metropolí čili matkou a nežádala od nich víc, než otcové žádají od dětí, které propouštějí a činí svobodnými od své domácí vlády, což je čest a přátelství; nebo zůstávají spojeni se svou metropolí, jako byly kolonie lidu římského; a pak nejsou obcemi sami o sobě, nýbrž provinciemi a částmi obce, která je poslala. Takže právo kolonií (kromě cti a spolku s jejich metropolí) závisí zcela na jejich licenci či listech, jimiž je jejich suverén zmocnil k založení.

Kapitola dvacátá pátá. O radě.

Co je rada

Jak klamné je soudit o povaze věcí z obvyklého a nestálého užívání slov, se neukazuje v ničem víc než ve směšování rad a rozkazů, povstávajícím z rozkazovacího způsobu mluvení v obou, a při mnoha jiných příležitostech vedle toho. Slova „učiň toto“ jsou totiž slovy nejen toho, kdo rozkazuje, ale i toho, kdo radí, a toho, kdo vybízí; a přece je málo těch, kdo nevidí, že jsou to velmi různé věci; nebo kdo nedokážou mezi nimi rozlišit, když vnímají, kdo to mluví, komu je řeč určena a při jaké příležitosti. Avšak nacházejíce ty obraty v spisech lidí a nejsouce schopni nebo ochotni vstoupit do úvahy o okolnostech, pletou si někdy přikázání rádců s přikázáními těch, kdo rozkazují; a někdy naopak; podle toho, jak se to nejlépe shoduje se závěry, které by chtěli vyvodit, nebo s činy, které schvalují. Abychom se takovým omylům vyhnuli a dali oněm výrazům rozkazování, radění a vybízení jejich vlastní a odlišné významy, definuji je takto.

Rozdíly mezi rozkazem a radou

Rozkaz je, kde muž praví „učiň toto“, nebo „nečiň toto“, bez očekávání jiného důvodu, než je vůle toho, kdo to říká. Z tohoto zjevně plyne, že ten, kdo rozkazuje, tím směřuje k vlastnímu užitku; neboť důvodem jeho rozkazu je pouze jeho vlastní vůle, a vlastním předmětem vůle každého člověka je nějaké dobro pro něho.

Rada je, kde muž praví „učiň“ nebo „nečiň toto“ a odvozuje své vlastní důvody z užitku, který z toho má povstat pro toho, komu to

říká. A odtud je zjevné, že ten, kdo dává radu, směřuje (ať zamýšlí cokoli) pouze k dobru toho, komu ji dává.

Proto je mezi radou a rozkazem jeden velký rozdíl: že rozkaz směřuje k vlastnímu užitku rozkazujícího a rada k užitku druhého. A z toho povstává jiný rozdíl: že muž může být povinen činit to, co je mu rozkazováno, jako když se smluvně zavázal poslouchat; ale nemůže být povinen činit to, co mu je raděno, protože škoda z nenásledování je jeho vlastní; nebo pokud by se smluvně zavázal řídit se jí, pak se rada mění v povahu rozkazu. Třetí rozdíl mezi nimi je, že nikdo nemůže nárokovat právo být radou druhého muže; neboť nemá nárokovat užitek z ní pro sebe; požadovat však právo radit druhému, dokazuje vůli znát jeho záměry, nebo získat pro sebe nějaké jiné dobro; což (jak jsem řekl výše) je vlastním předmětem vůle každého muže.

I toto je vlastní povaze rady: že ať je jakákoli, ten, kdo o ni žádá, ji nemůže po slušnosti ani obviňovat, ani trestat. Žádat radu od druhého totiž znamená dovolit mu, aby dal takovou radu, jakou pokládá za nejlepší. A tudíž ten, kdo dává radu svému suverénovi (ať je to monarcha, nebo shromáždění), když je žádán, nemůže být po slušnosti za ni potrestán, ať je ve shodě s míněním většiny nebo ne, pokud se jen vztahuje k projednávanému návrhu. Pokud by totiž smysl shromáždění mohl být poznán, než debata skončí, neměli by o další radu ani prosit, ani přijímat; neboť smysl shromáždění je rozhodnutím debaty a koncem veškerého rozvažování. A obecně ten, kdo žádá radu, je jejím autorem; a proto ji nemůže trestat; a co nemůže suverén, nemůže nikdo jiný. Avšak dá-li jeden poddaný druhému radu učinit něco proti zákonům, ať ta rada vychází ze zlého úmyslu, nebo pouze z nevědomosti, je trestná obcí; neboť nevědomost o zákoně není dobrou omluvou tam, kde je každý povinen vzít na vědomí zákony, jimž je podroben.

Co je vybízení a odrazování

Vybízení a odrazování je rada, doprovázená u toho, kdo ji dává, znaky prudké touhy, aby byla následována; nebo řečeno krátce, rada prudce naléhaná. Neboť ten, kdo vybízí, neodvozuje důsledky toho, co radí učinit, a neváže se v tom na přísnost pravého rozumování, nýbrž povzbuzuje toho, komu radí, k činu; jako ten, kdo odrazuje, ho od něho odstraňuje. A proto mají ve svých řečech ohled na obvyklé vášně a mínění lidí, odvozujíce své důvody; a užívají podobenství, obrazů, příkladů a jiných nástrojů řečnictví, aby přesvědčili své posluchače o užitku, cti nebo spravedlnosti následování své rady.

Z čehož lze vyvodit: Za prvé, že vybízení a odrazování směřuje k dobru toho, kdo dává radu, nikoli toho, kdo ji žádá, což je proti povinnosti rádce; který (podle definice rady) má mít ohled nikoli na své užitky, nýbrž na užitky toho, komu radí. A to, že řídí svou radu k vlastnímu užitku, je dost zjevné z dlouhého a prudkého naléhání nebo z umělého jejího podávání; což nebyvši od něho požadováno, a tudíž vycházejíc z jeho vlastních příležitostí, je zaměřeno hlavně na jeho vlastní užitek, a jen náhodně k dobru toho, komu je raděno, nebo vůbec ne.

Za druhé, že užívání vybízení a odrazování leží pouze tam, kde má muž mluvit k mnohosti; neboť když je řeč určena jednomu, může ho přerušit a prozkoumat jeho důvody přísněji, než lze činit u mnohosti; která je příliš početná, aby vstoupila ve spor a dialog s tím, kdo mluví lhostejně ke všem najednou. Za třetí, že ti, kdo vybízí a odrazují tam, kde jsou žádáni dávat radu, jsou zkažení rádci, a jaksi podplaceni vlastním zájmem. Neboť ať je rada, kterou dávají, sebelepší, přesto ten, kdo ji dává, není o nic víc dobrým rádcem, než ten, kdo za odměnu vynáší spravedlivý rozsudek, je spravedlivým soudcem. Avšak kde muž smí zákonně rozkazovat, jako otec v rodině nebo vůdce ve vojsku, jsou jeho vybízení a odrazování nejen zákonná, ale i nutná a chvalná.

Pak však již nejsou radou, nýbrž rozkazy; které když jsou k vykonávání trpké práce, někdy nutnost, a vždy lidskost požaduje, aby byly při podávání oslazeny povzbuzením, a tónem a výrazem rady, raději než drsnějším jazykem rozkazu.

Příklady rozdílu mezi rozkazem a radou můžeme vzít z forem řeči, které je vyjadřují v Písmu Svatém. „Nebudeš mít jiné bohy než mne; neučiníš si rytinu; nevezmeš jméno Boží nadarmo; posvětíš sobotu; cti své rodiče; nezabiješ; nekradeš“ atd. jsou rozkazy; neboť důvod, pro nějž je máme poslouchat, je čerpán z vůle Boha našeho krále, kterého jsme povinni poslouchat. Avšak tato slova: „Prodej vše, co máš; dej to chudým; a následuj mě“ jsou radou; neboť důvod, pro nějž tak máme činit, je čerpán z vlastního užitku; totiž tento, že budeme mít „poklad v nebi“. Tato slova: „Jdi do vesnice proti vám a najdete oslici uvázanou a s ní oslátko; odvažte ji a přiveďte ji ke mně,“ jsou rozkazem; neboť důvod jejich činu je čerpán z vůle jejich Pána. Ale tato slova: „Čiňte pokání a dejte se pokřtít ve jménu Ježíše,“ jsou radou; neboť důvod, proč bychom tak měli činit, nesměřuje k žádnému užitku Boha všemohoucího, který bude stále králem, jakkoli se bouříme, nýbrž k užitku nás samých, kteří nemáme jiné prostředky, jak se vyhnout trestu visícímu nad námi za naše hříchy.

Rozdíly vhodných a nevhodných rádců

Jako byl rozdíl rady od rozkazu nyní odvozen z povahy rady, záležející v odvozování užitku nebo škody, které mohou povstat tomu, komu je raděno, z nutných nebo pravděpodobných důsledků činu, který se navrhuje; tak lze odvodit i rozdíly mezi vhodnými a nevhodnými rádci z téhož. Jelikož totiž zkušenost není nic než paměť důsledků podobných činů dříve pozorovaných, a rada není nic než řeč, kterou je ta zkušenost dávána na vědomí druhému; ctnosti a nedostatky rady jsou tytéž jako ctnosti a nedostatky rozumové. A osobě obce slouží její rád-

ci místo paměti a myšlenkového pořadu. Avšak s touto podobností obce s přirozeným mužem je spojena jedna velmi důležitá nepodobnost; a tou je, že přirozený muž přijímá svou zkušenost od přirozených předmětů smyslu, které na něho působí bez vášně nebo vlastního zájmu; zatímco ti, kdo dávají radu zastupující osobě obce, mohou mít a často mají své zvláštní cíle a vášně, které činí jejich rady vždy podezřelými a mnohdy nevěrnými. A proto můžeme stanovit jako první podmínku dobrého rádce: aby jeho cíle a zájem nebyly v rozporu s cíli a zájmem toho, komu radí.

Za druhé, protože úkolem rádce, přijde-li čin k rozvažování, je učinit zjevnými jeho důsledky, takovým způsobem, aby ten, komu je raděno, mohl být pravdivě a zřejmě informován; má podávat svou radu v takové formě řeči, aby pravda nejzjevněji vyvstala; to jest s tak pevným rozumováním, s tak významným a vlastním jazykem a tak krátce, jak jen zřejmost dovolí. A proto unáhlené a nezjevné závěry (jaké jsou brány pouze z příkladů nebo z autority knih a nejsou argumenty o tom, co je dobré nebo zlé, nýbrž svědectvími o skutku nebo o mínění), nejasné, zmatené a dvojsmyslné výrazy, jakož i všechny obrazné řeči směřující k rozdmýchávání vášně (neboť takové rozumování a takové výrazy jsou užitečné pouze k oklamání nebo k vedení toho, komu radíme, k jiným cílům než jeho vlastním), jsou v rozporu s úřadem rádce.

Za třetí, protože schopnost raditi pochází ze zkušenosti a dlouhého studia; a o žádném muži se nepředpokládá, že má zkušenost ve všech oněch věcech, které je nutno znát ke správě velké obce; o žádném muži se nepředpokládá, že je dobrým rádcem, než v takové záležitosti, v níž byl nejen velmi zběhlý, ale také o ní mnoho rozjímal a uvažoval. Protože totiž záležitostí obce je toto, zachovat lid doma a bránit jej proti cizímu napadení, shledáme, že vyžaduje velkou znalost sklonu lidstva, práv vlády a povahy slušnosti, zákona, spravedlnosti a cti, jaké se nelze dosíci bez studia; a síly, statků, míst jak jejich vlastní země,

tak jejich sousedů; jakož i náklonností a záměrů všech národů, které jim mohou jakkoli obtěžovat. A toho se nedosahuje bez mnoha zkušeností. Z kterýchžto věcí nejen celý souhrn, ale každá z jednotlivostí vyžaduje věk a pozorování muže v letech, a studia více než obvyklého. Důvtip potřebný k radě, jak jsem řekl výše, je úsudek. A rozdíly mužů v tom bodu pocházejí z rozdílné výchovy, některých k jednomu druhu studia nebo záležitosti, jiných k jinému. Když jsou pro konání jakékoli věci neomylná pravidla (jako u strojů a staveb pravidla geometrie), nemůže se žádná zkušenost světa vyrovnat radě toho, kdo se naučil nebo vynalezl pravidlo. A když takové pravidlo není, ten, kdo má nejvíce zkušenosti v onom jednotlivém druhu záležitosti, má v tom nejlepší úsudek a je nejlepším rádcem.

Za čtvrté, být s to dát radu obci v záležitosti, která se vztahuje k jiné obci, je nutné být obeznámen se zprávami a listy, které odtud přicházejí, a se všemi záznamy úmluv a jiných státních jednání mezi nimi; což nemůže činit nikdo kromě těch, které zástupce uzná za vhodné. Z čehož vidíme, že ti, kdo nejsou povoláni k radě, nemohou v takových případech vnucovat žádnou dobrou radu.

Za páté, předpokládajíc stejný počet rádců, muži se lépe radí, slyšíli je zvlášť, než ve shromáždění; a to z mnoha příčin. Za prvé, slyšíc je zvlášť, máte radu každého muže; ale ve shromáždění mnozí z nich dávají svou radu „ano“ nebo „ne“, nebo svýma rukama či nohama, nepohnuti svým vlastním smyslem, nýbrž výmluvností jiného, nebo ze strachu znelíbit se někomu, kdo promluvil, nebo celému shromáždění, odporováním; nebo ze strachu, aby se neukázali tupější v chápání než ti, kdo opačné mínění schválili. Za druhé, ve shromáždění mnohých nemohou nebýt někteří, jejichž zájmy jsou proti zájmu veřejnosti; a tito jejich zájmy činí vášnivými, a vášeň výmluvnými, a výmluvnost vtahuje druhé do téže rady. Vášně lidí totiž, které jsou odděleně mírné, jako žár jednoho polena, jsou ve shromáždění jako mnohá polena, která zažehují jedno druhé (zvláště když se navzájem rozdmý-

chávají řečmi), až k zažehnutí obce, pod záminkou radění jí. Za třetí, slyšíc každého muže zvlášť, lze zkoumat (když je potřeba) pravdu nebo pravděpodobnost jeho důvodů a základů rady, kterou dává, častým přerušováním a námitkami; což nelze činit ve shromáždění, kde (při každé obtížné otázce) je muž spíše ohromen a oslepen rozmanitostí řečí nad ní, než poučen o cestě, kterou má zvolit. Vedle toho nemůže být shromáždění mnohých, svolaných k radě, v němž by nebyli někteří, kdo mají ctižádost být pokládáni za výmluvné a také učené v politice; a nedávají svou radu s péčí o navrženou záležitost, nýbrž o potlesk svých pestrých řečí, utvořených z různobarevných nití či útržků autorů; což je nemístnost přinejmenším, která odnímá čas vážné porady, a v tajné cestě radění zvlášť je snadno odvrácena. Za čtvrté, v rozvažováních, která mají být uchovávána v tajnosti (čehož je ve veřejné záležitosti mnoho příležitostí), jsou rady mnohých, a zvláště ve shromážděních, nebezpečné; a proto jsou velká shromáždění nucena svěřovat takové záležitosti menším počtům, a to takovým osobám, které jsou nejzběhlejší a v jejichž věrnost mají největší důvěru.

Abych uzavřel, kdo je takový, kdo tak dalece schvaluje braní rady z velkého shromáždění rádců, že by si přál jejich námahu nebo by ji přijal, když jde o sňatek jeho dětí, nakládání s jeho pozemky, správu jeho domácnosti nebo řízení jeho soukromého majetku, zvláště jsou-li mezi nimi takoví, kdo si nepřejí jeho prospěch? Muž, který koná svou záležitost s pomocí mnoha prozíravých rádců, s každým radícím zvlášť ve svém vlastním oboru, ji činí nejlépe, jako ten, kdo užívá schopných pomocníků při hře v tenis, umístěných ve svých vlastních postaveních. Druhý nejlépe ji činí ten, kdo užívá pouze svého vlastního úsudku, jako ten, kdo nemá žádného pomocníka vůbec. Avšak ten, kdo je nošen sem a tam ve své záležitosti v utvořené radě, která se nemůže pohnout než většinou souhlasných mínění, jejíž vykonávání je obvykle (ze závisti nebo zájmu) zpomalováno nesouhlasnou částí, ji koná nejhůře ze všech, jako ten, kdo je k míči nesen, byť dobrými hráči, přece

na trakaři nebo jiném rámu těžkém o sobě, a zpomalovaném také nesouběžnými úsudky a snahami těch, kdo ho ženou; a tím více, čím je jich víc, kdo k tomu přikládají ruce; a nejvíce, když je mezi nimi jeden nebo více, kdo si přejí, aby prohrál. A ačkoli je pravda, že mnoho očí vidí víc než jedno, přesto tomu není rozumět o mnoha rádcích, nýbrž pouze tehdy, když je konečné rozhodnutí v jednom muži. Jinak, protože mnohé oči vidí tutéž věc v různých liniích a jsou nakloněny šilhat ke svému soukromému užitku, ti, kdo si přejí nemíjet svůj cíl, byť se dívají dvěma očima, přece míří pouze jedním. A proto nebyla nikdy žádná velká lidová obec udržena jinak než buď cizím nepřítelem, který je spojoval; nebo pověstí nějakého jednoho vynikajícího muže mezi nimi; nebo tajnou radou několika; nebo vzájemným strachem rovných stran; a nikoli otevřenými poradami shromáždění. A co se velmi malých obcí týká, ať jsou lidové nebo monarchické, není žádné lidské moudrosti, která by je mohla udržet déle než žárlivost jejich mocných sousedů.

Kapitola dvacátá šestá. O občanských zákonech.

Co je občanský zákon

Občanskými zákony rozumím zákony, které jsou lidé povinni zachovávat proto, že jsou členy nikoli této či oné obce zvlášť, nýbrž obce vůbec. Znalost jednotlivých zákonů totiž náleží těm, kdo se vyznávají ke studiu zákonů svých různých zemí; ale znalost občanského zákona obecně náleží každému muži. Starý zákon Říma byl nazýván občanským zákonem od slova *civitas*, které značí obec; a ty země, které byvše pod římskou říší a spravovány oním zákonem, si uchovávají dosud takovou jeho část, jakou uznají za vhodnou, nazývají onu část občanským zákonem, aby ji odlišily od zbytku svých vlastních občanských zákonů. Avšak o tom tu nehodlám mluvit; mým záměrem není ukázat, co je zákonem tady a tam, nýbrž co je zákon; jako učinili Platón, Aristotelés, Cicero a různí jiní, aniž na sebe brali vyznání ke studiu zákona.

A za prvé je zjevné, že zákon obecně není radou, nýbrž rozkazem; a není rozkazem kteréhokoli muže kterémukoli muži, nýbrž pouze toho, jehož rozkaz je určen někomu dříve zavázanému jej poslouchat. A co se občanského zákona týká, přidává pouze jméno osoby rozkazující, kteroužto je *persona civitatis*, osoba obce.

Uváživ toto, definuji občanský zákon tímto způsobem: „Občanský zákon je pro každého poddaného ta pravidla, která mu obec přikázala, slovem, písmem nebo jiným dostatečným znakem vůle, aby jich užíval k rozlišení práva a bezpráví; to jest toho, co je v rozporu, a co není v rozporu s pravidlem.“

V této definici není nic, co by nebylo na první pohled zjevné. Každý totiž vidí, že některé zákony jsou určeny všem poddaným obecně; některé jednotlivým provinciím; některé jednotlivým povoláním; a některé jednotlivým mužům; a jsou proto zákony každému z těch, komu je rozkaz určen, a nikomu jinému. Rovněž, že zákony jsou pravidly spravedlivého a nespravedlivého; nic není pokládáno za nespravedlivé, co není v rozporu s nějakým zákonem. Rovněž, že nikdo nemůže činit zákony kromě obce; neboť naše poddanství je pouze k obci; a že rozkazy mají být označeny dostatečnými znaky; neboť jinak muž neví, jak je poslouchat. A proto, cokoli lze z této definice nutným důsledkem odvodit, má být uznáno za pravdu.

Suverén je zákonodárce

1. Zákonodárcem ve všech obcích je pouze suverén, ať je to jeden muž, jako v monarchii, nebo jedno shromáždění lidí, jako v demokracii či aristokracii. Zákonodárce je totiž ten, kdo činí zákon. A obec jediná předepisuje a přikazuje zachovávání oněch pravidel, která nazýváme zákonem; a proto obec je zákonodárcem. Ale obec není osobou, ani nemá způsobilost nic konat, než svým zástupcem (totiž suverénem); a proto je suverén jediným zákonodárcem. Ze stejného důvodu nemůže nikdo zrušit učiněný zákon kromě suveréna; neboť zákon není rušen než jiným zákonem, který zakazuje jeho vykonávání.

A nepodléhá občanskému zákonu

2. Suverén obce, ať je to shromáždění nebo jeden muž, nepodléhá občanským zákonům. Maje totiž moc činit a rušit zákony, může se, když se mu zlíbí, osvobodit od onoho poddanství, zrušením těch zákonů, které ho obtěžují, a vytvořením nových; a tudíž byl svobodný i předtím. Je totiž svobodný ten, kdo může být svobodný, kdy chce. Ani není

možné, aby kterákoli osoba byla vázána sobě samé; neboť ten, kdo může vázat, může také uvolnit; a proto ten, kdo je vázán pouze sobě samému, není vázán.

Zvyk není zákonem silou času, nýbrž souhlasem suveréna

3. Když dlouhé užívání nabývá autority zákona, není to délka času, co činí autoritu, nýbrž vůle suveréna označená jeho mlčením (neboť mlčení je někdy důkazem souhlasu); a není to zákonem déle, než o něm bude suverén mlčet. A proto, má-li suverén otázku práva založenou nikoli na své přítomné vůli, nýbrž na dříve učiněných zákonech, délka času nebude k újmě jeho práva; nýbrž otázka bude souzena slušností. Mnoho nespravedlivých činů a nespravedlivých rozsudků totiž uniká neopraveno déle, než si kterýkoli člověk pamatuje. A naši právníci nepočítají žádné zvyky za zákon kromě těch, které jsou rozumné; a zlé zvyky mají být zrušeny. Avšak úsudek o tom, co je rozumné a co má být zrušeno, náleží tomu, kdo činí zákon, kterýmžto je suverénní shromáždění nebo monarcha.

Zákon přírody a občanský zákon obsahují jeden druhý

4. Zákon přírody a občanský zákon obsahují jeden druhý a jsou stejného rozsahu. Zákony přírody totiž, které záleží ve slušnosti, spravedlnosti, vděčnosti a jiných mravních ctnostech na nich závislých, ve stavu pouhé přírody (jak jsem řekl výše na konci páté kapitoly patnácté) nejsou vlastně zákony, nýbrž vlastnostmi, které činí lidi náchylnými k míru a poslušnosti. Když je obec jednou zřízena, pak jsou skutečně zákony, a ne předtím; jsouce tehdy rozkazy obce; a proto také občanskými zákony: neboť je to suverénní moc, která zavazuje lidi je poslouchat. V rozporech soukromých lidí totiž, aby bylo prohlášeno, co je slušnost, co je spravedlnost, a co je mravní ctnost, a aby byly uči-

něny závaznými, je třeba nařízení suverénní moci, a trestů, které mají být ustanoveny pro ty, kteří je poruší; kteráž nařízení jsou proto částí občanského zákona. Zákon přírody je proto částí občanského zákona ve všech obcích světa. Reciprocitou je také občanský zákon částí pokynů přírody. Spravedlnost totiž, to jest plnění smlouvy a dávání každému jeho vlastního, je pokynem zákona přírody. Ale každý poddaný v obci se smluvně zavázal poslouchat občanský zákon (buď jeden s druhým, když se shromáždí k vytvoření společného zástupce, nebo se zástupcem samým jeden po druhém, když jsouce podrobeni mečem slibují poslušnost, aby mohli dostat život); a proto poslušnost občanského zákona je také částí zákona přírody. Občanský a přírodní zákon nejsou různé druhy, nýbrž různé části zákona; z nichž jedna část, jsouc psaná, se nazývá občanskou; druhá nepsaná, přírodní. Avšak právo přírody, to jest přirozená svoboda člověka, může být občanským zákonem zkrácena a omezena: ba cílem tvorby zákonů není nic jiného než takové omezení; bez něhož nemůže vůbec být žádného míru. A zákon byl přiveden na svět jedině proto, aby omezil přirozenou svobodu jednotlivých mužů takovým způsobem, aby si vzájemně nemohli škodit, nýbrž pomáhat, a spojili se proti společnému nepříteli.

Zákony provincií nejsou činěny zvykem, nýbrž suverénní mocí

5. Podmaní-li si suverén jedné obce lid, který žil pod jinými psanými zákony, a potom spravuje je týmiž zákony, jimiž byli spravováni dříve, přesto jsou ony zákony občanskými zákony vítěze, a ne poražené obce. Zákonodárcem totiž je ten, nikoli z jehož autority byly zákony nejprve učiněny, nýbrž z jehož autority nyní pokračují být zákony. A proto, kde je několik provincií uvnitř panství obce, a v oněch provinciích rozmanitost zákonů, kterým se obvykle říká zvyky každé z různých provincií, nemáme rozumět, že by takové zvyky měly svou sílu pouze z délky času; nýbrž že byly dávno zákony psanými nebo jinak

oznámenými, jakožto ústavy a usnesení svých suverénů; a jsou nyní zákony, nikoli silou předpisu času, nýbrž ústavami svých přítomných suverénů. Avšak je-li nějaký nepsaný zákon ve všech provinciích panství obecně zachováván, a v jeho užívání se neobjevuje žádná křivda, nemůže tento zákon být ničím jiným než zákonem přírody, rovně zavazujícím celé lidstvo.

Některá pošetilá mínění právníků o tvorbě zákonů

6. Protože tedy všechny zákony, psané i nepsané, mají svou autoritu a sílu z vůle obce; to jest z vůle zástupce; kterýmž v monarchii je monarcha, a v jiných obcích suverénní shromáždění; může se někdo divit, odkud pocházejí taková mínění, jaká se nalézají v knihách právníků věhlasných v různých obcích, přímo nebo důsledkem činících zákonodárnou moc závislou na soukromých mužích nebo podřízených soudcích. Například: „Že obecné právo nemá jiného kontrolora než parlament“; což je pravdivé pouze tam, kde parlament má suverénní moc a nemůže být svoláván ani rozpouštěn jinak než vlastním uvážením. Je-li totiž u kohokoli jiného právo rozpustit je, je i právo kontrolovat je, a tudíž kontrolovat jejich kontrolování. A není-li takového práva, pak kontrolorem zákonů není *parlamentum*, nýbrž *rex in parlamento*. A kde je parlament suverénem, i kdyby shromáždil sebevíce nebo sebemoudřejší muže ze zemí jim podřízených, pro jakoukoli příčinu, přesto nikdo neuvěří, že by takové shromáždění získalo tím sobě zákonodárnou moc. Rovněž: „Že dvě ramena obce jsou síla a spravedlnost; první z nich je v králi; druhá je uložena v rukou parlamentu.“ Jako by mohla obstát obec, kde by síla byla v jedněch rukou, a spravedlnost by neměla autoritu jí poroučet a vládnout.

7. Že zákon nikdy nemůže být proti rozumu, naši právníci se shodují; a že nikoli litera (to jest každý její výklad), ale to, co je v souladu s úmyslem zákonodárce, je zákonem. A to je pravda; ale pochybnost je

o tom, čí rozum to je, který má být přijat za zákon. Nemíní se tím žádný soukromý rozum; neboť pak by v zákonech bylo tolik protikladů jako ve školách; ani také (jak to činí Sir Edward Coke, komentář k Littletonovi, kniha druhá, kapitola šestá, strana devadesát sedm) umělá dokonalost rozumu, získaná dlouhým studiem, pozorováním a zkušeností (jaká byla ta jeho). Je totiž možné, že dlouhé studium může rozmnožovat a potvrzovat scestné výroky; a kde lidé stavějí na špatných základech, čím více stavějí, tím větší je zřícení; a u těch, kdo studují a pozorují stejný čas a se stejnou pílí, důvody a rozhodnutí jsou a musí zůstat odlišné. A proto to není ona *juris prudentia*, čili moudrost podřízených soudců; nýbrž rozum tohoto našeho umělého muže obce a jeho rozkaz, který činí zákon. A obec jsouc ve svém zástupci jedinou osobou, nemůže snadno povstat nějaký protiklad v zákonech; a když povstane, týž rozum je s to jej výkladem nebo změnou odstranit. Ve všech soudních dvorech je suverén (který je osobou obce) ten, kdo soudí: podřízený soudce má mít ohled na důvod, který pohnul jeho suveréna učinit takový zákon, aby jeho rozsudek byl podle něho; a pak je to rozsudek jeho suveréna; jinak je to rozsudek jeho vlastní a nespravedlivý.

Učiněný zákon, není-li také zveřejněn, není zákonem

8. Z toho, že zákon je rozkaz, a rozkaz záleží v prohlášení či projevení vůle toho, kdo rozkazuje, hlasem, písmem nebo jiným dostatečným důkazem téže, můžeme rozumět, že rozkaz obce je zákonem pouze pro ty, kdo mají prostředky, jak jej vzít na vědomí. Nad rozenými blázny, dětmi nebo šílenci není žádného zákona, o nic víc než nad nerozumnými zvířaty; ani nejsou schopni názvu spravedlivý nebo nespravedlivý; neboť nikdy neměli moc učinit jakoukoli smlouvu, ani rozumět jejím důsledkům; a tudíž na sebe nikdy nevzali zmocnění činů kteréhokoli suveréna, jak musí činit ti, kdo si sami tvoří obec. A jako ti,

od nichž příroda nebo náhoda odňala vědomí o všech zákonech obecně, tak také každý muž, od kterého nějaká náhoda, nepocházející z jeho vlastní viny, odňala prostředky vzít na vědomí nějaký jednotlivý zákon, je omluven, nezachovává-li jej. A správně řečeno, ten zákon není pro něho zákonem. Je proto nutné uvážit na tomto místě, jaké důkazy a znaky stačí k poznání toho, co je zákon; to jest, co je vůle suveréna, jak v monarchiích, tak v jiných formách vlády.

Všechny nepsané zákony jsou zákony přírody

A za prvé, je-li to zákon, který zavazuje všechny poddané bez výjimky, a není psán ani jinak zveřejněn na takových místech, kde ho mohou vzít na vědomí, je to zákon přírody. Cokoli totiž mají lidé vzít na vědomí jako zákon, ne na slova jiných lidí, ale každý z vlastního rozumu, musí být takové, co je v souladu s rozumem všech lidí; kterýmž žádný zákon být nemůže, než pouze zákon přírody. Zákony přírody tedy nepotřebují žádného zveřejnění ani vyhlašování; jsouce obsaženy v této jediné větě, schválené celým světem: „Nečiň druhému to, o čem si myslíš, že by bylo nerozumné, aby to druhý činil tobě."

Za druhé, je-li to zákon, který zavazuje jen některý stav lidí nebo jednoho jednotlivého muže, a není psaný ani zveřejněný slovem, pak je také zákonem přírody; a je poznán týmiž důkazy a znaky, které odlišují ty v takovém postavení od jiných poddaných. Neboť jakýkoli zákon, který není napsán nebo nějak zveřejněn tím, kdo z něj činí zákon, nemůže být poznán žádným jiným způsobem než rozumem toho, kdo jej má poslouchat; a je proto také zákonem nejen občanským, ale přírodním. Například, zaměstná-li suverén veřejného služebníka bez psaných pokynů, co má činit, je zavázán vzít za pokyny pokyny rozumu. Jako učiní-li soudcem, soudce má vzít na vědomí, že jeho rozsudek má být podle rozumu jeho suveréna, kterýžto rozum je vždy chápán jako slušnost, k níž je vázán zákonem přírody. Nebo vyslance, je

(ve všech věcech neobsažených v jeho psaných pokynech) vzít za pokyn to, co rozum diktuje jako nejvíce vedoucí k zájmu jeho suveréna; a tak všech ostatních služebníků suverenity, veřejných i soukromých. Všechny tyto pokyny přirozeného rozumu lze zahrnout pod jedno jméno věrnosti; což je větev přirozené spravedlnosti.

Zákon přírody vyjímaje, náleží k podstatě všech ostatních zákonů, aby byly oznámeny každému muži, který bude povinen je poslouchat, buď slovem, nebo písmem, nebo jiným úkonem známým, že vychází ze suverénní autority. Vůli druhého totiž nelze rozumět než jeho vlastním slovem nebo úkonem, nebo dohadem vzatým z jeho dosahu a účelu; což v osobě obce je třeba předpokládat vždy v souladu se slušností a rozumem. A v starých dobách, než bylo písmo v obecném užívání, byly zákony mnohdy dávány do veršů; aby nevzdělaný lid, maje potěšení ve zpívání nebo recitování jich, je snadněji udržel v paměti. A ze stejného důvodu Šalomoun radí muži, aby připoutal deset přikázání (Přísloví sedmá kapitola, verš třetí) na svých deset prstů. A o zákoně, který dal Mojžíš lidu Izraele při obnovení smlouvy (Deuteronomium jedenáctá kapitola, verš devatenáctý), jim nařizuje, aby jej učili své děti, hovořením o něm jak doma, tak na cestě; při uléhání a při vstávání; a aby jej psali na veřeje a dveře svých domů; a (Deuteronomium třicátá první kapitola, verš dvanáctý) aby shromáždili lid, muže, ženu i dítě, aby jej slyšeli číst.

Nic není zákonem, kde zákonodárce nemůže být znám

Ani nestačí, aby zákon byl napsán a zveřejněn; nýbrž aby byly zjevné znaky, že vychází z vůle suveréna. Soukromí muži totiž, mají-li, nebo myslí-li, že mají, dost síly zajistit si své nespravedlivé záměry a bezpečně je dopravit k svým ctižádostivým cílům, mohou zveřejňovat jako zákony, co se jim líbí, bez nebo proti zákonodárné autoritě. Je proto třeba nejen prohlášení zákona, ale také dostatečných znaků au-

tora a autority. Autor čili zákonodárce se v každé obci předpokládá, že je zjevný, protože je suverén, který byl ustaven souhlasem každého, a je proto každým předpokládán, že je dostatečně znám. A ačkoli nevědomost a zabezpečenost lidí jsou takové, většinou, že když je paměť o prvním ustavení jejich obce opotřebovaná, neuvažují, čí mocí jsou obvykle bráněni proti svým nepřátelům a jejich píle chráněna, a je jim poskytováno zadostiučinění, když je jim učiněna křivda; přece protože žádný člověk, který uvažuje, o tom nemůže pochybovat, nelze z nevědomosti o tom, kde je suverenita umístěna, vyvodit žádnou omluvu. A je to pokyn přirozeného rozumu, a tudíž zjevný zákon přírody, že nikdo nemá oslabovat tu moc, jejíž ochranu si sám vyžádal nebo vědomě přijal proti jiným. Proto o tom, kdo je suverénem, nemůže nikdo, než svou vlastní vinou (ať zlí muži navádějí cokoli), učinit žádnou pochybnost. Obtíž záleží ve zřejmosti autority od něho odvozené; jejíž odstranění závisí na znalosti veřejných záznamů, veřejných rad, veřejných služebníků a veřejných pečetí; jimiž jsou všechny zákony dostatečně ověřeny.

Rozdíl mezi ověřováním a zmocňováním

Ověřeny, pravím, nikoli zmocněny; neboť ověření je pouze svědectvím a záznamem; nikoli autoritou zákona; která záleží pouze v rozkazu suveréna.

Zákon ověřený podřízeným soudcem

Má-li tedy muž otázku o křivdě, závisející na zákonu přírody, to jest na obecné slušnosti, rozsudek soudce, který z pověření má autoritu zabývat se takovými věcmi, je dostatečným ověřením zákona přírody v tom jednotlivém případě. Neboť ačkoli rada toho, kdo se vyznává ke

studiu zákona, je užitečná pro vyhnutí se sporu, přece je to jen rada; soudce musí lidem říci, co je zákon, po slyšení sporu.

Veřejnými záznamy

Avšak je-li otázka o křivdě či zločinu podle psaného zákona, každý muž, uchýlením k záznamům, sám nebo prostřednictvím druhých, může (chce-li) být dostatečně poučen, předtím než takovou křivdu učiní nebo zločin spáchá, zda to je křivda či ne; ba má tak činit. Když totiž muž pochybuje, zda čin, který hodlá učinit, je spravedlivý či nespravedlivý, a může se poučit, chce-li, konání je nezákonné. Podobně ten, kdo se pokládá za uraženého v případě určeném psaným zákonem, který může sám nebo prostřednictvím druhých vidět a uvážit, stěžuje-li si, než se poradí se zákonem, jedná nespravedlivě a prozrazuje spíše sklon obtěžovat jiné muže, než domáhat se vlastního práva.

Patentními listy a veřejnou pečetí

Je-li otázka o poslušnosti veřejného úředníka, viděti jeho pověření s veřejnou pečetí a slyšeti je čtené; nebo mít prostředky být o něm informován, chtěl-li by, je dostatečným ověřením jeho autority. Každý muž je totiž povinen vynaložit co největší úsilí informovat se o všech psaných zákonech, které by se mohly týkat jeho vlastních budoucích činů.

Výklad zákona závisí na suverénní moci

Zákonodárce známý, a zákony buď písmem, nebo světlem přírody dostatečně zveřejněné, chybí ještě jedna velmi podstatná okolnost, aby se staly závaznými. Není totiž litera, nýbrž záměr čili smysl; to jest autoritativní výklad zákona (který je smyslem zákonodárce), v čem záleží

povaha zákona. A proto výklad všech zákonů závisí na suverénní autoritě; a vykladači nemohou být žádní jiní než ti, které suverén (jemuž jedinému dluží poddaný poslušnost) ustanoví. Jinak by totiž mohl být zákon obratem vykladače uveden do smyslu v rozporu se smyslem suveréna; čímž by se vykladač stal zákonodárcem.

Všechny zákony potřebují výkladu

Všechny zákony, psané i nepsané, potřebují výkladu. Nepsaný zákon přírody, ačkoli je snadný pro takové, kdo bez stranickosti a vášně užívají svého přirozeného rozumu, a proto zanechává jeho porušitele bez omluvy, přece uvážíme-li, že je velmi málo těch, snad nikdo, kdo by v některých případech nebyl zaslepen sebeláskou nebo nějakou jinou vášní, je dnes ze všech zákonů nejnejasnější; a má tudíž největší potřebu schopných vykladačů. Psané zákony, jsou-li krátké, jsou snadno nesprávně vykládány, pro různé významy jednoho nebo dvou slov; jsou-li dlouhé, jsou nejasnější pro různé významy mnoha slov. Natolik, že žádný psaný zákon, podaný v několika nebo mnoha slovech, nemůže být dobře chápán bez dokonalého porozumění konečným příčinám, pro něž byl zákon učiněn. A znalost těchto konečných příčin je v zákonodárci. Jemu tedy nemůže být v zákonu žádného neřešitelného uzlu; buď nalezením cílů, aby jej rozvázal, nebo učiněním, jakých cílů chce (jak Alexandr učinil svým mečem s gordickým uzlem), zákonodárnou mocí; což nemůže činit žádný jiný vykladač.

Autoritativní výklad zákona není výklad spisovatelů

Výklad zákonů přírody v obci nezávisí na knihách mravní filozofie. Autorita spisovatelů, bez autority obce, nečiní jejich mínění zákonem, byť by byla sebepravdivější. To, co jsem napsal v tomto pojednání o mravních ctnostech a jejich nutnosti pro získání a udržení míru, byť

je to zjevná pravda, není proto hned zákonem; nýbrž proto, že ve všech obcích světa je částí občanského zákona: neboť ačkoli je to přirozeně rozumné, přece je to suverénní mocí, čím je to zákonem. Jinak by bylo velkým omylem nazývat zákony přírody nepsaným zákonem; o kterém vidíme tolik svazků vydaných, a v nich tolik protikladů jednoho vůči druhému a každého vůči sobě.

Autoritativním vykladačem zákona je soudce vynášející rozsudek *viva voce* v každém jednotlivém případě

Výklad zákona přírody je rozsudek soudce ustaveného suverénní autoritou k slyšení a rozhodování takových sporů, které na něm závisí; a záleží v aplikaci zákona na přítomný případ. V úkonu soudnictví totiž soudce neuvažuje nic víc, než zda požadavek strany je v souladu s přirozeným rozumem a slušností; a rozsudek, který vynáší, je proto výkladem zákona přírody; kterýžto výklad je autoritativní; nikoli proto, že je to jeho soukromý výrok, nýbrž proto, že jej vynáší z autority suveréna, čímž se stává rozsudkem suveréna; kterýž je pro ten čas zákonem pro strany ve sporu.

Rozsudek jednoho soudce ho nezavazuje, ani jiného soudce, aby vždy poté dával podobný rozsudek v podobných případech

Avšak protože není žádného soudce, podřízeného ani suverénního, který by nemohl pochybit v úsudku o slušnosti; shledá-li později v jiném podobném případě, že je ve větším souladu se slušností vynést opačný rozsudek, je povinen tak učinit. Omyl žádného muže se nestává jeho vlastním zákonem; ani ho nezavazuje v něm setrvat. Ani (ze stejného důvodu) se nestává zákonem jiných soudců, byť by jim byl přísahou uložen k následování. Ačkoli totiž nesprávný rozsudek vynesený autoritou suveréna, zná-li jej a schválí, v takových zákonech, kte-

ré jsou proměnlivé, je ustavením nového zákona pro případy, v nichž je každá sebemenší okolnost táž; přece v zákonech neměnných, jaké jsou zákony přírody, nejsou žádnými zákony pro téhož nebo pro jiné soudce v podobných případech navždy poté. Knížata nastupují jedno po druhém; a jeden soudce odchází, druhý přichází; ba, nebe a země pominou, ale ani jedno zrnko zákona přírody nepomine; neboť je to věčný zákon Boží. Proto všechny rozsudky předchozích soudců, kteří kdy byli, nemohou všichni dohromady učinit zákon odporující přirozené slušnosti. Ani žádné příklady dřívějších soudců nemohou ospravedlnit nerozumný rozsudek, ani zprostit přítomného soudce námahy studovat, co je slušnost (v případě, který má soudit), ze zásad svého vlastního přirozeného rozumu. Například, je proti zákonu přírody trestat nevinného; a nevinný je ten, kdo se před soudem očistil a je soudcem uznán za nevinného. Vezměme nyní případ, že muž je obžalován z hrdelního zločinu, a vida moc a zášť nějakého nepřítele a častou korupci a stranickost soudců, uteče ze strachu z toho, co se stane, a je potom chycen a předveden k zákonnému soudu, a dostatečně dokáže, že nebyl vinen zločinem, a jsa z něho zproštěn, je přesto odsouzen ke ztrátě svých statků; toto je zjevné odsouzení nevinného. Pravím tedy, že není místa na světě, kde by toto mohlo být výkladem zákona přírody, nebo mohlo být učiněno zákonem rozsudky předchozích soudců, kteří učinili totéž. Neboť kdo to soudil jako první, soudil nespravedlivě; a žádná nespravedlnost nemůže být vzorem úsudku pro soudce, kteří přijdou po něm. Psaný zákon může zakazovat nevinným mužům prchat, a mohou být za prchání trestáni. Avšak aby prchání ze strachu z křivdy mělo být bráno za předpoklad viny, poté co je muž již soudně zproštěn zločinu, je v rozporu s povahou předpokladu, který nemá místa po vyneseném rozsudku. A přesto je to zapsáno velkým právníkem jako obecný zákon Anglie. „Je-li muž," praví, „který je nevinný, obžalován z těžkého zločinu, a ze strachu z téhož uteče; byť se soudně zprostí onoho zločinu; přece shledá-li se, že uprchl pro ten zločin,

propadne přes svou nevinnost všechny své statky, movitosti, dluhy a povinnosti. Co se týká jejich propadnutí, zákon totiž nepřipustí žádný důkaz proti předpokladu v zákoně, založenému na jeho útěku.“ Zde vidíte, že nevinný muž, soudně zproštěný, přes svou nevinu (když mu žádný psaný zákon nezakazoval utéci), po svém zproštění, z předpokladu v zákoně, je odsouzen ke ztrátě všech statků, které má. Zakládáli zákon na jeho útěku předpoklad činu (který byl hrdelní), rozsudek měl být hrdelním. Pokud předpoklad nebyl o skutku, proč tedy by měl ztratit své statky? Toto proto není zákon Anglie; ani odsouzení není založeno na předpokladu zákona, nýbrž na předpokladu soudců. Je také proti zákonu říci, že žádný důkaz nebude připuštěn proti předpokladu zákona. Všichni totiž soudci, suverénní i podřízení, odmítnou-li slyšet důkaz, odmítají činit spravedlnost; neboť ačkoli je rozsudek spravedlivý, přece soudci, kteří odsuzují bez slyšení nabízených důkazů, jsou nespravedliví soudci; a jejich předpoklad je pouze předsudek; který žádný muž nemá přinášet s sebou k soudnímu sídlu, ať jaká by předchozí usnesení nebo příklady předstíral následovat. Jsou jiné věci této povahy, v nichž byly úsudky lidí převráceny důvěrou v precedenty; ale toto stačí k ukázání, že ačkoli rozsudek soudce je zákonem pro stranu ve sporu, přece není zákonem pro žádného soudce, který ho v onom úřadě bude následovat.

Podobně, jde-li o smysl psaných zákonů, není jejich vykladačem ten, kdo o nich píše komentář. Komentáře totiž jsou obvykle více podrobeny protiargumentům než text; a proto potřebují další komentáře; a tak takovému výkladu nebude konce. A proto, není-li žádného vykladače autorizovaného suverénem, od něhož se podřízení soudci nemají odchýlit, nemůže být vykladačem nikdo jiný než řádní soudci, stejně jako jsou v případech nepsaného zákona; a jejich rozsudky jsou přijímány těmi, kdo se soudí, za zákony v onom jednotlivém případě; ale nejsou závazné pro jiné soudce, aby v podobných případech vynášeli podobné rozsudky. Neboť soudce se může zmýlit ve výkladu i psaných

zákonů; ale žádný omyl podřízeného soudce nemůže změnit zákon, který je obecným výrokem suveréna.

Rozdíl mezi literou a smyslem zákona

V psaných zákonech lidé obvykle činí rozdíl mezi literou a výrokem zákona; a je-li literou míněno, cokoli lze shromáždit z holých slov, je to dobře rozlišeno. Významy skoro všech slov jsou totiž buď v nich samých, nebo v jejich obrazném užívání, dvojznačné; a mohou být argumentací vedeny k mnoha smyslům; ale je pouze jeden smysl zákona. Avšak je-li literou míněn doslovný smysl, pak litera a výrok či úmysl zákona jsou totéž. Doslovný smysl je totiž ten, o němž je zákonodárce vždy předpokládán, že je slušností: neboť by bylo velikou urážkou pro soudce myslet si o suverénovi jinak. Má tedy, pokud slovo zákona plně nezmocňuje rozumný rozsudek, doplnit jej zákonem přírody; nebo je-li případ obtížný, odročit rozsudek, dokud nedostane rozsáhlejší autoritu. Například, psaný zákon ustanovuje, že ten, kdo je silou vystrčen ze svého domu, bude silou navrácen. Stane se, že muž nedbalostí nechá svůj dům prázdný, a vraceje se, je silou držen venku, v kterémžto případě není žádného zvláštního zákona ustanoveno. Je zjevné, že tento případ je obsažen v témž zákoně; neboť jinak pro něho není vůbec žádného prostředku; což nutno předpokládat proti úmyslu zákonodárce. Dále, slovo zákona přikazuje soudit podle důkazu. Muž je nespravedlivě obžalován ze skutku, který soudce sám viděl učinit jiným, a ne tím, kdo je obžalován. V tomto případě ani nebude následována litera zákona k odsouzení nevinného, ani soudce nevynese rozsudek proti důkazu svědků; neboť litera zákona je naopak; nýbrž ať u suveréna zařídí, aby jiný byl učiněn soudcem, a on sám svědkem. Takže nepohodlí, které následuje z holých slov psaného zákona, může ho vést k úmyslu zákona, čímž téhož tím lépe vyloží; byť žádné nepohodlí nemůže ospravedlnit rozsudek proti zákonu. Neboť každý soudce prá-

va a bezpráví není soudcem toho, co je pohodlné nebo nepohodlné pro obec.

Schopnosti požadované u soudce

Schopnosti požadované u dobrého vykladače zákona, to jest u dobrého soudce, nejsou tytéž jako u advokáta; totiž studium zákonů. U soudce, jako má brát na vědomí skutek jen od svědků, tak má brát na vědomí zákon z ničeho jiného než z usnesení a ústav suveréna, uvedených v obhajobě, nebo oznámených mu někým, kdo má autoritu od suverénní moci je oznamovat; a nemusí se předem starat, co bude soudit; neboť mu bude dáno, co má říci o skutku, od svědků; a co má říci v otázce zákona, od těch, kdo mu to při své obhajobě ukážou, a kteří jej autoritou vyloží na místě. Lordi parlamentu v Anglii byli soudci, a nejobtížnější věci jimi byly slyšeny a rozhodovány; a přitom málokdo z nich byl zběhlý ve studiu zákonů, a méně se k nim vyznávali. A ačkoli se radili s právníky, kteří byli jmenováni, aby tam byli za tím účelem, přesto jen oni měli autoritu vynášet rozsudek. Podobně v obyčejných soudech práva je dvanáct mužů z prostého lidu soudci a vynášejí rozsudek nikoli jen o skutku, ale i o právu; a vyslovují se prostě pro žalobce nebo pro žalovaného; to jest, jsou soudci nejen o skutku, ale i o právu; a v otázce zločinu nejen určují, zda byl spáchán nebo ne; ale i zda je to vražda, zabití, těžký zločin, útok a tak podobně, což jsou určení zákona. Protože však nejsou předpokládáni, že znají zákon sami, je zde jeden, kdo má autoritu je o něm poučit, v jednotlivém případě, který mají soudit. Ale přece, pokud nesoudí podle toho, co jim říká, nejsou tím podrobeni žádnému trestu; pokud se neukáže, že učinili proti svému svědomí, nebo byli zkaženi odměnou. Věci, které činí dobrého soudce čili dobrého vykladače zákonů, jsou za prvé: správné porozumění onomu hlavnímu zákonu přírody zvanému slušnost; což, nezávisejíc na čtení spisů jiných mužů, nýbrž na dobro-

tě vlastního přirozeného rozumu a rozjímání, se předpokládá nejvíce v těch, kdo měli nejvíce volného času a největší náklonnost rozjímat o něm. Za druhé: pohrdání zbytečným bohatstvím a povýšením. Za třetí: být s to v úsudku se zbavit všeho strachu, hněvu, nenávisti, lásky a soucitu. Za čtvrté a konečně: trpělivost slyšet; pilná pozornost ve slyšení; a paměť uchovat, strávit a aplikovat to, co slyšel.

Rozdělení zákonů

Rozdíl a rozdělení zákonů bylo činěno rozmanitými způsoby, podle různých metod oněch mužů, kteří o nich psali. Je to totiž věc, která nezávisí na přírodě, nýbrž na záměru spisovatele; a je podřízena vlastní metodě každého muže. V Justiniánových *Institucích* nalézáme sedm druhů občanských zákonů.

Za prvé: edikty, ústavy a listy knížete, to jest císaře; neboť všechna moc lidu byla v něm. Podobné těmto jsou proklamace králů Anglie.

Za druhé: usnesení celého lidu římského (zahrnujíce senát), když byly senátem předloženy k otázce. Byly to zprvu zákony silou suverénní moci sídlící v lidu; a ty, které nebyly císaři zrušeny, zůstaly zákony autoritou císařskou. Všechny totiž zákony, které zavazují, se rozumějí být zákony autoritou toho, kdo má moc je zrušit. Poněkud podobné těmto zákonům jsou zákony parlamentu v Anglii.

Za třetí: usnesení prostého lidu (vylučujíce senát), když byly tribunem lidu předloženy k otázce. Ty z nich, které nebyly císaři zrušeny, zůstaly zákony autoritou císařskou. Podobné těmto byly příkazy dolní sněmovny v Anglii.

Za čtvrté: *senatus consulta*, usnesení senátu; neboť když lid Říma vzrostl tak početně, že bylo nepohodlné jej shromažďovat, bylo císařem uznáno za vhodné, aby lidé konzultovali senát místo lidu. A tyto mají jistou podobnost se zákony rady.

Za páté: edikty praetorů a (v některých případech) aedilů; takovými jsou nejvyšší soudci v soudech Anglie.

Za šesté: *responsa prudentum*; což byly rozsudky a mínění oněch právníků, jimž císař dal autoritu vykládat zákon a dávat odpověď těm, kdo ve věcech zákona žádali o jejich radu; kteréžto odpovědi byli soudci při vynášení rozsudku povinni ústavami císaře zachovávat. A byly by jako zprávy o souzených případech, pokud by jiní soudci byli zákonem Anglie zavázáni je zachovávat. Soudci obecného zákona Anglie totiž nejsou vlastně soudci, nýbrž *juris consulti*; jichž mají soudci, kteří jsou buď lordi, nebo dvanáct mužů země, v otázce zákona žádat o radu.

Za sedmé: také nepsané zvyky (které jsou svou vlastní povahou napodobením zákona), mlčky souhlasem císaře, nejsou-li proti zákonu přírody, jsou skutečnými zákony.

Jiné rozdělení zákonů je na přirozené a kladné. Přirozené jsou ty, které byly zákony od celé věčnosti; a nazývají se nejen přirozenými, ale i mravními zákony; záležejícími v mravních ctnostech, jako je spravedlnost, slušnost a všechny návyky mysli vedoucí k míru a milosrdenství; o nichž jsem již mluvil ve čtrnácté a patnácté kapitole.

Kladné jsou ty, které nejsou od věčnosti, nýbrž byly učiněny zákony vůlí těch, kdo mají suverénní moc nad druhými; a jsou buď psané, nebo oznámeny lidem nějakým jiným důkazem vůle svého zákonodárce.

Jiné rozdělení zákona

Dále, z kladných zákonů jsou některé lidské, některé božské. A z lidských kladných zákonů jsou některé rozdělovací, některé trestní. Rozdělovací jsou ty, které určují práva poddaných, prohlašujíce každému muži, čím nabývá a drží vlastnictví v půdě či statcích, a právo či svobodu konání; a tyto mluví ke všem poddaným. Trestní jsou ty, které

prohlašují, jaký trest má být uložen těm, kdo porušují zákon; a mluví k služebníkům a úředníkům ustanoveným k vykonávání. Ačkoli totiž má být každý předem informován o trestech ustanovených za jeho přestupek, přesto rozkaz není určen pachateli (který, jak nelze předpokládat, se nepotrestá věrně sám), nýbrž veřejným služebníkům jmenovaným k dohledu nad vykonáním trestu. A tyto trestní zákony jsou většinou psány spolu se zákony rozdělovacími; a někdy se nazývají rozsudky. Všechny zákony totiž jsou obecné rozsudky čili výroky zákonodárce; jakož i každý jednotlivý rozsudek je zákonem pro toho, jehož případ je souzen.

Jak se poznává, že božský kladný zákon je zákonem

Božské kladné zákony (neboť zákony přírodní, jsouce věčné a všeobecné, jsou všechny božské) jsou ty, které, jsouce přikázáními Božími (ne od věčnosti, ani všeobecně určenými všem lidem, nýbrž pouze jistému lidu nebo jistým osobám), jsou za takové prohlášeny těmi, které Bůh zmocnil, aby je prohlásili. Avšak jak lze poznat tuto autoritu člověka prohlašovat, co jsou tyto kladné zákony Boží? Bůh může přikázat člověku nadpřirozenou cestou, aby předal zákony jiným lidem. Ale protože je podstatou zákona, aby ten, kdo má být zavázán, byl ujištěn o autoritě toho, kdo jej prohlašuje, kterouž přirozeně nemůžeme vzít na vědomí jako od Boha, jak může být muž bez nadpřirozeného zjevení ujištěn o zjevení přijatém prohlašovatelem? A jak může být vázán je poslouchat? Co se první otázky týká, jak může být muž ujištěn o zjevení druhého, bez zjevení zvláště jemu, je to zjevně nemožné: neboť ačkoli muž může být přiveden k víře v takové zjevení ze zázraků, které vidí, že činí, nebo z toho, že vidí mimořádnou svatost jeho života, nebo z mimořádné moudrosti nebo mimořádné blaženosti jeho činů — všechny tyto věci jsou znaky Boží mimořádné přízně — přece nejsou jistým důkazem zvláštního zjevení. Zázraky jsou podivuhodná

díla; ale co je podivuhodné pro jednoho, nemusí být tak pro druhého. Svatost se dá předstírat; a viditelné blaženosti tohoto světa jsou nejčastěji dílem Božím přirozenými a běžnými příčinami. A proto nikdo nemůže přirozeným rozumem neomylně vědět, že druhý měl nadpřirozené zjevení vůle Boží; nýbrž pouze víru; každý (jak se znaky toho budou jevit větší či menší) pevnější či slabší víru.

Avšak co se druhé otázky týká, jak může být vázán je poslouchat, není to tak obtížné. Není-li totiž oznámený zákon proti zákonu přírody (který je bezpochyby zákonem Božím) a on se zaváže ho poslouchat, je vázán vlastním úkonem; vázán, pravím, ho poslouchat, ale ne vázán mu věřit: neboť víra lidí a vnitřní myšlenky nejsou podrobeny rozkazům, nýbrž pouze působení Božímu, běžnému nebo mimořádnému. Víra v nadpřirozený zákon není naplňováním, nýbrž pouze souhlasem s ním; a není povinností, kterou poskytujeme Bohu, nýbrž darem, který Bůh svobodně dává, komu se mu zlíbí; stejně tak nevíra není porušením žádného z jeho zákonů; nýbrž odmítnutím jich všech, kromě zákonů přirozených.

Avšak toto, co říkám, bude učiněno ještě zjevnějším příklady a svědectvími o tomto bodu ve svatém Písmu. Smlouva, kterou Bůh uzavřel s Abrahamem (nadpřirozeným způsobem), byla tato (Genesis sedmnáctá kapitola, verš desátý): „Toto je smlouva, kterou budeš zachovávat mezi mnou a tebou a tvým potomstvem po tobě.“ Potomstvo Abrahamovo nemělo toto zjevení, ani ještě nebylo; a přece je stranou smlouvy a je vázáno poslouchat to, co jim Abraham prohlásí za Boží zákon; což nemohlo být, než silou poslušnosti, kterou dlužili svým rodičům; kteří (nejsou-li podrobeni žádné jiné pozemské moci, jako zde v případě Abrahamově) mají suverénní moc nad svými dětmi a služebníky. Dále, kde Bůh praví Abrahamovi: „V tobě budou požehnány všechny národy země; neboť vím, že budeš přikazovat svým dětem a svému domu po sobě zachovávat cestu Pána a zachovávat spravedlnost a soud,“ je zjevné, že poslušnost jeho rodiny, která neměla žádné

zjevení, závisela na jejich předchozí povinnosti poslouchat svého suveréna. Na hoře Sínaj vystoupil k Bohu pouze Mojžíš; lidu bylo zakázáno přistupovat pod trestem smrti; přesto byli zavázáni poslouchat vše, co jim Mojžíš prohlásil za Boží zákon. Na jakém základě, než na tomto jejich vlastním podrobení: „Mluv ty k nám, a budeme tě poslouchat; ale ať k nám nemluví Bůh, abychom nezemřeli?“ Z kterýchžto dvou míst dostatečně plyne, že v obci poddaný, který nemá žádné jisté a zajištěné zjevení zvlášť k sobě o vůli Boží, má jako takovou poslouchat rozkaz obce. Kdyby totiž lidé měli svobodu brát za přikázání Boží své vlastní sny a představy, nebo sny a představy soukromých mužů, sotva by se dva muži shodli na tom, co je přikázáním Božím; a přitom s ohledem na ně by každý muž pohrdal přikázáními obce. Uzavírám tedy, že ve všech věcech, které nejsou proti mravnímu zákonu (to jest proti zákonu přírody), jsou všichni poddaní vázáni poslouchat jako božský zákon to, co je takovým prohlášeno zákony obce. Což je také zjevné rozumu každého muže; neboť cokoli není proti zákonu přírody, může být učiněno zákonem ve jménu těch, kdo mají suverénní moc; a není žádného důvodu, aby jím lidé byli méně vázáni, když je to navrhováno ve jménu Božím. Vedle toho, není místa na světě, kde by lidem bylo dovoleno předstírat jiná přikázání Boží, než jsou za taková prohlášena obcí. Křesťanské státy trestají ty, kdo odpadají od křesťanského náboženství, a všechny ostatní státy ty, kdo zavádějí jakékoli jimi zakázané náboženství. Neboť v čemkoli, co není obcí upraveno, je slušností (což je zákon přírody, a tudíž věčný zákon Boží), aby každý muž rovně požíval své svobody.

Jiné rozdělení zákonů

Je také jiné rozlišení zákonů, na základní a nezákladní; ale nikdy jsem v žádném autoru neviděl, co znamená základní zákon. Nicméně lze velmi rozumně zákony takto rozlišit.

Co je základní zákon

Základním zákonem v každé obci je totiž ten, jehož odstraněním obec padne a je zcela rozpuštěna; jako stavba, jejíž základ je zničen. A proto je základním zákonem ten, kterým jsou poddaní vázáni udržovat jakoukoli moc, která je dána suverénovi, ať je to monarcha, nebo suverénní shromáždění, bez níž obec nemůže obstát; takovými jsou moc války a míru, soudnictví, volby úředníků a činění čehokoli, co uzná za nutné pro veřejné dobro. Nezákladní je ten, jehož zrušení s sebou nenese rozpuštění obce; takovými jsou zákony o sporech mezi poddaným a poddaným. Tolik o rozdělení zákonů.

Rozdíl mezi zákonem a právem

Shledávám, že slova *lex civilis* a *jus civile*, to jest zákon a právo občanské, jsou užívána promíšeně pro tutéž věc, i u nejučenějších autorů; což by přesto nemělo být. Právo je totiž svoboda, totiž ta svoboda, kterou nám občanský zákon zanechává; ale občanský zákon je závazek a bere od nás tu svobodu, kterou nám dal zákon přírody. Příroda dala každému muži právo zajistit se vlastní silou a napadnout podezřelého souseda, cestou předběžnosti; ale občanský zákon odnímá tuto svobodu ve všech případech, kde na ochranu zákona lze bezpečně počkat. Natolik, že *lex* a *jus* jsou tak rozdílné jako závazek a svoboda.

A mezi zákonem a listinou

Rovněž zákony a listiny jsou brány promíšeně za tutéž věc. Avšak listiny jsou dary suveréna; a nejsou zákony, nýbrž vynětími ze zákona. Výraz zákona je *jubeo*, *injungo*, přikazuji a nařizuji; výraz listiny je *dedi*, *concessi*, dal jsem, udělil jsem. Avšak co je dáno nebo uděleno muži, není mu zákonem vynucováno. Zákon může být učiněn, aby zavazoval

všechny poddané obce; svoboda nebo listina je jen pro jednoho muže nebo nějakou jednu část lidu. Říci totiž, že všechen lid obce má svobodu v jakémkoli případě, znamená říci, že v takovém případě žádný zákon nebyl učiněn, nebo byl učiněn, ale nyní je zrušen.

Kapitola dvacátá sedmá. O zločinech, výmluvách a polehčujících okolnostech.

Co je hřích

Hřích není pouze přestoupení zákona, ale také jakékoli opovržení zákonodárcem. Takové opovržení je totiž porušením všech jeho zákonů najednou. A proto může záležet nejen ve spáchání skutku, nebo v pronesení slov zákony zakázaných, nebo v zanedbání toho, co zákon přikazuje, nýbrž i v úmyslu či záměru přestoupit. Záměr porušit zákon je totiž jistým stupněm opovržení tím, komu náleží dohlížet na jeho vykonávání. Mít potěšení pouze v představě vlastnění cizích statků, služebníků nebo manželky, bez jakéhokoli úmyslu vzít je mu silou nebo podvodem, není porušením zákona, který praví: „Nebudeš dychtit“; ani rozkoš, kterou muž může mít v představě či snění o smrti toho, od jehož života neočekává nic než škodu a nelibost, není hříchem; nýbrž je hříchem rozhodnutí uvést v čin nějaký úkon, který k tomu směřuje. Mít totiž potěšení ve smyšlence toho, co by muže potěšilo, kdyby bylo skutečné, je vášeň tak přilnutá k povaze jak člověka, tak každého jiného živého tvora, že učinit z toho hřích by znamenalo činit hřích z toho, že je muž mužem. Úvaha o tom mi dala pokládat ty za příliš přísné k sobě i k druhým, kdo tvrdí, že první pohyby mysli (ačkoli zadržené strachem Božím) jsou hříchy. Ale přiznávám, že je bezpečnější chybit na tuto stranu než na druhou.

Co je zločin

Zločin je hřích, záležející ve spáchání (skutkem nebo slovem) toho, co zákon zakazuje, nebo v zanedbání toho, co přikázal. Takže každý zločin je hříchem; ale ne každý hřích je zločinem. Mít úmysl krást nebo zabít je hříchem, byť se nikdy neobjeví ve slově nebo skutku: Bůh totiž, který vidí myšlenky člověka, mu to může přičíst; avšak dokud se neobjeví něco učiněného či řečeného, jímž se úmysl může ukázat, není zločinem; což rozlišení Řekové pozorovali ve slově *hamartema* a *enklema* či *aitia*; z nichž první (které se překládá jako hřích) značí jakoukoli odchylku od zákona; ale obě druhá (která se překládají jako zločin) značí jen takový hřích, z něhož může jeden muž obžalovat druhého. Avšak u úmyslů, které se nikdy neukážou žádným vnějším úkonem, není místa pro lidské obžalování. Podobně Latiníci slovem *peccatum*, které je hřích, značí všechny druhy odchylky od zákona; ale slovem *crimen* (což slovo odvozují od *cerno*, které značí vnímat), míní pouze takové hříchy, které mohou být učiněny zjevnými před soudcem; a nejsou tedy pouhými úmysly.

Kde není občanského zákona, není zločinu

Z tohoto vztahu hříchu k zákonu a zločinu k občanskému zákonu lze vyvodit: za prvé, že kde přestává zákon, přestává hřích. Protože však zákon přírody je věčný, porušení smluv, nevděčnost, domýšlivost a všechny skutky odporující kterékoli mravní ctnosti nikdy nemohou přestat být hříchem. Za druhé, že přestává-li občanský zákon, přestávají zločiny; neboť nejsouc žádného jiného zákona vyjma zákona přírody, není místa pro obžalobu; každý muž jest svým vlastním soudcem a je obviňován pouze svým svědomím a zproštěn přímostí svého vlastního úmyslu. Když tedy jeho úmysl je správný, jeho skutek není hříchem; jinak jeho skutek je hříchem, ale ne zločinem. Za třetí, že

když přestává suverénní moc, přestává i zločin; neboť kde není takové moci, není ochrany, kterou by bylo lze mít ze zákona; a proto se každý může chránit vlastní mocí. O žádném muži totiž nelze při ustavení suverénní moci předpokládat, že se vzdal práva zachovávat vlastní tělo; pro jehož bezpečí byla veškerá suverenita ustanovena. Avšak toto se rozumí pouze o těch, kdo sami nepřispěli k odnětí moci, která je chránila; neboť to byl zločin od samého počátku.

Neznalost zákona přírody nikoho neomlouvá

Zdrojem každého zločinu je nějaký nedostatek chápání; nebo nějaký omyl v rozumování; nebo nějaká náhlá síla vášní. Nedostatek v chápání je neznalost; v rozumování scestné mínění. Dále, neznalost je trojího druhu: zákona, suveréna a trestu. Neznalost zákona přírody nikoho neomlouvá; neboť se předpokládá, že každý muž, který dospěl k užívání rozumu, ví, že nemá činit druhému, co by nechtěl, aby bylo činěno jemu. Proto na kterékoli místo muž přijde, učiní-li něco proti onomu zákonu, je to zločin. Přijde-li muž z Indií sem a přemlouvá-li zdejší lidi, aby přijali nové náboženství, nebo učí-li je něco, co směřuje k neposlušnosti zákonů této země, ačkoli je sám sebemíň přesvědčen o pravdě toho, co učí, spáchá zločin a může být po právu za totéž potrestán, nejen proto, že jeho učení je nepravdivé, nýbrž také proto, že činí to, co by neschválil u druhého, totiž aby odtud přišel a snažil se měnit tamní náboženství. Avšak neznalost občanského zákona muže v cizí zemi omlouvá, dokud mu není oznámen; neboť do té chvíle žádný občanský zákon není závazný.

Neznalost občanského zákona někdy omlouvá

Podobně, není-li občanský zákon vlastní země muže dostatečně oznámen tak, aby jej mohl znát, chce-li; ani není čin proti zákonu přírody;

neznalost je dobrou výmluvou. V jiných případech neznalost občanského zákona neomlouvá.

Neznalost suveréna neomlouvá

Neznalost suverénní moci v místě obvyklého bydliště muže ho neomlouvá; neboť má vzít na vědomí moc, kterou tam byl chráněn.

Neznalost trestu neomlouvá

Neznalost trestu, kde je zákon oznámen, nikoho neomlouvá: v porušování zákona totiž, který bez obavy z trestu, který by následoval, nebyl by zákonem, nýbrž marnými slovy, podstupuje trest, byť neví, jaký je; neboť kdokoli dobrovolně koná jakýkoli čin, přijímá všechny jeho známé důsledky; a trest je známým důsledkem porušení zákonů v každé obci; a tomu trestu, je-li určen již zákonem, je podroben; ne-li, pak je podroben trestu libovolnému. Je totiž rozumné, aby ten, kdo činí křivdu, bez jiného omezení než vlastní vůle, trpěl trest bez jiného omezení než vůle toho, čí zákon je tím porušen.

Tresty oznámené před skutkem zprošťují od větších trestů po něm

Avšak je-li trest buď spojen se zločinem v samém zákoně, nebo byl obvykle ukládán v podobných případech, tam je pachatel zproštěn většího trestu. Trest předem znám, není-li dost velký, aby odstrašil muže od činu, je k němu pozvánkou; neboť když lidé srovnávají užitek své nespravedlnosti se škodou svého trestu, nutností přírody volí to, co se jim jeví lépe; a proto, když jsou trestáni více, než zákon dříve určil, nebo více než byli druzí trestáni za týž zločin, je to zákon, který je sváděl a klamal.

Nic nemůže být učiněno zločinem zákonem učiněným po skutku

Žádný zákon učiněný po učiněném skutku z něho nemůže učinit zločin: je-li totiž skutek proti zákonu přírody, zákon byl před skutkem; a kladný zákon nemůže být vzat na vědomí dříve, než je učiněn; a proto nemůže být závazný. Ale je-li zákon zakazující skutek učiněn dříve, než je skutek učiněn, přesto ten, kdo skutek koná, podléhá trestu ustanovenému poté, nebyl-li žádný menší trest předem oznámen, ani písmem, ani příkladem, z důvodu bezprostředně uvedeného výše.

Falešné zásady práva a bezpráví jsou příčinami zločinu

Z nedostatku v rozumování (to jest z omylu) jsou lidé náchylní porušovat zákony třemi způsoby. Za prvé, předpokládáním falešných zásad; jako když lidé, pozorovavše, jak na všech místech a ve všech věcech byly nespravedlivé činy ospravedlněny silou a vítězstvími těch, kdo je spáchali; a že mocní lidé, prolamujíce pavučinové zákony své země, slabší druh a ti, kdo selhali ve svých podnikách, byli pokládáni za jediné zločince; vzali si z toho za zásady a základy svého rozumování: „Že spravedlnost je marné slovo; že cokoli muž může získat vlastní pílí a odvahou, je jeho; že praxe všech národů nemůže být nespravedlivá; že příklady dřívějších dob jsou dobrými důkazy, že lze činit totéž znovu“; a mnohé jiné téhož druhu. Je-li toto přiznáno, žádný čin sám o sobě nemůže být zločinem, nýbrž musí být jím učiněn (nikoli zákonem, nýbrž) úspěchem těch, kdo jej spáchají; a týž skutek být ctnostný nebo neřestný, jak se zlíbí osudu; takže co Marius činí zločinem, Sulla učiní záslužným, a Caesar (týž zákon zůstávajíc) opět zločinem, k ustavičnému rušení míru obce.

Falešní učitelé špatně vykládající zákon přírody

Za druhé, falešnými učiteli, kteří buď špatně vykládají zákon přírody, činíce jej tím odporujícím občanskému zákonu; nebo vyučováním za zákony takových nauk svých vlastních nebo tradic dřívějších dob, které jsou v rozporu s povinností poddaného.

A falešné závěry z pravdivých zásad od učitelů

Za třetí, scestnými závěry z pravdivých zásad; což se stává obvykle lidem, kteří jsou unáhlení a prchliví v rozhodování a usnášení, co činit; takovými jsou ti, kteří mají jak velké mínění o svém vlastním rozumu, tak věří, že věci této povahy nevyžadují času a studia, nýbrž pouze obecné zkušenosti a dobrého přirozeného důvtipu; o němž se žádný muž nepokládá za nedostatečně vybaveného. Zatímco poznání práva a bezpráví, které není o nic méně obtížné, si nebude žádný muž nárokovat bez velkého a dlouhého studia. A z těchto nedostatků v rozumování není žádného, který by mohl omluvit (byť některé z nich mohou polehčit) zločin u kteréhokoli muže, jenž si nárokuje správu svých vlastních soukromých záležitostí; tím méně u těch, kdo přejímají veřejné pověření; neboť si nárokují rozum, na jehož nedostatku by chtěli založit svou výmluvu.

Svými vášněmi

Z vášní, které jsou nejčastěji příčinami zločinu, jednou je prázdná chlouba čili pošetilé přeceňování vlastní ceny; jako by rozdíl ceny byl účinkem jejich důvtipu, nebo bohatství, nebo krve, nebo nějaké jiné přirozené vlastnosti, nezávisející na vůli těch, kdo mají suverénní autoritu. Odkud vychází domněnka, že tresty ustanovené zákony a vztahující se obecně na všechny poddané nemají být na ně uvalovány se

stejnou přísností, s jakou jsou uvalovány na chudé, bezejmenné a prosté muže, zahrnuté pod jménem „obecného lidu“.

Domýšlivost z bohatství

Proto se obvykle stává, že ti, kdo si váží sebe pro velikost svého bohatství, se odvažují zločinů v naději, že uniknou trestu podplácením veřejné spravedlnosti nebo získáním milosti za peníze nebo jiné odměny.

A z přátel

A že ti, kdo mají množství mocných příbuzných, a oblíbení muži, kteří si získali pověst mezi zástupem, nabírají odvahy porušovat zákony z naděje potlačit moc, k níž přísluší je uvádět v život.

Moudrost

A že ti, kdo mají velké a falešné mínění o své vlastní moudrosti, se opovažují kárat činy a zpochybňovat autoritu těch, kdo vládnou, a tak uvolňovat zákony svými veřejnými řečmi, že nic nebude zločinem, než co jejich vlastní záměry vyžadují, aby bylo takovým. Totéž se těmto mužům přihází: být nakloněni všem takovým zločinům, které záleží ve lstivosti a v klamání svých sousedů; neboť si myslí, že jejich záměry jsou příliš jemné, aby byly postřehnuty. Toto, pravím, jsou účinky falešné domněnky o vlastní moudrosti. Neboť z těch, kdo jsou prvními hybateli při rušení obce (což se nemůže nikdy stát bez občanské války), jen velmi málo zůstává naživu dost dlouho, aby viděli své nové záměry ustanoveny: takže užitek z jejich zločinů připadá potomstvu, a to takovým, kteří by si to nejméně přáli; což dokazuje, že nebyli tak moudří, jak se pokládali. A ti, kdo klamou v naději, že nebudou pozo-

rováni, obvykle klamou sami sebe (ta tma, v níž věří, že leží skryti, nejsouc nic jiného než jejich vlastní slepota); a nejsou o nic moudřejší než děti, které myslí, že vše je skryto, zakrývajíce si vlastní oči.

A obecně všichni prázdně chloubní muži (nejsou-li zároveň bázliví) jsou podrobeni hněvu; jsouce nakloněnější než jiní vykládat jako pohrdání obvyklou svobodu hovoru. A je málo zločinů, které by nemohly být způsobeny hněvem.

Nenávist, chtíč, ctižádost, hrabivost jako příčiny zločinu

Co se týká vášní nenávisti, chtíče, ctižádosti a hrabivosti, jaké zločiny jsou s to vyvolat, je to tak zjevné zkušenosti a chápání každého muže, že o nich není třeba nic říkat, kromě toho, že jsou slabostmi tak přilnutými k povaze jak člověka, tak všech ostatních živých tvorů, že jejich účinkům nelze zabránit než mimořádným užíváním rozumu, nebo trvalou přísností v jejich trestání. V oněch věcech totiž, které lidé nenávidí, nalézají ustavičné a nevyhnutelné obtěžování; čímž bud musí být trpělivost muže věčná, nebo musí být ulehčen odstraněním moci toho, co ho obtěžuje; první je obtížné; druhé je mnohdy nemožné bez jistého porušení zákona. Ctižádost a hrabivost jsou také vášně, které jsou ustavičně přítomné a tlačící; zatímco rozum není ustavičně přítomen, aby jim odporoval; a proto kdykoli se objeví naděje na beztrestnost, jejich účinky následují. A co se chtíče týká, čeho mu chybí v trvání, má v prudkosti, která stačí, aby převážila obavu ze všech snadných nebo nejistých trestů.

Strach někdy jako příčina zločinu, jako když nebezpečí není přítomné ani tělesné

Ze všech vášní je ta, která nakloňuje lidi nejméně porušovat zákony, strach. Ba, (vyjímaje některé šlechetné povahy,) je to jediná věc (když

je zdání zisku nebo rozkoše z porušení zákonů), která činí, aby je lidé zachovávali. A přece v mnoha případech může být zločin spáchán ze strachu.

Ne každý strach totiž ospravedlňuje čin, který vyvolává, nýbrž pouze strach z tělesné újmy, který nazýváme tělesným strachem, a z něhož muž nevidí, jak by byl vysvobozen, než oním činem. Muž je napaden, bojí se přítomné smrti, z níž nevidí, jak uniknout, než zraněním toho, kdo ho napadá; zraní-li ho k smrti, to není zločin; neboť nikdo se nepředpokládá, že při tvorbě obce opustil obranu svého života nebo údů, kde zákon nemůže dorazit včas na jeho pomoc. Ale zabít muže, protože z jeho činů nebo jeho hrozeb mohu usoudit, že mě zabije, až bude moci (jelikož mám čas a prostředky žádat ochranu od suverénní moci), je zločin. Dále, muž přijme slova hanby nebo nějaké malé urážky (pro které ti, kdo činili zákony, neurčili žádný trest, ani nepokládali za hodné muže, jenž má užívání rozumu, aby je bral na vědomí), a bojí se, že nepomstí-li to, upadne v opovržení, a tudíž bude vystaven podobným urážkám od jiných; a aby se tomu vyhnul, poruší zákon a chrání se pro budoucnost hrůzou své soukromé pomsty. Toto je zločin; neboť škoda není tělesná, nýbrž přízraková, a (byť v tomto koutě světa učiněná citelnou zvykem začatým nedávno mezi mladými a marnivými muži) tak lehká, že ji ušlechtilý muž a ten, kdo si je jist svou vlastní odvahou, nemůže brát na vědomí. Rovněž muž může stát ve strachu z duchů, buď pro svou vlastní pověrčivost, nebo pro přílišnou důvěru danou jiným mužům, kteří mu vyprávějí o podivných snech a viděních; a tím být přiveden k víře, že mu uškodí za konání nebo nekonání různých věcí, které nicméně konat nebo nekonat je v rozporu se zákony; a to, co je takto učiněno nebo opuštěno, nemá být tímto strachem omluveno; nýbrž je to zločin. Sny totiž (jak jsem ukázal výše v druhé kapitole) jsou přirozeně jen přeludy zbývající ve spánku po otiscích, které naše smysly dříve bdíce přijaly; a když si muži nějakou náhodou nejsou jisti, že spali, zdají se být skutečnými

viděními; a proto ten, kdo si opovažuje porušit zákon na svůj vlastní nebo cizí sen, nebo předstírané vidění, nebo na jinou představu moci neviditelných duchů, než je povolena obcí, opouští zákon přírody, což je jisté provinění, a následuje obraznost svého vlastního nebo cizího soukromého mozku, o němž nikdy nemůže vědět, zda znamená něco nebo nic, ani zda ten, kdo vypráví svůj sen, mluví pravdu nebo lže; což kdyby mohl činit každý soukromý muž (jak musí ze zákona přírody, má-li jej kdo), nemohl by být žádný zákon, který by obstál, a tak by se každá obec rozpustila.

Zločiny nejsou rovné

Z těchto různých zdrojů zločinů se již jeví, že ne všechny zločiny jsou (jak tvrdili stoikové starých dob) téhož zrna. Je místo nejen pro omluvu, kterou se to, co se zdálo zločinem, prokáže, že vůbec zločinem není; nýbrž i pro polehčení, kterým je zločin, který se zdál velký, učiněn menším. Ačkoli totiž všechny zločiny si rovně zasluhují název nespravedlnosti, jako je každá odchylka od přímé čáry rovně křivostí, což stoikové správně pozorovali, přece neplyne, že všechny zločiny jsou rovně nespravedlivé, o nic víc než že všechny křivé čáry jsou rovně křivé; což stoikové nepozorujíce, pokládali za stejně velký zločin zabít slepici proti zákonu jako zabít svého otce.

Úplné omluvy

To, co zcela omlouvá skutek a odnímá mu povahu zločinu, nemůže být nic jiného než to, co zároveň odnímá závaznost zákona. Skutek jednou spáchaný proti zákonu, je-li ten, kdo jej spáchal, k zákonu zavázán, nemůže být ničím jiným než zločinem.

Nedostatek prostředků poznat zákon zcela omlouvá: zákon totiž, o němž muž nemá prostředky informovat se, není závazný. Avšak ne-

dostatek píle vyptávat se nebude pokládán za nedostatek prostředků; ani žádný muž, který si nárokuje dost rozumu pro správu vlastních záležitostí, se nepředpokládá, že postrádá prostředky znát zákony přírody; neboť jsou poznávány rozumem, na který si činí nárok: pouze děti a šílenci jsou omluveni z provinění proti zákonu přírody.

Je-li muž zajatcem nebo v moci nepřítele (a tehdy je v moci nepřítele, když jeho osoba nebo jeho prostředky k žití jsou takové), není-li to jeho vlastní vinou, závazek zákona přestává; neboť musí buď poslouchat nepřítele, nebo zemřít; a tudíž taková poslušnost není zločinem: nikdo totiž není povinen (když ochrana zákona selhává) nechránit sebe nejlepšími prostředky, kterými může.

Je-li muž hrůzou přítomné smrti donucen učinit skutek proti zákonu, je zcela omluven; neboť žádný zákon nemůže zavázat muže, aby opustil své vlastní zachování. A předpokládejme, že by takový zákon zavazoval; muž by přesto uvažoval takto: „Neudělám-li to, zemřu hned; udělám-li to, zemřu později; takže uděláním získávám čas života“; příroda ho tedy nutí k tomu skutku.

Když je muž bez pokrmu nebo jiné věci nutné pro život, a nemůže se žádným jiným způsobem zachovat než nějakým skutkem proti zákonu; jako když ve velkém hladomoru vezme silou nebo krádeží pokrm, který nemůže získat ani za peníze, ani skrze charitu; nebo v obraně svého života vyrve druhému muži meč, je zcela omluven, z důvodu bezprostředně předtím uvedeného.

Výmluvy proti autoru

Dále, skutky učiněné proti zákonu z autority druhého jsou touto autoritou omluveny proti autoru; neboť nikdo nemá obviňovat svůj vlastní skutek u druhého, který je jen jeho nástrojem; avšak nejsou tím omluveny proti třetí osobě tím uražené; neboť v porušení zákona jsou jak autor, tak jednatel zločinci. Z toho plyne, že když muž či shromáždění,

které má suverénní moc, přikáže muži činit to, co je v rozporu s dřívějším zákonem, konání toho je zcela omluveno: nemá to totiž sám odsuzovat, protože je autorem; a co nemůže být po právu odsouzeno suverénem, nemůže být po právu potrestáno nikým jiným. Vedle toho, když suverén přikazuje učinit něco proti svému vlastnímu dřívějšímu zákonu, rozkaz, co se týká onoho jednotlivého skutku, je zrušením zákona.

Jestliže muž či shromáždění, které má suverénní moc, se vzdá nějakého práva podstatného pro suverenitu, čímž poddanému vzniká nějaká svoboda neslučitelná se suverénní mocí, to jest se samou existencí obce, odmítne-li poddaný poslechnout rozkaz v něčem, co odporuje udělené svobodě, přesto to je hříchem a v rozporu s povinností poddaného: má totiž vzít na vědomí, co je neslučitelné se suverenitou, protože byla ustavena jeho vlastním souhlasem a pro jeho vlastní obranu; a že taková svoboda, která je s ní neslučitelná, byla udělena z neznalosti zlého následku toho. Avšak jestliže se nejen neposlouchá, ale také vzdoruje veřejnému služebníku při jejím vykonávání, pak je to zločin; neboť mohlo mu být zjednáno zadostiučinění (bez jakéhokoli porušení míru) stížností.

Stupně zločinu jsou měřeny na různých měřítkách: za prvé podle zhoubnosti zdroje či příčiny; za druhé podle nákazy příkladu; za třetí podle zlobnosti účinku; a za čtvrté podle sběhu časů, míst a osob.

Domýšlivost moci přitěžuje

Týž skutek učiněný proti zákonu, vychází-li z domýšlivosti síly, bohatství nebo přátel, aby odolal těm, kdo mají zákon vykonávat, je větším zločinem, než vychází-li z naděje nebýt objeven, nebo uniknout útěkem: domýšlivost beztrestnosti silou je totiž kořen, z něhož ve všech dobách a při všech pokušeních vyrůstá opovržení všemi zákony; zatímco v druhém případě obava z nebezpečí, která činí muže utíkat, ho

činí poslušnějším pro budoucnost. Zločin, o němž víme, že jím je, je větší než týž zločin vycházející z falešného přesvědčení, že je zákonný: ten totiž, kdo jej páchá proti svému vlastnímu svědomí, se domýšlí své síly nebo jiné moci, která ho povzbuzuje spáchat totéž znovu; ale ten, kdo jej činí omylem, poté co mu je omyl ukázán, se podřizuje zákonu.

Špatní učitelé polehčují

Ten, jehož omyl pochází z autority učitele nebo vykladače zákona veřejně zmocněného, není tak vinný jako ten, jehož omyl vychází z úporného sledování vlastních zásad a rozumování: neboť to, čemu učí někdo, kdo učí z veřejné autority, obec učí, a má to podobu zákona, dokud táž autorita to nekontroluje; a ve všech zločinech, které neobsahují popření suverénní moci, ani nejsou proti zjevnému zákonu, zcela omlouvá; zatímco ten, kdo zakládá své činy na vlastním soukromém úsudku, má podle jeho správnosti či omylu obstát nebo padnout.

Příklady beztrestnosti polehčují

Týž skutek, byl-li u jiných mužů stále trestán, je větším zločinem, než když je mnoho předchozích příkladů beztrestnosti. Tyto příklady totiž jsou tolik nadějí beztrestnosti dávaných samým suverénem; a protože ten, kdo zásobuje muže takovou nadějí a domýšlivostí milosti, která ho povzbuzuje provinit se, má svůj podíl v provinění; nemůže rozumně obviňovat provinilce z celku.

Předchozí rozvaha přitěžuje

Zločin vycházející z náhlé vášně není tak velký, jako když týž vychází z dlouhého rozjímání: v prvním případě je totiž místo pro polehčení v obecné slabosti lidské povahy; ale ten, kdo jej činí s předchozí roz-

vahou, užil ohlížení a upřel své oko na zákon, na trest a na jeho následek pro lidskou společnost; všechno toto, pacháním zločinu, pohrdl a odložil svému vlastnímu tíhnutí. Avšak není žádné náhlosti vášně dostatečné pro úplnou omluvu: za dobu rozvažování totiž bude pokládán celý čas mezi prvním poznáním zákona a spácháním skutku; neboť má rozjímáním zákona napravit nepravidelnost svých vášní.

Kde je zákon veřejně a vytrvale před celým lidem čten a vykládán, je skutek proti němu učiněný větším zločinem, než kde jsou lidé ponecháni bez takového poučení, aby se po něm vyptávali s obtížemi, nejistotou a přerušováním svých zaměstnání, a aby byli informováni soukromými muži: v tomto případě totiž je část viny přenesena na obecnou slabost; ale v prvním je zjevná nedbalost, která není bez jistého opovržení suverénní mocí.

Mlčky souhlas suveréna polehčuje

Ty skutky, které zákon výslovně odsuzuje, ale zákonodárce jinými zjevnými znaky své vůle mlčky schvaluje, jsou menšími zločiny než tytéž skutky odsouzené jak zákonem, tak zákonodárcem. Protože totiž vůle zákonodárce je zákonem, jeví se v tomto případě dva protikladné zákony; což by zcela omlouvalo, kdyby byli lidé povinni brát na vědomí schvalování suveréna jinými důkazy, než jsou vyjádřeny jeho rozkazem. Avšak protože jsou tresty jako důsledek nejen přestoupení jeho zákona, ale i jeho zachovávání, je zčásti příčinou přestoupení, a proto nemůže rozumně připisovat celý zločin provinilci. Například, zákon odsuzuje souboje; trest se stanovuje hrdelní. Na druhé straně ten, kdo odmítne souboj, je podroben opovržení a výsměchu, bez prostředku; a někdy samým suverénem pokládán za nehodného mít jakékoli pověření nebo povýšení ve válce. Přijme-li proto souboj, uvážíme-li, že všichni muži se zákonně snaží získat dobré mínění těch, kdo mají suverénní moc, nemá být rozumně přísně trestán; neboť část viny může

být přenesena na trestajícího. Což říkám nikoli jako přející si svobody soukromých pomst nebo jakéhokoli jiného druhu neposlušnosti; nýbrž pečlivost u vládců, aby nepřímo nepodporovali nic, co přímo zakazují. Příklady knížat pro ty, kdo je vidí, jsou a vždy byly mocnější k řízení jejich činů než zákony samy. A ačkoli je naší povinností činit nikoli to, co oni činí, nýbrž to, co říkají, přece ta povinnost nikdy nebude vykonávána, dokud Bohu nebude libo dát lidem mimořádnou a nadpřirozenou milost následovat ono přikázání.

Srovnání zločinů podle jejich účinků

Dále, srovnáme-li zločiny podle zloby jejich účinků: za prvé, týž skutek, obrací-li se ke škodě mnohých, je větší, než když se obrací k újmě několika. A proto, když skutek škodí nejen v přítomnosti, ale také (příkladem) v budoucnosti, je větším zločinem, než když škodí jen v přítomnosti: první je totiž plodným zločinem a množí se k újmě mnohých; druhý je neplodný. Zastávat nauky protichůdné náboženství ustanovenému v obci je větším proviněním u zmocněného kazatele než u soukromé osoby: tak je tomu i s životem bezbožným, nestřídmým nebo s jakýmkoli bezbožným činem. Rovněž u učitele zákona zastávat jakýkoli bod nebo činit jakýkoli čin, který směřuje k oslabení suverénní moci, je větším zločinem než u jiného muže; také u muže, který má takovou pověst moudrosti, že jeho rady jsou následovány nebo jeho činy napodobovány mnohými, jeho skutek proti zákonu je větším zločinem než týž skutek u druhého: neboť takoví muži nejenže páchají zločin, ale učí jej jako zákon všem ostatním mužům. A obecně, všechny zločiny jsou větší pohoršením, které dávají; to jest tím, že se stávají úrazními kameny pro slabé, kteří nehledí tolik na cestu, kterou jdou, jako na světlo, které jiní před nimi nesou.

Urážka majestátu

Rovněž skutky nepřátelství proti přítomnému stavu obce jsou většími zločiny než tytéž činy učiněné soukromým mužům; škoda se totiž vztahuje na všechny: takovými jsou zrada síly nebo vyzrazení tajemství obce nepříteli; také všechny pokusy proti zástupci obce, ať je to monarcha, nebo shromáždění; a všechny snahy slovem nebo skutkem zmenšit autoritu téhož, buď v přítomném čase, nebo v nástupnictví: kteréžto zločiny Latiníci rozumějí pod *crimina laesae majestatis*, a záleží v záměru nebo činu v rozporu se základním zákonem.

Úplatkářství a falešné svědectví

Rovněž ty zločiny, které činí rozsudky bezúčinnými, jsou většími zločiny než křivdy učiněné jedné nebo několika osobám: přijmout peníze za nepravdivý rozsudek nebo svědectví je větším zločinem než jinak oklamat muže o podobnou nebo větší sumu; neboť nejenže je mu učiněna křivda, kdo takovými rozsudky padne, ale všechny rozsudky jsou činěny neužitečnými a dává se příležitost k síle a soukromým pomstám.

Zpronevěra

Rovněž loupež a zpronevěra veřejné pokladny či důchodů jsou větším zločinem než loupež nebo podvod proti soukromému muži; neboť oloupit veřejnost znamená oloupit mnohé najednou.

Padělání autority

Rovněž podvodné přisvojení si veřejného úřadu, padělání veřejných pečetí nebo veřejné mince, než padělání osoby soukromého muže

nebo jeho pečeti; neboť podvod se vztahuje na škodu mnohých.

Srovnání zločinů proti soukromým mužům

Ze skutků proti zákonu, učiněných soukromým mužům, je větším zločinem ten, kde je škoda v obecném mínění lidí nejcitelnější. A proto:

Zabít proti zákonu je větším zločinem než jakákoli jiná křivda, při níž je život zachován.

A zabít s mučením je větší než prostě zabít.

A zmrzačení údu je větší než oloupení muže o jeho statky.

A oloupení muže o jeho statky hrůzou smrti nebo zranění je větší než tajným odcizením.

A tajným odcizením větší než souhlasem získaným podvodem.

A porušení čistoty silou je větší než lichotkou.

A ženy vdané větší než ženy nevdané.

Všechny tyto věci jsou totiž obvykle takto ceněny; byť někteří muži jsou víc, a jiní méně citliví k témuž provinění. Ale zákon nehledí na jednotlivé, nýbrž na obecné sklonění lidstva.

A proto urážka, kterou muži pociťují z potupy slovem nebo gestem, když tato nepůsobí jinou škodu než přítomný žal toho, komu bylo nadáváno, byla zanedbávána v zákonech Řeků, Římanů a jiných obcí jak starých, tak novodobých; předpokládajíce, že pravá příčina takového žalu záleží nikoli v potupě (která se nedotýká mužů vědomých si vlastní ctnosti), nýbrž v malomyslnosti toho, kdo je jí uražen.

Rovněž zločin proti soukromému muži je značně přitížen osobou, časem a místem. Zabít rodiče je totiž větším zločinem než zabít jiného: rodič má totiž mít čest suveréna (byť se vzdal své moci občanskému zákonu), neboť ji měl původně od přírody. A okrást chudého muže je větším zločinem než okrást bohatého muže; neboť pro chudého to je citelnější škoda.

A zločin spáchaný v čase nebo místě určeném pro pobožnost je větší, než spáchaný v jiném čase nebo místě: neboť vychází z většího opovržení zákona.

Mnoho jiných případů přitěžování a polehčování by se dalo přidat; ale podle těch, které jsem uvedl, je každému muži zjevné, aby si vzal výšku kteréhokoli jiného navrženého zločinu.

Co jsou veřejné zločiny

Konečně, protože téměř ve všech zločinech je učiněna křivda nejen soukromému muži, ale i obci, týž zločin, když je obžaloba ve jménu obce, se nazývá veřejným zločinem; a když ve jménu soukromého muže, soukromým zločinem; a žaloby podle toho se nazývají veřejné, *judicia publica*, žaloby koruny; nebo soukromé žaloby. Jako v obžalobě z vraždy, je-li žalobcem soukromý muž, je žaloba soukromá; je-li žalobcem suverén, žaloba je veřejná.

Kapitola dvacátá osmá. O trestech a odměnách.

Definice trestu

Trest je zlo uložené veřejnou autoritou tomu, kdo učinil nebo zanedbal to, co je touž autoritou souzeno jako přestoupení zákona, k tomu konci, aby tím byla vůle lidí lépe uzpůsobena k poslušnosti.

Odkud je odvozeno právo trestat

Než vyvodím cokoli z této definice, je zodpovědět otázku velkého významu: Kterými dveřmi vešlo právo čili pravomoc trestat v jakémkoli případě? Podle toho, co bylo řečeno výše, totiž nikdo se nepředpokládá vázaným smlouvou, aby neodporoval násilí; a tudíž nelze zamýšlet, že by dal kterékoli jiné osobě právo položit násilné ruce na svou osobu. Při tvorbě obce se každý vzdává práva bránit druhého; ale ne bránit sebe. Rovněž se zavazuje pomáhat tomu, kdo má suverenitu, v trestání druhého; ale ne v trestání sebe. Avšak smlouvat pomáhat suverénovi při působení újmy druhému, nemá-li ten, kdo takto smlouvá, právo tak činit sám, není dát mu právo trestat. Je tedy zjevné, že právo, které má obec (to jest ten či ti, kdo ji zastupují), trestat, se nezakládá na žádném postoupení nebo daru poddaných. Avšak ukázal jsem také dříve, že před ustavením obce měl každý muž právo na všechno a činit cokoli, co pokládal za nutné pro své vlastní zachování; podrobit, zranit nebo zabít kteréhokoli muže za tím účelem. A toto je základem onoho práva trestat, které je vykonáváno v každé obci. Poddaní totiž nedali suverénovi ono právo; nýbrž pouze odložením svých jej posílili, aby užíval svého vlastního, jak uzná za vhodné, pro zachování

jich všech: takže mu nebylo dáno, nýbrž ponecháno, a jen jemu; a (vyjímaje hranice stanovené mu přirozeným zákonem) tak úplně, jako ve stavu pouhé přírody a války každého proti svému sousedovi.

Soukromé křivdy a pomsty nejsou tresty

Z definice trestu vyvozuji: za prvé, že ani soukromé pomsty, ani křivdy soukromých mužů nelze vlastně nazývat trestem; neboť nevycházejí z veřejné autority.

Ani odpírání povýšení

Za druhé, že být zanedbán a nepovýšen veřejnou přízní není trestem; neboť se tím na nikom nevzniká žádné nové zlo; je pouze ponechán v stavu, v jakém byl předtím.

Ani újma uložená bez veřejného slyšení

Za třetí, že zlo uložené veřejnou autoritou bez předchozího veřejného odsouzení nemá být nazýváno jménem trestu, nýbrž nepřátelského úkonu; neboť skutek, pro který je muž trestán, má být nejprve souzen veřejnou autoritou jako přestoupení zákona.

Ani újma uložená uzurpovanou mocí

Za čtvrté, že zlo uložené uzurpovanou mocí a soudci bez autority od suveréna není trestem, nýbrž úkonem nepřátelství; neboť úkony uzurpované moci nemají za autora osobu odsouzenou; a proto nejsou úkony veřejné autority.

Ani újma uložená bez ohledu na budoucí dobro

Za páté, že veškeré zlo, které je uloženo bez úmyslu nebo možnosti uzpůsobit provinilce, nebo (jeho příkladem) jiné muže k poslušnosti zákonů, není trestem, nýbrž úkonem nepřátelství; neboť bez takového cíle není žádná učiněná újma obsažena pod tímto jménem.

Přirozené zlé následky nejsou tresty

Za šesté, zatímco některým činům jsou přírodou přisouzeny rozmanité škodlivé následky; jako když muž napadaje druhého, je sám zabit nebo zraněn; nebo když upadne do nemoci konáním nějakého nezákonného činu; taková újma, ačkoli vzhledem k Bohu, který je autorem přírody, může být nazývána uloženou, a tudíž božským trestem, přece není obsažena pod jménem trestu vzhledem k lidem, neboť není uložena autoritou člověka.

Újma uložená, je-li menší než užitek z přestoupení, není trestem

Za sedmé, je-li uložená újma menší než užitek nebo spokojenost, která přirozeně následuje spáchaný zločin, taková újma není obsažena v definici; a je spíše cenou nebo výkupem než trestem zločinu: neboť povahou trestu je mít za cíl uzpůsobit lidi k poslušnosti zákona; kteréhožto cíle (je-li menší než užitek z přestoupení) nedosahuje, nýbrž působí opačný účinek.

Kde je trest spojen se zákonem, větší újma není trestem, nýbrž nepřátelstvím

Za osmé, je-li trest určen a předepsán v samém zákoně, a po spáchání zločinu je uložen větší trest, přebytek není trestem, nýbrž úkonem

nepřátelství. Protože totiž cílem trestu není pomsta, nýbrž hrůza; a hrůza velkého trestu, neznámého, je odstraněna oznámením menšího, neočekávaný přídavek není částí trestu. Avšak kde není žádný trest zákonem určen, tam cokoli je uloženo, má povahu trestu. Kdo se totiž pokouší o porušení zákona, v němž není určen žádný trest, očekává neurčený, to jest libovolný trest.

Újma uložená za skutek učiněný před zákonem není trestem

Za deváté, újma uložená za skutek učiněný dříve, než byl zákon, který jej zakazoval, není trestem, nýbrž úkonem nepřátelství: před zákonem totiž není přestoupení zákona; ale trest předpokládá skutek souzený jako přestoupení zákona; proto újma uložená před učiněním zákona není trestem, nýbrž úkonem nepřátelství.

Zástupce obce není trestatelný

Za desáté, újma uložená na zástupci obce není trestem, nýbrž úkonem nepřátelství: neboť povahou trestu je být uložen veřejnou autoritou, kteroužto je pouze autorita zástupce samého.

Újma vzbouřeným poddaným se činí z práva války, ne cestou trestu

Konečně, újma uložená na někom, kdo je prohlášeným nepřítelem, nespadá pod jméno trestu: protože, jsouce buď nikdy nepoddáni zákonu, a tudíž nemohouce jej přestoupit; nebo byvše mu poddáni, a prohlašujíce, že již nejsou, popírají, že by jej mohli přestoupit; všechny újmy, které jim mohou být učiněny, musí být brány jako úkony nepřátelství. Avšak v otevřeném nepřátelství je veškeré ukládání zla zákonné. Z čehož plyne, že jestliže poddaný skutkem nebo slovem vě-

domě a úmyslně popře autoritu zástupce obce (ať jaký trest byl dříve ustanoven za zradu), může být po právu nechán trpět, cokoli zástupce bude chtít: neboť popírajíc poddanství popírá takový trest, jaký byl zákonem ustanoven; a proto trpí jako nepřítel obce; to jest podle vůle zástupce. Tresty totiž stanovené v zákoně jsou pro poddané, ne pro nepřátele; takovými jsou ti, kteří, byvše svým vlastním činem poddanými, úmyslně se bouříce, popírají suverénní moc.

První a nejobecnější rozdělení trestů je na božské a lidské. O prvních budu mít příležitost mluvit na vhodnějším místě později.

Lidské tresty jsou ty, které jsou uloženy rozkazem člověka; a jsou buď tělesné, nebo peněžité, nebo pohana, nebo věznění, nebo vyhnanství, nebo smíšené z těchto.

Tělesné tresty

Tělesný trest je ten, který je uložen na tělo přímo a podle úmyslu toho, kdo jej ukládá: takovými jsou rány, zranění nebo zbavení takových tělesných rozkoší, jaké byly dříve zákonně užívány.

Hrdelní

A z těchto jsou některé hrdelní, některé menší než hrdelní. Hrdelní je uložení smrti; a to buď prostě, nebo s mučením. Menší než hrdelní jsou rány, zranění, řetězy a jiná tělesná bolest, která není ve své vlastní povaze smrtelná. Nenastane-li totiž po uložení trestu smrt podle úmyslu ukladatele, trest není pokládán za hrdelní, byť se újma ukáže smrtelnou náhodou, kterou nebylo lze předvídat; v kterémžto případě smrt není uložena, nýbrž uspíšena.

Peněžitý trest je ten, který záleží nejen v odejmutí peněžní sumy, ale i pozemků nebo jiných statků, které se obvykle kupují a prodávají za peníze. A je-li zákon, který takový trest ustanovuje, učiněn se zá-

měrem sbírat peníze od těch, kdo jej přestoupí, není to vlastně trest, nýbrž cena výsady a vynětí ze zákona, který nezakazuje skutek naprosto, nýbrž jen těm, kdo nemohou zaplatit peníze: vyjma případů, kdy je zákon přirozený nebo částí náboženství; v tom případě totiž není vynětím ze zákona, nýbrž jeho přestoupením. Jako kde zákon vybírá peněžní pokutu od těch, kdo vezmou jméno Boží nadarmo, platba pokuty není cenou povolení přisahat, nýbrž trestem přestoupení zákona, který nelze dispenzovat. Podobně, uloží-li zákon peněžní sumu, která má být zaplacena tomu, komu byla učiněna křivda, je to pouze zadostiučinění za učiněnou újmu; a hasí žalobu uražené strany, nikoli zločin provinilce.

Pohana

Pohana je uložení takového zla, které je učiněno nečestným; nebo zbavení takového dobra, které je obcí učiněno čestným. Jsou totiž některé věci čestné přírodou, jako účinky odvahy, velkomyslnosti, síly, moudrosti a jiných schopností těla a mysli; jiné učiněné čestnými obcí, jako odznaky, tituly, úřady nebo jakékoli jiné jedinečné znaky suverénovy přízně. První (ačkoli mohou selhat přírodou nebo náhodou) nemohou být odňaty zákonem; a proto jejich ztráta není trestem. Avšak druhé mohou být odňaty veřejnou autoritou, která je učinila čestnými, a jsou vlastně tresty: takovými jsou degradování odsouzených mužů z jejich odznaků, titulů a úřadů; nebo prohlašování je neschopnými k podobným v budoucím čase.

Věznění

Věznění je, když je muž veřejnou autoritou zbaven svobody; a může se dít ze dvou různých cílů; z nichž jedním je bezpečná vazba obviněného muže; druhým uložení bolesti na muže odsouzeného. První není

trestem; neboť se nepředpokládá, že by byl muž trestán dříve, než je soudně slyšen a prohlášen vinným. A proto jakoukoli újmu, kterou muž utrpí poutem nebo omezením dříve, než je jeho věc slyšena, nad to, co je nutné k zajištění jeho vazby, je proti zákonu přírody. Avšak druhé je trestem, protože zlem, a uložené veřejnou autoritou, pro něco, co bylo touž autoritou souzeno jako přestoupení zákona. Pod slovem „věznění“ zahrnuji všechno omezení pohybu způsobené vnější překážkou, ať je to dům, který se nazývá obecným jménem vězení; nebo ostrov, jako když se o lidech říká, že jsou k němu omezeni; nebo místo, kde jsou lidé postaveni k práci, jak byli v starých dobách odsuzováni do lomů, a v těchto dobách na galeje; nebo ať je to řetěz, nebo jakákoli jiná taková překážka.

Vyhnanství

Vyhnanství (vypovězení) je, když je muž za zločin odsouzen opustit panství obce, nebo nějakou určitou jeho část; a po předurčenou dobu, nebo navždy, se do něho nevracet. A nezdá se, že by ve své vlastní povaze, bez jiných okolností, bylo trestem; nýbrž spíše únikem, nebo veřejným příkazem vyhnout se trestu útěkem. A Cicero praví, že nikdy nebyl v městě Římě ustanoven žádný takový trest; nýbrž nazývá to útočištěm mužů v nebezpečí. Je-li totiž vyhnanému muži přesto dovoleno požívat jeho statků a důchodu z jeho pozemků, pouhá změna vzduchu není trestem; ani nesměřuje k onomu užitku obce, pro nějž jsou všechny tresty ustanoveny (to jest k formování vůlí lidí k zachovávání zákona); nýbrž mnohdy ke škodě obce. Vypovězený muž totiž je zákonným nepřítelem obce, která ho vypověděla; jsouce již ne jejím členem. Avšak je-li navíc zbaven svých pozemků nebo statků, pak trest neleží ve vyhnanství, nýbrž má být počítán mezi tresty peněžité.

Trestání nevinných poddaných je v rozporu se zákonem přírody

Všechna trestání nevinných poddaných, ať jsou velká či malá, jsou proti zákonu přírody; trest je totiž pouze za přestoupení zákona, a proto nemůže být trestu nevinného. Je to tedy porušení za prvé onoho zákona přírody, který zakazuje všem mužům při pomstách hledět na cokoli jiného než na nějaké budoucí dobro: neboť obci nemůže nastat žádné dobro trestáním nevinného. Za druhé toho zákona, který zakazuje nevděčnost: protože všechna suverénní moc je původně dána souhlasem každého z poddaných, k tomu konci, aby jí byli chráněni, dokud jsou poslušní, trestání nevinného je oplácením zla za dobro. A za třetí zákona, který přikazuje slušnost; to jest rovné rozdělování spravedlnosti; což se v trestání nevinného nezachovává.

Avšak škoda činěná nevinným ve válce nikoli

Avšak uložení kteréhokoli zla na nevinného muže, který není poddaným, je-li to pro užitek obce a bez porušení kterékoli dřívější smlouvy, není porušením zákona přírody. Všichni muži totiž, kteří nejsou poddanými, jsou buď nepřáteli, nebo přestali jimi být nějakými předchozími smlouvami. Avšak proti nepřátelům, jež obec soudí schopnými jí uškodit, je zákonné z původního práva přírody vést válku; v níž meč nesoudí, ani vítěz nečiní rozdíl mezi vinným a nevinným, co se minulého času týká; ani nemá jiného ohledu milosrdenství, než jak vede k dobru jeho vlastního lidu. A na tomto základě i proti poddaným, kteří úmyslně popírají autoritu obce ustanovené, se pomsta zákonně vztahuje nejen na otce, ale i do třetího a čtvrtého pokolení, dosud neexistujícího, a tudíž nevinného skutkem, pro který trpí: neboť povaha tohoto provinění záleží v odřeknutí se poddanství; což je návrat do stavu války, obvykle zvaného povstáním; a ti, kdo se tak provi-

nili, trpí nikoli jako poddaní, nýbrž jako nepřátelé. Povstání totiž není nic než obnovená válka.

Odměna je buď plat, nebo milost

Odměna je buď z daru, nebo smlouvou. Smlouvou se nazývá plat a mzdou; což je užitek dlužný za vykonanou nebo slíbenou službu. Z daru je užitkem vycházejícím z milosti těch, kdo jej udělují, aby povzbudili nebo uschopnili muže jim sloužit. A proto, když suverén obce stanoví plat kterémukoli veřejnému úřadu, ten, kdo jej dostává, je ze spravedlnosti vázán vykonávat svůj úřad; jinak je vázán pouze ve cti k uznání a snaze o oplacení. Ačkoli totiž muži nemají žádný zákonný prostředek, když je jim přikázáno opustit své soukromé podnikání, aby sloužili veřejnosti, bez odměny nebo platu, přece k tomu nejsou vázáni ani zákonem přírody, ani ustavením obce, pokud službu nelze vykonat jinak; neboť se předpokládá, že suverén může užít všech jejich prostředků, natolik, že i nejprostší voják může požadovat mzdu své vojenské služby jako dluh.

Užitky udělované ze strachu nejsou odměnami

Užitky, které suverén uděluje poddanému ze strachu z nějaké moci a schopnosti, kterou má k poškození obce, nejsou vlastně odměnami; neboť nejsou platy, protože v tomto případě není předpokládána žádná smlouva, každý člověk jsa již vázán nedělat obci neslužbu; ani nejsou milostmi, neboť jsou vymáhány strachem, který nemá být pro suverénní moc příznačný; nýbrž jsou spíše oběťmi, které suverén (uvažován ve své přirozené osobě, a ne v osobě obce) činí pro utišení nespokojenosti toho, koho pokládá za mocnějšího než on sám; a nepovzbuzují k poslušnosti, nýbrž naopak k pokračování a zvětšování dalšího vymáhání.

Platy jisté a náhodné

A zatímco některé platy jsou jisté a vycházejí z veřejné pokladny; a jiné nejisté a náhodné, vycházející z vykonávání úřadu, pro který je plat ustanoven; druhý je v některých případech škodlivý pro obec; jako v případě soudnictví. Kde totiž užitek soudců a služebníků soudního dvora vzniká z množství věcí, které jsou předloženy k jejich projednání, musí nutně následovat dva nedostatky: jedním je živení sporů; neboť čím více sporů, tím větší užitek; a druhý, který na tom závisí, je spor o soudní pravomoc; každý soud přitahuje k sobě tolik věcí, kolik může. Ale v úřadech vykonávání takových nedostatků není; neboť jejich zaměstnání nemůže být zvětšeno žádnou jejich vlastní snahou. A toto postačí o povaze trestu a odměny; které jsou jaksi nervy a šlachami, které pohybují údy a klouby obce.

Dosud jsem vyložil povahu člověka (jehož pýcha a jiné vášně ho donutily podrobit se vládě); spolu s velkou mocí jeho vládce, kterého jsem přirovnal k Leviatanovi, berouce toto přirovnání ze dvou posledních veršů čtyřicáté první kapitoly knihy Jób; kde Bůh, vyloživ velikou moc Leviatana, nazval ho králem pyšných. „Není," praví, „na zemi nic srovnatelného s ním. Učiněn je, aby se nebál. Vidí každou vysokou věc pod sebou; a je králem všech dětí pýchy." Protože je však smrtelný a podroben chátrání, jako jsou všichni ostatní pozemští tvorové; a protože je v nebi (ačkoli ne na zemi) ten, jehož se má bát, a jehož zákony má poslouchat, budu v následujících kapitolách mluvit o jeho nemocech a příčinách jeho smrtelnosti; a o tom, kterým zákonům přírody je povinen uposlechnout.

Kapitola dvacátá devátá. O věcech, jež obec oslabují nebo vedou k jejímu rozpadu.

Rozpad obcí plyne z nedokonalého ustavení

Ačkoli nic smrtelní netvoří, co by nemohlo být nesmrtelným, přece kdyby lidé užívali rozumu, k němuž se hlásí, mohly by jejich obce být alespoň zabezpečeny proti zahynutí vnitřními nemocmi. Povahou svého ustavení jsou totiž určeny žít tak dlouho, jako lidstvo, nebo jako zákony přírody, nebo jako sama spravedlnost, která jim dává život. Proto když dojdou k rozpadu, nikoli vnějším násilím, nýbrž vnitřním nepořádkem, vina není v lidech jakožto látce, nýbrž jakožto tvůrcích a uspořadatelích. Lidé totiž, byť se nakonec unaví nepravidelným strkáním a tnutím do sebe navzájem a přejí si celým srdcem spojit se v jednu pevnou a trvalou budovu, přece pro nedostatek jak umění tvořit vhodné zákony, aby jimi srovnali své činy, tak i pokory a trpělivosti snést, aby byly hrubé a obtížné výběžky jejich přítomné velikosti odstraněny, nemohou být bez pomoci velmi schopného architekta sestaveni v nic jiného než v vratkou budovu, která stěží přetrvá jejich vlastní dobu a musí jistě padnout na hlavy jejich potomstva.

Mezi slabostmi obce proto počítám na prvním místě ty, které povstávají z nedokonalého ustavení a podobají se nemocem přirozeného těla, které pocházejí z vadného plození.

Nedostatek naprosté moci

Z nichž jedna je tato: „že se muž, aby získal království, někdy spokojí s menší mocí, než je nutně vyžadováno pro mír a obranu obce.“ Z če-

hož se stává, že když je vykonávání odložené moci třeba znovu převzít pro veřejné bezpečí, nabývá to zdání nespravedlivého činu; což nakloňuje velké počty lidí (když se naskytne příležitost) k povstání. Stejným způsobem jsou těla dětí, zplozená nemocnými rodiči, podrobena bud předčasné smrti, nebo odstraňování špatné vlastnosti pocházející z jejich špatného početí, propukáním ve vředy a strupy. A když si králové sami odpírají nějakou takovou nutnou moc, není to vždy (byť někdy) z neznalosti toho, co je nutné pro úřad, který přijímají; nýbrž mnohdy z naděje, že ji znovu získají podle libosti. V čemž rozumují špatně; neboť ti, kteří je budou držet při jejich slibech, budou proti nim podporováni cizími obcemi; které kvůli dobru svých vlastních poddaných nenechají ujít mnoho příležitostí oslabit stav svých sousedů. Tak byl Tomáš Becket, arcibiskup z Canterbury, podporován proti Jindřichu Druhému papežem; podřízenost duchovenstva obci byla uvolněna Vilémem Dobyvatelem při jeho přijetí, když vzal přísahu neporušit svobodu Církve. A tak byli baroni, jejichž moc byla Vilémem Rufem (aby mu pomohli přenést nástupnictví z jeho staršího bratra na něho samého) rozmnožena do stupně neslučitelného se suverénní mocí, podporováni ve své vzpouře proti králi Janovi Francouzi. Ani se to neděje jen v monarchii. Zatímco totiž styl staré římské obce byl „senát a lid Římský“, ani senát, ani lid si nenárokovali veškerou moc; což nejprve způsobilo bouře Tiberia Graccha, Gaia Graccha, Lucia Saturnina a jiných; a potom války mezi senátem a lidem za Maria a Sully; a znovu za Pompeia a Caesara, až k zániku jejich demokracie a nastolení monarchie.

Lid athénský se zavázal jen od jednoho jediného činu; a tím bylo, že nikdo neměl pod trestem smrti navrhnout obnovení války o ostrov Salamis; a přece tím, kdyby Solón nepředstíral, že je šílený, a potom v gestu a oděvu šílencově, a ve verších, to předložil lidu, který se kolem něho shlukl, byli by měli nepřítele neustále v pohotovosti, dokon-

ce u bran svého města; k takovým škodám nebo úskokům jsou nuceny všechny obce, které mají svou moc byť jen málo omezenou.

Soukromý úsudek o dobru a zlu

Na druhém místě pozoruji nemoci obce, které vycházejí z jedu vzbouřeneckých nauk; z nichž jednou je: „Že každý soukromý muž je soudcem dobrých a zlých činů.“ Toto je pravda ve stavu pouhé přírody, kde nejsou žádné občanské zákony; a také pod občanskou vládou, v takových případech, které zákon neurčuje. Avšak jinak je zjevné, že měřítkem dobrých a zlých činů je občanský zákon; a soudcem zákonodárce, který je vždy zástupcem obce. Z této falešné nauky jsou lidé nakloněni debatovat se sebou a zpochybňovat rozkazy obce; a poté je poslouchat či neposlouchat, jak ve svých soukromých úsudcích uznají za vhodné. Čímž je obec rozdělena a oslabena.

Scestné svědomí

Jiná nauka v rozporu s občanskou společností je, že „cokoli muž činí proti svému svědomí, je hříchem“; a závisí na domněnce učinit sám sebe soudcem dobra a zla. Svědomí člověka totiž a jeho úsudek jsou tatáž věc; a jako úsudek, tak i svědomí může být scestné. Proto, ačkoli ten, kdo není podroben žádnému občanskému zákonu, hřeší ve všem, co činí proti svému svědomí, protože nemá jiné pravidlo následovat než svůj vlastní rozum, přece není tomu tak u toho, kdo žije v obci; neboť zákon je veřejným svědomím, kterým se již zavázal řídit. Jinak by v takové rozmanitosti, jaká je u soukromých svědomí, která jsou jen soukromými míněními, obec musela být rozdělena a nikdo by se neopovážil poslouchat suverénní moc dále, než jak by se zdálo dobrým v jeho vlastních očích.

Předstírání vnuknutí

Bylo také obvykle učeno: „Že víra a svatost nejsou k dosažení studiem a rozumem, nýbrž nadpřirozeným vnuknutím či vlitím," což přiznáno, nevidím, proč by měl kterýkoli muž udávat důvod své víry; nebo proč by každý křesťan neměl být také prorokem; nebo proč by měl kterýkoli muž brát zákon své země spíše než své vlastní vnuknutí za pravidlo svého jednání. A tak zase upadáme do chyby brát na sebe soudit o dobru a zlu; nebo činit z toho soudce takové soukromé muže, kteří předstírají, že jsou nadpřirozeně vnuknuti, k rozpuštění vší občanské vlády. Víra pochází slyšením, a slyšení z oněch náhod, které nás vedou do přítomnosti těch, kdo k nám mluví; kteréžto náhody jsou všechny ustrojené Bohem všemohoucím; a přece nejsou nadpřirozené, nýbrž pouze, pro velký počet jich, které se sbíhají ke každému účinku, nepozorovatelné. Víra a svatost nejsou vskutku velmi časté; ale přece nejsou zázraky, nýbrž uskutečňovány výchovou, kázní, opravováním a jinými přirozenými cestami, kterými je Bůh působí ve svých vyvolených, v takovou dobu, jak uzná za vhodné. A tato tři mínění, zhoubná pro mír a vládu, v této části světa vycházela hlavně z jazyků a per neučených bohoslovců; kteří spojujíce slova svatého Písma jinak, než je v souladu s rozumem, činí, co mohou, aby přiměli lidi myslet si, že svatost a přirozený rozum nemohou obstát spolu.

Podrobování suverénní moci občanským zákonům

Čtvrté mínění, v rozporu s povahou obce, je toto: „Že ten, kdo má suverénní moc, je podroben občanským zákonům." Je pravda, že všichni suveréni jsou podrobeni zákonům přírody; neboť takové zákony jsou božské a nemohou být žádným mužem nebo obcí zrušeny. Avšak oněm zákonům, které činí sám suverén, to jest které činí obec, podroben není. Být podroben zákonům totiž znamená být podroben obci, to

jest suverénnímu zástupci, to jest sobě samému; což není poddanstvím, nýbrž svobodou od zákonů. Kterýžto omyl, protože staví zákony nad suveréna, staví také soudce nad něj a moc jej potrestat; což znamená učinit nového suveréna; a znovu ze stejného důvodu třetího, aby potrestal druhého; a tak ustavičně bez konce, ke zmatku a rozpadu obce.

Přisuzování naprostého vlastnictví poddaným

Pátá nauka, která vede k rozpadu obce, je: „Že každý soukromý muž má naprosté vlastnictví svých statků; takové, které vylučuje právo suveréna.“ Každý muž vskutku má vlastnictví, které vylučuje právo každého jiného poddaného; a má je pouze od suverénní moci; bez jejíž ochrany by každý jiný muž měl stejné právo k témuž. Je-li však vyloučeno i právo suveréna, nemůže vykonávat úřad, do něhož jej uvedli; kterým je bránit je jak proti cizím nepřátelům, tak proti křivdám jeden druhého; a tudíž už není obec.

A jestliže vlastnictví poddaných nevylučuje právo suverénního zástupce k jejich statkům; tím méně k jejich úřadům soudnictví nebo vykonávání, v nichž zastupují samého suveréna.

Rozdělení suverénní moci

Je šestá nauka, zřejmě a přímo proti podstatě obce; a tou je: „Že suverénní moc může být rozdělena.“ Vždyť co znamená rozdělit moc obce, než ji rozpustit; neboť rozdělené moci se vzájemně ničí. A za tyto nauky vděčí lidé hlavně některým z těch, kdo, vyznávajíce zákon, se snaží učinit jej závislým na vlastní učenosti, a nikoli na zákonodárné moci.

Napodobování sousedních národů

A jako falešná nauka, tak i často příklad odlišné vlády v sousedním národě naklání lidi ke změně již ustavené formy. Tak byl lid Židů povzbuzen odmítnout Boha a volat k proroku Samuelovi po králi podle způsobu národů; tak byly menší řecká města ustavičně rozrušována vzpourami aristokratických a demokratických stran; jedna část skoro každé obce si přála napodobovat Lakedajmonské, druhá Athéňany. A nepochybuji, že mnoho mužů bylo spokojeno vidět nedávné nepokoje v Anglii z napodobování Nizozemí; předpokládajíce, že k zbohatnutí není třeba víc, než změnit, jak oni učinili, formu své vlády. Stavba lidské povahy totiž je sama o sobě podrobena touze po novotě. Když jsou tedy k témuž podněcováni také sousedstvím těch, kteří tím zbohatli, je skoro nemožné, aby nebyli spokojeni s těmi, kdo je k změně vybízejí, a milovali první počátky, byť by byli trápeni pokračováním nepořádku; jako horké krve, které, mají-li svrab, drásají se vlastními nehty, dokud nemohou vydržet další bolest.

Napodobování Řeků a Římanů

A co se vzpoury zvláště proti monarchii týká, jednou z nejčastějších jejích příčin je čtení knih o politice a dějin starých Řeků a Římanů; z nichž mladí muži a všichni ostatní, kdo nejsou vybaveni protijedem pevného rozumu, přijímajíce silný a potěšující dojem z velkých válečných činů vykonaných vůdci jejich vojsk, přijímají s tím i líbezný obraz všeho, co jinak učinili; a představují si, že jejich velká prosperita nepocházela ze soupeření jednotlivých mužů, nýbrž ze ctnosti jejich lidové formy vlády; neuvažujíce o častých vzpourách a občanských válkách vyvolaných nedokonalostí jejich politiky. Z čtení, pravím, takových knih se muži podujímali zabíjet své krále, protože řečtí a latinští spisovatelé v svých knihách a řečech o politice činí to zákonným

a chvályhodným, aby to kterýkoli muž činil; za podmínky, že ho před tím učiněním nazve tyranem. Neříkají totiž, že je zákonná „regicida“, to jest zabíjení krále, nýbrž „tyranicida“, to jest zabíjení tyrana. Z týchž knih si ti, kdo žijí pod monarchou, utvářejí mínění, že poddaní v lidové obci požívají svobody; ale že v monarchii jsou všichni otroky. Pravím, že ti, kdo žijí pod monarchou, utvářejí takové mínění; nikoli ti, kdo žijí pod lidovou vládou; neboť ti nic takového neshledávají. Zkrátka, nedovedu si představit, jak by cokoli mohlo být více na škodu monarchii, než dovolit, aby takové knihy byly veřejně čteny, bez okamžitého uplatnění takových nápravných prostředků diskrétních učitelů, jaké jsou s to odstranit jejich jed. Kterýžto jed se nebojím přirovnat k pokousání vzteklého psa, což je nemoc, kterou lékaři nazývají vzteklinou neboli strachem z vody. Jako totiž ten, kdo je takto pokousán, má ustavičné trápení žízně, a přesto se vzpírá vodě; a je v takovém stavu, jako by se ho jed snažil proměnit v psa: tak když je monarchie jednou pokousána až do živého oněmi demokratickými spisovateli, kteří ustavičně vrčí na onen stav, nepotřebuje nic víc než silného monarchu, jehož nicméně z jisté „tyranofobie“, čili strachu, že budou silně spravováni, když ho mají, nenávidí.

Jako zde byli učitelé, kteří tvrdí, že jsou v člověku tři duše, tak jsou i tací, kteří myslí, že v obci může být více duší (to jest více suverénů) než jedna; a staví svrchovanost proti suverenitě; kánony proti zákonům; a duchovní autoritu proti občanské; působíce na mysli lidí slovy a rozlišeními, která samy o sobě nic neznačí, nýbrž prozrazují (svou nejasností), že chodí (jak někteří myslí neviditelně) jiné království, jaksi království víl, ve tmě. Je-li totiž nyní zjevné, že občanská moc a moc obce jsou tatáž věc; a že svrchovanost a moc vydávat kánony a udělovat výsady předpokládají obec; plyne, že kde je jeden suverén, druhý svrchovaný; kde jeden může činit zákony a druhý činit kánony; tam musí nutně být dvě obce z jedněch a týchž poddaných; což je království rozdělené samo v sobě a nemůže obstát. Neboť přes nic nezna-

čící rozlišení časného a duchovního jsou to pořád dvě království a každý poddaný je podroben dvěma pánům. Protože totiž duchovní moc si nárokuje právo prohlašovat, co je hřích, nárokuje si tím prohlašovat, co je zákon (hřích jsouce nic jiného než přestoupením zákona); a znovu, občanská moc nárokujíc si prohlašovat, co je zákon, každý poddaný musí poslouchat dva pány, kteří oba budou chtít, aby jejich rozkazy byly zachovávány jako zákon; což je nemožné. Nebo, je-li to jen jedno království, buď občanská moc, kterou je moc obce, musí být podřízena duchovní; nebo duchovní musí být podřízena časné, a tehdy není žádné svrchovanosti než časné. Když tedy tyto dvě moci stojí proti sobě, obec nemůže nebýt ve velkém nebezpečí občanské války a rozpadu. Protože totiž občanská autorita je viditelnější a stojí v jasnějším světle přirozeného rozumu, nemůže si pomoci a přitáhne k sobě ve všech dobách velmi značnou část lidu; a duchovní, byť stojí v tmě školních rozlišení a tvrdých slov, přece protože strach ze tmy a duchů je větší než jiné strachy, nemůže postrádat stranu dostatečnou k rušení, a někdy k ničení obce. A toto je nemoc, kterou lze ne nevhodně přirovnat k epilepsii čili padoucnici (kterou Židé pokládali za jeden druh posedlosti duchy) v přirozeném těle. Jako totiž v této nemoci je nepřirozený duch či vítr v hlavě, který zacpává kořeny nervů a hýbaje jimi násilně, odnímá pohyb, který by přirozeně měly mít od moci duše v mozku, a tím působí násilné a nepravidelné pohyby (jež lidé nazývají křečemi) v částech těla; natolik, že kdo je tím postižen, padá někdy do vody, někdy do ohně, jako muž zbavený svých smyslů; tak i v politickém těle, když duchovní moc hýbe údy obce hrůzou trestů a nadějí odměn (což jsou její nervy) jinak, než jak jimi má hýbat občanská moc (která je duší obce); a podivnými a tvrdými slovy udusí lid a buď přehltne obec útlakem, nebo ji uvrhne do ohně občanské války.

Smíšená vláda

Někdy také v pouze občanské vládě je více než jedna duše: jako když moc vybírat peníze (což je výživová schopnost) závisela na obecném shromáždění; moc vedení a velení (což je pohybová schopnost) na jednom muži; a moc činit zákony (což je rozumová schopnost) na náhodném souhlasu nejen těchto dvou, ale i třetího. Toto ohrožuje obec někdy pro nedostatek souhlasu s dobrými zákony; ale nejčastěji pro nedostatek takové výživy, jaká je nutná pro život a pohyb. Ačkoli totiž málokdo postřehuje, že taková vláda není vládou, nýbrž rozdělením obce na tři strany, a nazývá ji smíšenou monarchií, přece pravda je taková, že to není jedna nezávislá obec, nýbrž tři nezávislé strany; ani jedna zastupující osoba, nýbrž tři. V království Božím mohou být tři osoby nezávislé, bez porušení jednoty v Bohu, který kraluje; ale kde kralují lidé, kteří jsou podrobeni rozmanitosti mínění, tak to nemůže být. A proto, nese-li král osobu lidu, a obecné shromáždění také nese osobu lidu, a jiné shromáždění nese osobu části lidu, nejsou jednou osobou, ani jedním suverénem, nýbrž třemi osobami a třemi suverény.

K jaké nemoci v přirozeném těle člověka mohu přesně přirovnat tuto nepravidelnost obce, nevím. Ale viděl jsem muže, který měl jiného muže rostoucího mu z boku, s vlastní hlavou, pažemi, hrudí a žaludkem: kdyby měl jiného muže rostoucího z druhého boku, přirovnání by pak mohlo být přesné.

Nedostatek peněz

Dosud jsem jmenoval takové nemoci obce, které jsou největšího a nejpřítomnějšího nebezpečí. Jsou jiné, ne tak veliké; které přece nejsou nehodné pozorování. Jako za prvé obtíž vybírání peněz pro nutné užívání obce; zvláště při blížící se válce. Tato obtíž povstává z mínění,

které má každý poddaný o vlastnictví svých pozemků a statků, vylučujícím právo suveréna k užívání téhož. Z čehož se stává, že suverénní moc, která předvídá potřeby a nebezpečí obce (nalézajíc průchod peněz do veřejné pokladny zacpaný houževnatostí lidu), zatímco by měla se rozprostřít, aby čelila a předcházela takovým nebezpečím v jejich počátcích, se stahuje tak dlouho, jak může, a když déle nemůže, zápasí s lidem úskoky zákona, aby získala malé sumy, které nestačí, a je nucena nakonec násilně otevřít cestu pro přítomné zásobení, nebo zahynout; a byvši často postavena do těchto krajností, nakonec přivádí lid do náležité nálady; nebo musí obec zahynout. Natolik, že můžeme tento neduh velmi vhodně přirovnat ke třesavce; v níž, jsouce masité části ztuhlé, nebo jedovatou látkou ucpané; žíly, které svým přirozeným během se vyprazdňují do srdce, nejsou (jak by měly být) zásobovány z tepen, čímž následuje nejprve chladné stažení a chvění končetin; a potom horké a silné snažení srdce prorazit cestu krvi; a než to může učinit, spokojí se malými osvěžovadly takových věcí, které na chvíli ochlazují, až (je-li příroda dost silná) prolomí nakonec vzdorovitost ucpaných částí a rozptýlí jed v potu; nebo (je-li příroda příliš slabá) pacient zemře.

Monopoly a zneužití berních

Dále, je někdy v obci nemoc, která se podobá zánětu pohrudnice; a to je, když se poklad obce, vytékaje ze svého náležitého toku, hromadí v přílišné hojnosti v jednom nebo několika soukromých mužích, monopoly nebo pronájmy veřejných důchodů; stejným způsobem, jako se krev při zánětu pohrudnice, dostávajíc do membrány hrudi, plodí tam zánět doprovázený horečkou a bolestivým píchnutím.

Oblíbení muži

Rovněž oblíbenost mocného poddaného (nemá-li obec velmi dobrou záruku jeho věrnosti) je nebezpečnou nemocí; neboť lid (který by měl dostávat svůj pohyb z autority suveréna) je lichotkou a pověstí ctižádostivého muže sveden od své poslušnosti zákonům, aby následoval muže, o jehož ctnostech a záměrech nemá žádné znalosti. A toto je obvykle nebezpečnější v lidové vládě než v monarchii; neboť se jim snadno dá uvěřit, že oni jsou lid. Tím se stalo, že Julius Caesar, který byl lidem postaven proti senátu, získav si pro sebe náklonnosti svého vojska, se učinil pánem jak senátu, tak lidu. A tento postup oblíbených a ctižádostivých mužů je zjevnou vzpourou; a lze jej přirovnat k účinkům čarodějnictví.

Nadměrná velikost města, množství sdružení

Jinou slabostí obce je nemírná velikost města, když je s to zásobit ze svého vlastního obvodu počet a výdaj velkého vojska; jakož i velký počet sdružení; která jsou jaksi mnoho menších obcí v útrobách větší, jako červi v útrobách přirozeného muže.

Svoboda hádat se proti suverénní moci

K tomu lze přidat svobodu hádat se proti naprosté moci, kterou si přisvojují ti, kdo se vydávají za znalce politické prozíravosti; což, byť se chová většinou v kalu lidu, přece oživeno falešnými naukami, ustavičně se vměšuje do základních zákonů, k obtěžování obce; jako malí červi, které lékaři nazývají *ascarides* (roupi).

Dále můžeme přidat nenasytné tíhnutí čili *bulimii* rozšiřování panství; a nevyléčitelnými ranami tím mnohdy přijatými od nepřítele; a nádory nesjednocených výbojů, které jsou mnohdy břemenem

a s menším nebezpečím jsou ztraceny než drženy; jakož i letargii pohodlí a konzumci hýřivosti a marné výdaje.

Rozpad obce

Konečně, když ve válce (cizí nebo vnitřní) nepřátelé získají konečné vítězství; tak že (síly obce nedržíce dále pole) není dále ochrany poddaných v jejich věrnosti, pak je obec rozpuštěna, a každý muž na svobodě chránit se takovými způsoby, jaké mu vlastní uvážení navrhne. Suverén totiž je veřejnou duší, dávající život a pohyb obci; která vydechnuvši, členové jsou jí řízeni ne více než mrtvola muže jeho odešlou (byť nesmrtelnou) duší. Ačkoli totiž právo suverénního monarchy nemůže být uhašeno úkonem druhého, přece závazek členů může. Kdo totiž postrádá ochranu, může ji hledat kdekoli; a když ji má, je povinen (bez podvodného předstírání, že se podrobil ze strachu) chránit svou ochranu, pokud je toho schopen. Avšak když je moc shromáždění jednou potlačena, právo téhož zcela zahyne; neboť shromáždění samo je vyhaslé; a tudíž není možnosti pro suverenitu znovu vstoupit.

Kapitola třicátá. O úřadě suveréna.

Opatřování dobra lidu

Úřad suveréna (ať je to monarcha, nebo shromáždění) záleží v cíli, pro který mu byla svěřena suverénní moc, totiž v opatřování bezpečí lidu; k čemuž je vázán zákonem přírody a je povinen z toho vydávat počet Bohu, autoru onoho zákona, a nikomu jinému než jemu. Bezpečím zde však není myšleno pouhé zachování, nýbrž i všechny ostatní spokojenosti života, které si každý muž získá zákonnou pílí, bez nebezpečí nebo škody pro obec.

Poučováním a zákony

A toto má být vykonáno nikoli péčí uplatněnou na jednotlivce, dále než jejich ochranou od křivd, když si budou stěžovat, nýbrž obecnou prozřetelností obsaženou ve veřejném poučování, jak naukou, tak příkladem; a v tvorbě a vykonávání dobrých zákonů, k nimž mohou jednotlivé osoby uplatnit své vlastní případy.

Proti povinnosti suveréna vzdát se jakéhokoli podstatného práva suverenity nebo nedohlížet, aby byl lid poučen o jejich základech

A protože, jsou-li podstatná práva suverenity (uvedená výše v kapitole osmnácté) odstraněna, obec se tím rozpouští a každý muž se vrací do stavu a bídy války s každým druhým mužem (což je největší zlo, které se může v tomto životě přihodit), je úřadem suveréna udržovat tato práva neporušená; a tudíž je proti jeho povinnosti: za prvé, převést na druhého, nebo odložit od sebe kterékoli z nich. Kdo opouští prostřed-

ky, opouští cíle; a opouští prostředky ten, kdo, jsa suverénem, uznává sebe podrobena občanským zákonům; a vzdává se moci nejvyššího soudnictví; nebo činění války či míru svou vlastní autoritou; nebo souzení nutností obce; nebo vybírání peněz a vojáků, kdy a tolik, kolik ve svém vlastním svědomí uzná za nutné; nebo jmenování úředníků a služebníků jak války, tak míru; nebo ustanovování učitelů a zkoumání, které nauky jsou v souladu nebo v rozporu s obranou, mírem a dobrem lidu. Za druhé, je proti jeho povinnosti nechat lid v nevědomosti nebo špatně informovaný o základech a důvodech těchto jeho podstatných práv; neboť tím jsou lidé snadno sváděni a vedeni, aby mu odporovali, když obec bude vyžadovat jejich užívání a vykonávání.

A základy těchto práv potřebují být tím pilněji a pravdivěji učeny, protože nemohou být udržovány žádným občanským zákonem, ani hrůzou zákonného trestu. Občanský zákon totiž, který by zakazoval povstání (a takovým je veškerý odpor podstatným právům suverenity), není (jako občanský zákon) žádným závazkem, nýbrž pouze silou zákona přírody, který zakazuje porušení věrnosti; kterýžto přirozený závazek neznají-li lidé, nemohou znát právo žádného zákona, který suverén činí. A co se trestu týká, berou jej jen za úkon nepřátelství; kterému, když si myslí, že mají dost síly, se budou snažit úkony nepřátelství vyhnout.

Námitka těch, kdo říkají, že nejsou žádné zásady rozumu pro naprostou suverenitu

Jako jsem slyšel některé říkat, že spravedlnost je jen slovo bez podstaty; a že cokoli muž může silou nebo uměním získat sám sobě (nejen ve stavu války, ale i v obci), je jeho vlastní (což jsem již ukázal, že je nepravda); tak jsou i tací, kteří tvrdí, že nejsou žádné základy ani zásady rozumu, které by podporovaly ta podstatná práva, která činí suverenitu naprostou. Kdyby totiž byly, byly by někde nalezeny; zatímco vidí-

me, že dosud nebyla žádná obec, kde by tato práva byla uznávána nebo nárokována. V čemž argumentují tak špatně, jako kdyby divoký lid Ameriky popíral, že jsou nějaké základy nebo zásady rozumu, jak postavit dům, aby vydržel tak dlouho, jako materiál, protože nikdy žádný tak dobře postavený neviděli. Čas a píle plodí každý den nové poznání. A jako je umění dobře stavět odvozeno od zásad rozumu pozorovaných pilnými muži, kteří dlouho studovali povahu materiálů a různé účinky obrazce a poměru, dlouho poté, co lidstvo začalo (byť chabě) stavět; tak dlouho poté, co lidé začali ustanovovat obce, nedokonalé a náchylné upadat do nepořádku, mohou být nalezeny zásady rozumu pilným rozjímáním, aby jich užili, nebo byly jimi zanedbávány, nebo ne, mě osobně dnes velmi málo zajímá. Avšak předpokládajíc, že tyto moje nejsou takovými zásadami rozumu, jsem si přesto jist, že jsou zásadami z autority Písma; jak to učiním zjevným, až přijdu mluvit o království Božím (spravovaném Mojžíšem) nad Židy, jeho zvláštním lidem skrze smlouvu.

Námitka z nezpůsobilosti prostého lidu

Avšak říkají znovu, že ačkoli jsou zásady správné, přece obecní lidé nemají dost schopnosti, aby jim bylo lze porozumět. Byl bych rád, kdyby bohatí a mocní poddaní království nebo ti, kdo jsou pokládáni za nejučenější, nebyli o nic nezpůsobilejší než oni. Avšak všichni muži vědí, že překážky k tomuto druhu nauky nevycházejí tolik z obtížnosti látky, jako ze zájmu těch, kdo se mají učit. Mocní muži těžko tráví cokoli, co staví moc, jež by jim uzdila jejich náklonnosti; a učení muži cokoli, co odhaluje jejich omyly, a tím zmenšuje jejich autoritu. Zatímco mysli obecného lidu, nejsou-li poskvrněny závislostí na mocných, nebo poškrabány míněními svých učitelů, jsou jako čistý papír, vhodný přijímat vše, co bude veřejnou autoritou do nich vtisknuto. Mají být celé národy přivedeny k souhlasu s velkými tajemstvími křes-

ťanského náboženství, která jsou nad rozumem; a miliony mužů přivedeny k víře, že totéž tělo může být v nespočetných místech, v jednom a témž čase, což je proti rozumu; a nemají být muži schopni svým vyučováním a kázáním, chráněným zákonem, učinit přijatým to, co je tak v souladu s rozumem, že kterýkoli nezaujatý muž nepotřebuje víc, aby to pochopil, než to slyšet? Uzavírám tedy, že v poučování lidu o podstatných právech (což jsou přirozené a základní zákony) suverenity není žádné obtíže (dokud má suverén svou moc neporušenou), kromě té, která vychází z jeho vlastní viny, nebo viny těch, komu důvěřuje při správě obce; a tudíž je jeho povinností způsobit, aby byli takto poučeni; a nejen jeho povinností, ale i jeho užitkem a bezpečím proti nebezpečí, které mu v jeho přirozené osobě může hrozit z povstání.

Poddaní mají být učeni, aby se nestarali o změnu vlády

A (abychom sestoupili k jednotlivostem) lid má být učen: za prvé, aby si nezaamiloval žádnou formu vlády, kterou vidí u sousedních národů, více než svou vlastní, ani (ať jakoukoli přítomnou prosperitu zří v národech, které jsou jinak spravovány než oni) netoužil po změně. Prosperita lidu spravovaného aristokratickým nebo demokratickým shromážděním totiž nepochází z aristokracie ani z demokracie, nýbrž z poslušnosti a svornosti poddaných; ani lid nekvete v monarchii proto, že jeden muž má právo nad ním vládnout, nýbrž proto, že ho poslouchají. Odstraňte v kterémkoli druhu státu poslušnost (a tudíž i svornost lidu), a nejen že nebudou kvést, ale v krátké době se rozpadnou. A ti, kdo neposlušností zamýšlejí nic víc, než reformovat obec, zjistí, že ji tím ničí; jako hloupé dcery Peleovy (v bájce); které, přejíce si obnovit mládí svého zchátralého otce, rozsekaly jej na kusy radou Médey a uvařily jej s podivnými bylinami, ale neučinily z něho nového muže. Tato touha po změně je jako porušení prvního z Božích

přikázání: Bůh totiž tam praví: *Non habebis Deos alienos*; nebudeš mít bohy jiných národů; a na jiném místě o králích, že jsou bohové.

Ani přilnout (proti suverénovi) k oblíbeným mužům

Za druhé mají být učeni, že se nemají dát vést obdivem ke ctnosti kteréhokoli ze svých spolu-poddaných, jakkoli vysoko stojí, nebo jakkoli nápadně svítí v obci; ani ke kterémukoli shromáždění (vyjímaje suverénní shromáždění), aby jim prokazovali jakoukoli poslušnost nebo poctu příslušející jen suverénovi, kterého (ve svých jednotlivých postaveních) zastupují; ani přijímat od nich jakýkoli vliv, než takový, který je jimi přenášen od suverénní autority. Nelze si totiž představit, že by onen suverén miloval svůj lid tak, jak má, který na něj nedbá, nýbrž trpí, aby byli lichotkou oblíbených mužů svedeni od své věrnosti, jak byli často, nejen tajně, ale i otevřeně, až k vyhlašování sňatku s nimi *in facie ecclesiae* kazateli; a vyhlašování téhož na otevřených ulicích; což lze vhodně přirovnat k porušení druhého z deseti přikázání.

Ani zpochybňovat suverénní moc

Za třetí, jako důsledek tohoto, mají být informováni, jak velikým proviněním je mluvit zle o suverénním zástupci (ať je to jeden muž, nebo shromáždění mužů); nebo argumentovat a zpochybňovat jeho moc, nebo jakkoli užívat jeho jména neuctivě, čímž může být uveden v opovržení u svého lidu, a jejich poslušnost (v níž záleží bezpečí obce) uvolněna. K této nauce třetí přikázání podobností ukazuje.

A mít dny vyhrazené k učení se své povinnosti

Za čtvrté, protože lid nemůže být toto učen, ani si to, když je to naučeno, pamatovat, ani po uplynutí jedné generace vědět, v kom je su-

verénní moc umístěna, bez vyhrazení ze své obvyklé práce některých určitých časů, v nichž se mohou věnovat těm, kdo jsou ustanoveni, aby je poučovali; je nutné, aby některé takové časy byly určeny, kdy se mohou shromažďovat spolu a (po modlitbách a chvalách daných Bohu, suverénu suverénů) slyšet, aby jim byly vyprávěny jejich povinnosti, a kladné zákony, které se jich obecně všech týkají, čteny a vykládány, a aby byli upomenuti na autoritu, která je činí zákony. K tomuto cíli měli Židé každý sedmý den sobotu, v níž byl zákon čten a vykládán; a v slavnosti jíž byli upomínáni, že jejich král je Bůh; že stvoři svět v šesti dnech, odpočinul sedmého dne; a jejich odpočinkem v něm od své práce, že tento Bůh je jejich král, který je vysvobodil od jejich otrocké a bolestné práce v Egyptě, a dal jim čas, poté co se radovali v Bohu, aby se radovali také v sobě zákonnou rekreací. Takže první deska přikázání je celá věnována stanovení souhrnu Boží naprosté moci; nejen jako Boha, ale jako krále skrze úmluvu (zvláštně) Židů; a může proto osvětlit těm, kdo mají suverénní moc jim svěřenou souhlasem lidí, aby viděli, jakou nauku mají učit své poddané.

A ctít své rodiče

A protože první poučení dětí závisí na péči jejich rodičů, je nutné, aby je byly poslušné, dokud jsou pod jejich dohledem; a nejen tak, ale aby i poté (jak vděčnost vyžaduje) uznávali užitek své výchovy vnějšími znaky pocty. K tomuto cíli mají být učeni, že původně byl otec každého muže také jeho suverénním pánem, s mocí nad ním života a smrti; a že otcové rodin, když ustavením obce vzdali tuto naprostou moc, přece nikdy nebylo zamýšleno, aby ztratili čest, která jim náleží za jejich výchovu. Vzdát se takového práva totiž nebylo nutné k ustavení suverénní moci; ani nebyl žádný důvod, proč by měl kterýkoli muž přát si mít děti, nebo brát si péči o jejich živení a poučování, kdyby

neměl mít z nich poté žádný jiný užitek než z jiných mužů. A toto je v souladu s pátým přikázáním.

A vyhýbat se činění křivdy

Dále, každý suverén má způsobit, aby byla učena spravedlnost, která (záležejíc v nebrání nikomu, co je jeho) je totéž co učit lidi, aby nezbavovali svého souseda, násilím nebo podvodem, čehokoli, co je suverénní autoritou jejich. Z věcí držených ve vlastnictví jsou mužovi nejmilejší jeho vlastní život a údy; a v dalším stupni (u většiny mužů) ty, které se týkají manželské náklonnosti; a po nich bohatství a prostředky k živobytí. Proto lid má být učen zdržet se násilí vůči osobě druhého soukromými pomstami; porušování manželské cti; a násilného loupení a podvodného odcizování si cizích statků. K tomuto účelu je také nutné, aby jim byly ukázány zlé následky falešného rozsudku, zkažením buď soudců nebo svědků, čímž je rozlišení vlastnictví odstraněno a spravedlnost se stává bezúčinnou; všechny tyto věci jsou naznačeny v šestém, sedmém, osmém a devátém přikázání.

A činit toto vše upřímně ze srdce

Konečně, mají být učeni, že nejen nespravedlivé skutky, ale i záměry a úmysly je činit (byť náhodou zabráněno) jsou nespravedlností; která záleží ve zvrácenosti vůle, stejně jako v nepravidelnosti činu. A to je úmyslem desátého přikázání, a souhrnem druhé desky; která je celá svedena na toto jedno přikázání vzájemného milosrdenství: „Budeš milovat svého bližního jako sám sebe“; jako je souhrn první desky sveden na „lásku k Bohu“; kterého tehdy nově přijali za svého krále.

Užívání univerzit

Co se prostředků a potrubí týká, kterými lid může přijímat toto poučení, musíme pátrat, jakými prostředky byla přesto tak hluboko v nich zakořeněna tak mnohá mínění proti míru lidstva, založená na slabých a falešných zásadách. Mám na mysli ta, která jsem v předchozí kapitole uvedl: jako „že lidé budou soudit o tom, co je zákonné a nezákonné, nikoli podle zákona samého, nýbrž podle svých vlastních soukromých úsudků; že poddaní hřeší, poslouchají-li rozkazy obce, nejsou-li sami nejprve posoudili, že jsou zákonné; že jejich vlastnictví v jejich bohatství je takové, že vylučuje panství, které obec má nad tímž; že je zákonné pro poddané zabíjet takové, které nazývají tyrany; že suverénní moc může být rozdělena“; a tak podobně; což se dostává vštěpováno lidu tímto způsobem. Ti, které nouze nebo hrabivost drží pozorné k jejich řemeslu a práci; a ti, naopak, které přebytek nebo lenost unáší za jejich smyslnými rozkošemi (kteréžto dva druhy mužů tvoří největší část lidstva), jsouce odvráceni od hlubokého rozjímání, které učení se pravdě, nejen ve věci přirozené spravedlnosti, ale i všech ostatních věd nutně vyžaduje, přijímají pojmy své povinnosti hlavně od bohoslovců na kazatelně, a zčásti od takových svých sousedů nebo známých, kteří, majíce schopnost rozprávět hbitě a věrohodně, se zdají moudřejšími a učenějšími v případech zákona a svědomí než oni sami. A bohoslovci a jiní takoví, kdo předvádějí učenost, odvozují své poznání z univerzit a ze škol zákona, nebo z knih, které byli vydávány muži vynikajícími v oněch školách a univerzitách. Je proto zjevné, že poučování lidu závisí zcela na správném vyučování mládí na univerzitách. Avšak nejsou (mohou někteří muži říci) univerzity Anglie již dost učené, aby to učinily? Nebo chceš ty se podujímat vyučovat univerzity? Těžké otázky. A přece na první se nebojím odpovědět, že až do konce vlády Jindřicha Osmého byla moc papeže vždy udržována proti moci obce, hlavně univerzitami; a že nauky zastávané tolika ka-

zateli proti suverénní moci krále, a tolika právníky a jinými, kteří tam dostali svou výchovu, jsou dostatečným důkazem, že ačkoli univerzity nebyly autory oněch falešných nauk, přece nevěděly, jak zasadit pravdu. V takovém rozporu mínění je totiž nejjistější, že nebyly dostatečně poučeny; a není divu, že si dosud uchovávají chuť onoho jemného likéru, kterým byly nejprve nasyceny proti občanské autoritě. K druhé otázce však pro mě není vhodné ani potřebné říci ani ano, ani ne: každý muž, který vidí, co dělám, může snadno postřehnout, co si myslím.

Bezpečí lidu dále vyžaduje od toho, nebo těch, kdo mají suverénní moc, aby spravedlnost byla rovně spravována všem stavům lidu; to jest, aby jak bohatým a mocným, tak chudým a bezejmenným osobám bylo dáno zadostiučinění za jim učiněné křivdy; tak aby velcí neměli větší naději na beztrestnost, když učiní násilí, nečest nebo jakoukoli křivdu nižšímu druhu, než když jeden z těchto činí totéž jednomu z nich: v tom totiž záleží slušnost; které, jsouce přikázáním zákona přírody, je suverén podroben stejně, jako kterýkoli z nejnižších z jeho lidu. Všechna porušení zákona jsou provinění proti obci: ale některá jsou také proti soukromým osobám. Ta, která se týkají pouze obce, mohou být bez porušení slušnosti odpuštěna; neboť každý muž může odpustit, co je učiněno proti němu samému, podle vlastního uvážení. Avšak provinění proti soukromému muži nemůže být po slušnosti odpuštěno bez souhlasu toho, komu byla učiněna křivda; nebo rozumného zadostiučinění.

Nerovnost poddaných pochází z úkonů suverénní moci; a proto nemá v přítomnosti suveréna, to jest v soudním dvoře, místa, o nic víc než nerovnost mezi králi a jejich poddanými v přítomnosti krále králů. Čest velkých osob má být ceněna pro jejich dobročinnost a pomoci, které poskytují mužům nižšího stavu, nebo vůbec ne. A násilí, útlak a křivdy, které činí, nejsou polehčeny, nýbrž přitěženy velikostí jejich osob; neboť nejmíň potřebují je páchat. Důsledky této stranickosti vůči velkým postupují tímto způsobem: beztrestnost činí drzost; dr-

zost nenávist; a nenávist snahu stáhnout dolů veškerou utlačující a potupnou velikost, byť zkázou obce.

Rovné daně

K rovné spravedlnosti náleží také rovné ukládání daní; jejichž rovnost nezávisí na rovnosti bohatství, nýbrž na rovnosti dluhu, který každý muž dluží obci za svou obranu. Nestačí, aby muž pracoval na udržování svého života; nýbrž také aby bojoval (je-li toho třeba) pro zajištění své práce. Buď musí dělat to, co Židé po svém návratu ze zajetí při znovustavení chrámu, totiž stavět jednou rukou a druhou držet meč; nebo musí najímat jiné, aby za ně bojovali. Daně totiž, které jsou lidu uloženy suverénní mocí, nejsou nic jiného než mzda, dlužná těm, kdo drží veřejný meč, aby bránili soukromé muže ve vykonávání různých řemesel a povolání. Jelikož tedy užitek, který každý tím přijímá, je požívání života, které je stejně drahé chudému i bohatému, dluh, který chudý muž dluží těm, kdo brání jeho život, je týž, jaký bohatý muž dluží za obranu svého; kromě toho, že bohatý, který má službu chudého, může být dlužníkem nejen za svou vlastní osobu, ale i za mnoho dalších. Uváží-li se to, rovnost ukládání záleží spíše v rovnosti toho, co je spotřebováno, než v rovnosti bohatství osob, které totéž spotřebovávají. Jaký je totiž důvod, aby ten, kdo pracuje mnoho a šetře plody své práce spotřebovává málo, byl více zatížen než ten, kdo žije zahálčivě, získává málo a utratí vše, co získá; vida, že jeden nemá od obce o nic větší ochrany než druhý? Avšak když jsou daně uloženy na věci, které lidé spotřebovávají, každý platí rovně za to, co užívá; ani není obec okrádána rozmařilým plýtváním soukromých mužů.

Veřejná charita

A protože mnozí muži se nevyhnutelnou náhodou stávají neschopnými udržovat se svou prací, nemají být ponecháni charitě soukromých osob, nýbrž má o ně být postaráno (pokud přírodní nutnosti vyžadují) zákony obce. Jako je totiž u kteréhokoli muže nelaskavé zanedbávat bezmocné, tak je i u suveréna obce vystavovat je nebezpečí tak nejisté charity.

Předcházení lenosti

Avšak u takových, kdo mají silná těla, je případ jiný: mají být donuceni pracovat; a aby se vyhnuli výmluvě, že nenacházejí zaměstnání, mají být takové zákony, které povzbudí všechna umění; jako plavbu, zemědělství, rybaření a všechny druhy výroby, které vyžadují práci. Množství chudých, a přitom silných lidí stále rostoucí, mají být přesídleni do zemí dostatečně neobydlených; kde přesto nemají vyhlazovat ty, které tam najdou; nýbrž je donutit, aby obývali blíže u sebe, a nerozkládali se na velké množství země, aby pochytali, co najdou; nýbrž aby obdělávali každou malou úrodnou plochu uměním a prací, aby jim v náležitou dobu dala obživu. A když je celý svět přetížen obyvateli, pak posledním prostředkem ze všech je válka; která se stará o každého muže vítězstvím, nebo smrtí.

Co jsou dobré zákony

K péči suveréna náleží tvorba dobrých zákonů. Avšak co je dobrý zákon? Dobrým zákonem nemyslím spravedlivý zákon; neboť žádný zákon nemůže být nespravedlivý. Zákon je činěn suverénní mocí, a vše, co je takovou mocí učiněno, je zmocněno a vlastněno každým z lidu; a to, co každý muž bude mít takto, nemůže nikdo říci, že je nesprave-

dlivé. Je tomu v zákonech obce jako v pravidlech hry: cokoli se všichni hráči shodnou, není pro žádného z nich nespravedlností. Dobrý zákon je ten, který je nutný pro dobro lidu, a přitom zřejmý.

Takové, které jsou nutné

Užívání zákonů (které jsou jen pravidly zmocněnými) totiž není vázat lid od všech dobrovolných činů, nýbrž vést a držet je v takovém pohybu, aby si neublížili vlastními prudkými žádostmi, unáhleností nebo nerozvážností, jako ploty jsou kladeny ne proto, aby zastavovaly cestující, ale aby je udržovaly v cestě. A proto zákon, který není nutný, nemaje pravý cíl zákona, není dobrý. Zákon lze pokládat za dobrý, když je pro užitek suveréna; byť není nutný pro lid; avšak tak tomu není. Dobro suveréna a lidu totiž nelze oddělit. Je to slabý suverén, který má slabé poddané; a slabý lid, jehož suverén postrádá moc jim vládnout podle své vůle. Nenutné zákony nejsou dobré zákony, nýbrž pasti na peníze: které tam, kde je uznáno právo suverénní moci, jsou zbytečné; a kde není uznáno, jsou nedostatečné pro obranu lidu.

Takové, které jsou zřejmé

Zřejmost nezáleží tolik ve slovech zákona samého, jako v prohlášení příčin a pohnutek, pro něž byl učiněn. To je to, co nám ukazuje smysl zákonodárce; a smysl zákonodárce známý, zákon je snadněji chápán několika slovy než mnohými. Všechna slova totiž jsou podrobena dvojznačnosti; a proto rozmnožení slov v těle zákona je rozmnožení dvojznačnosti; vedle toho se zdá naznačovat (přílišnou pilností), že kdokoli dovede slova obejít, je mimo dosah zákona. A to je příčinou mnoha zbytečných procesů. Když totiž uvažuji, jak krátké byly zákony starých dob, a jak postupně stále rostly v délce, zdá se mi, že vidím zápas mezi tvůrci zákonů a jejich obhájci; první se snaží je obejmout; druzí se

snaží jejich obejmutí obejít; a že obhájci získali vítězství. Náleží proto k úřadu zákonodárce (takovým je ve všech obcích nejvyšší zástupce, ať je to jeden muž nebo shromáždění), aby učinil zřejmým důvod, proč byl zákon učiněn; a tělo zákona samého tak krátké, ale v tak vlastních a významných výrazech, jak jen může být.

Tresty

Rovněž náleží k úřadu suveréna učinit správné použití trestů a odměn. A protože cílem trestání není pomsta a vybití hněvu, nýbrž náprava, buď provinilce, nebo druhých jeho příkladem, nejpřísnější tresty mají být ukládány za ty zločiny, které jsou v největším nebezpečí pro veřejnost; takovými jsou ty, které vycházejí z zloby vůči ustanovené vládě; ty, které vyvěrají z opovržení spravedlností; ty, které vyvolávají rozhořčení v množství; a ty, které nepotrestány se jeví zmocněné, jak když jsou spáchány syny, služebníky nebo oblíbenci mužů v autoritě. Rozhořčení totiž žene lidi nejen proti činitelům a autorům nespravedlnosti, nýbrž proti veškeré moci, která je pravděpodobně bude chránit; jako v případě Tarquinia, kdy pro drzý čin jednoho z jeho synů byl vypuzen z Říma a monarchie sama rozpuštěna. Avšak u zločinů slabosti, jakými jsou ty, které vycházejí z velké provokace, z velkého strachu, velké potřeby nebo z neznalosti, zda skutek je velkým zločinem, nebo ne, je mnohdy místo pro mírnost, bez újmy pro obec; a mírnost, když je pro ni takové místo, je vyžadována zákonem přírody. Trestání vůdců a učitelů v povstání, a nikoli chudého svedeného lidu, když jsou trestáni, může užitek obci přinést svým příkladem. Být přísný k lidu znamená trestat tu neznalost, která může být velkou měrou přisouzena suverénovi, jehož chybou bylo, že nebyli lépe poučeni.

Odměny

Podobně náleží k úřadu a povinnosti suveréna uplatňovat své odměny vždy tak, aby z nich mohl povstat užitek pro obec; v čemž záleží jejich užívání a cíl; a je to učiněno, když ti, kdo dobře sloužili obci, jsou s co nejmenším výdajem společné pokladny, jak je možné, tak dobře odměněni, aby jiní tím mohli být povzbuzeni jak sloužit témuž tak věrně, jak mohou, tak i studovat umění, kterými mohou být uschopněni to dělat lépe. Koupit penězi nebo povýšením od oblíbeného ctižádostivého poddaného, aby se uklidnil a přestal činit špatné dojmy v myslích lidu, nemá nic z povahy odměny (která je ustanovena ne pro nesloužení, nýbrž pro minulou službu); ani není znakem vděčnosti, nýbrž strachu; ani nesměřuje k užitku, nýbrž ke škodě veřejnosti. Je to spor s ctižádostí, podobný Herkulovu s obludou Hydrou, která majíc mnoho hlav, za každou poraženou vyrostly tři. Stejně když je totiž tvrdošíjnost jednoho oblíbeného muže překonána odměnou, povstává mnoho dalších (příkladem), kteří činí tutéž škodu v naději na podobný užitek; a jako všechny druhy výroby, tak i zloba se rozmnožuje tím, že je prodejná. A ačkoli občanská válka může být někdy odložena takovými cestami, přece nebezpečí stále roste větší a veřejná zkáza jistější. Je proto proti povinnosti suveréna, jemuž je svěřeno veřejné bezpečí, odměňovat ty, kdo usilují o velikost rušením míru své země, a nikoli raději postavit se počátkům takových mužů, s malým nebezpečím, než po delším čase s větším.

Rádci

Jinou záležitostí suveréna je volba dobrých rádců; mám na mysli takové, jejichž radu má brát při vládě obce. Toto slovo *consilium*, zkažené z *considium*, je širokého významu a zahrnuje všechna shromáždění lidí, kteří zasedají, nejen aby rozvažovali, co má být vykonáno v budoucnu,

ale také aby soudili o minulých skutcích a o zákoně pro přítomnost. Beru je zde jen v prvním smyslu. A v tomto smyslu není žádné volby rady ani v demokracii, ani v aristokracii; neboť osoby radící jsou členy osoby, které se radí. Volba rádců tedy náleží monarchii; v níž suverén, který se nesnaží o volbu těch, kdo jsou v každém druhu nejschopnější, nevykonává svůj úřad, jak má. Nejschopnější rádci jsou ti, kteří mají nejmenší naději na užitek z dávání špatné rady, a největší znalost oněch věcí, které vedou k míru a obraně obce. Je obtížné znát, kdo očekává užitek z veřejných nepokojů; ale znaky, které vedou ke spravedlivému podezření, jsou chlácholení lidu v jejich nerozumných nebo nenapravitelných stížnostech muži, jejichž majetky nestačí k pokrytí jejich obvyklých výdajů, a mohou být snadno pozorovány kterýmkoli, kdo to má zjišťovat. Avšak znát, kdo má nejvíce znalostí o veřejných věcech, je ještě obtížnější; a ti, kdo je mají, je mnohem méně potřebují. Znát totiž, kdo zná pravidla téměř kteréhokoli umění, je velkým stupněm znalosti téhož umění; neboť nikdo si nemůže být jist pravdou cizích pravidel, než ten, kdo je nejprve vyučen jim rozumět. Avšak nejlepšími znaky znalosti kteréhokoli umění jsou mnoho se v něm pohybovat a trvalé dobré účinky z něho. Dobrá rada nepřichází losem, ani dědictvím; a proto není víc důvodu očekávat dobrou radu od bohatých nebo urozených ve věcech státu, než v narýsování rozměrů pevnosti; pokud bychom si nemysleli, že není třeba žádné metody ve studiu politiky (jako je ve studiu geometrie), nýbrž pouze být diváky; což tak není. Politika je totiž ze dvou obtížnějším studiem. Zatímco v těchto částech Evropy bylo bráno za právo jistých osob mít místo v nejvyšší státní radě dědictvím, pochází to z výbojů starých Germánů; v nichž mnoho naprostých pánů spojivše se k dobytí jiných národů nevstoupili do spolku bez takových výsad, jaké by mohly být znaky rozdílu v následujícím čase mezi jejich potomstvem a potomstvem jejich poddaných; kteréžto výsady jsouce v rozporu se suverénní mocí, mohou se zdát přízní suveréna uchovány; ale spořící se o ně jako o své

právo, musí nutně postupně je uvolnit a mít nakonec žádnou další čest, než jaká přirozeně přilne k jejich schopnostem.

A jakkoli jsou rádci v kterékoli záležitosti schopní, užitek jejich rady je větší, dávají-li každý svou radu a její důvody zvlášť, než když to činí ve shromáždění, cestou řečí; a mají-li předem rozvahu, než když mluví náhle; jak proto, že mají více času prozkoumat důsledky činu; tak i méně podrobeni být uneseni k protiřečení, závistí, soupeřením nebo jinými vášněmi vycházejícími z rozdílu mínění.

Nejlepší radu ve věcech, které se netýkají jiných národů, nýbrž pouze pohodlí a užitku, který mohou poddaní požívat ze zákonů hledících jen dovnitř, je brát z obecných informací a stížností lidu každé provincie, kteří jsou nejlépe obeznámeni se svými vlastními potřebami, a mají proto, žádají-li nic na úkor podstatných práv suverenity, být pilně brány na vědomí. Bez oněch podstatných práv totiž (jak jsem často dříve řekl) obec nemůže vůbec obstát.

Velitelé

Hlavní velitel vojska, není-li oblíbený, nebude svým vojskem milován, ani se ho nebude bát, jak má; a tudíž nemůže ten úřad vykonávat s dobrým úspěchem. Musí tedy být pilný, statečný, přívětivý, štědrý a šťastný, aby získal mínění jak o dostatečnosti, tak i o lásce ke svým vojákům. To je oblíbenost a plodí ve vojácích jak žádost, tak odvahu doporučit se jeho přízni; a chrání přísnost generála při trestání (když je potřeba) vzpurných nebo nedbalých vojáků. Avšak tato láska vojáků (není-li dána záruka za věrnost velitele) je nebezpečná věc pro suverénní moc; zvláště když je v rukou shromáždění ne oblíbeného. Náleží tedy k bezpečí lidu, aby byli jak dobrými vůdci, tak věrnými poddanými, komu suverén svěřuje svá vojska.

Avšak když je sám suverén oblíbený, to jest ctěný a milovaný svým lidem, není vůbec žádného nebezpečí z oblíbenosti poddaného. Vojáci

totiž nikdy nejsou tak obecně nespravedliví, aby se postavili na stranu svého velitele, byť ho milují, proti svému suverénovi, když milují nejen jeho osobu, ale i jeho věc. A proto ti, kdo kdykoli násilím potlačili moc svého zákonného suveréna, dříve než se mohli usídlit na jeho místě, byli vždy postaveni před nesnáz vymyslet si tituly, aby zachránili lid před hanbou je přijímat. Mít známé právo na suverénní moc je totiž tak populární vlastnost, že ten, kdo ji má, nepotřebuje nic víc, co se jeho strany týká, aby obrátil srdce svých poddaných k sobě, než aby viděli, že je s to naprosto spravovat svou vlastní rodinu; ani co se strany jeho nepřátel týká, než rozpuštění jejich vojsk. Největší totiž a nejaktivnější část lidstva dosud nikdy nebyla dobře spokojena s přítomností.

Co se úřadů jednoho suveréna k druhému týká, které jsou obsaženy v onom zákoně, který se obvykle nazývá zákon národů, nepotřebuji nic říkat na tomto místě; neboť zákon národů a zákon přírody jsou tatáž věc. A každý suverén má totéž právo při opatřování bezpečí svého lidu, jaké kterýkoli jednotlivý muž může mít při opatřování bezpečí svého vlastního těla. A týž zákon, který diktuje lidem, kteří nemají žádnou občanskou vládu, co mají činit a čeho se vyhýbat vzhledem jeden k druhému, diktuje totéž obcím, to jest svědomím suverénních knížat a suverénních shromáždění; nejsouce žádného dvora přirozené spravedlnosti, než pouze ve svědomí; kde ne člověk, nýbrž Bůh kraluje; jehož zákony (takové z nich, které zavazují celé lidstvo) vzhledem k Bohu, jak je autorem přírody, jsou přirozené; a vzhledem k témuž Bohu, jak je králem králů, jsou zákony. Avšak o království Božím, jako o králi králů, a jako také o králi zvláštního lidu, budu mluvit v zbytku tohoto pojednání.

Kapitola třicátá první. O království Božím podle přírody.

Záměr následujících kapitol

Že stav pouhé přírody, to jest naprosté svobody, jaká je u těch, kteří nejsou ani suverény, ani poddanými, je anarchií a stavem války; že přikázání, jimiž jsou lidé vedeni, aby se tomuto stavu vyhnuli, jsou zákony přírody; že obec bez suverénní moci je jen slovem bez podstaty a nemůže obstát; že poddaní dluží suverénům prostou poslušnost ve všech věcech, v nichž jejich poslušnost není v rozporu se zákony Božími, jsem dostatečně prokázal v tom, co jsem již napsal. Zbývá jen, pro úplné poznání občanské povinnosti, vědět, jaké jsou ony zákony Boží. Bez toho totiž muž neví, když je mu přikázáno cokoli občanskou mocí, zda je to proti zákonu Božímu, nebo ne; a tak buď přílišnou občanskou poslušností uráží božský majestát, nebo ze strachu urazit Boha přestupuje přikázání obce. Abychom se vyhnuli oběma těmto skaliskům, je nutné vědět, jaké jsou božské zákony. A jelikož poznání každého zákona závisí na poznání suverénní moci, řeknu něco v následujícím o království Božím.

Kdo jsou poddanými v království Božím

„Bůh kraluje, nechť se země raduje," praví žalmista (Žalm devadesátý šestý, verš první). A znovu: „Bůh kraluje, byť by národy zuřily; a ten, jenž sedí nad cheruby, byť by se země třásla" (Žalm devadesátý osmý, verš první). Ať chtějí lidé nebo nechtějí, musí být vždy podrobeni božské moci. Popíráním existence nebo prozřetelnosti Boží mohou lidé setřást své pohodlí, ale ne své jho. Avšak nazývat tuto moc Boží, která

se vztahuje nejen na člověka, ale i na zvířata, rostliny a neživá tělesa, jménem království, je jen obrazným užíváním slova. Vlastně se totiž o něm říká, že kraluje, kdo spravuje své poddané svým slovem, slibem odměn těm, kdo je poslouchají, a hrozbou trestu těm, kdo je neposlouchají. Poddanými v království Božím proto nejsou neživá tělesa ani nerozumní tvorové, neboť nerozumějí žádným jeho přikázáním; ani bezbožci; ani ti, kdo nevěří, že Bůh má jakoukoli péči o činy lidstva; neboť neuznávají žádné slovo za jeho, ani nemají naději na jeho odměny, ani strachu z jeho hrozeb. Ti tedy, kdo věří, že je Bůh, který vládne světu a dal přikázání a vyhlásil odměny a tresty lidstvu, jsou Boží poddaní; všichni ostatní mají být chápáni jako nepřátelé.

Trojí slovo Boží: rozum, zjevení, proroctví

Vládnout slovy vyžaduje, aby taková slova byla zjevně oznámena; jinak totiž nejsou zákony: k povaze zákonů totiž náleží dostatečné a jasné vyhlášení, takové, které může odstranit výmluvu nevědomosti; což v lidských zákonech je jen jednoho druhu, a tím je proklamace čili vyhlášení hlasem člověka. Avšak Bůh prohlašuje své zákony třemi způsoby: diktáty přirozeného rozumu, zjevením a hlasem nějakého muže, k němuž mu působením zázraků zjednává důvěru u ostatních. Odtud povstává trojí slovo Boží: rozumové, smyslové a prorocké; kterémužto odpovídá trojí slyšení: správný rozum, nadpřirozený smysl a víra. Co se nadpřirozeného smyslu týká, který záleží ve zjevení či vnuknutí, žádné všeobecné zákony takto nebyly dány, neboť Bůh takto nemluví, nýbrž jednotlivým osobám a různým mužům různé věci.

Dvojí království Boží: přirozené a prorocké

Z rozdílu mezi oběma dalšími druhy slova Božího, rozumovým a prorockým, lze Bohu přisoudit dvojí království, přirozené a prorocké: při-

rozené, v němž vládne tolika z lidstva, kolik uznává jeho prozřetelnost, přirozenými diktáty správného rozumu; a prorocké, v němž, zvoliv si jeden zvláštní národ (Židy) za své poddané, spravoval je, a žádné jiné než je, nejen přirozeným rozumem, ale kladnými zákony, které jim dal ústy svých svatých proroků. O přirozeném království Božím hodlám mluvit v této kapitole.

Právo Boží suverenity je odvozeno od jeho všemohoucnosti

Právo přírody, kterým Bůh kraluje nad lidmi a trestá ty, kdo porušují jeho zákony, má být odvozeno nikoli z toho, že je stvořil, jako by vyžadoval poslušnost z vděčnosti za svá dobrodiní, nýbrž z jeho neodolatelné moci. Ukázal jsem dříve, jak suverénní právo povstává ze smlouvy. Abych ukázal, jak totéž právo může povstat z přírody, netřeba víc, než ukázat, v jakém případě není nikdy odňato. Protože všichni muži přírodou měli právo na všechny věci, měli právo každý vládnout nade všemi ostatními. Protože však toto právo nemohlo být získáno silou, týkalo se bezpečí každého, odloživ ono právo, postavit (s suverénní autoritou) muže společným souhlasem, aby jim vládli a bránili je. Zatímco kdyby byl jakýkoli muž moci neodolatelné, nebylo by žádného důvodu, proč by onou mocí nevládl a nebránil jak sebe, tak je, podle svého vlastního uvážení. Těm tedy, jejichž moc je neodolatelná, panství nade všemi muži přirozeně náleží pro jejich vynikání v moci; a tudíž je to z oné moci, že království nad lidmi a právo trápit lidi podle libosti náleží přirozeně Bohu všemohoucímu; ne jako stvořiteli a milostivému, nýbrž jako všemohoucímu. A ačkoli je trest zasloužen pouze za hřích, neboť tímto slovem se rozumí trápení za hřích, přece právo trápit není vždy odvozeno z hříchu lidí, nýbrž z moci Boží.

Hřích není příčinou všeho utrpení

Tato otázka, „proč zlí muži často prospívají a dobří muži trpí protivenství," byla u Starých mnoho hádána a je totožná s touto naší, „jakým právem Bůh rozděluje prosperity a protivenství tohoto života"; a je takové obtížnosti, že otřásla vírou nejen prostého lidu, ale i filozofů, a co víc, i svatých, o božské prozřetelnosti. „Jak dobrý," praví David, „je Bůh izraelský k těm, kdo jsou upřímného srdce; a přece se mé nohy téměř uhýbaly, mé kroky by byly málem uklouzly; neboť jsem truchlil nad zlými, když jsem viděl bezbožné v takové prosperitě." A Jób, jak vážně rozmlouvá s Bohem o mnohých protivenstvích, která trpěl, přes svou spravedlnost? Tato otázka v Jobově případě je rozhodnuta samým Bohem, nikoli argumenty odvozenými z Jobova hříchu, nýbrž z jeho vlastní moci. Zatímco totiž Jobovi přátelé čerpali své argumenty z jeho utrpení k jeho hříchu, a on sám sebe hájil svědomím své nevinnosti, Bůh sám přejímá věc a oprávniv utrpení argumenty čerpanými z jeho moci, jako je toto: „Kde jsi byl, když jsem kladl základy země," a tak podobně, jak schválil Jobovu nevinnost, tak pokáral scestnou nauku jeho přátel. V souladu s touto naukou je výrok našeho Spasitele o muži, který se narodil slepý, těmito slovy: „Ani tento muž nezhřešil, ani jeho rodiče; ale aby na něm byla zjevena díla Boží." A ačkoli je řečeno, „že smrt vstoupila do světa hříchem," (čímž se míní, že kdyby Adam nikdy nezhřešil, nikdy by nezemřel, to jest nikdy netrpěl žádné oddělení své duše od svého těla), neplyne z toho, že by Bůh nemohl spravedlivě ho trápit, ačkoli by nezhřešil, stejně jako trápí jiné živé tvory, kteří nemohou zhřešit.

Božské zákony

Mluvivše o právu Boží suverenity, jak založeném pouze na přírodě, musíme nyní uvážit, jaké jsou božské zákony či diktáty přirozeného

rozumu; kteréžto zákony se týkají buď přirozených povinností jednoho muže k druhému, nebo cti přirozeně dlužné našemu božskému suverénovi. První jsou tytéž zákony přírody, o kterých jsem již mluvil ve čtrnácté a patnácté kapitole tohoto pojednání; totiž slušnost, spravedlnost, milosrdenství, pokora a ostatní mravní ctnosti. Zbývá tedy, abychom uvážili, jaká přikázání jsou diktována lidem jejich přirozeným rozumem pouze, bez jiného slova Božího, co se cti a uctívání božského majestátu týká.

Co je čest a uctívání

Čest záleží ve vnitřní myšlence a mínění o moci a dobrotě druhého: a proto ctít Boha znamená myslet tak vysoce o jeho moci a dobrotě, jak je možné. A toho mínění vnější znaky objevující se ve slovech a činech lidí se nazývají uctíváním; což je jedna část toho, co Latiníci rozumějí slovem *cultus*. *Cultus* totiž značí vlastně a stále onu práci, kterou muž vynakládá na jakoukoli věc s účelem získat z ní užitek. Nyní ony věci, z nichž získáváme užitek, jsou buď podrobeny nám, a zisk, který plodí, následuje práci, kterou na ně vynaložíme, jako přirozený účinek; nebo nejsou nám podrobeny, nýbrž odpovídají naší práci podle vlastní vůle. V prvním smyslu se práce vynaložená na zemi nazývá kultura; a výchova dětí kulturou jejich myslí. V druhém smyslu, kde mají být vůle lidí dovedeny k našemu účelu, ne silou, nýbrž vlídností, značí tolik co dvoření se, to jest získávání přízně dobrými službami; jako chválami, uznáváním jejich moci, a čímkoli, co se líbí těm, od nichž hledáme jakýkoli užitek. A toto je vlastně uctívání: v kterémžto smyslu je *Publicola* rozuměn jako „ctitel lidu“, a *cultus Dei* jako „uctívání Boha“.

Různé znaky cti

Z vnitřní cti, záležející v mínění o moci a dobrotě, povstávají tři vášně: láska, která se vztahuje k dobrotě; a naděje a strach, které se vztahují k moci. A tři části vnějšího uctívání: chvála, vyvyšování a žehnání; předmětem chvály jsouce dobrota; předmětem vyvyšování a žehnání jsouce moc, a účinkem toho blaženost. Chvála a vyvyšování se vyjadřují jak slovy, tak činy: slovy, když říkáme, že muž je dobrý nebo veliký; činy, když mu děkujeme za jeho štědrost a posloucháme jeho moc. Mínění o štěstí druhého lze vyjádřit pouze slovy.

Uctívání přirozené a libovolné

Jsou některé znaky cti (jak v přívlastcích, tak v činech), které jsou takovými přirozeně; jako mezi přívlastky „dobrý“, „spravedlivý“, „štědrý“ a tak podobně; a mezi činy modlitby, díky a poslušnost. Jiné jsou takovými ustavením nebo zvykem lidí; a v některých dobách a místech jsou čestné; v jiných nečestné; v jiných lhostejné; takovými jsou gesta při pozdravu, modlitbě a díkůvzdání, v různých dobách a místech různě užívaná. První je přirozené uctívání; druhé libovolné.

Uctívání přikázané a svobodné

A u libovolného uctívání jsou dva rozdíly: někdy je přikázané, někdy dobrovolné uctívání: přikázané, když je to takové, jaké vyžaduje ten, kdo je uctíván; svobodné, když je to takové, jaké uctívač uznává za vhodné. Když je přikázané, ne slova nebo gesta, nýbrž poslušnost je uctíváním. Avšak když je svobodné, uctívání záleží v mínění diváků: zdají-li se jim totiž slova nebo činy, jimiž zamýšlíme čest, směšné a směřující k potupě, nejsou uctíváním; neboť znak není znakem pro toho, kdo ho dává, nýbrž pro toho, komu je dán; to jest pro diváka.

Uctívání veřejné a soukromé

Dále, je uctívání veřejné a soukromé. Veřejné je uctívání, které vykonává obec jako jedna osoba. Soukromé je to, které vykonává soukromá osoba. Veřejné, vzhledem k celé obci, je svobodné; ale vzhledem k jednotlivým mužům tak není. Soukromé je v tajnosti svobodné; ale před zraky množství nikdy není bez jistého omezení, buď ze zákonů, nebo z mínění lidí; což je v rozporu s povahou svobody.

Účel uctívání

Účelem uctívání mezi lidmi je moc. Kde totiž muž vidí druhého uctívaného, předpokládá ho mocným a je ochotnější ho poslouchat; což činí jeho moc větší. Avšak Bůh nemá žádných účelů: uctívání, které mu činíme, vychází z naší povinnosti a je řízeno podle naší kapacity, oněmi pravidly cti, které rozum diktuje, že mají být činěna slabými mocnějším mužům v naději na užitek, pro strach ze škody nebo z vděčnosti za dobro již od nich přijaté.

Přívlastky božské cti

Abychom mohli poznat, jaké uctívání Boha je nás učeno světlem přírody, začnu jeho přívlastky. Kde, za prvé, je zjevné, že máme mu přisoudit existenci: nikdo totiž nemůže mít vůli ctít to, o čem si myslí, že nemá žádné bytí.

Za druhé, že oni filozofové, kteří říkali, že svět nebo duše světa je Bůh, mluvili o něm nedůstojně; a popírali jeho existenci: Bohem se totiž rozumí příčina světa; a říci, že svět je Bůh, znamená říci, že není jeho příčiny, to jest není Boha.

Za třetí, říci, že svět nebyl stvořen, nýbrž je věčný (vida, že to, co je věčné, nemá příčiny), znamená popírat, že je Bůh.

Za čtvrté, že ti, kdo přisuzují (jak si myslí) pohodlí Bohu, berou od něho péči o lidstvo; berou od něho jeho čest: neboť to odnímá lásku a strach lidí z něho; což je kořen cti.

Za páté, v těch věcech, které značí velikost a moc, říci, že je konečný, neznamená ho ctít: neboť to není znak vůle ctít Boha, přisuzovat mu méně, než můžeme; a konečný je méně, než můžeme; neboť ke konečnému je snadné přidat více.

Proto přisuzovat mu obraz není ctí; neboť každý obraz je konečný;

Ani říkat, že si ho představujeme a představujeme nebo máme o něm ideu v mysli: neboť cokoli si představujeme, je konečné;

Ani přisuzovat mu části nebo celost; což jsou přívlastky pouze konečných věcí;

Ani říkat, že je na tomto nebo tamtom místě: neboť cokoli je na místě, je ohraničeno a konečné;

Ani že se pohybuje nebo odpočívá: neboť oba tyto přívlastky mu přisuzují místo;

Ani že je více Bohů než jeden; neboť to znamená, že jsou všichni koneční: nemůže být totiž více než jeden nekonečný. Ani přisuzovat mu (ledaže obrazně, nemyslíc vášeň, nýbrž účinek) vášně, které mají podíl na žalu; jako lítost, hněv, milosrdenství; nebo na nedostatku; jako tíhnutí, naděje, žádost; nebo na jakékoli trpné schopnosti: vášeň je totiž mocí omezenou něčím jiným.

A proto, když přisuzujeme Bohu vůli, nemá se tomu rozumět jako o vůli člověka, totiž jako o rozumovém tíhnutí; nýbrž jako o moci, kterou působí každou věc.

Rovněž když mu přisuzujeme zrak a jiné úkony smyslu; jakož i poznání a chápání; což v nás není nic jiného než rušení mysli, vyvolané vnějšími věcmi, které tlačí ústrojné části lidského těla: v Bohu totiž nic takového není; a jsouce věcmi, které závisí na přírodních příčinách, nelze mu je přisoudit.

Ten, kdo bude přisuzovat Bohu nic než co je oprávněno přirozeným rozumem, musí užívat buď takových záporných přívlastků, jako nekonečný, věčný, nepostižitelný; nebo superlativů, jako nejvyšší, největší, a tak podobně; nebo neurčitých, jako dobrý, spravedlivý, svatý, stvořitel; a v takovém smyslu, jako by nemínil prohlásit, co je (to by totiž znamenalo omezit ho v mezích naší obraznosti), nýbrž jak velmi ho obdivujeme a jak připraveni bychom byli ho poslouchat; což je znak pokory a vůle ctít ho tolik, kolik můžeme. Je totiž jen jedno jméno pro označení našeho pojmu jeho povahy, a tím je „jsem"; a jen jedno jméno jeho vztahu k nám, a tím je Bůh; v němž je obsažen Otec, Král a Pán.

Činy, které jsou znaky božské cti

Co se činů božského uctívání týká, je nejobecnějším přikázáním rozumu, aby byly znaky úmyslu ctít Boha; takovými jsou za prvé modlitby: nebyli to totiž vyřezávači, když dělali modly, kdo byli pokládáni za ty, kdo z nich dělali bohy; nýbrž lid, který se k nim modlil.

Za druhé díkůvzdání; které se v božském uctívání neliší od modlitby jinak, než že modlitby předcházejí a díky následují užitek; cílem jak jednoho, tak druhého jsouce uznávat Boha za autora všech užitků, jak minulých, tak budoucích.

Za třetí dary; to jest oběti a obětní dary (jsou-li z nejlepšího) jsou znaky cti: neboť jsou díkůvzdáními.

Za čtvrté, nepřisahat při nikom než při Bohu je přirozeně znakem cti: je to totiž vyznání, že jen Bůh zná srdce; a že důvtip ani síla žádného muže nemůže chránit muže proti Boží pomstě na křivopřísežníkovi.

Za páté, je částí rozumového uctívání mluvit o Bohu s rozvážností; neboť to dokazuje strach z něho, a strach je vyznáním jeho moci. Odtud plyne, že jméno Boží nemá být užíváno unáhleně a bez účelu; ne-

boť to je stejně jako nadarmo; a je to bez účelu, pokud to není cestou přísahy a z rozkazu obce, aby byly rozsudky jisté; nebo mezi obcemi, aby se předešlo válce. A že hádat se o Boží povaze je v rozporu s jeho ctí: neboť se předpokládá, že v tomto přirozeném království Božím není jiná cesta znát cokoli, než přirozeným rozumem; to jest ze zásad přirozené vědy; které jsou tak daleko od toho, aby nás učily cokoli o Boží povaze, že nás nemohou učit ani naši vlastní povahu, ani povahu nejmenšího živého tvora. A proto, když se muži ze zásad přirozeného rozumu hádají o Boží přívlastcích, jen ho tím zneuctívají: v přívlastcích totiž, které dáváme Bohu, nemáme uvažovat význam filozofické pravdy, nýbrž význam zbožného úmyslu činit mu největší čest, jak jsme s to. Z nedostatku této úvahy vyšly svazky hádek o povaze Boží, které nevedou k jeho cti, nýbrž ke cti našich vlastních důvtipů a učenosti; a nejsou nic jiného než neuvážlivá a marná zneužití jeho posvátného jména.

Za šesté, v modlitbách, díkůvzdáních, obětních darech a obětech je diktátem přirozeného rozumu, aby byly každý svého druhu nejlepší a nejvýznamnější pro čest. Jako například, aby modlitby a díkůvzdání byly činěny ve slovech a výrazech, ne náhlých, ne lehkých, ne obecných, nýbrž krásných a dobře složených: jinak totiž neděláme Bohu tolik cti, kolik můžeme. A proto pohané činili nesmyslně, uctívajíce modly jako bohy; ale jejich činění toho ve verších a s hudbou, hlasem i nástroji, bylo rozumné. Rovněž že zvířata, která obětovali, a dary, které obětovali, a jejich činy při uctívání byly plné podrobení a připomínaly přijatá dobrodiní, bylo v souladu s rozumem, vycházejíc z úmyslu ho ctít.

Za sedmé, rozum nabádá nejen uctívat Boha v tajnosti, ale také, a zvláště, veřejně a před zraky lidí: bez toho totiž (co je ve cti nejpřijatelnější), zajišťování toho, aby ostatní ho ctili, je ztraceno.

Konečně, poslušnost jeho zákonům (to jest, v tomto případě, zákonům přírody) je největším uctíváním ze všech. Jako je totiž poslušnost

přijatelnější Bohu než oběť, tak také mít jeho přikázání za nic je největší ze všech potup. A toto jsou zákony onoho božského uctívání, které přirozený rozum diktuje soukromým mužům.

Veřejné uctívání záleží v jednotě

Avšak protože obec je jen jedna osoba, má také projevovat Bohu jen jedno uctívání; což tehdy činí, když přikazuje, aby bylo projevováno soukromými muži veřejně. A toto je veřejné uctívání; jehož vlastností je být jednotné: neboť ty činy, které jsou činěny různě různými muži, nemohou být nazývány veřejným uctíváním. A proto, kde je dovoleno mnoho druhů uctívání, vycházejících z různých náboženství soukromých mužů, nelze říci, že je nějaké veřejné uctívání, ani že obec je vůbec nějakého náboženství.

Všechny přívlastky závisí na občanských zákonech

A protože slova (a tudíž přívlastky Boží) mají svůj význam dohodou a ustanovením lidí, mají se ony přívlastky pokládat za významné pro čest, které muži zamýšlejí, aby takovými byly; a cokoli může být vykonáno vůlemi jednotlivých mužů tam, kde není zákona než rozum, může být vykonáno vůlí obce, občanskými zákony. A protože obec nemá vůle, ani nečiní zákonů jiných, než jsou činěny vůlí toho, nebo těch, kdo mají suverénní moc, plyne, že ony přívlastky, které suverén ustanoví v uctívání Boha pro znaky cti, mají být brány a užívány za takové soukromými muži v jejich veřejném uctívání.

Ne všechny činy

Avšak protože ne všechny činy jsou znaky ustavením; nýbrž některé jsou přirozeně znaky cti, jiné potupy; tyto druhé (což jsou ty, které se

muži stydí činit před zraky těch, které ctí) nemohou být učiněny lidskou mocí součástí božského uctívání; ani první (jako jsou slušné, skromné, pokorné chování) nemohou být od něho nikdy odděleny. Avšak zatímco je nekonečný počet činů a gest lhostejné povahy, ty z nich, které obec ustanoví, aby byly veřejně a všeobecně v užívání, jako znaky cti a součást uctívání Boha, mají být brány a užívány jako takové poddanými. A to, co je řečeno v Písmu, „je lépe poslouchat Boha než lidi", má své místo v království Božím skrze smlouvu, a ne skrze přírodu.

Přirozené tresty

Mluvivše tak krátce o přirozeném království Božím a o jeho přirozených zákonech, přidám jen k této kapitole krátké prohlášení o jeho přirozených trestech. Není činu člověka v tomto životě, který by nebyl počátkem tak dlouhého řetězce důsledků, že žádná lidská prozíravost není dost vysoká, aby dala muži výhled k jeho konci. A v tomto řetězci jsou k sobě spojeny jak příjemné, tak nepříjemné události; takovým způsobem, že ten, kdo bude konat něco pro své potěšení, musí se zavázat trpět všechny bolesti k tomu spojené; a tyto bolesti jsou přirozenými tresty oněch činů, které jsou počátkem více škody než dobra. A tím se stává, že nestřídmost je přirozeně trestána nemocemi; unáhlenost nehodami; nespravedlnost násilím nepřátel; pýcha zkázou; zbabělost útlakem; nedbalá vláda knížat povstáním; a povstání krveprolitím. Jelikož totiž tresty jsou důsledkem porušení zákonů, přirozené tresty musí být přirozeným důsledkem porušení zákonů přírody; a proto následují po nich jako jejich přirozené, ne libovolné účinky.

Závěr části druhé

A tolik o ustavení, povaze a právu suverénů; a o povinnosti poddaných, odvozené ze zásad přirozeného rozumu. A nyní, uváživ, jak rozdílná je tato nauka od praxe největší části světa, zvláště těchto západních částí, které přijaly svou mravní učenost z Říma a z Athén; a kolik hloubky mravní filozofie je vyžadováno u těch, kdo mají správu suverénní moci; jsem v bodě věřit, že tato moje práce je stejně neužitečná jako obec Platónova; neboť ten je také toho mínění, že je nemožné, aby nepokoje státu a změny vlád občanskou válkou kdy byly odstraněny, dokud suveréni nejsou filozofy. Avšak když uvážím znovu, že věda přirozené spravedlnosti je jedinou vědou nutnou pro suverény a jejich hlavní služebníky; a že nemusí být zatíženi vědami matematickými (jak jsou Platónem), dále než dobrými zákony povzbudit muže ke studiu jich; a že ani Platón, ani žádný jiný filozof dosud neuspořádal a dostatečně či pravděpodobně nedokázal všechny teorémy mravní nauky, aby se muži tím mohli učit, jak vládnout a jak poslouchat; nabývám jisté naděje, že jednou nebo jindy toto mé psaní může padnout do rukou nějakého suveréna, který ho uváží sám (neboť je krátké a myslím, že jasné), bez pomoci kteréhokoli zainteresovaného nebo závistivého vykladače; a vykonáváním úplné suverenity, při ochraně jeho veřejného vyučování, promění tuto pravdu úvahy v užitečnost praxe.

Thomas Hobbes: Leviatan (části I-II)

Překlad: Audioknihy CZ. Nový český překlad z originálu, který vznikl pro tento projekt a prošel nezávislou korekturou.

Zdroj originálního textu: Project Gutenberg #3207.

Originální text je volné dílo. Překlad a vydání: Audioknihy CZ, licence CC BY 4.0. Můžete jej sdílet a dál používat, pokud uvedete zdroj (Audioknihy CZ, audioknihycz.cz/kniha/hobbes-leviatan/).

Audioknihu připravujeme. Další knihy a audioknihy zdarma najdete na audioknihycz.cz/kniha/hobbes-leviatan/.